

KIRSI-MARIA NUMMILA Suunvuoro 163

Artikkelit

☛ KIRSI-MARIA NUMMILA

Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan. Diakroninen tutkimus johdinten lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla 165

The impact of loanwords on the derivational morphology of written Finnish.

Diachronic study on the borrowing of suffixes during the literary centuries 192

☛ DUHA ELSAYED

Suomen ja viron PITÄÄ- ja SAADA-verbien käyttö futuurin apuverbeinä varhaisissa raamatunkäännöksissä 194

The usage of the Finnish and Estonian verbs SAADA and PITÄÄ as future auxiliaries in early Bible translations 219

Lektiot

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot 221

Havaintoja ja keskustelua

☛ HEIDI SALMI Lähdetekstien vaikutus Mikael Agricolan tekstien vihastumista ilmaisevien verbien rektioihin 222

KARIN PETERSON Koodinvaihto Mikael Agricolan *Messu*-teoksessa 239

☛ MARIA LEHTONEN Havaintoja lyhentämiskäytännöistä eräissä 1500-luvun suomalaisissa käsikirjoitusteksteissä 249

Kielitieteen kentiltä

MARIA LEHTONEN Vanhaa kirjasuomea ongittelemaan 262

PETRI LAUERMA JA SAKARI KATAJAMÄKI Ossi Kokko 1969–2019 267

PAULI BRATTICO Anne Vainikka 1958–2018 270

HENRI SATOKANGAS Kertomus Kotikielen Seuran 143. toimintavuodesta 274

Kirjallisuutta

TUOMAS HUUMO JA LIINA LINDSTRÖM Tutkimus inkoatiivisista tunneverbistä ja niiden rektioista [Maximilian Murmann: *Inchoative emotion verbs in Finnish. Argument structures and collexemes*] 277

- MARJA-LIISA HELASVUO Kun futuuria ei ole [Miia Karttunen: *No pittää kahttoo. Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa*] 280
- HANNA LAPPALAINEN Ensimmäinen kielitieteellinen väitöskirja Kalle Pääntalon tuotannosta [Sari Keskimaa: *Kalle Pääntalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*] 283
- ANNELI SARHIMAA Pioneerityötä rajakarjalaisen onomastiikan alalla [Outi Patonen: *Rajakarjalaisen sukunimistön kehittyminen osana Suomen karjalankielisen ortodoksi-vähemmistön suomalaistumista 1818–1920*] 289
- TIMO RANTAKAULIO JA JAAKKO RAUNAMAA Nimiä Karjalasta kokemuksella [Saulo Kepsu: *Kannaksen kylät*; Laila Lehikoinen: *Antreasta Äyräpäähän. Luovutetun Karjalan pitäjien nimet*] 295
- HELI TISSARI Substantiivien moniulotteisista merkityksistä [Zhengdao Ye (toim.): *The semantics of nouns*] 298
- HANNA LAPPALAINEN JA LIISA MUSTANOJA Monipuolinen kokoomateos sosiolingvivistisistä paneelitutkimuksista [Suzanne Evans Wagner & Isabelle Buchstaller (toim.): *Panel studies of variation and change*] 303
- LEENA MARIA HEIKKOLA Daavidista Goljatiksi – 50 vuotta S2-historiaa [Eila Hämmäläinen: *Suomi vieraana ja toisena kielenä Helsingin yliopistossa. Viisi ensimmäistä vuosikymmentä*] 313

Tämän Virittäjän teemanumeron aiheena on kielikontaktien jäljet kirjoitetun suomen kielen historiassa. Kielikontaktien jälkiä vanhoissa teksteissä voidaan tarkastella niin synkronisesti kuin diakronisesti. Tässä numerossa keskiössä ovat kirjallisilla vuosisadoilla suomen kieleen vaikuttaneet vierasperäiset mallit, käännöstoiminnan synnyttämät tarpeet ja valintoja ohjanneet ideaalit. Numero sopii hyvin jatkoksi viime vuosien Virittäjän teemanumeroille, joissa on käsitelty kielikontakteja, kääntämistä ja kieli-ideologioita. Kielikontaktien vaikutukset näkyvät suomenkielisissä teksteissä kaikilla kielen tasoilla. Ne ovat esillä myös teemanumeron kirjoituksissa, joissa tarkastellaan muun muassa lausetason sana- ja muotovalintoja, lainasanoja, johtomorfoologiaa, eritaustaisten ilmausten variaatiota, kirjallista vuorovaikutusta ja tekstikonventioita.

Suomen kirjakielen historia alkaa 1500-luvulla painetuista teksteistä; niiden lisäksi on säilynyt muitakin samanikäisiä käsikirjoituksia. Menneiden vuosisatojen kielikontaktit ovat liittyneet sekä suulliseen kanssakäymiseen että kirjalliseen toimintaan. Kirjakielen osalta merkittävin kielikontakti on kääntäminen, jonka välityksellä on omaksuttu runsaasti vaikutteita muista kielistä. Ruotsin kielen merkitys kulttuurivaikutteiden välittäjänä ja kielen käytön esikuvana oli varhaisilla kirjallisilla vuosisadoilla erityisen suuri. Vaikutus säilyi voimakkaana vielä Ruotsin ajan jälkeenkin, erityisesti 1800-luvulla. Toisen suomen kannalta merkittävä kieli oli Itämeren alueen kaupunkien ja kaupan kieli alasaksa. Reformaation seurauksena saksan vaikutus ja esikuvallinen rooli pysyi vahvana myös uudella ajalla. Toisinaan on vaikea pitävästi osoittaa, kumpi keskenään läheisistä sukukielistä, ruotsi vai saksa, on lopulta toiminut ensisijaisena vaikuttajana. Kysymys voi olla myös kielten yhteisvaikutuksesta. Tärkeitä lähdekieliä varhaisilla kirjallisilla vuosisadoilla olivat myös sivistyksen kieli latina ja Raamatun alkukieli kreikka.

Varhaiset suomenkieliset tekstit edustavat vanhinta dokumentoitua suomea, mikä tekee niistä suomen kielen tutkimuksen kannalta erityisiä. Varhaisten kirjallisten vuosisatojen intensiivisten kielikontaktien vuoksi ne tarjoavat antoisaa aineistoa monentyyppiseen tutkimukseen. Menneiden vuosisatojen tekstien välityksellä voidaan päästä käsiksi erilaisiin kielen rakenteisiin ja käyttöön liittyviin muutosprosesseihin ja kielen kehitykseen vaikuttaneisiin tekijöihin ja selittää siten nykykielen ilmiöitä, rakenteita ja merkityksiä. Ilmiöiden taustan tunteminen mahdollistaa kielen ja sen käytön monipuolisen, syvällisen ja kokonaisvaltaisen ymmärtämisen.

Vaikka vanhan kirjakielen ja vanhojen tekstien tutkimus edellyttää erityisosaamista, kuten useiden kielten ja vanhojen kielimuotojen hallintaa, vanhojen tekstien lukemiseen harjaantuneisuutta ja kulttuurikontekstien tuntemusta, on *vanhan kirjasuomen tutkimus* luokittelevana käsitteenä yhtä kuvaava kuin *nykysuomen tutkimus*. Vanha kirjasuomi onkin kielimuodon nimitys, jolla viitataan käytännössä tutkimusaineistoon; tätä aineistoa taas voidaan tarkastella kielitieteen eri osa-alueiden näkökulmista, eri metodein ja erilaisissa teoreettisissa viitekehyksissä. Myös tässä numerossa kieltä ja tekstejä analysoidaan monin tavoin sekä diakronisesti että synkronisesti. Vanhojen tekstien tut-

kimus on tyypillisesti tavalla tai toisella kontrastiivista. Tämän teemanumeron kirjoituksissa vertailtavina ovat suomi ja sen kanssa kontaktoineet vieraat kielet, kirjasuomen kehitysvaiheita edustavat kielimuodot sekä suomen tavoin reformaation vaikutuksesta 1500- ja 1600-luvun kuluessa kirjallistunut lähisukukieli viro. Yhtä lailla kiinnostavaa tietoa tarjoavat kielten ja kielimuotojen yhteiset piirteet kuin niiden väliset erot.

Molemmissa teemanumeron artikkeleissa haetaan vastauksia kysymyksiin, kuinka kirjakielessä on toimittu, kun lähtökielten rakenteille ja ilmaisutyypeille ei ole ollut olemassa omaperäisiä vastineita, minkälaisen prosessin tuloksena ja miksi uusi aines tai kielenkäyttötapa on vakiintunut kieleen ja kuinka omaperäisen kielenaineksen merkitysala on muuttunut vieraan vaikutuksen seurauksena. Kirsi-Maria Nummilan artikkelissa analysoidaan lainaperäisten johtimien omaksumista kirjallisilla vuosisadoilla. Erityisesti kompleksisen sanaston osalta keskeinen kysymys on kautta kirjasuomen historian ollut, lainataanko vai sovelletaanko omaa ilmaisuväriä. Duha Elsayedin artikkeli käsittelee indoeurooppalaisten kielten futuurin ilmaisemista varhaisissa suomen- ja vironkielisissä teksteissä. Artikkelin vastaa edellä esitettyihin kysymyksiin ja tuo lisäksi esiin, kuinka tarkasteltavissa lähisukukielisissä tehdyt valinnat ja kieliopillistumispolut eroavat toisistaan. Artikkeleissa on keskeisesti esillä myös lainataustaisen ilmaisutyyppien elinkaaren pituus ja siihen vaikuttaneet kielensisäiset ja -ulkoiset tekijät.

Keskeisiä kysymyksiä kontaktien jälkeä tarkasteltaessa ovat esimerkiksi olleet, minkälaisia vaikuttavia tekijöitä kielenkäyttäjän valintojen taustalla on ollut, kuinka tiedostettua vieraan mallin tai aineksen käyttö on ollut, kuinka kielenkäyttöön ja kääntämiseen liittyvät ihanteet ovat vaikuttaneet ratkaisuihin ja kuinka tämä kaikki heijastuu nykysuomeen. Vierasperäisten kielenainesten ja kielenkäyttötapojen vakiintumisen kannalta keskeistä on ollut kielenohjailun suhtautuminen niihin. Näitä kysymyksiä käsitellään monelta osin sekä edellä esiteltyissä teksteissä että erityisesti Heidi Salmen havaintokirjoituksessa. Salmen tutkimuksen kohteena on, kuinka lähdetekstit ovat vaikuttaneet Agricolan vihastumista ilmaisevien verbien rektioihin. Analyysi tuo lisäksi esiin muun muassa sen, millainen vaikutus eri tekstilajeissa toteutetuilla käännöstrategioilla on ollut valintoihin vieraan ja omaperäisen ilmaisutyyppien välillä.

Karin Petersonin ja Maria Lehtosen havaintokirjoitukset käsittelevät kirjoitettua vuorovaikutukseen liittyviä käytänteitä ja tekstikonventioita vanhimmissa suomenkielisissä teksteissä. Peterson tarkastelee, minkälaisia funktioita ja merkityksiä koodinvaihdolla on 1500-luvun sekä suomea että latinaa sisältävässä liturgisessa tekstissä. Lehtonen puolestaan selvittää, minkälaisia lyhentämiskäytäntöjä 1500-luvun käsikirjoituksissa esiintyy. Tutkimukset tuovat esiin, kuinka keskiajan ja uuden ajan taitteen eurooppalaisen kulttuuripiirin kirjalliset konventiot ja kielenkäyttötavat ovat päätyneet myös suomalaisiin konteksteihin ja suomenkielisiin teksteihin.

Kokonaisuuden päättää Kielitieteen kentiltä -osiossa Lehtosen kirjoitus, jossa hän esittelee Vanhan kirjasuomen sanakirja -hanketta ja sähköisen sanakirjan käyttötapoja.

KIRSI-MARIA NUMMILA

Tämän teemanumeron on koostanut työryhmä Kirsi-Maria Nummila, Heidi Salmi, Duha Elsayed ja Harri Uusitalo.

Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan

Diakroninen tutkimus johdinten
lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla

KIRSI-MARIA NUMMILA

1 Tutkimuksen tausta ja tarkoitus

Monipuolinen, runsas ja semanttisesti joustava johtimisto on kuulunut suomen kielen ominaispiirteisiin kautta aikojen. Myös kirjallisilla vuosisadoilla eli 1500-luvulta nykypäivään suomi on ollut johdinten suhteen hyvin omavarainen. Näin on siitä huolimatta, että suomi on yleisesti ottaen omaksunut muista kielistä paljon vaikutteita. Myös vieraiden kielten sananmuodostusmallit ovat vaikuttaneet suomen kieleen monin tavoin, mutta johtamisen osalta muutokset liittyvät käytännössä jo olemassa olevien johdostyyppien merkitysaloihin, tyypillisesti niiden laajentumiseen. Omavaraisuudesta ja johdostyyppien muuntautumiskyvystä huolimatta suomi on omaksunut sananmuodostukseensa viime vuosisatoina myös muutaman vierasperäisen johtimen.

Tarkastelen tässä diakronisessa tutkimuksessani suomen kielessä marginaalista ilmiötä eli johtomorfologista lainaamista. Keskiössä ovat kirjallisilla vuosisadoilla omaksutut johtimet *-nna* ja *-isti* (esim. *ruhtinahinna* 'ruhtinatar', *huilisti* 'huilunsoittaja', *kepuisti* 'keskustalaisaateen kannattaja'). Kokonaiskuvan hahmottumiseksi käsittelem myös kahta muuta nuorta lainajohdinta, *skA-* ja *ismi-*suffikseja (esim. *Kettuska* 'rouva Kettunen, Kettusen rouva', *kepuismi* 'keskustalaisaate', *lajismi* 'lajisorto'), sekä käännöslainataustaisen *tAr-*johdostyyppin kehitystä. Tarkasteltavat johdostyyppit liittyvät vahvasti suomen kielen kirjallistumisprosessiin, ja perusta niiden omaksumiseen osaksi kielen sananmuodostussysteemiä on luotu varhaisilla kirjallisilla vuosisadoilla. Tarkasteltavat johtimet ovat asiatyyllisen suomen kielen nuorimpia.

Analysoin tutkimuksessani kirjoitettuun suomen kieleen omaksuttujen lainajohtimien ja niihin perustuvien johdostyyppien semanttista kehitystä ja käyttöä kirjallisilla vuosisadoilla. Keskeisenä tavoitteena on selvittää, mikä on toiminut vierasperäisen johtimen omaksumisen motivaationa: miksi ja mihin funktioon runsasjohtiminen kieli on lainannut muilta? Aiemmin ei ole kartoitettu, minkäläisten prosessien kautta lainajohtimet on omaksuttu suomen kielen sananmuodostukseen, milloin

vierasperäisellä sananmuodostusmallilla on todellisuudessa alettu muodostaa uutta sanastoa ja minkälaisena lainaperäisen johtimen käyttö on eri aikoina näyttäytynyt. Olen aiemmassa tutkimuksessani analysoinut *Ari*-johtimisen tekijännimityypin vakiintumista ja kehitystä (Nummila 2016). Tässä prosessissa on kuitenkin kysymys enemminkin johtimen asuun ja johdostyyppin rakenteeseen liittyvästä muutoksesta kuin merkitykseltään kokonaan uuden johdostyyppin omaksumisesta kieleen kuten tässä artikkelissa tarkastelemissani tapauksissa.

Esittelen luvuissa 2–3 tutkimusaineiston, tarkasteltavan kielenilmion taustaa ja tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Luku 4 käsittää aineiston analyysin, ja luvussa 5 tarkastelen saamiani tuloksia morfologiseen lainaamiseen liitettyjen yleisten tendenssien valossa ja vastaan kokoavasti tutkimuskysymyksiin.¹

2 Tutkimusaineisto ja teoriatausta

Morfologinen lainautuminen on prosessi, ja sitä käsittelevä tutkimus on luonteeltaan diakronista. Tutkimusaineistoni koostuu kahdenlaisista sanoista: 1) tarkasteltavia morfologisia aineksia sisältävistä lainasanoista ja 2) tarkasteltavilla morfologisilla aineksilla muodostetuista omaperäisistä johdoksista. Ryhmän 2 sanaston kriteerinä on, että johdoksen kantasana on omaperäinen sana tai vanha ja vakiintunut laina. Näin erotetaan vieraasta kielestä kokonaisuutena lainatut kompleksiset sanat ja suomen itsenäisen sananmuodostuksen tuloksena syntyneet ilmaukset. Olen jakanut aineistoni kronologisesti neljään osaan: 1) 1500–1700-luvun eli vanhan kirjasuomen sanastoon, 2) 1800-luvun eli varhaisnykysuomen sanastoon, 3) 1900-luvun sanastoon ja 4) 2000-luvun sanastoon.

Tutkimusaineisto perustuu laajoihin tekstikorpuksiin ja sanakirja-ainekseen. Olen poiminut 1500–1700-luvun aineiston Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpuksen (VKSK) tekstiaineistosta ja 1600–1700-luvun sanakirjoista (Schroderus 1637; VR 1644; Florinus 1678; Juslenius 1745; Ganander 1787). Olen täydentänyt sanastoa Raimo Jussilan *Vanhat sanat* -teoksen (1998) sanastolla. 1800-luvun aineisto perustuu puolestaan Varhaisnykysuomen (VNSK) ja Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita (SKK) -korpuksiin, joista ensin mainittu sisältää myös laajan sanakirjamateriaalin (Renvall 1826; Helenius 1838; Lönnrot 1847; Europaeus 1853; Ahlman 1865). 1900-luvun osa-aineiston olen koostanut *Nykysuomen sanakirjan* sanastosta *Suomen kielen käännteissanakirjan* (1980) avulla; aines edustaa käytännössä 1900-luvun ensimmäisen puoliskon sanastoa. Olen täydentänyt aineistoa SKK:n 1900-luvun esiintymillä. 1900-luvun loppupuolen aineisto on poimittu *Uudissanasto 80:n* (1960–1970-luvun uudissanat) ja Riitta Erosen (2007) *Uudissanat rötösherrasta salarakkaaseen* -teoksesta (1980–1990-luvun uudissanat) sekä Kielipankin sanomalehtikorpuksesta (SLK). Tutkimusaineiston uusinta osaa edustavat Erosen 2000-luvun sanasto sekä *Kielitoimiston sanakirjan* verkkoversiosta (2017) haetut johdokset. Lisäksi yksittäisiä esimerkkejä on poimittu internetissä julkaistuista eri tekstilajien teksteistä.

1. Kiitän lämpimästi Virittäjän nimettömiä arvioitsijoita hyödyllisistä kommentteista.

Aineiston koostamisessa lähtökohtana ei ole ollut se, että osa-aineistojen teksti- ja sanakirja-aineokset olisivat sanemääriltään samanlaajuisia tai että aineisto olisi tekstilajinäkökulmasta tasakoosteista, sillä käytettävissä olevat korpuukset ovat rajallisia. Tämä ei kuitenkaan muodostu erityiseksi ongelmaksi, koska tutkimuksen tarkoituksena ei sinänsä ole laskea toteutuneita tapauksia vaan hahmottaa kokonaiskuva nuorten johdostyyppien kehityksestä laajojen teksti- ja sanakirja-aineistojen avulla. Varhainen suomenkielinen kirjallisuus rajoittuu uskonnollisiin teksteihin ja lakiteksteihin, ja käytännössä vasta 1700- ja 1800-luvulla lajit monipuolistuvat. Tästäkään syystä tasakoosteisten osa-aineistojen muodostaminen ei ole suomen nuoria lainajohtimia tutkitessa tarkoituksenmukaista tai mahdollista. Tekstilajien osalta olen kuitenkin pyrkinyt muodostamaan mahdollisimman monipuolisen aineiston.

Käsillä oleva tutkimus perustuu yleiseen sanojen alkuperän ja kompleksisen sanaston tutkimuksen teoriaan ja metodiikkaan, joka tähtää sanojen alkuperään ja merkitykseen liittyvien kysymysten selvittämiseen. Tutkimus edustaa niin sanottua yhdestä kielestä lähtevää etymologista tutkimusta, jossa kompleksisen sanaston kehitystä ja käyttöä seurataan kirjallisen todistusaineiston avulla. (Ks. tark. Häkkinen 1990; Kulonen 1996: 9–11.) Kysymys on myös kulttuurisanaston tutkimuksesta, jossa ilmauksia analysoidaan osana historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia. Keskeistä taustatietoa tutkimuksessa edustavat myös morfologisen lainautumisen tendenssejä maailman kielissä sekä yleensä lainautumista ja kielikontakteja käsittelevän typologisen tutkimuksen tulokset (esim. kootusti Matras 2009). Morfologinen lainautuminen on viime vuosina herättänyt muiden kielikontakti-ilmiöiden tavoin runsaasti kiinnostusta, ja sitä on tarkasteltu monien kielten osalta (ks. esim. Vanhove, Stolz & Urdze toim. 2012; Gardani, Ardadijev & Amiridze toim. 2014).

3 Morfologinen lainaaminen

Morfologinen lainaaminen on kielissä yleisesti tunnettu ilmiö. Esittelen seuraavaksi alaluvussa 3.1 yleisesti ennen kaikkea johdinten lainautumista kielen ilmiönä. Alaluvussa 3.2 tarkastelen johtomorfologisen lainautumisen toteutumista suomen kielessä.

3.1 Johtomorfologisen lainaamisen yleisiä periaatteita

Kielet omaksuvat jatkuvasti elementtejä ja piirteitä kielistä, joiden kanssa ne ovat tavalla tai toisella kontaktissa. Tyypillisintä on leksikaalinen lainaaminen eli sanojen omaksuminen kielestä toiseen. Morfologisella lainaamisella taas tarkoitetaan epäitsenäisten morfeemien, kuten taivutuspäätteiden ja johdinten, omaksumista toisen kielen kielipiilliseen tai leksikaaliseen järjestelmään. Vierasperäisen johdinaineksen omaksuminen kielen sananmuodostussysteemiin on leksikaalista lainautumista huomattavasti harvinaisempi ja hitaampi prosessi; ilmiö on kuitenkin monissa suffiksi-kielissä tuttu (esim. Matras 2014: 47, 59). Johtimet lainautuvat kielestä toiseen johdos-ten mukana eli kompleksisten lainasanojen osina. Vierasperäisen morfologisen aineksen katsotaan omaksutun kieleen silloin, kun se on levinnyt varsinaisen lainasanaston

ulkupuolelle eli kun sitä on alettu käyttää itsenäisesti uuden sanaston muodostukseen. Prosessin aikana kielenkäyttäjät alkavat hahmottaa lainasanatyyppin sananlopun merkitykselliseksi yksiköksi ja alkavat käyttää sitä produktiivisena suffiksina (ks. esim. Palmer 2009, 2–3). Prosessi voidaan nähdä myös lainasanatyyppin skeeman omaksumisena kielen uudeksi sananmuodostusmuotiksi.

Johtimen lainautumisen edellytyksenä on, että yksittäisiä kielenkäyttäjiä laajempi yhteisö tunnistaa ja omaksuu aineksen merkitystä kantavana ja produktiivisena yksikkönä, vaikka se ei välttämättä kuuluisi heidän omaan aktiiviseen sananmuodostusrepertuaariinsa. Keskeinen tekijä onkin saman johtimen sisältävien lainasanojen määrä kielessä. Esimerkiksi englannissa on runsaasti *age*-suffiksin sisältäviä ranskalaisia lainoja (esim. *baggage, carriage*), joiden pohjalta kieli on omaksunut *age*-johtimen sananmuodostukseensa. Omaksumista edistäväksi tekijäksi on osoitettu myös kielessä esiintyvät lainasanaparit, joiden toinen jäsen edustaa kantasanaa ja toinen tiettyä johdostyyppiä. Esimerkiksi englannissa esiintyvät ranskan-kieliset lainasanaparit *carry/carriage* ja *coin/coinage* tarjoavat mallin englannin sananmuodostukselle vastaavanlaisten analogiaan perustuvien parien luomiseksi (esim. natiivit englanninkieliset *pack/package, stop/stoppage*). (Marchand 1969: 210, 235; ks. myös esim. Pinto 2012: 238–239.)

Morfologinen lainautuminen edellyttää kohdekielessä ilmennyttä uuden ilmaisu-keinon tarvetta. Lainajohtimia tarkasteltaessa keskeistä onkin selvittää, mitä hyötyä uudesta suffiksista on kohdekielle ollut ja minkälainen aukko sillä on täytetty – eli mikä on lainajohtimen funktio ja lainaamisen taustalla oleva motivaatio (ks. esim. Palmer 2009: 2; myös Heinold 2009: 82; Pinto 2012: 235). Lähtökohtaisesti voidaan olettaa, että kielenkäyttäjillä on ollut jokin syy, miksi he ovat omaksuneet (vaikka vain rajalliseksi ajaksi) uuden johtimen osaksi kielenkäyttöään ja sananmuodostusjärjestelmää. Yleisimmäksi morfologinen lainaaminen on maailman kielissä osoittautunut nomini-derivaatiossa, mikä heijastelee sitä, että nominien avulla kielennetään runsaasti merkityksiä ja osoitetaan hyvinkin hienojakoisia merkitys- ja tyylieroja (ks. esim. Matras 2009: 210).

Kohdekielen tarpeiden ohella olennaiseksi tekijäksi johdinten lainautumisessa on osoittautunut lähdekielen sanojen rakenteen läpinäkyvyys ja analysoitavuus: kielistä, joiden morfeemit ovat selvästi erotettavissa, omaksutaan morfologisia elementtejä toisiin kieliin, kun taas morfologisesti läpinäkymättömistä suffiksit eivät lainaudu (esim. Matras 2009: 228; Palmer 2009: 336–341).²

Johtamiskeinojen lainautumista voidaan tarkastella myös semantiikan kannalta. Eri kieliä käsittelevissä tutkimuksissa on todettu, että tiettyä merkityssisältöä kantavat johtimet ovat herkemmin lainautuvia kuin toiset. Erityisen yleisesti lainautuvia ovat agen-

2. Hyvän esimerkin kielen morfeemirakenteen merkityksestä suffiksaalisessa lainautumisessa tarjoaa arabia. Arabiasta lainataan runsaasti sanastoa muihin kieliin, mutta kielen morfeemien sulautuneisuuden vuoksi sen morfologia lainautuu heikosti. Tästä syystä esimerkiksi turkkiin ja persiaan, joihin on lainattu arabiasta valtavia määriä kompleksista sanastoa, ei ole omaksuttu kielestä morfeemitason lainoja. Päinvastaisesti esimerkiksi Irakin arabiaan on lainattu morfologisesti läpinäkyvän turkin johtimia ilman, että merkittävä kaksikielisyys tai yhteiskunnalliset valtasuhteet olisivat vaikuttaneet asiaan. (Matras 2009: 229.)

tiiviset johtimet (Matras 2009: 229; 2014: 59; Tosco 2012). Klassinen esimerkki on laajalle levinnyt latinan *-arius*, johon palautuvia johtimia tavataan erittäin produktiivisina monissa kielissä. Johdin esiintyy esimerkiksi saksassa, englannissa ja hollannissa *er*-asuisena (esim. engl. *baker*), islannissa *ari*-asuisena ja ruotsissa *are*-asuisena (esim. ruots. *bagare*) (Wessén 1965: 104; ks. johtimesta eri kielissä esim. Kastovsky 1971; Booij 1986; Ekberg 1995; Ryder 1999; Scherer 2003). Toinen esimerkki agenttiivisten ja yleensä ihmisviitteisten johdinten lainautumisesta on venäläisperäinen *-nik*, joka tunnetaan muun muassa kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (esim. viron *kirjanik*, *kunstnik*³) mutta myös amerikanenglannissa ja jiddiissä (ks. esim. Laanest 1975: 146–147; Pilch 1985: 411, 428–429). Helposti lainautuvia ovat niin ikään merkitykseltään deminutiiviset johtimet sekä sanaluokan vaihtajina toimivat abstraktin sanaston johtimet. (Ks. esimerkkejä eri kielistä esim. Matras 2009: 226–228; 2014: 59–60; Kastovsky 1985; Heinold 2009.)

Tärkeä morfologista lainaamista edistävä tekijä on kieliyhteisön kaksi- tai monikielisyys. Olennaista on, että kaksikielisyys toteutuu arkipäiväisessä kielenkäytössä eikä vain virallisissa yhteyksissä. Vierasperäisen johtimen vakiintumiseen ja käyttöön vaikuttaa kieliyhteisön yleinen suhtautuminen kielen muutoksiin sekä auktoriteettien, kuten yleisen kielenohjailun, näkemys. (Esim. Matras 2009: 229, 236–237.) Kirjakielen kehityksen näkökulmasta kiinnostava kysymys onkin, missä määrin tyytyminen oma-peräisiin johtimiin on ollut spontaanin ja luonnollisen kielen kehityksen tulosta ja missä määrin kielenohjailu on vaikuttanut lainajohdinten vakiintumiseen, käyttöön ja karsiutumiseen.

Monissa eurooppalaisissa kielissä johdinten lainautuminen on ollut erityisen vilkasta keskiajan ja uuden ajan taitteessa. Erityisesti pohjoisessa Euroopassa tärkeä kirjallistumisen ja runsaan (kompleksisen) kulttuurisanaston lainautumisen vuosisata sijoittuu 1500-luvun reformaatioaikaan (esim. Erben 2000: 136). Keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa latinan merkitys lainojen lähdekielenä ja erityisesti kreikkalaisperäisen sanaston välittäjänä oli suuri. Merkittävä lähdekieli oli myös ranska. Esimerkiksi englannin runsas lainajohtimisto on tyypillisesti peräisin latinasta ja ranskasta (Marchand 1969: 234–236; Palmer 2009: 7; ks. myös Kastovsky 1985: 223–225).

Pohjoisessa Euroopassa keskiajalla ja uuden ajan taitteessa tärkeäksi lähde- ja välittäjäkieleksi nousi kaupan, kaupunkien ja reformaation kieli saksa, jonka eri muodoista (ala- ja yläsaksasta) ammennettiin runsaasti sanastoa ja muita kielenaineiksia joko suoraan tai välittäjäkielten kautta ruotsiin, suomeen ja muihin Itämeren alueen kieliin (ks. esim. Wessén 1965; Pettersson 2017: 134–139; Bentlin 2008; Vanags 1995, 2019). Esimerkiksi kirjasuomen merkittävin esikuva ruotsi omaksui alasaksasta useita affikseja, kuten johtimet *-nna*, *-ska*, *-het* ja *-bar*. Pohjoisen Euroopan nuoret kirjakielen omaksuivat autoritaarisista kielistä sananmuodostuksellisia vaikutteita seuraavillakin vuosisadoilla. Euroopan hovien yhteisen kielen ranskan vaikutus näkyi erityi-

3. Venäläisperäinen *-nik* tavataan nykysuomessa *niekka*-asuisena yhdyssanoiksi hahmottuvien sanojen osana (esim. *soittoniekka*, *tyyliniekka*, *vitsiniekka*; ks. esim. SSA s.v. *niekka*; Plöger 1973: 302, myös 110; Tavi 2014).

sesti 1700-luvun ruotsin kielenkäytössä. Ruotsi omaksuikin ranskasta tai sen välityksellä runsaasti lainasanastoa ja sen mukana myös lukuisia johtimia (esim. *-era*, *-i*, *-ion*, *-ism*, *-ist*, *-ant*, *-ent*, *-ör*, *-är*, *-ans*, *-ens*, *-age*, *-is*, *-yr* ja *-ik*). (Ks. esim. Pettersson 2017: 137, 142.)

3.2 Johtomorfologinen lainaaminen suomen kielessä

Suomi on johtomorfologisesti rikas kieli. Nykysuomessa on noin 150 johdinta (ISK 2004 § 174, 260, 304, 372). Historiallisesta näkökulmasta johdinten määrä on vielä suurempi: Lauri Hakulinen (1979) luettelee johdostyyppien kuvauksessaan noin 200 johdinta.⁴ Näissä johtimissa on eri-ikäisiä ja eri alkuperää olevia aineksia. Vierasperäisiä johtimia onkin voitu omaksua niin suomen kielen erilliskehityksen aikana kuin sitä edeltävinä kehityskausina.

Suomen kieleen vuosisatojen kuluessa muualta omaksutussa johtomorfologiassa on sekä sellaisinaan lainattuja (ja äännejärjestelmään tarvittaessa mukautettuja) suffikseja että käännöslainataustaisia merkityslainoja. Suomen sanastosta on lisäksi löydettävissä monenlaisia jälkiä lainasanaston analogisesta vaikutuksesta, eikä aina ei ole aivan selvää, milloin on kysymys johtimen lainaamisesta ja milloin vierasvaikutteisesta omaperäisen johtimen merkitysalan laajentumisesta. Esimerkiksi suomen *iO*-loppuisissa sanastossa on omaperäisen johdinaineksen sisältämää vanhaa sanastoa (esim. paikannimet *Kemiö*, *Paimio*), sananlopultaan samannäköisiä lainasanoja (esim. *autio*, *kallio*, *kammio*, *liikkiö*) sekä omaperäistä sanastoa (esim. *aukio*, *haapio*, *hirviö*), johon edellisen ryhmän on katsottu analogisesti vaikuttaneen (ks. Hakulinen 1979: 152–154; myös Hahmo 1997: 97). Toisen esimerkin tarjoavat *kkA*-johdokset (esim. *kannikka*, *mustikka*), joiden merkitysalaan ovat vaikuttaneet monet lainattaessa *kkA*-loppuisiksi mukautetut ruotsin *k*-loppuiset sanat (esim. *matematik* > *matematiikka*). Osoitus suomen sananmuodostukseen päätyneestä vieraasta vaikutuksesta on Terho Itkosen (1986) esimerkkinä käyttämä *ongelmatiikka*, joka on saanut mallia mukautetusta lainasanasta *problematiikka* (< ruots. *problematik*).

Perinteinen esimerkki suomalaisissa johto-opin kuvauksissa lainataustaisena pidetystä johtimesta on edellä jo mainittuun latinan *arius*-johtimeen palautuva *r*-aines. Suomen *r*-aineeksisen tekijännimijohtimen historia on kuitenkin kirjasuomea edeltävältä ajalta vaikeasti tavoitettavissa. Kirjasuomen kautta edeltävään kerrostumaan kuuluvana voidaan pitää asua, jossa johdinainesta edeltää *U*-vokaali⁵, esimerkiksi *ajuri* ja *sahuri*. (Ks. Uotila 1942, 1945; Hakulinen 1979: 176–178, 219–220.) *Uri*-johdoksia nuorempaa varianttia edustavat *Ari*-asuiset johdokset (esim. *kaappari*, *palvari*), joiden asu viittaa keskiajan ja uuden ajan taitteen runsaasti lainattuihin ruotsalasiin (ja alasaksalasiin) ammattinimityksiin (esim. *klockare* > *lukkari*, *målare* > *maalari*). (Ks. tark. Nummila

4. Monet suomen kielen johtimet voivat yhdistyä sekä nomini- että verbikantaan (ks. esim. Kangasmaa-Minn 1973). Annetuissa lukumäärissä samanasuiset johtimet on laskettu erikseen nomini- ja verbijohdinryhmiin.

5. Kysymys on *A*-vartalovokaalista sanoista, joissa vokaali muuttuu johtimen vaikutuksesta *U*:ksi. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että vartalovokaali katoaa johdinaineksen edellä. Tällöin *U*-vokaalin katsotaan kuuluvan johtimeen.

2016.) Käytännössä *r*-aineksinen tekijännimijohdin ei kuitenkaan ole saavuttanut suomen sananmuodostuksessa läheskään sellaista suosiota kuin indoeurooppalaisissa kielessä. Tämä johtunee siitä, ettei malli ole voinut tarjota kielenkäyttöön paljoakaan uutta ilmaisuvoimaa, koska suomessa on vanhastaan ollut erittäin produktiivinen tekijännimijohdimisto.⁶ (Nummila 2011: 217.)

Esimerkki morfologisesta käännöslainasta on *llinen*-johtimen varhaisilla kirjallilla vuosisadoilla kokema merkityksen laajentuminen. 1500-luvulla nuori kirjakieli tarvitsi runsaasti uutta sanastoa mutta myös kokonaan uudentyyppisiä ilmauksia. Tällaisia olivat uskonnollisen kielen abstrakteihin tarkoitteisiin viittaavat sanat, jollaisia ei kansankielessä ollut perinteisesti tarvittu. Alun perin konkreettistarkoitteisten sanojen johtamiseen käytetty *-llinen* (esim. *kourallinen* 'kouran verran', *perheellinen* 'perheen omistava') sai erityisesti kääntämisen seurauksena vaikutteita samantyyppisistä ruotsin *lig-* ja saksan *lich*-johtimista (vrt. *kristillinen* – *kristlig* – *christlich*, *piinallinen* – *pinlig* – *peinlich*). Vieraiden kielten tarjoaman mallin mukaan suomen johdinta alettiin käyttää aiempaa abstraktimmassa merkityksessä; toisin sanoen suomen suffiksin merkitysala laajeni yhteyksiin, joissa ruotsissa käytetään *lig-* ja saksassa *lich*-johdinta. Alun perin ruotsin johtimen merkitysala on laajentunut saksan vaikutuksesta vastaavalla tavalla. Nykysuomessa tämä vanhasta kirjasuomesta periytyvä käyttö on hyvin produktiivista (esim. *lapsellinen*, *luonnollinen*, *tarpeellinen*). (Ks. tark. Hakulinen 1955: 311–313; 1979: 164–165; Mielikäinen 2010; myös Rintala 1980; Vartiainen 1988.)

Vierasperiäisiä johtimia on omaksuttu myös suomen kielen nuorimpaan sanastokerrostumaan kuuluvien niin kutsuttujen slangijohdosten muodostukseen. Niille tyypillisiä piirteitä ovat tavanomaisista johdoksista poikkeava rakenne,⁷ puhekielinen tyyli ja epämuodolliset käyttöyhteydet. Esimerkki erittäin produktiivisesta lainaperäisestä slangijohdimesta on ruotsista omaksuttu *-is* (esim. *kalkkis*, *roskis*, *tavis*). Johtimen alkuperä on latinassa, ja sen on esitetty lainautuneen ruotsin sananmuodostukseen latinaa opiskelevien koulupoikien välityksellä; kysymys on ruotsin vanhimmasta slangijohdimesta (ks. johdostyyppistä esim. Kotsinas 2003: 223–227).⁸ Nykysuomessa johdin on erittäin produktiivinen (ks. esim. Lehtinen 1994; Dahlgren & Kittilä 2014; ks. myös Paunonen 2000: 25–28). Arkityyliset ilmaukset eivät ole varsinkaan aiempina vuosisatoina päätyneet helposti kirjoitettuun kieleen, mikä heikentää niiden tutkittavuutta. Kuitenkin viimeistään 1900-luvun alkuvuosikymmeninä suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa tavataan *is*-johtimista lainasanastoa (esim. *deekis* < ruots. *dekis* 'dee-

6. Mainittakoon, että suomen *r*-aineuksista tekijännimityyppiä on pidetty myös kielessä aiemmin tunnetun johdostyyppin semanttisena laajentumana. Suomeen on nimittäin vanhastaan kuulunut tekijännimille semanttisesti läheinen *r*-aineksinen välineennimien johdin (esim. *hakkura*, nyk. *hakkuri*). (Ks. Uotila 1942; Hakulinen 1979: 177.)

7. Toisin kuin tyypillisessä johtoprosessissa, slangijohtamisessa kantasana yleensä lyhenee (esim. *roska-astia* > *roskis*, *poninhätä* > *ponnari*; ks. tark. Nahkola 1999). Slangijohtimen liittäminen kantasanaan ei myöskään varsinaisesti muuta kantasanan merkitystä, vaan kantasana ja sen johdos viittaavat samaan tarkoitteeseen.

8. On mahdollista sanoa, milloin ensimmäiset *is*-johdokset ilmaantuivat ruotsiin (tai suomeen); jo 1850- ja 1860-luvuilta tunnettuja ruotsinkielisiä esimerkkejä ovat *bladdis* 'humalainen', *champs* 'shampanja' ja *Opris* 'Oopperakellari' (ks. esim. Kotsinas 2003: 223–227, 244–245; Bergman 1964: 69; myös Hellquist 1980 s.v. *-is*).

kiksellä, rappiolla oleva'). Omalähtöisessä sananmuodostuksessa tyyppi aktivoitui viimeistään 1960- ja 1970-luvuilla (esim. *julkkis, lippis, rasvis*).⁹

Kuten edellä esitellyt tyyppiesimerkitkin osoittavat, morfologisia vaikutteita on viime vuosisatojen aikana omaksuttu suomeen ennen kaikkea ruotsista, mikä on johdunut muun muassa maantieteellisestä läheisyydestä, tiiviistä hallinnollisista yhteyksistä ja Suomen ruotsin- ja suomenkielisen väestön keskinäisestä kanssakäymisestä. Varhaisina suomen kielen kirjallisina vuosisatoina valtaosa kirjallisista ja kulttuurisista vaikutteista kulkeutui Suomeen Ruotsin ja ruotsin kielen välityksellä. Yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten seurauksena myös kielten väliset suhteet ja kieli-kontaktit muuttuvat. Viime vuosikymmenien lainasanat ovatkin peräisin ennen kaikkea englannista. Morfologinen lainautuminen on aikaa vievä prosessi, joten vasta tulevat vuosikymmenet osoittavat, minkälaisia vaikutteita englannista mahdollisesti omaksutaan.¹⁰

4 Suomen kieleen kirjallisina vuosisatoina omaksutut lainajohtimet

Tarkastelen seuraavaksi johtomorfologista lainaamista suomen kielen kirjallisilla vuosisadoilla. Analysoitavana ovat lähtökohtaisesti kirjakieleen kuuluvat ilmaistyyppit. Kysymys on nuoresta ja morfologisesti läpinäkyvästä sanastosta, jonka edustamien johdostyyppien kehityskulkua on mahdollista tarkastella kirjallisen todistusaineiston avulla. Diakroninen analyysi valaisee johtimien ja johdostyyppien lainaamisen syitä, johdostyyppien semantiikkaa ja tyyliä ja niiden muutoksia, johdostyyppin suosiota sekä johtimien produktiivisuutta eri aikoina.¹¹ Etenen siten, että ensin esittelen tarkasteltavan johtimen ja johdostyyppin taustaa, sen jälkeen kartoitan johdinaineiksen sisältämän lainasanaston määrää ja semanttista laatua kirjakielessä ja lopuksi analysoin johdostyyppin käyttöä ja kehitystä suomen omalähtöisessä sananmuodostuksessa.

4.1 Suomen kielen *nna*-johdosten leksikaalinen tausta ja kehitys

Feminiinijohdin *-inna* on omaksuttu ruotsiin keskiajan lopulla lainatun saksalais-sanaston mukana. Ruotsissa johdinta on käytetty runsaasti arvovaltaisten henkilöi-

9. Nykysuomen slangijohdintomistossa tunnetaan myös ruotsalaistaustainen *-sa* (esim. *nopea > nopsa, räpylä > räpsä*). Ruotsissa johdin on tunnettu mm. deminutiivisena (esim. ruots. *ko* 'lehmä' > *kossa* 'pieni lehmä'). (Hahmo 1997: 100–101; ks. myös Hakulinen 1979: 140–141, 178.) Johdin tunnetaan ruotsissa myös lyhentävässä käytössä (*kökspiga > köksa*; Hellquist 1980 s.v. *-sa*), ja tässä funktiossa aines on lainattu myös suomeen. Slangijohdoksille ominaisesti sanan varsinainen merkitys ei muutu johdettaessa. Merkkimäärää olennaisempaa on tavumäärän vähentäminen (ks. esimerkit edellä). Suffiksia käytetään myös selvästi lyhentävässä funktiossa (esim. *rakennustyömaa > raksä*).

10. Suomeen on lainattu merkittävä määrä sanastoa myös itäisestä naapurista venäjältä, mikä näkyy esimerkiksi keskiaikaisessa kirkollisessa kielessä, paikallismurteissa ja slangissa. Venäjän vaikutusta on myös johtomorfologiassa (esim. em. *-nik*). Varsinaisesti kirjasuomen tarpeisiin venäjältä ei kuitenkaan ole lainattu johdinaineiksia.

11. Ks. johtimien produktiivisuudesta, produktiivisuuden asteista ja produktiivisuuteen vaikuttavista tekijöistä esim. Bauer 2001; Booij 2012: 69–73; Koivisto 2013: 234–252.

den puolisoiden nimityksissä (esim. *furstinna* 'ruhtinatar'), mutta se on ollut mahdollinen myös muissa naispuolisuutta osoittavissa ilmauksissa, kuten ammatinnimityksissä (*lärarinna* 'opettajatar'; ks. esim. Wessén 1965: 127; myös Hellquist 1980 s.v. *-inna*; Petersson 2017: 137). Nykysaksassa sama suffiksi tunnetaan *in*-asuisena (esim. *Lehrerin* 'opettajatar'). Vaikka keskiajan lopulla lainattiin alasaksasta sanastoa myös suoraan suomeen (ks. Bentlin 2008), voidaan johtimen katsoa kulkeutuneen meille ruotsista lainatun sanaston mukana. Viroon taas johdin on omaksuttu suoraan alasaksasta (esim. viroon *õpettajanna*).

Suomen kirjakielen kehittäminen edellytti monien uusien tarkoitteiden kielentämistä ja vieraiden kielten ilmaisutapojen suomentamista. Yksi varhaisina kirjallisina vuosisatoina luontevaa ilmaisuvastinetta vailla ollut sanatyyppejä oli indoeurooppalaisten kielten feminiinijohdokset. Suomen itämurteissa tavattua *tAr*-johdinta ei vielä noteerattu käypänä vastineena näille ruotsin ja saksan feminiinijohtimille. Tähän vaikutti aineksen alueellinen, semanttinen ja funktionaalinen rajoittuneisuus, sillä johdin on vanhastaan tunnettu lähinnä vain tyttären merkityksessä itäsuomalaisissa patronyy-meissa (esim. *Kovotar* 'Koposen tytär'). Tässäkin funktiossa johdin on ilmeisesti yleistyntä vasta uudella ajalla (ks. Paikkala 1997).¹² Johtimen käyttö ja merkitys rajoituivat nimistöön ja tytär-suhteen ilmaisemiseen. Siten johdin jäi merkitykseltään kauas uuden ajan yhteiskunnan toimijoita kielentävistä ruotsalaisista ja saksalaisista feminiini-johdoksista, eikä *tAr*-johdin näin ollen suoralta kädeltä sopinut vastaavien suomenkielisten ilmausten muodostukseen.

Vierasperäisten feminiinijohtimien käyttö tuli suomenkielisissä konteksteissa tuksi viimeistään virallisuonteisten arvonimien yhteydessä. Ensimmäiset suomenkielisissä teksteissä tavattavat ruotsista lainatut *inna*-johdokset ovat peräisin 1600- ja 1700-luvuilta: *förstinna* (1637),¹³ *patriarchinna* (1698), *greiwinna*, *keisarinna* ja *sultanninna* (1776). Varhaiset lainat merkitsevät vaimoa; tosin 1700-luvun tekstien *keisarinna* viittaa puolisonsa kuoleman jälkeen Venäjän valtakunnan hallitsijaan, Katariina II Suureen, mutta suomenkielinen nimike oli käytössä jo ennen yksinvaltiutta eikä siis lähtökohtaisesti merkitse naispuolista keisaria. Lisäksi varhaisissa lainoissa esiintyy nimitys *princessinna* (1701) 'prinsessa', jossa johtimella osoitetaan kuninkaallisen perillisen naispuolisuutta. Johdoksessa feminiinijohtimia on itse asiassa kaksi, *-ess(a)* ja *-inna*; vastaava ilmaus on tunnettu myös ruotsissa (SAOB s.v. *prinsessinna*).

Edelleen 1800-luvulla vaimon merkitys on keskeisin. Muutoksena aiempaan on, että hallitsijoiden ja aatelisten (esim. *herttikinna* < ruots. *hertiginna* 'herttuatar', *markisinna* < ruots. *markisinna* 'markiisitar') ohella johdinta on käytetty muiden, joskin yhteiskunnassa merkittävien, henkilöiden puolisoiden nimityksissä: *doktorinna*, *evers-tinna*, *kenraalinna*, (*p*)*ruustinna*, *rovastinna* ja *rohvessorinna*. 1800-luvun aineistossa on myös 1700-luvun alun *prinsessinnan* jälkeen ensimmäinen tapaus, jossa *inna*-johtimella osoitetaan naispuolisuutta ilman puolisoimerkitystä: *priorinna* 'naispriori', 'nunna'. Tämän merkitysryhmän esiintymät jäävät yksittäisiksi.

12. Historiallisesti *tAr*-johtimen katsotaan lyhentyneen lainaperäisestä *tytär*-sanasta (esim. Hakulinen 1979: 82).

13. Esimerkkin yhteydessä annetut vuosiluvut viittaavat sanojen ensiesiintymisiin tutkimusaineistossa.

4.1.1 Tyypin omaperäiset johdokset

Ensimmäiset omalähtöisen sananmuodostuksen tuloksena syntyneet *nna*-johdokset tavataan 1800-luvun aineistossa. Ilmaukset vastaavat semanttisesti tyypillistä lainasanastoa, eli ne ovat puolisonnimityksiä. Tutkimusaineistoni tapaukset ovat pääosin Elias Lönnrotin (1847) suomenkieliseksi vastineiksi ruotsinkielisille ilmauksille tarjottavia sanoja: *herttuinna* 'herttuatar' (kantasana *herttua*, vrt. ruots. *hertig-inna*), *kuninka(h)anna* 'kuningatar' (kantasana *kuningas*, vrt. ruots. *drottning*) ja *ruhtinahinna* 'ruhtinatar' (kantasana *ruhtinas*, vrt. ruots. *furst-inna*).¹⁴ Motivaationa tällaisten omien johdosten muodostukseen ja esittelyyn on ollut aikakaudelle ominainen lainasanoista eroon pyrkiminen ja oman ilmaisupotentiaalin hyödyntäminen ja osoittaminen. Hieman paradoksaalista on, että suomalaisvarianttien muodostuksessa on käytetty nuorta lainajohdinta. Vaikka kaikenlainen vierasperäisten puolisonnimitysten ja feminiinijohdosten käyttö ei 1800-luvullakaan saanut kielimiesten hyväksyntää, suhtauduttiin seuraavan Samuli Suomalaisen siteerauksen perusteella lainajohtimien käyttöön kuitenkin suopeammin kuin suoriin lainoihin:

- (1) Sanokaa käsi sydämmellänne, voipiko ajatella mitään epäsointuisempaa kuin vallesmanska, kirkkoherska, luutnanska? Ja mitenkä te tahdotte suomeksi puhutella valtioneuvoksen rouvaa? Sanotteko kenties valtioneuvokseska vai valtioneuvoksinna? Ettehän toki, vaan sysäätte ilman armoa kokonaisen ruotsalaisen sanan suomenkieleen ja kerrotte minulle, kuinka statsrodinna von Schwert pelasi preferencia genralguvernörskan ja herrassöödingska Finkelman'in kanssa. Hirmuista! (Suomalainen 1885: 19.)

Omalähtöisiä tai sellaisiksi tulkittavissa olevia *nna*-johdoksia esiintyy aineistossa suhteellisen vähän. Aina ei kuitenkaan ole aivan selvää, milloin tapaus tulisi tulkita suomessa ennestään tutun kantasanan asuun mukautetuksi lainaksi (esim. *kreivinna* vrt. ruots. *grefvinna*, *everstinna* vrt. ruots. *överstinna*) ja milloin omaperäisen, systemaattisen sananmuodostuksen tulokseksi. *nna*-johdin ei myöskään noudata vokaaliharmoniaa, eli se esiintyy kantasanan vokaalistosta riippumatta takavokaalisena, mikä mieluummin tukee näkemystä mukauttamisesta kuin on sitä vastaan. Aineistosta löytyy kuitenkin myös selvästi omalähtöisiä *nna*-johdoksia, kuten edellä mainittu *ruhtinahinna* ja esimerkin 1 *valtioneuvoksinna*. Vaikka jälkimmäinen voi olla niin sanottu potentiaalinen johdos, jota ei ehkä ole todellisuudessa käytetty, 1800-luvun tekstien esiintymät osoittavat kuitenkin, että tyyppi on ollut tunnettu ja koettu ymmärrettäväksi. Koska johtimen merkitysala on suomessa rajoittunut käytännössä arvovaltaisten henkilöiden puolisoitten nimityksiin, ovat kielenulkoiset tekijät osaltaan vaikuttaneet mahdollisten johdosten määrään.¹⁵

14. Virossa sellaiset sanat kuin *kuninganna* 'kuningatar' ja *hertsoginna* 'herttuatar' ovat kieleen vaikiintuneita ilmauksia.

15. Virossa *nna*-johtimen merkitysala on ollut laaja, ja sitä on käytetty arvonimien lisäksi esimerkiksi ammatinnimitysten ja kansallisuuden nimitysten yhteydessä (esim. *lauljanna*, *öpetajanna*; *eestlanna*; ks. esim. Erelt, Erelt & Ross 2000: 318–319).

Edellä mainitut Lönnrotilta poimitut tapaukset ovat peräisin hänen vuonna 1847 julkaistusta tulkkisanakirjastaan. Lönnrotin myöhemmin ilmestyneessä *Suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa* (1866–1880) esiintyy hakusanoina vastaavanlaisia muodosteita mutta niiden lisäksi samoihin kantasanoihin perustuvia ja sama-merkityksisiä *tAr*-johdoksia (*kuninginna* – *kuningatar*, *herttuinna* – *herttuatar*). Johdinta ei ole vanhastaan yhdistetty arvonimiin tai vastaaviin nimikkeisiin; tähän käyttöön se taipui vasta 1800-luvun kuluessa. Vastaavanlaisia ilmauksia käytti Ferdinand Ahlman Lönnrotin suursanakirjaa aiemmin ilmestyneessä *Ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan* (1865): *markiisitar*, *prioritar*, *tohtoritar* (ruots. *markisinna*, *priorinna*, *doktorinna*). Saman mallin mukaan toimivat 1800-luvun vieraskielisten sanakirjojen laatijat. Suomen *tAr*-johtimen käytössä ruotsin feminiinijohdinten funktiossa on kysymys käänns- ja merkityslainasta. Johdin tuli 1800-luvulla itämurteiden ulkopuolellakin tutuksi kansanrunouden ja pitkälti Lönnrotin julkaisujen myötä (ks. myös Kyrölä 1989). *Kalevalassa* (1849) johdostyyppiä tavataan erilaisten yli-luonnollisten olentojen nimissä (esim. *Ilmatar*, *Suonetar*, *Syöjätär*). Merkittävää on, että ilmaukset viittaavat yleisesti naispuoliseen tarkoitteeseen ilman tyttären tai vaimon merkitystä.¹⁶

Suomenkielisiin teksteihin alkaa 1840-luvulta lähtien ilmaantua sellaisia ammattimaiseen toimijaan viittavia nimityksiä kuin *opettajatar*, *ompelijatar* ja *veisaajatar*. Ne vastaavat semanttisesti kielissä keskeistä feminiinijohdosten ryhmää. Myös johdosten rakenne eli johtimen yhdistyminen tekijännimijohdokseen noudattaa muun muassa ruotsista tuttua mallia. *tAr*-johtimen käyttöä tässä uudessa lainataustaisessa merkityksessä voidaan jo 1800-luvulla pitää produktiivisena. Johdosten määrää rajoittavatkin lähinnä kielen ulkopuoliset seikat eli naisten harjoittamien ammattien vähyys.

1900-luvulle tultaessa ammattilaiseen tai vastaavaan toimijaan viittaavien *tAr*-johdosten määrä kasvaa; *Nykysuomen sanakirjassa* ilmauksia on muutamia kymmeniä ja yhdyssanamutoisina ammattinimikkeinä vielä huomattavasti enemmän (ks. myös Engelberg 1998: 77–78). Myös omaperäistä *kkO*-johdinta on käytetty osoittamassa naispuolisuutta (esim. *karjakkö*, *kylmäkkö*, *sisäkkö*), mutta tapauksia on vähän, eikä johdin ole ollut tässä merkityksessä missään vaiheessa produktiivinen. Myös johdosten rakenne eroaa *tAr*-tyypistä. Johtimet eivät esiinnykään toistensa ilmaisuvariantteina; tästä mahdollisena poikkeuksena voivat olla jotkin tapaukset, joissa feminiinijohdin liitetään lainaperäiseen ammatinimitykseen (esim. *sihteerikkö* – *sihteeritär*).

tAr-johtimen merkitysalan laajennuttua ruotsalaisperäiset feminiinijohtimiset lainat vähenivät lukuun ottamatta käytössä vakiintuneita (yleensä) vaimoon viittaavia nimityksiä (esim. *everstinna*, *keisarinna*, *pormestarinna*, *rovastinna* ja *tuomarinna*). Näihin on *Nykysuomen sanakirjassa* usein lisätty huomautus tyylistä tai viitattu suositeltavampaan vastineeseen. Joel Lehtosen (1917) *Kerran kesällä* -romaanin (lainausmerkeissä esitetty) ”*ryssinna*” on varmasti suomalainen muodoste, mutta käytännössä 1900-luvulla asiatyylisissä kansalaisuudennimityksissä käytetään jo jokseenkin syste-

16. Kansanrunouden tapauksiin rinnastuvat 1800-luvun suomenkielisten julkaisujen kansallisromanttiset nimet *Kanteletar*, *Kieletär* ja *Suometar*.

maattisesti *tAr*-johdinta (esim. *kiinatar*, *ranskatar*; vrt. myös *inkerikko* sekä ainakin nykykielessä arkityyliseksi luonnehdittava *venakko*).¹⁷

Feminiinijohdokset edustavat sekä lainattuina että omalähtöisinä menneiden vuosisatojen kulttuurisanastoa. Nykykielen näkökulmasta vanhahtava ja väistyvä sanasto oli kerran muodikasta ja ajan yhteiskuntarakennetta kuvaavaa ja arvoja peilaavaa. Nykyinen tasa-arvoa tavoitteleva kielenkäyttö on vaikuttanut feminiinijohdinten produktiivisuuteen ja johdosten käyttöön niin Suomessa kuin esimerkiksi Ruotsissa, Saksassa ja Virossa. Kerran yleisen johtimen epäproduktiivisuus liittyy tässä tapauksessa sen kantamaan merkitykseen.¹⁸ Vierasperäisten feminiinijohtimien ja johdosmallin omaksu-
misen suurin vaikutus kielen kehitykseen oli se, että se aktivoi oman johtimen käyttöä laajentaen johdostyyppin merkitysalaa (vrt. ruotsin *lig*-johdoksista vaikutteita saanut *llinen*-tyyppi). Prosessi kertoo johtimiston joustavuudesta ja mukautuvuudesta uudelleenlaisen sanaston tarpeisiin. Tämän suuntainen omista ilmaisukeinoista ponnistava kehitys on myös vastannut kieleen kohdistettuja yleisiä ihanteita ja on siksi saanut tuke-
kielen ohjailulta.¹⁹

4.1.2 Vertailu läheiseen lainaperäiseen *skA*-johdostyyppiin

Vertailun vuoksi tarkastelen *nna*-lainajohtimen ja käännöslainataustaisen *tAr*-johdos-
tyypin ohella toista lainasuffiksia eli ruotsalaisperäistä *skA*-feminiinijohdinta (ks. myös ISK 2004 § 194). Se on omaksuttu Ruotsiin *inna*-johtimen tavoin keskiajan ja uuden ajan taitteen alasaksalaisten lainasanojen mukana. Johdostyyppi on ollut Ruotsissa tyy-
liltään neutraali, ja sillä on muodostettu vaimomerkityksen sanaston lisäksi runsaasti ammattilaisen nimityksiä mutta myös esimerkiksi kansallisuudennimityksiä (esim. *generalska* 'kenraalin vaimo', *sköterska* 'hoitajatar', *spanjorska* 'espanjatar'; esim. Hellquist 1980 s.v. *-ska*; ks. myös esim. Pettersson 2017: 137).

Suomeen *skA*-lainasanoja on ilmaantunut jo vanhan kirjasuomen kaudella; tarkasteltavaan aineistoon on kuitenkin päätynyt vain yksi tapaus, *superintendentenska* (1683) 'superintendentin vaimo'. Käytännössä *skA*-lainoja tavataankin teksteissä vasta 1800-luvulta lähtien. Vaikka johdostyyppi on Ruotsissa ollut neutraali, on se Suomessa saanut arkityylisen leiman ilmeisesti jo suhteellisen varhain, mikä on vaikuttanut ilmaisutyyppin dokumentoiduksi tulemiseen. Hyvä lähde tämän sanaston tutkimukselle on 1800-luvun loppuvuosikymmenten kaunokirjallisuus, josta löytyy sellaisia sanoja kuin *kaptenska*, *kamreerska*, *lehtorska* ja *kuvernöörskA*. *skA*-aineiksella on näissä vaimon

17. Virossa kielenhuolto salli aikanaan sekä (ala)saksalaisperäisen *nna*-johtimen että suomesta lainatun *tar*-johtimen vakiintumisen kirjakieleen (ks. johdinten käytöstä esim. Erelt ym. 2000: 318–319; nykykielen osalta myös Kasik 2009).

18. Suomen kielessä tavataan kuitenkin leksikaalistuneina erityyppisiä feminiinijohdoksia (esim. *kuningatar*, *ruhtinatar*; *jumalatar*, *haltiatar*, *kaunotar*). Erityisesti taiteilijoista käytetään edelleen usein feminiinijohdoksia (esim. *laulajatar*, *näyttelijätär*); vanhahtava ja ylätyylinen sävy liittyy jo sellaisiin sanoihin kuin *rakastajatar* ja *ystävätär* (ks. johdostyyppin käytöstä 1900-luvun lopun teksteissä Kyrölä 1990; tark. Kyrölä 1989).

19. Toinen kysymys on, minkälaisessa käytössä feminiinijohdoksille on eri aikoina katsottu olleen tarvetta (ks. *tAr*-johdoksista kielenhuollon piirissä käydyistä keskustelusta kootusti Kolehmainen 2014: 272–275).

merkitys. 1900-luvun *Nykysuomen sanakirjaan* perustuvassa aineistossa esiintyy kymmenisen *ska*-lainaa (usein tyylimerkinnöin ark. tai vanh.); 2000-luvun *Kielitoimiston sanakirjassa* tyyppin edustajia ei enää ole. *Nykysuomen sanakirjan* tapauksiin sisältyy muutama ammattinharjoittajan nimitys (*huushollerska* ark. 'taloudenhoitaja, emännöitsijä, *meijerska* → *meijerikkö*), mutta pääasiassa kysymys on vaimoa merkitsevistä tyyppistä. Kuten *meijerska*-esimerkistä näkyy, sanakirjassa ohjeistetaan käyttämään samaan kantasanaan perustuvaa omaperäistä vastinetta.

Kuten esimerkin 1 *valtioneuvokseska* osoittaa, 1800-luvun teksteissä voi tavata joitakin *nna*-johtimen omalähtöistä käyttöä vastaavia *skA*-johdoksia. Aineiston valossa *skA*-tyyppi ei ole kuulunut ainakaan kirjoitetun kielen yleisnimien muodostukseen, mutta sen sijaan erisnimien yhteydessä se on ollut melko produktiivisessa käytössä.²⁰ Tyyppin ilmauksia esiintyy kaunokirjallisuuskorpuksen (SKK) teksteissä 1800-luvun lopulta lähtien (esim. *Kettuska*, *Soiniska*; esimerkit Canth 1889). Johtimella on vaimon merkitys (esim. *Kettuska* 'rouva Kettunen, Kettusen rouva/emäntä'). Myös tämä tyyppi on lainattu ruotsista (esim. *Pettersonska*), jossa se on edustanut semanttisesti laaja-alaisen johtimen marginaalista käyttötapaa. Suosituimpia ilmaukset olivat Ruotsissa 1870–1880-luvuilla (esim. Hellquist 1980 s.v. *-ska*). Aiemmissä kielimuodoissa tavattavien muoti-ilmausten tyyliväriä ei ole helppo tarkasti tavoittaa, mutta aineiston teksteissä tapausten voi luonnehtia edustavan jokapäiväistä kielenkäyttöä. Monelta osin niissä on samajohtimisen lainasanaston kanssa niin kutsutun kyökkisuomen sävyä, kuten esimerkiksi 2 käy ilmi (ruotsalaisuuksien ja kyökkisuomen käytöstä 1800-luvun kaunokirjallisuudessa ks. Lauerma 2015).

- (2) – Herrajesta! Minua haluttaisi rutistaa teidät, mutta teihin en uskalla koskea sormellakaan. Ja *Viioska!* Tehän olette arvokkaan näköinen kuin kuvernööriska. (Pakkala 1894: 409)

Motivaationa *skA*-johtimen lainaamiselle nimikäyttöön on ollut ruotsin kielessä muodikkaan ilmaisukeinon omaksuminen myös suomeen. Ilmaisutyyppillä on slangijohdosten kaltainen lyhentävä ominaisuus (*Mäkisen rouva* > *Mäkiskä*), ja se onkin tarjonnut kätevän keinon ilmaista tietty merkityssisältö lyhyemmin kuin omin keinoin on ollut mahdollista. Kielenkäyttäjät kaipaavat niin ikään tuoreita ilmaisutapoja erityylisiin kielenkäyttötilanteisiin ja kielimuotoihin.

-ska on omaksuttu suomeen suppeaan funktioon, eikä se ole käytännössä ollut muiden feminiinijohdostyyppien ilmaisuvariantti. Vaikka *-skA* on ollut ruotsissa produktiivinen ja laaja-alainen ja vaikka suomeen on lainattu suhteellisen paljon sillä muodostettua sanastoa, *skA*-johtimelle ei ole ollut suomen yleiskielessä tarvetta. Yleisluonteiseksi naispuolisuuden osoittimeksi on valittu muita keinoja. Syitä voidaan esittää useita, kuten se, että *nna*-tyypin lainasanat tulivat suomessa tutuiksi ennen

20. Johdin on sopinut erityisesti kaksitavuisiin ja *nen*-johtimisiin nimiin, kun taas esimerkiksi läntiseen *IA*-tyyppiin *skA*-suffiksi ei ole yhtä luontevasti liittynyt (esim. *Mäkiläskä* vrt. *Mäkiskä*). Tosin *nen*-loppuisissa nimissä vartalon (tai johtimen) *s* heittyy pois, mistä syystä muodot lankeavat yksin yksimorfeemisista kannoista muodostettujen johdosten kanssa (*Mäkinen* > *Mäkiskä*, *Mäki* > *Mäkiskä*). Kantasanan rakenne onkin rajoittanut johtimen produktiivisuutta.

skA-johdoksia. Tämä johtuu pitkälti siitä, että *-nnA* on ollut arvonimissä ensisijainen. Edellistä merkittävämpiä syitä ovat kuitenkin kantasanan rakenteeseen liittyvät rajoitteet (ks. alaviitettä 20) sekä johdosten läpinäkyvyys ja yleinen hahmotettavuus. Käytettävyyttä on todennäköisesti rajoittanut myös sanaston äänneasu, joka ei ilmeisesti ole koskaan kuulostanut suomalaisen korvaan erityisen kauniilta. Tästä löytyy mainintoja jo 1800-luvun teksteistä (ks. Kyrölä 1990; ks. myös edellä esim. 1).

4.2 Suomen kielen *isti*-johdosten leksikaalinen tausta ja kehitys

Kreikkalais-latinalaista alkuperää oleva *-ist* on lainasanaston välityksellä tuttu monissa kielissä (esim. *humanist*, *turist*). Suomeen *ist*-aineksista sanastoa on voitu saada kirjallisilla vuosisadoilla monelta taholta, mutta ennen kaikkea sitä on lainattu ruotsista ja ruotsin kautta. Kulkusuunta ei ole aina mahdollista jäljittää varmasti, koska johdos-tyyppi esiintyy esimerkiksi ruotsissa, saksassa, englannissa ja venäjässä toisiaan vastaa-
vissa asuissa. Merkittävänä *ist*-johdosten välittäjänä Euroopassa on toiminut ranska, jonka kautta johtimen on katsottu päätyneen myös ruotsiin (ks. esim. Pettersson 2017: 141–142). Nykyruotsissa *-ist* on tärkeä johdin (esim. Malmgren 2011: 49).

Suomen kielestä ei ole olemassa ajantasaista diakronista johto-opin yleiskuvausta. Käytännössä ainoa ja samalla viimeisin teos on Hakulisen (1979) *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, joka perustuu myöhempien painosten täydennyksienkin osalta 40 vuoden takaiseen tilanteeseen. Tämän jälkeen kieli on etenkin sanaston puolesta muuttunut nopean yhteiskunnallisen kehityksen ja kansainvälisten kontaktien vaikutuksesta monin tavoin. Hakulinen (mts. 155) esittelee *isti*-johtimen suomen sananmuodostukseen kuuluvana. Hänen mukaansa johtimen käyttöala rajoittuu soittajanimityksiin (esim. *hanuristi*, *harpisti*, *huilisti*). Tiedot perustuvat ilmeisesti yksinomaan *Nykysuomen sanakirjan* sanastoon (ks. 4. painoksen esipuhe). Hakulinen toteaa johtimen lainautuneen suomeen ennen kaikkea ruotsinkielisten soittajanimitysten kautta. *Iso suomen kielioppi* (2004) ei lyhyttä mainintaa (§ 158) lukuun ottamatta noteeraa *isti*-johdoksia nykysuomen sananmuodostustyyppinä.

Kirjasuomessa *ist*-johtimisia lainoja esiintyy sekä *a-* että *i-*loppuisina. *a*:llinen asu on (myöhäis)latinan mukainen; *i*:llisessä on kysymys loppuvokaalittoman sanan täydentämisestä suomeen sopivaksi. Ensimmäiset *ist*-lainat tavataan vanhimmassa kirjasuomessa: nykysuomeen asti säilynyt *evangelista* 'evankeliumin kirjoittaja, evankeliumin julistaja' (1544) kuuluu jo Mikael Agricolan teosten sanastoon. Se on myös esimerkiksi saksan vanhimpia *ist*-johtimisia lainasanoja (esim. Erben 2000: 136). Sanaa voitaneen pitää jo ennen Agricolaan suomenkieliseen kristilliseen sanastoon kuuluneena ja vakiintuneena. Se esiintyy kautta kirjasuomen *a*-loppuisena, mikä tukee oletusta sen esiagricolalaisuudesta eli periytymisestä katoliselta ajalta. Tosin *ist*-johtimisten lainojen *a*-loppuisuus on ylipäättään vanhassa kirjasuomessa tyyppillistä. 1600-luvun esiintymiä ovat *contractista* 'tietyn rovastikunnan pappi' (1688; VKS s.v. *kontrahtista*), *gymnasista* 'lukiolainen' (1673), *organista* 'urkuri' (1688) ja *psalmista* 'psalmin kirjoittaja' (1642; ks. esim. 3). 1600-luvulta ovat myös laulajan- tai soittajanimitykset *altist* 'alttolaulaja', *basist* 'bassolulaja' ja *tenorist* 'tenori' (1669). Esiintymät ovat peräisin runosta (ks. Melander 1928: 63), mikä todennäköisesti selittää niiden suo-

nessa epätyypillisen loppuvokaalittomuuden. Kaikkiaan *ist*-lainojen määrä on vielä vähäinen. Merkitykseltään vanhin sanasto edustaa tekijännimimäisiä (ammattimaisten) toimijoiden nimityksiä. Käytän tästä semanttisesta tyyppistä jatkossa nimitystä merkitysryhmä 1.

- (3) Ja tämä on P. Cuningan ia *Psalmistan* Dawidin uskontunnustus cuolluitten ylönousemisest – – (ruumissaarna, 1655).

Muun sanahahmoltaan ja merkitykseltään läheisen lainasanaston (esim. *provasti* nyk. *rovasti*, ensiesiintymä 1593, ja *öfversti* nyk. *eversti*, ensiesiintymä 1642) voi nähdä tukeneen tarkasteltavana olevan sanatyypin vakiintumista suomessa. Tällaisen *i*-loppuiseksi mukautetun sanaston analogian vaikutusta voi olla 1600-luvun *ist*-lainajohdosten monikkotaivutuksessa esiintyvä variaatio: yksikössä *a*-loppuisina tavattavia *ist*-lainoja taivutetaan *i*-loppuisten tapaan (esim. 4).

- (4) – – Papijn / Opettajan Schoulusa / Studentin / *Gymnasistan* eli Teinin Scholusa ja Gymnasiumisa – – (asetusteksti, 1689).
vrt.
– – Samallamuoto pitää myös Studentein, *Gymnasistein* ja Teinein oleman – – (asetusteksti, 1689).

Vastavuoroisesti *ist*-lainat näyttävät vaikuttaneen muun *st*-aineksisen sanaston asuun. Esimerkiksi *provasti* tavataan ainakin 1700-luvun sanomalehtitekstissä myös asussa *provisti*. *Svenska Academiens ordbok* (SAOB) ei mainitse asua käytetyn ruotsin kirjakielissä, mikä viittaisi *isti*-sanojen mallin seuraamiseen. Tämä taas viestisi siitä, että sanojen loppu on hahmotettu jos ei itsenäiseksi morfeemiksi niin sanamuottiin kuuluvaksi osaksi. Niin ikään *öfversti/eversti* tavataan *isti*-asuisena 1800-luvun aineistossa: *eweristi* (1838).

Varhaisimpien kirjallisten vuosisatojen tapaan 1700-luvun *ist*-johtimiset lainat edustavat ammattimaisten toimijoiden merkitysryhmää (ryhmä 1). Esiintymiä on edelleen vähän: *häboisti* 'oboisti' (1721), *urcunisti* 'urkuri' (1745), *manofactoristi* 'käsityöläinen' (1731) ja *artisti* 'taiteilija' (1766); vanhan kirjasuomen kauden lopulla tavataan lisäksi *artilleristi* (< ruots. *artillerist* 'tykkimies', 1806). Esiintymässä *urcunisti* on kysymys edellä mainitun *organistan* (1688) synonyymista. On mahdollista, että esiintymistä *urcunisti* on muodostettu suomeen jo vakiintuneesta ruotsalaisesta lainasanasta *urku*. Aiemmin vastaavassa merkityksessä onkin käytetty myös yhdyssanaa *vrcuinsoittaja* (1644). Tämä tarkoittaisi *isti*-aineksen käyttöä suomen omassa sananmuodostuksessa jo 1700-luvulla. Kysymys voi kuitenkin olla myös uuden lainan mukauttamisesta jo tunnetun kantasanan mukaiseksi. Joka tapauksessa kyse on yksittäisestä esiintymästä. 1700-luvulla *ist*-lainasanat tavataan suomenkielisisä teksteissä tyypillisesti *i*-loppuvokaalisina.

1700-luvun aineistossa esiintyy ensimmäisen kerran myös toisen keskeisen *ist*-sanojen merkitysryhmän edustaja eli aatteen, elämäntavan tai muun näkemyksen kannattajan nimitys (merkitysryhmä 2): *atheista* (nyk. *ateisti*, 1732). Sana esiintyy latinan-kielisen asun mukaisesti *a*-vokaalisena. Tämä laajalevikkoinen kulttuurisana tunnetaan

ruotsissa viimeistään 1600-luvun loppupuolella (SAOB s.v. *ateist*). 1700-luvun esiintymä jää suomessa kuitenkin yksittäiseksi, eikä sana kirjallisten lähteiden valossa ole vielä 1800-luvullakaan yleisesti käytössä. Keskeisenä syynä tähän ovat kautta kirjasuomen historian käytetyt omaperäiset merkitysvastineet, kuten *jumalato(i)n* ja *Jumalan kieltäjä*. Sana onkin voitu hyvin lainata suomeen myöhemmin uudestaan, jolloin se on mukautettu kieleen *i*-vokaalisena.

Todennäköisesti *isti*-lainoja on tavattu 1500–1700-luvuilla enemmän kuin mitä aineistoon on päätynyt, koska sivistyneistö ja virkamiehet ovat ruotsintaitoisina väistämättä tunteneet ruotsiin lainattua ajankohtaista eurooppalaista *ist*-aineeksista kulttuurisanastoa. Käytännössä sanasto on kulkeutunut helposti suomenkielisiin konteksteihin, mikäli aiheesta on ylipäättään ollut tarve puhua suomenkielissä yhteyksissä. 1800-luvulle asti suomenkielisten tekstien aiheet olivat vielä suhteellisen yksipuolisia, mikä vaikutti olennaisesti painetuksi päätyneeseen sanastoon. 1800-luvun kuluessa tekstilajit monipuolistuivat ja kirjallinen tuotanto kasvoi. Esimerkiksi ulkomaita koskevien ilmiöiden kuvaaminen ja tietokirjallisuuden suomentaminen edellyttivät runsasta uuden sanaston lanseeraamista. Omaperäisen sanaston suosiminen rajoitti kuitenkin vielä lainaamista. Vaikka Ahlmanin sanakirja (1865) sisältää runsaasti vierasperäistäkin sanastoa, tavataan siinä sellaisia *ist*-sanoille muodostettuja suomalaisvastineita kuin *kielenperkaaja* (ruots. *purist*), *viisastelija* (ruots. *sofist*) ja *hirveä-oppinen* (ruots. *regorist*). Varhaisnykysuomen aineistossa esiintyy silti kymmeniä uusia *ist*-lainoja. Kysymys on pitkälti kulttuurisanastosta, joka on lainattu myös ruotsiin samoihin aikoihin.

Uudessa 1800-luvun sanastossa esiintyy jo runsaasti molempien esiteltyjen merkitysryhmien edustajia. Merkitysryhmässä 1 tavataan valtion virkamiesten nimityksiä, kuten *kameralisti* (< ruots. *kameralist* ’julkishallinnon virkamies’), *kanslisti*, *konttoristi* ja *kopisti* (< ruots. *kopist* ’kopioija, jäljentäjä’). Mukana on myös muiden alojen, kuten teollisuuden ja viestinnän, ammattinimikkeitä: *masinisti*, *meijeristi*, *journalisti* ja *telegrafisti*. Merkittävä uusi alaryhmä ovat eri alojen tutkijoiden nimitykset, kuten *botanisti*, *kemisti*, *lingvisti* ja *orientalisti*. Mukana on myös opiskelijaan viittaava *seminaristi* (vrt. vanha *gymnasisti*). Merkitysryhmän 2 todellinen yleistymisen Suomessa ajoittuu 1800-luvulle. Uuteen lainasanastoon lukeutuvat uskonnollisen suuntauksen tai muun aatteen kannattajat *baptisti*, *metodisti*, *panteisti*, *sofisti*, *spiritisti* ja *phosphoristi* (SAOB s.v. *fosforist* ’1800-luvun alun ruotsalaisen uusromantiikan kannattaja’) sekä poliittisen näkemyksen edustajat *federalisti*, *kommunisti*, *monarkisti*, *royalisti*, *socialisti* ja *unionisti*.

1800-luvun teksteissä tavataan lisäksi huomattavan paljon *ist*-aineksen sisältäviä lainaperäisiä adjektiiveja, jotka on mukautettu suomeen *llinen*- tai *inen*-johtimisina. Sanat ovat ruotsin *istisk*-johdinaineksisten adjektiivien vastineita (ks. yhdysjohtimesta Hellquist 1980 s.v. *-sk*). Niissä on runsaasti tapauksia (esim. *dualistinen*, *fatalistinen*, *faunistillinen*, *idealistinen*, *linguistillinen*, *naturalistinen*, *pietistillinen/pietistinen* ja *spiritistinen*), joiden *sti*-johtimiset kantasanat (esim. *idealisti*, *naturalisti*) eivät lukeudu ainakaan tutkimusaineistoon. Oli sanasto jo erikseen lainattua tai ei, ovat adjektiivijohdokset vähintään välillisesti lisänneet *isti*-hahmoisten sanojen määrää kielessä.

Tyypillisesti 1800-luvun *ist*-lainat on mukautettu suomeen *i*-loppuvokaalisina. Loppuvokaalin valinta ei kuitenkaan näytä olevan vielä itsestään selvää, sillä runsaasti vierasperäistä sanastoa sisältävässä Ahlmanin sanakirjassa (1865) *ist*-lainasanojen loppuvokaalina on usein *a* (esim. *anttagonista*, *kommunista*, *metodista*). Vastavaa merkintätapaa esiintyy muun muassa Lönnrotilla. Ahlmanilla tavataan kuitenkin myös *i*-loppuvokaalisia esiintymiä, kuten *ekvilibristi* 'nuorallatanssija', *masinisti* 'koneenkäyttäjät', *materialisti* ja *sofisti*. Molempien tyyppien ruotsalaisvastineet on esitetty loppuvokaalittomina, joten vokaalivalinta ei ole heijastumaa niistä (esim. *masinist*, *metodist*). Ahlmanilla vastaavanlaista *a*-loppuvokaalin käyttöä esiintyy yleisesti klassisiin kieliin palautuvien lainojen yhteydessä (Rahko 2005: 110–111). Ahlmanin ratkaisu voidaan tulkita etymologiseksi, mutta todennäköisesti siihen on vaikuttanut myös se, että vanhaa sanastoa on tunnettu *a*-asuun vakiintuneena, kun taas uusia lainasubstantiiveja on 1800-luvulla mukautettu kieleen hyvin systemaattisesti *i*-loppuisina. Esimerkiksi *Nykysuomen sanakirjassa* kaikki *ist*-johtimiset sanat on esitetty samanasuisina (poikkeuksena kuitenkin vanha *evangelista*).

1900-luvulle tultaessa *ist*-lainojen määrä kasvaa edelleen. Merkitysryhmään 1 kuuluvassa sanastossa on ammattinimityksiä (*floristi*, *libristi*, *radisti*), tieteilijöiden nimityksiä (*klassisti*, *skandinavisti*) sekä soittajannimityksiä (*klarinetisti*, *kornetisti*, *pianisti*, *sellisti*, *trumpetisti*, *viulisti*). Merkitysryhmän 2 edustajiin lukeutuvat esimerkiksi *hellenisti*, *šamanisti*, *stalinisti* ja *urbanisti*. Molemmissa ryhmissä on sanoja, joiden kantasanat on lainattu suomen kieleen erikseen. Tällaiset ilmaukset olisi mahdollista tulkita myös omaperäisiksi muodosteiksi (esim. *viulisti*). 1900-luvun kuluessa ja 2000-luvulle tultaessa *ist*-lainojen määrä kasvaa edelleen ja merkitysryhmiin syntyy uusia alaryhmiä. Näitä ovat esimerkiksi ammattimaisten urheilijoiden (esim. *alpinisti*, *triathlonisti*) ja muiden omistautuneiden harrastajien nimitykset (esim. *kulinaristi*, *motoristi*). *Kielitoimiston sanakirjassa* on noin 260 (yhdistämätöntä) *ist*-johtimista lainasanaa.

4.2.1 Tyypin omaperäiset johdokset

Aineiston ensimmäinen kiistaton omaperäinen *isti*-johdos edustaa merkitysryhmään 1 kuuluvia soittajannimityksiä: *hanuristi*. Tapaus on peräisin *Nykysuomen sanakirjasta*. 1900-luvulla johtimen omaperäinen käyttö rajoittuu käytännössä soittajannimityksiin, kuten Hakulinenkin (1979: 155) toteaa. Varsinkin 2000-luvun teksteissä sellaiset omat johdokset kuin *huilisti*, *kantelisti*, *kapulisti* ja (*käyrä*)*torvisti* ovat yleisiä ja yleensä myös tyyliään yleiskielisiä. 2000-luvulle tultaessa johtimen omalähtöinen käyttöala on laajentunut. Varsinkin lehdistön ja sosiaalisen median kieli tuntevat omaperäiset *isti*-johdokset hyvin. Johdokset ovat tyypillisesti jonkinlaiseen asiaa tuntevaan henkilöön viittaavia mutta eivät varsinaisia ammattilaisen nimityksiä. Sanat ovat semanttisesti lähellä asiantuntijoihin ja alan harrastajiin viittaavia lainasanoja. Esimerkkejä merkitysryhmän 1 omalähtöisistä sanoista ovat *konvehdisti* 'konvehtien arvosteluraadin jäsen' (esim. 5) ja *kännykisti* 'kännykän käyttäjä' (esim. 6). Molemmat ovat peräisin asiatyylisistä verkkoteksteistä. Näiden johdosten tyyliä ei voi kuitenkaan soittajannimitysten tavoin luonnehtia neutraalin asiatyyliseksi. Erityistyyllisyys syntyy kannan

ja johtimen epätavallisesta yhdistelmästä, jossa lainasanojen perusteella muodostuneesta skeemasta tavalla tai toisella (semantiikan, tyylin tai kielen osalta) poikkeava kantasana liittyy kirjakieliseen ja virallistyylliseen *isti*-ainekseen.

- (5) Lapsuudesta asti makunystyröitään harjoittaneet *konvehdistit* arvottivat herkkujen laatua koko nautiskeluoperaation mitalta, ensisilmäyksestä jälkimakuun. (Launonen 2017)
- (6) Tavanomaista on, että kännykkään soitettaessa (*kännykisti* maksaa myös vastaanotetut puhelut) henkilö pyytää odottamaan hetken, etsii kiinteän linjan – –. (Himänen 1998)

Myös merkitysryhmän 2 omaperäistä sanastoa muodostetaan nyky-yleiskieleen vaikiintuneena pidettävien mallien mukaan. Tyypillisiä esimerkkejä median käyttämistä omaperäisistä johdoksista ovat poliittisen suuntauksen edustajaan viittaavat nimitykset, kuten *kepuisti*, *persuisti*, *soinisti* ja *taistoisti*. Johdosten kantasanana esiintyy tyyppillisesti puolueeseen viittaava sana tai henkilönnimi. Tyyppi on tullut tutuksi lainasanaston mukana (esim. *marxisti*, *stalinisti*). Vieraiden kielten mallin mukaisesti näille johdoksille voidaan muodostaa jokseenkin produktiivisesti myös *ismi*-johtimisia pareja (*soinisti* – *soinismi*; ks. tark. alalukua 4.2.2). Tyyppin johdoksissa tyyliin vaikuttaa nimenomaan kantasanan tyyli. Sellaiset omaperäiset muodosteet kuin *kainuisti* 'pohjoissuomalaisiin aiheisiin keskittynyt kirjailija' ja *runoisti* 'runotyttömäinen tjs.' (esim. 7) asettuvat merkitysryhmien 1 ja 2 välille. Sanastolla voi nähdä olevan yhtymäkohtia slangijohdoksiin lyhentävän luonteen osalta.

- (7) Henkisesti sijoitan itseni jonnekin *runoisti-hevistien* suunnalle mutta luulen että he käännyttäisivät minut heti kättelyssä nähtyään olemukseni. (Kontu, keskustelufoorumi, 2007)

Se, että suomessa ei ole ollut produktiivista yleisluonteista nominikantaan liittyvää henkilöviitteistä johdinta, on motivoinut vierasperäisen johtimen käyttöä. Joskus aatteen tai vastaavan kannattajan tai edustajan nimityksissä (merkitysryhmä 2) on mahdollista käyttää yleistä ja neutraalia *IAinen*-johdinta (esim. *kepulainen*). *isti*-johdokset ovat tarjonneet erityistyyllisen ja tuoreen ilmaisuvariantin, mikä voi osaltaan selittää, miksi niitä käytetään erityisesti lehtikielessä ja muussa mediassa (esim. *kepuisti*). *-IAinen* ei käy samaan tapaan esimerkiksi tekijännimityyppisiin tapauksiin (merkitysryhmä 1), joten sellaisten tapausten kuin *huilisti*, *konvehdisti* ja *kännykisti* ainoa vaihtoehtoinen muodostustapa olisi jokin muu kuin (denominaalinen) johtaminen. Käytännössä tämä on tarkoittanut yhdyssanan, sanaliiton tai useampisanaisen selityksen muodostamista (esim. *huilunsoittaja*, *konvehtien arvostelija* tai *konvehtien arvostelu-raadin jäsen*).

Omälähtöinen *runoisti* vastaa *huilisti*- ja *kännykisti*-tyyppisiä tapauksia siinä, ettei kielenkäytäjällä ole käytännössä ollut muita vaihtoehtoja, mikäli hän on halunnut muodostaa nimenomaan uuden denominaalisen johdoksen. Produktiivinen *JA*-johdos olisi mahdollinen, mikäli sana johdettaisiin ensin verbiksi. Kielessä onkin vakiintu-

nut johdos *runoilija* (< *runoilla* < *runo*). Uuden sanan merkityksen on kuitenkin ollut tarkoitus erota leksikaalistuneesta ilmauksesta, sillä kontekstin perusteella sanalla on haluttu kuvata jotakin muuta: *runoisti* ei ole runoilija vaan henkilö, joka on henkisesti runoilijamainen (vrt. myös yhdyssanat *runotyttö*; *runotyttömäinen*). Kontekstissa (esim. 7) edelliseen rinnastettu sana on ilman muuta vaikuttanut kielenkäyttäjän sananmuodostustarpeeseen ja sanahahmojen valintaan. Kuulostaa omaperäisemmältä, tuoreemmalta ja ehkä myös hauskemmalta käyttäen ilmaisua *runoisti-hevisti* kuin vaikiintuneisiin ilmauksiin perustuvaa paria *runotyttö-hevari*. Lainajohtimen käyttöä voikin motivoida tyyllillisen variaation tavoittelu.

Sellaisissa ilmauksissa kuin *persuisti* ja *urkuristi -isti* edustaa henkilötarkoitteista johdinta, joka on lisätty jo valmiiksi henkilöviitteiseen johdokseen. Kielenohjailu on lähtökohtaisesti torjunut tämäntyyppisen tarpeettomana pitämänsä johtamisen (esim. Pulkkinen 1988; Kolehmainen 2005). Näissäkään tapauksissa ei kuitenkaan ole välttämättä aina kysymys turhista elementeistä, vaan johtimella voidaan nähdä olevan merkityskomponentin lisäävä funktio. Voitaneenkin mieltää, että *persuistilla* on syvempää näkemystä tai vihkiytymistä asiaan kuin puolueen rivijäsenenellä *persulla*.

Vaikka *isti*-johtimen käytöllä on rakenteellisia ja tyyllillisiä rajoitteita, voidaan johdinta pitää nykysuomessa edellä esitellyissä merkitystyypeissä suhteellisen produktiivisena. Soittajannimitysten lisäksi omalähtöisiä *isti*-johdoksia ei 1900- ja 2000-luvun sanakirjoissa juuri tavata. Tämä ei anna todellista kuvaa johdostyyppiin lukeutuvan sanaston käytöstä nykysuomessa mutta kertoo sanaston luonteesta. Kysymys onkin tyyppillisesti kertaluonteisesta ja väliaikaiseen käyttöön muodostetusta sanastosta. Osaan *isti*-johdoksia liittyy myös arkityylyisyys, mikä ei sinänsä ole este nykysuomea kuvaavissa sanakirjoissa mainituksi tulemiselle.²¹

4.2.2 Vertailu läheiseen lainaperäiseen *ismi*-johdostyyppiin

Kreikkalaista alkuperää oleva *-ismi* on laajasti maailman kielissä tunnettu sanamuodostuselementti (ks. johtimesta tark. esim. Koukkunen 1990 s.v. *-ismi*). Suomeen aines on omaksuttu lähinnä ruotsista ja ruotsin kautta; ruotsin kieleen johtimen katsotaan lainautuneen *isti*-aineksen tavoin ranskasta (esim. Wessén 1965: 166). *isti*-johdokset yhdistyvät nykykielen käytössä ja kielen kuvauksissa usein *ismi*-johdoksiiin: *ismi*-johdos merkitsee esimerkiksi aatteellista tai poliittista suuntaa ja samasta kantasanasta muodostettu *isti*-johdos sen kannattajaa tai edustajaa (esim. *ateismi* – *ateisti*, *humanismi* – *humanisti*). Vaikka näin on nykysuomen uudehkon sanaston osalta, diakronisesta näkökulmasta johdostyyppien suhde ei näyttäydä tämänkaltaisena. Tyyppillisimmin pareja voidaan muodostaa merkitysryhmän 2 *isti*-johdoksille.

Tutkimusaineiston valossa *ismi*-johdinaineksen sisältäviä lainasanoja ei tunneta vielä vanhan kirjasuomen kaudella; ensimmäiset ilmaantuvat teksteihin 1800-luvun puolivälin jälkeen (esim. *magnetismi*, *materialismi*, *nihilismi*, *persismi*, *purismi*, *realismi*). *isti*-/*ista*-sanatyyppi onkin näin ollen tunnettu selvästi *ismi*-sanoja aiemmin.

21. Esimerkiksi *is*-slangijohdoksia *Kielitoimiston sanakirjassa* on mukana noin 60.

Tämä sopii yhteen sen huomion kanssa, että historiallisesti on usein niin, että ensin on ollut jonkin näkemyksen edustajan nimitys ja vasta sen jälkeen itse suuntaa merkitsevä *-ismi* (Koukkunen 1990: 199). 1900- ja 2000-luvulle tultaessa lainataustaista *ismi*-sanastoa on jo varsin paljon; esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirjassa* niitä esiintyy (yhdistämättöminä) noin 240. Nykysuomeen lainatussa ja laajasti maailman kieleen levinneessä ja jatkuvasti karttuvassa *ismi*-sanastossa tavataan merkitykseltään monentyyppisiä ilmauksia; yleisimpiä ovat aatteiden, ilmiöiden ja suuntausten nimitykset.

Nykyisin *ismi*-aines kuuluu myös suomen kielen omaan sanamuodostukseen. Omaperäiset muodosteet ovat tyypillisesti jääneet omien *isti*-johdosten tavoin sanakirjoihin tallentamatta. Johdostyyppi elääkin suhteellisen runsaslukuisina mutta kertaluonteisina tai arkityylisinä johdoksina päivittäisessä lehdistön ja sosiaalisen median kielenkäytössä (esim. *kepuismi*, *nykäismi*, *persuismi*, *soinismi*, *suvakismi* ja *vasurismi*). Vain yksi tällainen omaperäinen muodoste on päätynyt Erosen (2007) uudissanaluetteloon: *tiurismi* 'Martti Tiurin kaavailema Etelä-Suomea suosiva aluepolitiikka'. *ismi*-aineksen käyttö on suomen sanamuodostuksessa produktiivista edellä mainitun kaltaisissa suomalaisen yhteiskuntaan liittyvissä aatesuuntausten tai vastaavien nimityksissä. Johdosten kantasanana esiintyy tyypillisesti puolueeseen viittaava sana tai henkilönnimi. Tyypille löytyy esikuvia muista kielistä (esim. *marxismi*). Sanastolle muodostetaan usein luontevasti ja suhteellisen produktiivisesti *isti*-johtimisia pareja (*soinisti* – *soinismi*).²²

Suomessa tavataan myös joitakin tapauksia, joissa vierasperäisen *ismi*-lainan kantasana on korvattu suomalaisella. Esimerkki tällaisesta käännöslainasta on *lajismi*, jota käytetään lainaperäisen *spesimin* ja sen yleisesti käytetyn suomennoksen *lajisorto* vastineena. Vieras- ja omaperäistä *ismi*-johdosta käytetään usein rinnakkain eli toisella ilmauksella selitetään toista. Syynä omaperäisen *ismi*-johdoksen muodostukseen voi nähdä halun luoda yhdyssanaa lyhyempi vastine. Tässä tapauksessa yhdyssana ei kuitenkaan ole juuri johdosta pidempi. Yhtenä syynä voikin pitää halua muodostaa kansainvälisessä tieteellisessä diskurssissa vakiintuneelle vierasperäiselle sanalle (ja lainasanalle) samahahmoinen suomalaisvastine. Tällä taas on pragmaattinen tarkoitus, sillä samahahmoinen auttaa yhdistämään sanoja ja niiden merkityksiä toisiinsa. Sanan selittämisen ja suomenkielisen tiedesanaston luomisen lisäksi omaperäisen vastineen muodostukseen ovat voineet vaikuttaa lainasanan epäsuomalainen äännerakenne ja hieman hankala lausuttavuus.

Vierasperäisille *ismi*-sanoille on kirjasuomen historiassa pyritty muodostamaan suomalaisvastineita vanhastaan tunnetuilla johtimilla. Tavallisimmin tähän on sopinut (*U*)*Us*-ominaisuudennimijohdin. Esimerkiksi Ahlmanin sanakirjassa (1865) *ismi*-lainasanojen vastineina annetaan seuraavanlaisia omaperäisiä muodosteita: *galvanisuus* (< ruots. *galvanism*), *materialisuus* (< ruots. *materialism*) ja *platonisuus*

22. Nykysuomessa tunnetaan myös sellaiset johdokset kuin *pissisti* ja *pissismi*. Merkityksen osalta niiden on katsottava olevan slangijohdoksesta *pissis* (< *pissaliisa*) johdettuja (*Kielitoimiston sanakirja* s.v. *pissis* 'vars. korostetun itsetietoisesti käyttäytyvä ja provosoivasti pukeutuva teini-ikäinen tyttö'), vaikka johdosten rakenne ei aivan vastaakaan systemaattista muodostusta (*pissis* + *ismi* > *pissismi*).

(< ruots. *platonism*). Omaperäinen johdos sopii vastineeksi varsinkin, jos kantasanasta voidaan ensin muodostaa *lainen*-johdos (esim. *buddhalaisuus*, *marxilaisuus*).²³ Olenaisesti muodostusta rajoittava tekijä on, jos *ism*-aineksisen lainasanan kantana olevaa sanaa ei ole erikseen lainattu suomeen. Esimerkiksi sellaisten edellä mainittujen lainojen kuin *nihilismi*, *pessimismi*, *purismi* ja *realismi* kantasanoista olisi mahdoton muodostaa suoraan ymmärrettäviä (*U*)*Us*-johdoksia. Myös rakenteeseen liittyvät seikat, kuten kantasanan pituus ja kompleksisuus, voivat rajoittaa produktiivisuutta. Vaikka sana olisi periaatteessa mahdollista muodostaa, lopulta tärkeintä on, että lopputulos on myös ymmärrettävä eli hahmottuu lukijalle niin rakenteellisesti kuin semanttisesti ongelmitta. Tämä on merkittävä johtamista säätelevä tekijä.

Omaperäisten ilmaisuvarianttien produktiivisuutta rajoittavien tekijöiden lisäksi *ismi*-johtimeen liittyy merkityssisältöä, jota on usein vaikea tavoittaa muilla keinoin. Kuten *isti*- myös *ismi*-suffiksin voi todeta lainatun tarpeeseen ja täyttämään merkitysalaa, jota systeemiin vanhastaan kuuluneet johtimet eivät ole kaikilta osin kattaneet. Vaikka omaperäisiä *isti*- ja *ismi*-johdoksia ei ainakaan toistaiseksi juuri esiinny vakiintuneessa sanastossa ja sanakirjoihin dokumentoituna, ovat johdostyytit osa nyky-suomen ilmaisupotentiaalia. Kansainvälisessä kielimaisemassa yleisesti tunnetut ja yhteiset kulttuurisanaston johtimet ovat varsinkin tiedotusvälineiden, niin julkisen kuin sosiaalisen median, kielessä toimivia sananmuodostusvälineitä, joilla voidaan välittää tuoreita ja päivänpoliittisia merkityssisältöjä ja tavoittaa haluttuja ja tekstilajeille ominaisia tyyliäjä.

5 Yhteenvetoa ja keskustelua

Suomen kirja- ja yleiskielen tarpeisiin omaksutuista harvoista lainajohtimista *nma*- ja *isti*-suffiksien käyttöä, kehitystä ja vakiintumisprosessia voidaan seurata vanhasta kirjasuomesta lähtien. Näihin johdostyypeihin kuuluvan lainasanaston määrän lisääntyttä on sanatyyppi eli sen skemaattinen rakenne käynyt kielenkäyttäjille siinä määrin tutuksi, että tyyppiä on voitu kokeilla omassa sananmuodostuksessa. Painetta uusien sananmuodostustyyppien omaksumiselle on luonut kielenulkoisen maailman synnyttämä uuden sanaston tarve ja käännösvastineiden puute.

Suomen kirjakieleen omaksutut lainajohtimet ovat yleisiä lainasuffikseja, jotka ovat lainautuneet useihin maailman kieliin. Ne ovat lainaperäisiä myös niissä kielissä, joista ne on saatu suomeen. Käytännössä johtimet on omaksuttu ruotsista tai ruotsin kautta kirjallisilla vuosisadoilla lainasanojen välityksellä. Tämä on odotuksenmukaista Ruotsin autoritaarisen roolin ja vilkkaiden kulttuuri- ja kielikontaktien vuoksi. Sekä lainasanat että samalla johdinaineeksella muodostetut omaperäiset uudet johdokset ovat kulttuurisanastoa, joka kuvastaa aikansa innovaatioita ja yhteis-

23. Ahlman on sopeuttanut *ismi*-lainat systemaattisesti (*U*)*Us*-johtimiseen asuun. Sanat eivät edusta rakenteeltaan säännönmukaisia (*U*)*Us*-johdoksia, mikäli johdinaineksen katsotaan liittyvän suoraan yksinkertaiseen kantaan. Johdosten kantasanaksi hahmottuukin mieluummin *inen*-johdos (esim. *galvininen* > *galvinisuus*; ks. Rahko 2005: 116).

kunnassa pinnalla olevia ilmiöitä. Myös omaksuttujen johdostyyppien semanttinen kehitys ja suosio ovat sidoksissa kielenulkoisiin tekijöihin.

Suomen kielen lainaperäiset johtimet vastaavat semanttisesti maailman kielissä tyypillisesti lainautuvia johdinaineksia. Koko kirjasuomen historian kattavan aineisto-analyysin tuloksena sekä aiempia kielen kehityksen vaiheita koskevan tiedon valossa voidaan todeta, että suomi on vuosisatojen kuluessa lainannut indoeurooppalaisista kielistä ennen kaikkea ihmiseen viittaavan sanaston muodostukseen käytettäviä nominijohtimia. Uusimmassa eli kirjallisten vuosisatojen sanastossa näitä ovat *-nna* ja *-sti* sekä (nykyiseen) asiatyyliin kuulumaton *-skA*. Kirjallisille vuosisadoille ajoittuu myös *Ari*-asuisen tekijännimityypin omaksuminen (esim. *kaahari, palvari*). Uusi lainajohdostyyppi on myös ihmisviitteiset *is*-slangijohdokset (esim. *julkkis*).

Suomen lainajohtimet edustavat niin ikään rakenteeltaan maailman kielisiin tyyppillisesti lainautuvia johtimia: ne ovat peräisin morfologisesti läpinäkyvistä kompleksisista lainasanatyypeistä. Lainaperäisen sananmuodostusmallin helppo morfologinen analysoitavuus heijastuu edelleen lainaajakielen sananmuodostukseen: uudet muodostetut ovat sekä morfeemirakenteeltaan että merkitykseltään selkeitä. Kaikessa sananmuodostuksessa onkin olennaista mallin ja muodostusmekanismien läpinäkyvyys ja tuttuus kielenkäyttäjälle – niin ilmauksen muodostajalle kuin sen vastaanottajalle.

Kysymys lainajohtimen funktiosta ja vierasperäisen suffiksin omaksumisen taustalla olevasta motivaatiosta on yleisesti kiinnostava eikä vähiten runsasjohtimisen suomen osalta. Käytännössä uusien johtimien omaksumista on motivoinut se, ettei käytävissä ole suoralta kädeltä ollut semanttisesti sopivaa omaa johdinta. Yksi syy omalähtöisten sanojen muodostukseen, vaikkakin lainaperäisillä johtimilla, on ollut lainasanoista eroon pyrkiminen ja oman ilmaisupotentiaalin hyödyntäminen. Tämä vastasi erityisesti 1800-luvun ihanteita ja tavoitteita. Totaalisen (derivatiivisen) ilmaisukeinon puuttumisen lisäksi lainajohtimien omaksumista ja käyttöä on voinut motivoida omaperäisistä ilmaisukeinoista poikkeava tyyli.

Produktiivisten nominikantaan liittyvien henkilöviitteisten johtimien puuttumisen on edistänyt *nna*- ja *ist*-aineksisten sanojen lainaamista suomeen sitaattilainoina vanhasta kirjasuomesta lähtien. Esimerkiksi käännöstilanteessa tulokielissä ei ole ollut denominaalista mallia, jonka avulla sanoista olisi voinut muodostaa käännöslainoja tai samaan kantaan perustuvia suomalaisen johtimen sisältäviä ilmauksia. Vastaavanlaisen morfologisen aukon täyttämistarve kielissä on latinan alun perin denominaalisen *arius*-johtimien ekspansion taustalla. On loogista, että monin tavoin yhtenäinen eurooppalainen kulttuuripiiri on omaksunut keskeiseen kulttuurisanastoonsa yhteisiä ja yleisesti tunnettuja semanttis-morfologisia sananmuodostusmalleja. Perimmäisenä motivaationa on nähtävä kielen tärkein tehtävä eli toimiminen ymmärrettävänä ja monipuolisena viestintävälineenä.

Morfologista lainaamista eri kielissä käsittelevässä tutkimuksessa on todettu kielenohjailulla ja yleisellä suhtautumisella kielen muutokseen olevan suuri merkitys johdinten lainautumiseen. Suomalaisen kielenohjailun yleinen suhtautuminen vierasperäisyyksiin on vaihdellut eri aikoina jonkin verran, mutta yleisesti ottaen se ei ole koskaan suhtautunut lainaperäiseen sananmuodostusmorfologiaan erityisen hyväksyvästi. Lainamiseen onkin haluttu turvautua vain sanastotasolla; johtomorfologisesti

kielen on katsottu olevan tarvittavan itseriittoinen. Taistelu vierasperäisiä sananmuodostusmalleja vastaan alkoi viimeistään 1600-luvulla pyrittäessä hankkiutumaan eroon epäsuomalaisina pidetyistä käännöslainoista, kuten niin sanotuista prefiksiyhdyntäisistä (esim. *edesseisoa*, *ylösmitata*). Kielenkuvauksissa (yleiskielen sanakirjoissa) tavattavan vierasperäisillä johtimilla muodostetun sanaston niukkuuden voi nähdä ainakin osin heijastavan kielenhuollon yleistä suhtautumista lainajohtimiin. Sanakirjat ovat vuosikymmenien ajan myös aktiivisesti ohjanneet lukijaa suosimaan omaperäisiä aineksia lainasuffiksien sijaan.²⁴

Edelliseen väistämättä liittyvä ilmiö on lainajohtimisen sanaston leksikaalistumattomuus. Tämä liittyy käsillä olevassa tutkimuksessa erityisesti *isti-* ja *ismi-*johdoksiin. Vaikka tyyppin johdoksia on vakiintuneenakin pidettävässä sanastossa, on sanasto ennen kaikkea kertaluonteiseen käyttöön muodostettua. Vaikka lainajohtimiseen sanastoon on suhtauduttu kielenohjailussa torjuvasti tai ainakin se on mielletty helposti arkityyliseksi, marginaalisuus ja tietty erityistyyllisyys voivat olla myös johdostyyppin etu. Nämä piirteet saattavatkin tehdä ilmaisukeinosta käyttökelpoisimman vaihtoehdon tietyissä funktioissa ja konteksteissa. Niinpä omaperäiset *isti-*johdokset sopivat hyvin tuoreita ja kiinnostavia ilmauksia janoavan lehdistön tarpeisiin. 1800-luvulla samaa ajankohtaisuutta ja silloisen nykypäivän tavoitavuutta oli feminiinijohdoksissa, mikä käy ilmi aikalaiskuvauksista.

Koska suomen johtimisto on tarjonnut runsaasti ilmaisupotentiaalia ja tarvittaessa semanttisia laajentumismahdollisuuksia, on tarve uusien johtimien lainaamiselle ollut kirjallisella ajalla ja nimenomaan kirjakielen käytössä vähäinen. Suomelle ei ole sinänsä ollut epäluontevaa omaksua uusia suffikseja parisatapäiseen johtimistoonsa. Kielessä on kuitenkin ollut vanhimmasta kirjasuomesta lähtien pyrkimystä siihen, että jokaisella johtimella on oma funktionsa, jolla se erottuu muista merkityksen osalta, syntaktiselta tai morfologiselta käytöltään tai tyylillisesti. Suomen kieleen tai tarkemmin tiettyyn kielimuotoon ei olekaan lainattu ilman tarvetta, eli uusia johtimia ei ole omaksuttu systeemiin jo kuuluvien synonyymisiksi ja vapaasti vaihteleviksi variantteiksi.

Lähteet

Aineslähteet

- AHLMAN, FERDINAND 1865: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexicon*. SKST 38. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CANTH, MINNA 1889: *Lain mukaan, Kauppa-Lopo*. Kansan ääniä I. Helsinki: Weilin & Göös.
- ERONEN, RIITTA 2007: *Uudissanat rötösherrasta salarakkaaseen*. Helsinki: Otava.

24. Pentti Leino (1989) kirjoitti morfologisen lainaamisen seurauksena luotujen uudennosten torjunnasta ja sanaston arvottamisesta edelleen ajankohtaisen ja kysymyksiä herättelevän keskustelupuheenvuoron kolmisenkymmentä vuotta sitten. Voidaankin kysyä, missä määrin on syytä rajoittaa kielen ilmaisukeinoja, mikäli kieli omaksuu sananmuodostussysteemiinsä ristiriidattomasti sitä täydentäviä ja ilmaisupotentiaalia lisääviä uusia aineksia.

- EUROPAEUS, DANIEL 1853: *Svensk-Finskt Lexicon. Ruotsalais-Suomalainen sanakirja*. SKST 16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FLORINUS, HENRIK 1976 [1686]: *Nomenclatura. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GANANDER, CHRISTFRID 1987 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. SKST 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sanakirja*. Åbo.
- HIMANEN, PEKKA 1998: *Verkkoyliopistostrategia I*. Sitra: <https://media.sitra.fi/2017/02/27173731/sitra165-1-2.pdf>.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kalevala*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1849 (laajennettu versio).
Kielitoimiston sanakirja. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkójulkaisu.
 URN:NBN:fi:kotus-201433. Päivitetty 6.6.2018 (2.7.2017).
- Kontu* = <https://kontu.me/keskustelut/pukeutumisesta.2518/page-17#post-122590> (1.6.2017).
- LAUNONEN, SAMULI 2017: *Ilta-Sanomat*: <https://www.is.fi/ruokala/ajankohtaista/art-2000005495839.html> (19.12.2017).
- LEHTONEN, JOEL 1917: *Kerran kesällä*. Helsinki: Otava.
- LÖNNROT, ELIAS 1847: *Ruotsin, suomen ja saksan tulkki*. Helsinki: Edlund.
 — 1866–1880: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MELANDER, TOINI 1928: *Suomalaista tilapäärinoutta Ruotsin wallan ajalta*. SKST 176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- PAKKALA, TEUVO 1894: *Elsa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicae*. Aboae.
- SCHRODERUS, ERIC [1637] 1941: *Lexicon Latino-Scondicum*. Näköispainos. Uppsala.
 SKK = Suomalaisen kirjallisuuden klassikoita. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
http://www.kaino.kotus.fi/korpus/klassikot/meta/klassikot_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- SLK = 1900- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä. Kielipankki. <http://www.kielipankki.fi> (13.3.2017).
- SUOMALAINEN, KARL GUSTAF [SAMULI] 1885: *Suomalaisia keskusteluja. Ajan ratoksi suomalaisille naisille I*. Sortavala.
- Suomen kielen käännteissanakirja*. Tuomo Tuomi (toim.). 2. painos. SKST 274. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1980.
- Uudissanasto 80*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & WSOY 1979.
- VKSK = Vanhan kirjasuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://www.kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- VNSK = Varhaisnykysuomen korpus. Kaino. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://www.kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml (13.5.2017).
- VR = *Variarum rerum vocabula latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione*. Holmiae 1644.

Kirjallisuuslähteet

- BAUER, LAURIE 2001: *Morphological productivity*. Cambridge Studies in Linguistics 95. Cambridge: Cambridge University Press.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BERGMAN, GÖSTA 1964: *Slang och hemliga spark*. Stockholm.
- BOOIJ, GEERT 1986: Form and meaning in morphology: the case of Dutch agent nouns. – *Linguistics* 24 s. 503–517.
- 2012: *The grammar of words. An introduction to linguistic morphology*. 3. painos. Oxford Textbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- DAHLGREN, SONJA – KITTLÄ, SEPPÖ 2014: Snagarilla lihikset loppu?! Symppis hevari sai kilarin – havaintoja suomen lyhennejohtimien käytöstä. – *Kieliviesti* 4 s. 4–8.
- EKBERG, LENA 1995: Ordbildningens gränser. Om *are*-avledning i svenskan. – *Arkiv för nordisk filologi* 110 s. 179–198.
- ENGELBERG, MILA 1998: Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. – *Virittäjä* 102 s. 74–92.
- ERBEN, JOHANNES 2000: *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. Grundlagen der germanistik 17. 3., uudistettu painos. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- ERELT, MATI – ERELT, TIU – ROSS, KRISTIINA 2000: *Eesti keele käsiraamat*. 2. painos. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- GARDANI, FRANCESCO – ARKADIEV, PETER – AMIRIDZE, NINO (toim.) 2014: *Borrowed morphology*. Language Contact and Bilingualism 8. Berlin: De Gruyter Mouton.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1997: Finnische nominale Ableitungssuffixe fremder Herkunft. – Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde & Osmo Nikkilä (toim.), *Finnisch-Ugrische Sprachen in Kontakt* s. 95–102. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen, 21–23. November 1996. Maastrich: Shaker Publishing.
- HAKULINEN, LAURI 1955: Suomen kielen käännöslainoista. – *Virittäjä* 59 s. 305–318.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., uudistettu painos Helsinki: WSOY.
- HEINOLD, SIMONE 2009: Derivational morphology under the influence on language contact in French and German. – *Journal of Language Contact* 2 s. 68–84. <https://doi.org/10.1163/000000009792497814>.
- HELLQUIST, ELOF 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. A–N. Lund: LiberLäromedel.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1986: Pallistien ongelmatiikkaa. – *Virittäjä* 90 s. 147–148.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1973: Primaaristen johdinaisten funktioista. – *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 150 s. 151–159.
- KASIK, REET 2009: *Eesti keele sõnatuletus*. 3. painos. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASTOVSKY, DIETER 1971: The Old English suffix *-er(e)*. – *Anglia* 89 s. 285–325.
- 1985: Deverbal nouns in Old and Modern English. From stem-formation to word-formation. – Jacek Fisiak (toim.), *Historical semantics. Historical word-formation* s. 221–261. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 29. Berlin: Mouton.

- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOLEHMAINEN, TARU 2005: *Kantelisti ja urkuristi*. Kolumnit. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. [www.kotus.fi/nyt/kolumnit/kieli-ikkuna_\(1996_2009\)/kantelisti_ja_urkuristi](http://www.kotus.fi/nyt/kolumnit/kieli-ikkuna_(1996_2009)/kantelisti_ja_urkuristi).
- 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomi 204. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOTSINAS, ULLA-BRITT 2003: *En bok om slang, typ*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa*. Suomi 181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KYRÖLÄ, KATRIINA 1989: *Feminiinijohtimet suomen kielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 1990: Kaunotar elää, laamannitar on kuollut. – *Kielikello* 2/1990.
- LAANEST, ARVO 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia & Keele ja kirjanduse instituut.
- LAUERMA, PETRI 2015: Kiven komedioiden kieli. – Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma, Juhani Niemi, Jyrki Nummi & Pentti Paavolainen (toim.), *Kihlaus, Leo ja Liina & Selman juonet. Kriittinen editio* s. 127–139. SKST 1416. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, RAIJA 1994: *is*-päätteiset sanat – yleiskieleen vai roskikseen? – *Kielikello* 3 s. 35–39.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto. – *Virittäjä* 93 s. 554–571.
- MALMGREN, SVEN-GÖRAN 2011: *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning och orddatabaser*. 14. painos. Lund: Studentlitteratur.
- MARCHAND, HANS 1969: *The categories and types of present-day English word-formation*. München: Beck.
- MATRAS, YARON 2009: *Language contact*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2014: Why is the borrowing of inflectional morphology dispreferred? – Francesco Gardani, Peter Arkadiev & Nino Amiridze (toim.), *Borrowed morphology* s. 47–80. Language Contact and Bilingualism 8. Berlin: De Gruyter Mouton.
- MIELIKÄINEN, AILA 2010: *Maallista, ajallista, inhimillistä*. Monikäyttöiset llinen-johdokset Agricolasta nykypäivään. – *Kielikello* 1/2010.
- NAHKOLA, KARI 1999: Nykyslangin sananmuodostusoppia. – *Virittäjä* 103 s. 195–221.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2011: *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilö-tarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Turun yliopiston julkaisuja C 328. Turku: Turun yliopisto.
- 2016: Finnish -Ari derivatives. A diachronic study of a new wordformation pattern. – *Nordic Journal of Linguistics* 39 (1) s. 39–63.
- PAIKKALA, SIRKKA 1997: Sukunimet sukututkimuksessa. – *Sukutieto* 4 s. 4–10.
- PAKERYS, JURGIS 2016: On the derivational adaptation of borrowings. – *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 13 (2) s. 177–188.
- PALMER, CHRIS C. 2009: *Borrowings, derivational morphology, and perceived productivity in English, 1300–1600*. Michigan: University of Michigan.
- PAUNONEN, HEIKKI 2000: *Tsennaaks stadii, bonjaaks slangii – Stadin slangin suursanakirja*. Laatineet Heikki ja Marjatta Paunonen. Helsinki: WSOY.
- PETTERSSON, GERTRUD 2017: *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan*

- och des utforskande*. 2:11 p. Lund: Studentlitteratur.
- PILCH, HERBERT 1985: The synchrony-diachrony division in word-formation. – Jacek Fisiak (toim.), *Historical semantics. Historical word-formation* s. 407–433. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 29. Berlin: Mouton.
- PINTO, IMMACOLATA 2012: The influence of loanwords on Sardinian word formation. – Martine Vanhove, Thomas Stolz & Aina Urdze (toim.), *Morphologies in contact* s. 227–246. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- PLÖGER, ANGELA 1973: *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 8. Hamburg: Societas Uralo-Altaica.
- PULKKINEN, PAAVO 1988: Sellonsoitosta sellismiä? – *Virittäjä* 92 s. 563–564.
- RAHKO, HANNA 2005: *Frans Ferdinand Ahlmanin ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan (1865) suomen kieleen lainaamien vierassanojen ensiesiintymät*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RINTALA, PÄIVI 1980: Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia. – *Virittäjä* 84 s. 302–318.
- RYDER, MARY ELLEN 1999: *Bankers and blue-chippers*. An account of *-er* formations in Present-day English. – *English Language and Linguistics* 3.2 s. 269–297. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok. Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund: Svenska Akademiens ordboksredaktion. <https://www.saob.se/>.
- SCHERER, CARMEN 2003: Diachronic word formation: *-er* nominals in German. – Eva Hajicova (toim.), *Proceedings of XVII International Congress of Linguists (CIL 17)* s. 1–15. Prag: Matfypress.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2000–2001.
- TAVI, SUSANNA 2014: Sputnik ja muut niekat. – *Kielikello* 4/2014.
- TOSCO, MAURO 2012: Swinging back the pendulum. French morphology and de-Italianization in Piedmontese. – Martine Vanhove, Thomas Stolz & Aina Urdze (toim.), *Morphologies in contact* s. 247–262. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- UOTILA, T. E. 1942: Itämerensuomen *-ri* johdin. – *Virittäjä* 46 s. 277–284.
- 1945: Hieman *ri*-johdannaisista. – *Virittäjä* 39 s. 566–568.
- VANAGS, PĒTERIS 1995: Der Einfluß des Niederdeutschen auf die lettische Schriftsprache des XVI Jahrhunderts. – Jaak Peebo (toim.), *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost* s. 222–233. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- 2019: German influence on the Christian discourse of early written Latvian. – Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen & Tuomo Fonsén (toim.), *Languages in the Lutheran reformation. Textual networks and the spread of ideas* s. 273–301. Crossing Boundaries. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VANHOVE, MARTINE – STOLZ, THOMAS – URDZE, AINA (toim.) 2012: *Morphologies in contact*. Studia typologica. Munich: Akademie Verlag.
- VARTIAINEN, RITVA 1988: Agricolan kielen hengelliset laatusanat. – Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 180–202. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Osa 2. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Painatuskeskus 1994.
- WESSÉN, ELIAS 1965: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. 4. painos. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

The impact of loanwords on the derivational morphology of written Finnish: Diachronic study on the borrowing of suffixes during the literary centuries

An abundance of derivational morphology has been a characteristic of the Finnish language throughout the ages. During the literary centuries (from the 16th century to the present), Finnish has been particularly self-sufficient in terms of suffixes. There are, however, a few suffixes that have been adopted into Finnish. The present study examines how these few borrowed derivative elements were adopted into native Finnish word formation, when the foreign suffixes began to be used for lexical innovations, and how these elements have been used over time. The central purpose of this diachronic study is to map the motivations behind the borrowing: why and to what purpose does a language with a significant amount of derivational morphology borrow affixes from other languages? The study focuses on loanwords that have provided a model for native word formation as well as lexical innovations in Finnish through these models. Specific focus is given to the loan suffixes *-nna* and *-isti*. For comparison the suffixes *-skA*, *-tAr*, and *-ismi* will also be examined.

The borrowed suffixes of Finnish are semantically and structurally representative of the kinds of affixes typically borrowed across languages. The same suffixes were first borrowed into the languages from which they were borrowed into Finnish. The adoption of suffixes into the Finnish language is connected to changes in society, the development of the literary language, and the need for new means of expression. In addition to meeting semantic needs, borrowed suffixes have also been used to complement the native system of word formation in places where any limitations affecting productivity exist. In general, suffixes have not been borrowed into Finnish without a specific purpose or need. Language planning in Finland has traditionally had quite a negative attitude towards borrowed suffixes, and this has had an effect on such suffixes becoming established in the language. However, such attitudes have not prevented the formation of new and innovative derivatives.

Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan: Diakroninen tutkimus johdinten lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla

Johtimien suuri määrä on kuulunut suomen kielen ominaispiirteisiin kautta aikojen. Suomi on ollut kirjallisilla vuosisadoilla eli 1500-luvulta nykypäivään johdinainesten suhteen hyvin omavarainen, mutta tästä huolimatta kieleen on omaksuttu lainasaston mukana muutamia johtimia. Tässä artikkelissa tarkastellaan, kuinka kirjallisena aikana lainatut johtimet on omaksuttu suomen sananmuodostukseen, milloin vierasperäisellä johtimella on alettu muodostaa uutta sanastoa ja minkälaista johtimen käyttö on eri aikoina ollut. Tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on selvittää lainaamisen taustalla oleva motivaatio: miksi ja mihin funktioon runsasjohtiminen kieli on lainannut muilta? Tutkimuksen keskiössä ovat sekä omalähtöiselle sananmuodostukselle mallin tarjonneet lainasanat että näiden mukaan muodostettu uusi sanasto. Yksityiskohtaisen tarkastelun kohteena ovat lainaperäiset *nna-* ja *isti-*johtimet. Vertailun vuoksi tarkastellaan lisäksi *skA-*, *tAr-* ja *ismi-*johdoksia.

Suomen lainajohtimet edustavat semanttisesti ja rakenteellisesti kielissä tyypillisesti lainautuvia johtimia. Ne osoittautuvatkin lainatuiksi myös niissä kielissä, joista ne on omaksuttu suomeen. Johdinainesten lainaaminen suomen kieleen on sidoksissa yhteiskunnan muutoksiin, kirjakielistymiseen ja uusien ilmaisukeinojen tarpeeseen. Semanttisiin tarpeisiin vastaamisen lisäksi lainajohtimilla on voitu täydentää omaperäistä sananmuodostussysteemiä niiltä osin kuin siinä on produktiivisuuteen vaikuttavia rajoitteita. Yleisesti ottaen suomen ei ole lainattu johtimia ilman syytä ja tarvetta. Kielenohjailu on suhtautunut lainaperäisiin johtimiin torjuvasti, mikä on osaltaan vaikuttanut niiden vakiintumiseen. Tuoreiden ja innovatiivisten johdosten muodostusta se ei kuitenkaan ole estänyt.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen dosentti ja tutkija Turun yliopistossa.

Suomen ja viron PITÄÄ- ja SAADA- verbien käyttö futuurin apuverbeinä varhaisissa raamatunkäännöksissä

DUHA ELSAYED

1 Johdanto

Vanha kirjasuomi otti monessa mallia ruotsista. Vaikka Mikael Agricola modernin kääntäjän tavoin käytti samanaikaisesti erikielisiä ja -ikäisiä lähteitä – ensimmäinen suomenkielinen Uusi testamentti on käännetty kreikan-, latinan-, saksan- ja ruotsinkielisistä lähtöteksteistä (Itkonen-Kaila 1997) – ruotsin vaikutusta pidetään erityisen voimakkaana. Käsitys perustuu paitsi havainnoituihin lingvistisiin yhtäläisyyksiin myös siihen, mitä tiedetään Agricolan kielikompetenssista. Hän nimittäin taisi sekä ruotsia että suomea äidinkielen tai lähes äidinkielen tavoin, mikä osoittaa hänen oppineen molempia jo lapsena (Häkkinen 2015: 31–33). Vaikka Agricola oman ilmoituksensa mukaan otti esikuvakseen tuolloisen pääkaupunkiseudun murteen, hän kuitenkin päätyi kirjoittamaan sellaista suomea, jota ymmärrettiin laajalla alueella. Sata vuotta myöhemmin, vuonna 1642, käännöskomitean työn tuloksena syntyi ensimmäinen suomenkielinen kokoraamattu, Biblia (B), joka jatkoi Agricolan alulle panemaa kirjakielen traditiota mutta myös täsmänsä sen käytäntöjä.

Viron kirjakielen alkutaival oli vaiheikkaampi kuin suomen. Raamattua vironnettiin jo 1500-luvulla; seuraavalla vuosiadalla kääntäjiä oli useita. Toisistaan riippumattomat Viron ja Liivinmaan arkkihiippakunnat suosivat oman alueensa murteita, ja 1680-luvulla kielikiista kuumeni kovanasaiseksi. 1600-luvun raamatunvironnokset voidaan helposti jakaa Tallinnan ja Tarton murteella kirjoitettuihin. Kääntäjinä toimineet papit, joista ainakin osa puhui äidinkielenään saksaa, edustivat lisäksi baltiansaksan eri murretaustoja. Ensimmäinen yleisviolaiseksi katsottava käännöstyöryhmä syntyi vasta suuren Pohjan sodan ajettua tarttolaiset papit maanpakoon Tallinnaan. Tämän työryhmän työn tuloksena syntyi ensin Uusi testamentti vuonna 1715. (Paul 1999: 295–406.) Painettu kokoraamattu *Piibli Ramat* (PR) julkaistiin Anton Thor Hellen toimittamana vuonna 1739. Kuten Biblia 1642 myös Piibli Ramat on käännetty erikielisistä lähteistä. Vanhan testamentin kääntämisessä on nojaututtu pitkälti hepreankieliseen alkuteksttiin (Paul 1999: 437–440), mutta kääntäjien on arveltu käyttäneen työssä apunaan myös suomenosta (Masing 1999: 96). Saksan kielen vaikutusta kirjaviron kielioppiin on pidetty niin voimakkaana, että siitä on ilmeisiä jälkiä vielä nykykielessäkin (Ross 1995: 28).

Vaikka käännöstyön lähtökohdat olivat erilaiset, varhaisilla raamatunsuomentajilla ja -vrontajilla oli yksi yhteinen ongelma: lähtökielten kieliopilliselle futuurille ei ollut kummassakaan kielessä yksiselitteistä ilmaisua. Oli kehitettävä käännösvastineita tarjolla olevista omakielisistä aineksista. Vanhan kirjasuomen futuurisikin tulkittavia *pitää tekemän* -ilmauksia ovat tutkineet esimerkiksi Osmo Ikola (1949), Merlijn de Smit (2006) ja Duha Elsayed (2017). Ikolan tutkimuskohteena on suomen *pitää*- ja ruotsin *skall*-futuurien käännösvastavuus, jota verbien käytön samankaltaisuus imperfektissä näyttää edistäneen. Ikola (mts. 204–205) kiinnittää huomiota siihen, että *pitää*-futuurin semanttiset käyttörajoitukset ovat Bibliassa tiukemmat kuin Agricolan teoksissa. De Smitin vanhojen lainsuomennosten nesessiivirakenteita käsittelevä tutkimus poikkeaa lähtökohdiltaan varhaisemmasta tutkimuksesta, koska siinä sovellettu kontaktikieliopillistumisteoria mahdollistaa naapurikielissä tapahtuvan rinnakkaiskehityksen havainnoinnin asettamatta omaa ja vierasta toistensa vastakohdiksi. Elsayed puolestaan selvittää tutkimuksessaan niitä konstruktiopiirteitä, jotka ovat mahdollistaneet lounaismurteisen, ei-implikatiivisen *pitää*-verbin käytön lähtökielten futuurin apuverbin vastineena Agricolan teoksissa.

Myös vanhan kirjaviron futuuriverbinä esiintyy yleisesti PITÄÄ¹ (*pidama*), mutta sen lisäksi samassa tehtävässä ovat eri kirjoittajilla olleet esimerkiksi *saama*, *hakkama* ja *võtma* (Kilgi 2010: 163; Habicht, Piiraja & Tragel 2014). Julius Mägisten (1936) katsaus *saama*-futuurin käsittelyyn viron kieliopeissa osoittaa, että sen on jo varhain katsottu kuuluvan tempusjärjestelmään. Mägiste tunnistaa yhteyden saksan *werden*-futuriin mutta osoittaa myös mahdollisen omaperäisen lähtökohdan murteista ja lähisukukielistä. Vertailua itämerensuomalaisten ja muiden Euroopan kielten futuuri-tyyppien välillä on tehnyt Helle Metslang (1997). Külli Habichtin ja Ilona Tragelin *saama*-verbiä koskevat tutkimukset (Habicht & Tragel 2014; Tragel & Habicht 2017) ovat valaisseet leksikaalisen *saama*-verbin kieliopillistumista futuurin apuverbiksi konstruktiossa *saama* + V_{ma}².

Vanhat kirjakielet ovat käännöskontaktien vuoksi olleet futuuri-ilmausten rikas kokeilukenttä ja siksi luonteva tutkimuskohde. Tämän artikkelin lähtökohtana on se havainto, että vaikka monifunktioniset, muun muassa tempusta, aspektia ja modaalisuutta (lyh. TAM) ilmaisevat PITÄÄ ja SAADA ovat suomen ja viron keskeistä yhteissanastoa, ne ovat vanhoissa kirjakielissä olleet kahden varsin erilaisen futuurimuodosteen aineksina. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miksi juuri nämä verbit valikoituvat futuuri tehtävään, määritellä PITÄÄ- ja SAADA-futuurien suhde toisiinsa ja osoittaa niiden asema maailman kielten futuurien kategorioinnissa. Tarkastelun teoreettisena kehiksenä ovat konstruktiokielioppi ja kognitiivinen semantiikka ja taustana tieto kontaktikieliopillistumisen mekanismeista.

Aineistoni muodostuu PITÄÄ- tai SAADA-verbin ja MA-infinitiivin muodostamista rakenteista Luukkaan evankeliumin kolmessa eri käännöksessä. Lähtökohtana pidän molempien kielten ensimmäisiä painettuja kokoraamattuja. Jotta tarkasteltavien

1. Kirjoitan suomenkielisen verbin nimen suuraakkosin, kun tarkoitan molempien kielten etymologisesti samaa verbiä.

2. Pääverbin *-ma*-infinitiivi (esim. *saan tegema/olema*)

futuurityyppien ero tulisi näkyväksi, yhdeksi vironkieliseksi aineslähteeksi on niiden lisäksi tietoisesti valittu sellainen Uuden testamentin vironnos, jonka kirjoittajat ovat suosineet suomessa tuntematonta, SAADA-verbiin perustuvaa futuuria. Tällainen on Tarton murretta edustava Wastne Testament (WT), joka ilmestyi vuonna 1686. Sen käänsivät Etelä-Virossa pastoreina toimineet Andreas ja Adrian Virginus, ja sitä pidetään kielellisesti ansiokkaana. Aineisto on koottu Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpusesta ja Eesti Keele Instituutin Eesti piiblitölke ajalooline konkordants -tietokannasta. Lisäksi käytän vertailuaineistona Mikael Agricolan ja Martti Lutherin tekstejä, Kustaa Vaasan Raamattua sekä vuoden 1992 suomennosta.

Artikkeli etenee seuraavasti: Luvussa 2 esittelen verbien leksikaaliseen profiiliin perustuen, mitä tietä PITÄÄ ja SAADA ovat suomessa ja virossa kieliopillistuneet futuuri-tehtäviin. Luvussa 3 puolestaan tarkastelen PITÄÄ- ja SAADA-verbeihin pohjautuvien potentiaalisten futuuri-tyyppien määrää aineistossani. Luvussa 4 määritän kokoomani tiedon perusteella, mitä futuurityyppejä (modaalinen vs. aspektuaalinen) PITÄÄ- ja *saama*-futuuri edustavat. Luvussa 5 tarkastelen, millaisena *saama*-futuuri toteutuu todellisuudessa vanhassa viron aineistossa. Artikkelin lopussa pohdin vanhojen kirjakielten produktiivisten futuurien elinkaarta (luku 6) ja kokoa tuloksia yhteen (luku 7).

2 PITÄÄ- ja SAADA-verbien kieliopillistumispolut

Nykysuomen ja -viron keskeiset modaaliverbit ovat yleisitämerensuomalaisia, mutta molempien kielten järjestelmissä on myös vain niille ominaisia aineksia ja piirteitä. Suomen modaaliverbeistä nesessiivinen *täytyä* sekä episteemistä mahdollisuutta ilmaisevat *taitaa* ja *saattaa* ovat virossa tuntemattomia. Suomalainen vastine puuttuu puolestaan virossa käytettävältä dynaamisen mahdollisuuden verbiltä *suutma* (*haige ei suuda istuda*³ 'potilas ei pysty istumaan'). Toisaalta yhteisiksi tunnistettavienkin verbien modaalisisessä käytössä on eroja: esimerkiksi *tohtia/tohtima*-verbien kieliopillistumisen aste on erilainen, ja frekventtien SAADA- ja VOIDA-verbien modaalinen käyttö ei ole niin samanlaista kuin päältä katsoen voisi olettaa (Tragel 2007). Suomessa yksipersonaisuus on nesessiivirakenteen keskeinen tuntomerkki,⁴ kun taas viron ainoa yksipersonaisesti käytettävä nesessiiviverbi on *tulema* (*teil tuleb maksta 75 % broneeringu hinnast* 'teidän tulee maksaa 75 % ennakkotilauksen hinnasta'). *Tulla* kuuluu myös suomen keskeisimpiin deonttisen pakon ilmaisimiin.

PITÄÄ ja SAADA ovat molemmissa kielissä frekventtejä ja merkitykseltään laaja-alaisia modaaliverbejä. Kumpikin on polyseeminen, ja kummallakin on äänneasultaan identtinen esimodaalinen vastine. PITÄÄ on vanha omaperäinen sana, jolla on vastineita sukukielissä obinugrilaisia kieliä myöten. 'Pysyvyys' ja 'muutoksen vastustaminen' näyttävät olevan itämerensuomalaisen, esimodaalisen PITÄÄ-verbien merkityksen

3. Esimerkit, joiden lähde ei ole mainittu, olen poiminut internetistä.

4. Vaikka viron *pidama* taipuu persoonissa kuten mikä tahansa verbi, sillä on kaksi erilaista taivutusparadigmaa: nesessiivisellä *pidama*-verbillä on (etelävirolainen) *-i*-imperfekti *pidi* (*me pidime lilli kastma* 'meidän piti kastella kukkia'), kun taas ei-modaalinen *pidama* saa imperfektissä (pohjoisvirolaisen) *-(i)-tunnuksen: pidas* (*pidasime kohvikut* 'pidimme kahvilaa').

ydintä. (SSA s.v. *pitää*.) Vielä nykysuomessakin verbi ilmaisee konkreettisimmillaan 'hallussa, otteessa pitämistä' (*Jaska piti puolet saaliista; avustaja piti sateenvarjoa ministerin pään päällä*). Lisäksi se esiintyy lukuisissa muissa konstruktioissa, joiden merkitys on esimerkiksi 'käyttää' (*pidin samaa takkia viisi vuotta*), 'eristää, estää liikkumasta' (*vene ei pidä vettä*), 'huolehtia jonkin tilan säilymisestä' (*pitää järjestystä*), 'olla jossakin käsityksessä' (*pidin Mikkoa Paavona*) tai 'olla mieltynyt' (*kaikki pitävät suklaasta*). Viron *pidama*-verbin funktiot vastaavat valtaosin suomalaisia: suomessa tuntematon tai väkinäinen on sanakirjamerkityksistä ainoastaan 'olemassa pysyminen' (*lumi jäi pidama* 'lumi jäi pysyväksi'). (Vrt. KS s.v. *pitää*; EKSS s.v. *pidama*; vrt. myös Elsayed 2017: 16–17.)

Suomalais-permiläistä perua olevan SAADA-verbin vanhin leksikaalinen merkitys on 'tulla, saapua, saavuttaa' (SSA s.v. *saada*). Tästä merkityksestä on vain vähän jälkiä nykysuomessa (kuitenkin esim. arkaainen *syksy saa*). Esimodaalinen SAADA on molemmissa kielissä 'haltuun, omistukseen tulemisen' transitiiiverbi (*laps sai emalt kommi* 'lapsi sai äidiltä karkkia'). Virossa SAADA-verbin käyttö on monipuolisempaa kuin suomessa, koska 'joksikin tulemisen' merkityksestä avautuu kehityslinjoja uudensuomalaisiin konstruktioihin. *Eesti keele seletav sõnaraamat* (EKSS) antaa verbille 'muuttumisen', 'muotoutumisen' ja 'kehittymisen' merkitykset: *maja oli tulekahjus tuhaks saanud* 'talo oli tulipalossa muuttunut tuhaksi'; *soost saab põllumaa* 'suosta tulee peltoa'. Verbi ilmaisee sekä konkreettista että kuvaannollista 'paikkaan tai tilaan pääsemistä' (*laev sai sadamasse* 'laiva pääsi satamaan') ja esiintyy lukuisien vakiintuneiden idiomien osana (*Mari sai noorelt sepale mehele* 'Mari meni nuorena sepän kanssa naimisiin'). *Saama*-verbin keskeiset leksikaaliset merkitykset nykyvirossa ovat liikkuminen (*saime kohale* 'pääsimme perille'), haltuun tuleminen (*ta sai taanlastelt programmi* 'hän sai tanskalaisilta ohjelman') ja muuttuminen (*ma saan terveks* 'tulen terveeksi') (Habicht & Tragel 2014: 839–841). Edellä esitellyistä esimodaalisista SAADA-konstruktioista käytän tässä artikkelissa lyhyden vuoksi nimityksiä COME, GET ja BECOME. Niistä nykysuomessa toteutuu vain GET.

Kieliopillisissa TAM-konstruktioissa, infinitiiviin liittyneinä, viron ja suomen PITÄÄ ja SAADA toimivat samoissa tehtävissä. Niillä on kuitenkin muodon ja merkityksen puolesta myös käännösvastineistaan eriytynyttä käyttöä.

PITÄÄ on molemmissa kielissä pakon ja välttämättömyyden verbi, mutta se on suomessa ja virossa päätynyt persoonakongruenssin suhteen eri kannalle (*minun olisi pitänyt pelata kaikki pelit; ma oleksin siiski pidanud nendega liituma* 'minun olisi kuitenkin pitänyt liittyä heidän joukkoonsa'). Geneerisessä käytössä ero tasoittuu: *Mihin sote-uudistuksen jälkeen pitää mennä, jos sairastuu? sinna minema peab, minemata jätta ei saa* 'sinne pitää mennä, ei voi jättää menemättä'. Rakenne-erosta huolimatta PITÄÄ-verbin käyttöfunktioissa on suomen ja viron välillä enemmän yhtäläisyyksiä kuin eroja.

PITÄÄ on implikatiivisuutensa suhteen kaksitulkintainen: imperfektimuotoisessa konstruktiossa esiintyvän infinitiivin ilmaisema toiminta voidaan nähdä joko toteutuneena tai toteutumiseltaan avoimena. Suomessa ero on murteidenvälinen: lounainen ja hämäläinen *pitää* edustaa verbin ei-implikatiivista kantaa, kun taas itä- ja pohjalaismurteissa *pitää* saa usein implikatiivisen tulkinnan (Laitinen 1992: 215, kartta 14).

Vanhassa kirjasuomessa monet lounaiset murrepiirteet korostuivat. Näin kävi myös *pitää*-verbin tapauksessa: ruotsin *skall*-futuuriin suomentamiseen tarvittiin sellaisia konstruktiopiirteitä, joita juuri lounainen nesessiivirakenne edustaa (Elsayed 2017: 180–184). Futuuriksi kehittymisen kannalta keskeistä oli läntisen, ei-implikatiivisen nesessiivikonstruktion merkitykseen sisältyvä ajallinen etäisyys velvoituksen asettamisen ja infinitiivillä ilmaistun toiminnan välillä. Kirjasuomen *pitää* on siten tyypillisesti Kalevi Wiikin (1975) tarkoittama futuuriverbi (ks. myös Laitinen 1992: 213), jonka jatkokieliopillistuminen tempustehtäviin oli vanhan kirjasuomen käännöskontaktin paineessa ja uskonnollisen kielen diskurssissa odotuksenmukaista kehitystä.

Nykyviron imperfektimuotoinen *pidi* on omaksunut erityistehtäviä, joita Mati Erelt (2001: 8–9) kutsuu postmodaaliseksi. Sillä ilmaistaan toteutumattomia aikomuksia (*ma pidin täna linna minema, aga mõtlesin ümber* 'minun piti tänään mennä kaupunkiin, mutta tulin toisiin ajatuksiin'), viime hetkellä välttämistä (*ta pidi üllatusest pikali kukkuma* 'hän hämmästyi niin, että oli kaatua') ja tiedon alkuperää (*Juta pidi haige olema* 'Juta kuuluu olevan kipeä'). Aivan vastaavia imperfektimuotoisen *pitää*-verbin jatkokehityslinjoja tavataan suomen murteissa (Ikola 1960: 273–298; Laitinen 1992: 220–221). Toteutumattomat aikomukset ja propinkvatiivinen 'läheltä piti' -merkitys perustuvat ei-implikatiivisen PITÄÄ-verbin herättelemiin pragmaattisiin implikatuureihin: kuulijan tieto maailmasta (infinitiivillä ilmaistu toiminta ei ole toteutunut) osoittaa kuulijalle, että voimassa oleva velvoite on yksi tapahtuma, infinitiivin ilmaisema toiminta toinen ja että edellinen ei ole jälkimmäisen riittävä ehto (ks. L. Karttunen 1971).

Verbillä on molemmissa kielissä myös implikatiivista käyttöä, mikä tarkoittaa sitä, että infinitiivin ilmaisemaa toimintaa pidetään oletusarvoisesti toteutuneena. Implikatiivisen PITÄÄ-verbin tapaa esimerkiksi päivittelyistä: *Että pitikin sattua! Pidiid sa ka nii halvasti ütlemal!* 'Pitipä sinunkin sanoa niin pahasti!' (viron esimerkki EKSS:n).

Episteeminen totuusarviointi ja evidentialinen päättely kuuluvat PITÄÄ-verbin funktioihin sekä suomessa että virossa (*ei siinä enää pitäisi olla mitään korjaamista; see uudis peaks talle hästi mõjuma* 'sillä tiedolla on häneen varmaan hyvä vaikutus'). Suomessa toisen käden tieto on ei-implikatiivisesti käytetyn imperfekti- tai konditionaali-muotoisen *pitää*-verbin sitkeä konnotaatio (*hänen piti/pitäisi tulla ensi torstaina*), kun taas virossa kuulopuheen merkitys toteutuu myös preesensissä (esimerkit EKSS:n): *läheduses peab üksik talu olema* 'lähistöllä pitäisi olla / kuuleman mukaan on yksinäinen maatila'. Suomessa tuntematonta on myös PITÄÄ-verbin käyttö kysymyksissä toisen käden tietoa tai puhujan heikkoa sitoutumista merkitsemässä (*Mis tal viga peaks olema?* 'Mikä häntä vaivaa?') sekä sananparsissa (*ussimaarjapäeval pidavat ussid urgu pugema* 'käärmeenmarianpäivänä käärmeet vetäytyvät pesään'). Tiedon alkuperän merkitseminen on virossa ylipäätään laajempaa kuin suomessa (esim. Erelt 2002).

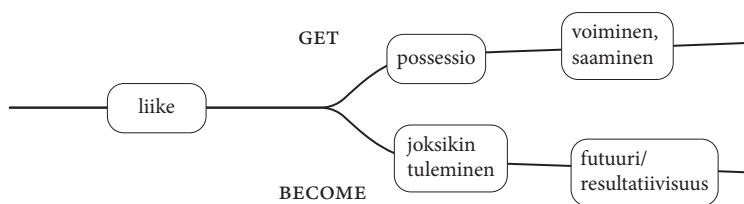
Modaalinen SAADA on suomessa deonttisen luvan tai kiellon verbi: *löytäjä saa pitää; hoitajamitoitukseen ei saa koskea*. Virossa sen perusmerkitys on toimijan ominaisuuksista tai ulkoisista olosuhteista johtuva mahdollisuus tai välttämättömyys:⁵ *proo-*

5. Kummallekin luonnehdinnalle on löydettävissä vastaesimerkkejä. Käytännön kokemus kuitenkin osoittaa, että SAADA-verbin idiomaattinen käyttö kohdekielellä on sekä suomalaisille että virolaisille kielenoppijoille vaikeaa.

viti, kes saab kauem vee all olla 'kokeiltiin, kuka pystyy olemaan kauemmin veden alla', *se da tegu ei saanud ema eest varjata* 'sitä tekoa ei voinut salata äidiltä'. Sen sijoitus modaalisella asteikolla on viitteellinen: molemmissa kielissä SAADA voi saada myös tilanteesta johtuvan välttämättömyystulkinnan (esimerkit KS:n ja EKSS:n): *tästä saad süütää itseäsi*; *vanamees sai sasi tud võrke mitu päeva harutada* 'vanha mies joutui monta päivää selvittämään sotkuisia verkkoja'.

Virossa SAADA-verbiä käytetään myös merkitykseltään passiivisessa konstruktiossa, jossa patientti on subjektina ja agentti merkitään ablatiivilla tai adpositiorakenteella: *sain mesilaselt nõelata* 'mehiläinen pisti minua', *ma sain tema käest sõimata* 'jouduin hänen arvostelunsa kohteeksi'. (Erelt, Kasik, Metslang, Rajandi, Ross, Saari, Tael & Vare 1993: 247.) Sijapredikaattina oleva paikallissijan päätte voi määrittää kantanaan olevan nominin aseman lauseessa myös muulla tavalla, esimerkiksi täsmentäen, mihin subjektin referentin osaan toiminta tarkalleen ottaen kohdistuu: *ta sai jalast haavata* 'hän sai haavan jalkaansa'. Nämä ovat suomessa tuntemattomia konstruktioita ja heijastelevat kielten infinitiivin erilaista roolia. Suomessa samassa asemassa voi infinitiivin sijasta esiintyä toimintaa kuvaava deverbaalinen substantiivi: *sain Mehiläiseltä lähetteen valohoitoon*; *sain pomolta haukut*.

Viron kieliopillinen SAADA näyttää olevan kahden erilaisen konstruktion, GET- ja BECOME-konstruktioiden, jatkaja. Edellinen on muotoa *saama* + V_{da} , jälkimmäinen muotoa *saama* + V_{ma} (Tragel & Habicht 2017: 29). BECOME-polun myöhempiä etappeja ovat resultatiivisuus ja futuuri. Suomen kielen näkökulmasta *saama*-verbin haarautuva kieliopillistumispolku vaikuttaa uskottavalta, koska se ilmentää käytännössä havaittavaa erilliskehitystä: 'joksikin tulemisen' merkitystä ilmaistaan suomessa toisin keinoin, useimmiten verbillä *tulla* (Jokela & Nummila 2015). Kuviossa 1 esitetyn kieliopillistumispolun ylempi haara (GET) on suomelle ja virolle yhteinen, kun taas alempi (BECOME) näyttää toteutuneen virossa muttei suomessa.

Kuvio 1.
Itämerensuomalaisen SAADA-verbin kieliopillistumispolku (yksinkertaistettu lähteistä Metslang 1997: 229 ja Tragel & Habicht 2017: 29)

Semanttisesti 'joksikin tulemisen' *saama* (kieliopillistumispolun alempi, BECOME-haara kuviossa 1) on kehittynyt toisaalta resultatiivisuuden (*saama* + V_{tud}), toisaalta futuurin (*saama* + V_{ma}) funktioon. Resultatiivinen konstruktio (rakenne *saama* + V_{tud}) voi saada subjektikseen yhtä lailla agentin kuin patientin: *loodan, et sain aidatud* 'toivon, että pystyin olemaan avuksi'; *maailmarekord sai löödud* 'maailmanennätys tuli

rikotuksi.⁶ Partisiippiin ilmaiseva toiminta on loppuun suoritettavaa tai suoritettua. Partisiippi näyttää kivettyneen passiiviin, mutta vanhoissa teksteissä esiintyy myös ilmauksen aktiivinen variantti: *küll ma saan seks ajaks söönud* 'siihen mennessä olen kyllä jo syönyt'. Se on ilmeisesti vanhaa perua myös puhutussa kielessä. (Tragel & Habicht 2017: 31.) Verbillä on MA-infinitiivin yhteydessä hahmottumassa myös epis-teemistä käyttöä: *nad ei saa tagasi pöörama* 'he tuskin kääntyvät takaisin' (mas. 36).

Vaikka SAADA ei suomessa ole tilanmuutoksen verbi ja vaikka viron *saama* tässä suhteessa muistuttaa saksan *werden*-apuverbiä, konstruktioita ei voida suoralta kädeltä pitää kopiona saksasta. Samanlaista käyttöä *soaha*-verbillä on myös itämerensuomen itäisessä osassa: *rahkehes sai briha* 'nuorimies tuli täysikasvuiseksi' (KKV s.v. *soaha*).

Viron *saama* esiintyy kolmenlaisissa BECOME-konstruktioissa: Näkökulmasta riip-puen joko tilanmuutoksen lähtökohta tai sen päämäärä on merkittävä paikallissijalla, esimerkiksi *poisist saab õpetaja* 'pojasta tulee opettaja' tai *poiss saab vihaseks* 'poika tulee vihaiseksi'. Näiden lisäksi paikallissijaton tyyppi *kaste saab soolane* 'kastikkeesta tulee suolaista' on produktiivinen. Vastaavalla tavalla käyttäytyy tilanmuutosverbinä suomen *tulla*, paitsi että kolmatta tyyppiä (*kastike tuli suolaista/suolainen*) tapaa nyky-kielessä harvoin ja silloinkin vain imperfektissä. (Jokela & Nummila 2015: 82–83.) Ela-tiivilla merkitty BECOME-konstruktio on vanhimmassa kirjasuomessa (mts. 92–93) ja kirjavirossa (Habicht & Tragel 2014: 838) kokonaan tuntematon.

Saksan *werden*-verbillä tilanmuutos on osa leksikaalista merkitystä, eikä muutos-konstruktioissa lähtö- tai päätepisteen merkitseminen morfologisin keinoin ole tar-peen (vrt. *er ist Lehrer / er wird Lehrer*).⁷ Liikkeen merkitys, jostakin tilasta lähtemi-nen ja toiseen tuleminen, on koodattu *werden*-verbiin, kun taas SAADA tavallisesti vaatii sen merkittäväksi adverbialina toteutuvaan verbin seuralaiseen eli satelliittiin (vrt. Talmy 2000: 25–27). Edellä mainitut resultatiiviset *saama* + *V_{tud}*-konstruktioit rin-nastunevat kolmanteen, paikallissijattomaan tyyppiin. Myös *werden*-futuuriin on ehdo-tettu syntyneen eroosion kautta partisiippirakenteesta (*ich werde schreibend*). Nykyisin ajatellaan, että tätä kehitystä on edistänyt esimerkiksi *beginnen*- tai *sollen*-verbin ana-logia. (Hilpert 2008a: 138.) Paitsi että suomessa ja virossa BECOME-merkitystä ilmaistaan pääsääntöisesti eri verbein,⁸ virossa produktiivisessa käytössä on myös rektioltaan *werden*-tyyppinen, paikallissijaton konstruktiovariantti.

Molempia tarkasteltavia verbejä voidaan nykykielessä pitää modaalisisina. Silti vain PITÄÄ-verbin futuurikäyttö on modaalista alkuperää. Kirjaviron *saama*-futuuri on ke-hittynyt ainoastaan virossa toteutuneesta kieliopillistumispolun BECOME-haarasta, kun taas modaalinen, 'kyvyn' tai 'luvan' SAADA on sekä virossa että suomessa jatketta po-lun GET-haaralle. Tässä käsiteltävät futuurin muodostimet eivät ole kieliopillistuneet tehtäviinsä yksittäisinä verbeinä vaan osana niitä konstruktioita, joihin ne ovat histo-riansa aikana osallistuneet (vrt. Heine 1993: 30). Ero täydennyksenä olevan infinitiivin muodossa konkreettistaa eron.

6. Suomen *sain työn tehtyä/tehdyksi* ilmaisee yhtä lailla resultatiivisuutta. Siihen lienee tultu pos-session polkua pitkin (vrt. *sain ankkurin veneeseen*).

7. Ruotsin *bli* muistuttaa tässä suhteessa saksan *werden*-verbiä: *han blir nyhetschef*.

8. TULLA voi myös virossa olla tilanmuutoksen verbi: *pettus tuli avalikuks* 'petos tuli julki' (EKSS).

Seuraavassa luvussa tarkastelen PITÄÄ- ja SAADA-verbien futuurikäyttöä vanhoissa raamatunkäännöksissä.

3 PITÄÄ- ja saama-futuurit kolmessa raamatunkäännöksessä

Taulukko 1 ilmentää suomen ja viron PITÄÄ- ja viron *saama*-apuverbien ja MA-infinitiivin muodostamien konstruktioiden esiintymistä vuoden 1642 Bibliassa (B), vuoden 1686 Wastne Testamentissa (WT) ja vuoden 1739 Piibli Ramatissa (PR). Koska mahdolliset futuurit löytyvät niiden rakenteiden joukosta, joihin kuuluu MA-infinitiivi, tässä artikkelissa tarkastelun ulkopuolelle jäävät sellaiset SAADA-konstruktiot, joissa infiniittisenä osana on A-infinitiivi (viron DA-infinitiivi) tai viron NUD/TUD-partisiippi (WT:ssa translatiivimuutoisena kirjoitusasussa TUS) – toisin sanoen kieliopillistumispolun GET-haaran modaaliset ja BECOME-haaran resultatiiviset konstruktiot. MA-infinitiivin verbitäydennykseen saavia PITÄÄ- ja SAADA-verbejä on Biblian, Wastne Testamentin ja Piibli Ramatin Luukkaan evankeliumeissa taulukon osoittama määrä. Yleistys ei päde toiseen suuntaan: kaikkien taulukon MA-infinitiivillisten konstruktioiden ei voi katsoa edustavan futuuria. PITÄÄ oli nimittäin molemmissa kielissä samaan aikaan yleinen ja monenlaisiin tilanteisiin sopiva velvoituksen ilmaisin. TAM-merkitykset ovat tyypillisesti sekoittuneet toisiinsa.

Taulukko 1.

MA-infinitiivin täydennykseen saavien PITÄÄ- ja SAADA-verbien määrä Biblian, Wastne Testamentin ja Piibli Ramatin Luukkaan evankeliumissa.

	B	WT	PR
PITÄÄ	121	82	285
SAADA	0	195	1

Yleisenä havaintona voidaan sanoa, että potentiaalisia PITÄÄ- tai *saama*-futuuri-konstruktioita on eniten Piibli Ramatissa ja vähiten Bibliassa. Wastne Testamentissa futuureista suurin osa perustuu *saama*-verbiin. Tyyppi on luvussa 2 esitetystä syystä suomen kielessä kokonaan vieras, ja Piibli Ramat näyttää sen tietoisesti hylänneen.

Kaikissa tutkittavissa teksteissä PITÄÄ-verbiä käytetään samalla tavalla käytännöllisten tai deonttisten määräysten ilmaisemiseen (esim. 1).⁹

- (1) sinus HERras Jumalatas pitä sinun cumartaman (Luuk. 4:8, B)
 Sinna peät sedda Issandat omma Jummalat kummardama (WT)
 Sinna pead Issandat omma Jummalat kummardama (PR)

9. Tämän luvun esimerkit ovat ikäjärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan (B, WT ja PR); tarkka viite on ilmoitettu Biblian kohdalla.

Myös voimakkaat, jumalalliset, kokonaista asiaintilaa koskevat määräykset merkitään kaikissa kolmessa tekstissä PITÄÄ-verbillä, ja niihin sisältyy valta-asetelmasta nouseva positiivinen toteutumisen nuste (esim. 2):

- (2) sinulla pitä walda kymmenen Caupungin päällä oleman (Luuk. 19:17, B)
sis peäb sul Woimus ollema kümme Lihna ülle (WT)
sepärrast peab sulle kümne liina ülle melewald ollema (PR)

Direktiiveissä Biblia suosii PITÄÄ-verbillisen lauseen sijaan imperatiivilauseetta (esim. 3). Futuurikäytössäkin PITÄÄ ei täysin vapaudu nesessiivisestä merkityksestään. Se näyttääkin Bibliassa puuttuvan sellaisista asemista, joissa infinitiivin ilmaisemaa toimintaa ei ohjaile minkäänlainen pakko vaan kyse on puhujan omasta intentiosta (esim. 4).

- (3) älä sano wäärä todistusta (Luuk. 18:20, B)
Sinna ei peä: kawwalat Tunnistustandma (WT)
Siina ei pea mitte wallet tunnistama. (PR)
- (4) Zachee / astu nopiast alas: sillä *minä tulen tänäpäsin sinun huoneses.* (Luuk. 19:5, B)
Zacheus / astu ussinast maha: Sest *minna peä tähmbä sinno Kotta jähmä.* (WT)
Sakkeus, tulle ussinaste mahha, sest *tänna pean ma sinno kotta jäma.* (PR)

Piibli Ramatissa PITÄÄ-konstruktioita käytetään toisinaan toisen käden tiedon merkinä konteksteissa, joissa Biblia ei sisällä mitään TAM-ainesta. Kysymyksissä (kuten esim. 5) kielten välinen ero on säilynyt nykypäiviin asti. Wastne Testamentissa viron kielestä sittemmin kadonnut potentiaali (esimerkin *olnes*) esiintyy usein kysymyslauseissa, ja se vastaa tällöin usein saksan konjunktioita. Sen käytöllä ehkä tavoiteltiin kansankielisyyden vaikutelmaa. (Reila 2009.)

- (5) Nijn hän cudzui yhden palweliostans ja kysyi / *mikä se on?* (Luuk. 15:26, B)
Nink temmä kutz ütte neist Sullasist henne mannu / nink küsse / *mes se olnes.* (WT)
Ja temma kutsus ühhe neist sullasist ennese jure ja kulas, *mis se peaks ollema.* (PR)

Saama + V_{ma} erottaa Wastne Testamentin verrokkiteksteistään. Sen Luukkaan evankeliumissa on 195 MA-infinitiivin komplementukseen saavaa *saama*-verbiä, ja jos otetaan huomioon, että yhtä ilmipantua apuverbiä kohti voi rakenteessa olla enemmän kuin yksi infinitiivi, ja laskelman perustaksi otetaan infinitiivien määrä, luku nousee 215:een. Noin kolmanneksessa näistä tapauksista Biblian ja Piibli Ramatin edustuksena on PITÄÄ. Toisessa kolmanneksessa Biblia ei sisällä TAM-verbiä ja Piibli Ramatissa esiintyy *pidama*. Kolmannessa kolmanneksessa sekä Biblian että Piibli Ramatin lause on modaaliverbitön. Näistä poikkeavia edustuksia on alun toistakymmentä.

Saama-futuuri on siis huomattavan runsaana esiintyvä ja Wastne Testamentille tyypillinen ilmaistyyppi, joka käänösratkaisuna on melko johdonmukainen ja ennustettava. PITÄÄ-verbillä on toki Wastne Testamentissa deonttis-futuurista käyttöä (ks. esim. 2), mutta puhtaissa ennustuksissa WT näyttää suosivan verbiä *saama*:

- (6) Siellä pitä oleman itcu ja hammasten kiristys (Luuk. 13:28, B)
 Sähl *sahb ollema* Hundminne nink Hammaste Kärriseminne (WT)
 Seäl peab ollema ulluminne ja hammaste kirristamiñe (PR)

Kolmessa tarkastellussa evankeliumitekstissä esiintyy kaksi yleistä mutta lähtökohdiltaan erilaista kieliopillista tulevaisuuteen viittaamisen tapaa, PITÄÄ- ja *saama*-futuuri. Jakauman perusteella voidaan päätellä, että niillä ilmaistaan samaa merkitystä ja että käänösratkaisuisissa kyse ei ole nyansseista vaan virontajat ovat tehneet periaatteellisen valinnan niiden välillä. Tämän valinnan typologiset ulottuvuudet ovat luvun 4 aiheena.

4 Modaalinen versus aspektuaalinen futuuri

PITÄÄ- ja *saama*-futuuriin lähtökohta on erilainen. PITÄÄ-futuuri (*Sillä Basuna soi / ja cuollet pitä turmelematoinna ylösouseman* – 1. Kor. 15:52, B) ilmaisee, että jumalallinen velvoitus on voimassa ja että asiasta aiemmin sanottu pysyy ja pätee myös tulevaisuudessa. Määräyksen voimassa pysyminen osoittaa tuloksellisuutta. Tämän tulokinnan syntymiseen on tarvittu niitä esimodaalisen PITÄÄ-verbien merkityksiä, jotka ilmaisevat tilanteen muuttumattomuutta huolimatta sitä muuttamaan pyrkivistä, pre-supponoiduista voimista (esim. KS s.v. *pitää*: 'pitää otteessaan', 'pitää hallussaan', 'estää liikkumasta'; vrt. Huumo 2002: 550-553). Viron *saama*-futuuri (*sest Passun sahb hõllisemä nink Kohlja sahwa üllestatusma hukkaminnemättä* – em. jae, WT) puolestaan tähdentää 'tilaan tulemistä'. Esimodaalisista konstruktioista se on 'joksikin tulemisen' (BECOME) jatkaja.

Modaaliverbin läsnäolo lauseessa tekee sen aspektista kerroksellisen: vaikka infinitiivillä ilmaistu toiminta olisi alustaan ja lopustaan rajattua, modaalinaikaisen lauseeseen luoma välttämättömyyden tai mahdollisuuden tila voi olla rajaamaton (Nurminen 2015: 275). *Pitää*-futuuriin luoma tila on voimassa velvoituksen oletetusta asettamisesta asti (kysehän on Raamatun kontekstissa käytännössä aina jumalallisesta määräyksestä, oli tämä näkyviin merkittynä tai ei), eli se on alustaan rajattu ja periaatteessa voimassa niin kauan kuin infinitiivin ilmaisema toiminta toteutuu. Infinitiivillä ilmaistu toiminta voi olla yhtä lailla rajattu tapahtuma tai ajassa etenevä prosessi (kuten edellisen esimerkin kuolleista herääminen) kuin rajaamaton asiointi tai relaatio (*Tenepeijuen sinun pite oleman Paradisis minun cansani* – Luuk. 23:43, B).

Ruotsin *skall*-futuuriin malli on synnyttänyt ilmauksia, joissa yhdistyvät tulevaisuusviittaus ja toisen käden tiedoksi tulkittava deonttinen määräys. Tuloksena on oma-laatuinen yhdistelmä ennustetta ja tilanteen valtasuhteista nousevaa positiivista implikaattoria. Toteutumisodotus on osa myös ruotsin *ska(II)*-futuuria: se ilmaisee puhujan

luottamusta proposition toteutumiseen. Lauseen *hon ska åka till Berlin i höst* voisi tuskin jatkua **men det blir nog inte av*. (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 319–320.) Toteutumisodotus nousee kuitenkin eri lähteestä: aikomuksesta, johon subjektin referentti on sitoutunut (vrt. esim. *hon tänker åka till Berlin*).

Wastne Testamentin *saama*-futuuri kuuluu leksikaalisen *saama*-verbin kieliopillistumispolun BECOME-haaraan. Sen luoma tila on lopustaan rajattu: ennustus raukeaa, kun proposition kuvaama asiointila tulee voimaan eli kun infinitiivillä ilmaistu, prosessia tai stabiilia tilaa ilmaiseva toiminta käynnistyy (siis ei tule päätökseen: sitä varten on olemassa resultatiivinen konstruktio *saama* + V_{tud}): *kohlja sahwa illestaumsma hukkaminnemättä* 'kuolleet nousevat katoamatta', *tähmbä saht sinna minnoga Paradisin ollema* 'vielä tänään olet minun kanssani paratiisissa' (Luuk. 23:43, WT). *Saama*-futuuri on perusteiltaan aspektuaalinen, koska sen rakentama tila on resultatiivinen. Tuloksena on infinitiivillä ilmaistun toiminnan alkaminen. *Saama* + V_{ma} saattaa asiointilan voimaan, minkä jälkeen se jatkuu itseohjautuvasti (vrt. *pääset lepäämään*). Resultatiivisuus saattaa olla syynä siihen, että *saama*-verbiä ei virossa käytetä menneen ajan futuurin ilmaisemiseen (Erelt 2017: 139): nykyhetkellä olemassa oleva tieto asioiden todellisesta laidasta olisi ristiriidassa futuurin ennustusluonteen kanssa. Toisen käden tiedon konnotaatiota *saama*-futuuriin ei sisälly. Sen sijaan *saama* kantaa monissa modaalimerkityksissään muistumaa esimodaalisesta 'onnistumisen' tai 'esteiden voittamisen' merkityksestä (Habicht & Tragel 2014: 831–832). Tavoitteellisuuden vaikutelmaa vahvistaa se, että finaalisuus on konstruktion kuuluvalla MA-infinitiiville tyypillinen piirre (Erelt ym. 1993: 253).

PITÄÄ-futuurin modaalinen ja *saama*-futuurin aspektuaalinen lähde heijastuvat siinä, mikä osa niiden aikaan ankkuroimasta toiminnasta nousee käsitteistyksessä etualalle (vrt. Langacker 2008: 57–60).¹⁰ PITÄÄ-futuuri fokusoi (aiemmin esitetyn) määräyksen kohteena olevan toiminnan kokonaisuutena, jakamatta sitä esimerkiksi alkamiseen, jatkumiseen ja päättymiseen. Jeesuksen sanat saavat tilanteessa vallitsevien valtasuhteiden vuoksi ennustuksen painoarvon. *Saama* + V_{ma} nostaa taustasta esiin infinitiivin ilmaiseman toiminnan alkamisen (tielle kasautuneista esteistä huolimatta). Molemmissa sulkeisiin kirjatuihin konnotaatioissa konkreettistuu se periaate, että kieliopillistuneet ainekset tapaavat muutosten keskellä säilyttää jotain alkuperästään (esim. Hopper 1991: 28–30).

Dahl (2000) käsittelee 'joksikin tulemisen' verbien laajennettua futuurista käyttöä, joka on tyypillistä pohjoiselle "futuuriptomalle"¹¹ kielialueelle. Sen selkein esimerkki on

10. Suomessa viron *saama*-futuuria lähelle tulee kalevalainen ilmaistyyppi *itse loihe lausumahan, sai itse sanelemahan* (KS s. v. *saada*). 'Aloittamisen, ryhtymisen' merkitys nousee näissä tapauksissa kuitenkin aikaviittausta tärkeämmäksi. Myös virossa *saama*-futuuri on rinnastettu alkamisen konstruktiioihin (Penjam 2008: 184–185).

11. "Futuuriptomuus" saattaa yhtäältä olla merkki siitä, että kieli hyödyntää lauseen sisältämää aspekti-informaatiota tulevaisuusviittauksissa. Puhehetkellä loppuun suoritettu toiminta on paradoksi: jos toiminta olisi päätöksessä, se ei nykyhetkellä enää jatkuisi. Siksi esimerkiksi venäjän perfektiiivisten verbien preesens saa futuuritulkinnan (Malchukov 2009). Se edustaa aspektuaalista futuuria, jolle on tyypillistä minimalistinen morfologinen merkintä (Bybee, Pagliuca & Perkins 1991: 20–22; Hilpert 2008a: 27). Tätä ajattelua mukailien suomen futuurisessa preesensissäkin voidaan nähdä aspektuaalisen futuurin piirteitä: lauseen *otan hänet vastaan* ilmaisema rajattu toiminta ei tarkkaan ottaen voi tapahtua juuri puhehetkellä.

saksan *werden*-futuuri, mutta myös ruotsin *bli* osoittaa samoja taipumuksia. Laajennetun 'become'-merkityksen kautta syntyneille futuureille on luonteenomaista, että ne eivät itse asiassa sisällä subjektia koskevaa tilanmuutosta: saksan *morgen wird es kalt (sein)* tai ruotsin *det blir kallt imorgon* ei implikoi, ettei nytkin voisi olla kylmää. Ilmaus motivoituu siten, että säätilaa ei tavallaan ole olemassa, ennen kuin se aikanaan aktualisoituu ennustetun kaltaisena. Viron *Milline saab olema jõuluilm?* 'Millainen sää on jouluna?' on tulkittava samoin.¹² Tulevaa tilannetta ei siinäkään verrata puhehetkiseen.

Viron sanakirjan (EKSS) *saama*-artikkelin 11 futuuriesimerkkiä (otsikolla *esineb tuleviku väljendavates liitvormides*) osoittavat, että lauseen propositionaalinen sisältö voi edustaa joko muutosta tai stabiilia asiointilaa. Kun lauseen semantiikkaan sisältyy tilanmuutos (*ema saaks seda kuuldes pahandama* 'äiti tulisi surulliseksi tämän kuullessaan'), ilmaus on jo itsessään futuurinen *saama*-muutosverbin perfektiivisyyden perusteella. *Saama* vahvistaa tapahtuman aikasuhteet, mutta toisaalta tässä tapauksessa myös kiinnittää sen odotettavissa olevaan reaali maailmaan, josta paljas konditionaali-merkintä voisi etäyttää sen puhujan mielessä visioiduksi ('jos äiti kuulisi, hän tulisi surulliseksi'). Stabiilia tilaa ilmaisevan infinitiivin lauseissa (*saame talle alati tänumeeli mõtlema* 'tulemme aina ajattelemaan häntä kiitollisin mielin') futuuritulkinta saattaa nousta juuri Dahlin osoittamasta lähteestä, 'joksikin tulemisen' laajennetusta futuurisesta käytöstä, jossa prosessin lopputulosta ei verrata puhehetkeen vaan hahmotetaan tilanne, jossa asiointi tulevaisuudessa syntyy tai ilmestyy olemaan kuvatulaisena: esimerkin puhuja ei mieti puheena olevaa henkilöä joka hetki, mutta kun miettii, hän tuntee kiitollisuutta. Päätyminen muutosverbien yhteydestä stabiilia tilaa ilmaisevien verbien yhteyteen on merkinnyt *saama*-verbille yhtä askelta eteenpäin tiellä, joka on johtanut kohti futuuriksi kieliopillistumista.

Joissakin tapauksissa puhujan valinta stabiilin tai muutosta ilmaisevan infinitiivin välillä synnyttää pelkästään painotuseron¹³ (esimerkit EKSS:n): *uuel aastal saavad töönormid suuremad olema / suurenema* 'tulevana vuonna työnormit tulevat olemaan suuremmat / suurenemaan'. Virossa kolmanteen persoonaan tai kokonaiseen asiointilaan kohdistuvaa direktiiviä eli jussiivia käytetään paljon (vrt. Erelt ym. 1993: 37). Jussiivi-ilmauksissa *saama* kielentää hurskaiden toiveiden ja kirousten tulevaisuusviittauksen: *Ärgu saagu su silmavesi lõppema!* 'toivottavasti sinulla kyyneliä riittää.

Maailman kielten futuurit kehittyvät yleisen käsityksen mukaan intention väli-vaiheen kautta (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 279–280; Hilpert 2008a: 67–69). Intention on myös suomen *pitää*-futuurin esikuvana olleen ruotsin *skall*-futuurin lähtökohta. *Skola*-verbi on nykykielessäkin intentionaalisen modaalisuuden keskeisin ilmaisin (Teleman, Hellberg & Andersson 1999: 282–284). *Saama*-futuuri on pikemmin ennustus kuin aikomus. Hilpert (2008b) on tehnyt vastaavan huomion ruotsin

12. Vastaavan merkityksen (ilman infinitiiviä) tuottaa *tulema*: *Milline tuleb ilm aastavahetusel?* 'Millainen sää on vuodenvaihteessa?'. Kyse voi tässä tapauksessa toisaalta olla metaforisesta ajassa liikkumisesta, joka on käsitteistetty niin, että puhuja on kiintopiste ja sää häntä kohti etenevä muuttuja (vrt. Langacker 2008: 70). Tällöin lähtökohta olisi pikemmin *COME*- kuin *BECOME*-konstruktio.

13. EKSS esittää lauseet parafraseina, vaikka niihin saattaa sisältyä myös tosiasiallinen merkitys-ero (riippuen siitä, tulkitaanko ajan ilmaus *uuel aastal* lauseen propositionaaliseen vai modaalis-temporaaliseen ainekseen kuuluvaksi).

komma att -futuurista, ja hän ehdottaa kieliopillistumispolkua LIIKE > INKOATIIVISUUS > FUTUURI, jonka lähtökohtana on liike jotakin kohti (vrt. SAADA -verbin vanha merkitys 'tulla') ja joka pohjautuu intention sijaan 'aloittamisen' merkitykseen. Tulos perustuu laajaan korpusotantaan, joka osoittaa, että *komma att* -futuuri ei vanhastaankaan ole suosinut persoonallisia ja intentionaalisia subjekteja.¹⁴ Nykysuomen *tulee tekemään* -ilmaustyyppi näyttää edustavan samanlaista futuurinmuodostusta kuin viron *saama + V_{ma}*.

Tässä esitettyjä pohdintoja mielessä pitäen tarkastelen seuraavassa luvussa Wastne Testamentin *saama + V_{ma}* -futuuria proposition edustaman aspektin sekä subjektin intentionaalisuuden näkökulmasta.

5 Wastne Testamentin *saama + V_{ma}* aspektuaalisena futuurina

Wastne Testamentin Luukkaan evankeliumin *saama*-futuuri toteutuu kolmenlaisissa konstruktioissa, jotka voisivat edustaa sen kieliopillistumisen eri asteita, mikäli kääntämisestä aiheutunut intensiivinen kontaktivaikutus ei olisi sysännyt niitä kaikkia kielen samanaikaisesti. Omia aikojaan kieliopillistumiskehitys olisi luultavasti edennyt subjektin referentin joksikin tulemisesta stabiilin tilan alkamisen kautta intentionaalisen toimijan tulevaisuudessa suorittamaan tekoon. Näitä kolmea vaihetta edustavat seuraavassa konstruktio, jotka olen nimennyt FUTUURIN ESIASTEESI, FUTUURIN KESKIASTEESI ja TÄYDEKSI FUTUURIKSI.

FUTUURIN ESIASTETTA edustavat ilmaukset, joissa subjektin referentin ominaisuudet muuttuvat. Ne ovat esimodaalisen BECOME-konstruktion¹⁵ perillisiä, joiden tie futuurin apuverbiksi on saanut alkunsa ketjuuntumisesta MA-infinitiivin kanssa. Konstruktioille on tyypillistä, että subjektin referenttiä kohtaa muutos. Useasti infinitiivinä on silloin *olema* (esim. 7). Tämän luvun esimerkeissä on tarkoituksenmukaisinta esittää ensin Wastne Testamentin käännösratkaisu.

- (7) Sest kä vähämb om teije kike seast / *sesamma sahb suhr ollema*. (Luuk. 9:48, WT)
Sillä joca vähin on teidän keskenän / *hän tule suurimmaxi*. (B)

Tyyppin periferiassa on ilmauksia, joissa subjektia luonnehditaan sen toiminnan kautta. Tämä merkitsee sitä, että konstruktio sallii infinitiivin paikalle *olla*-verbin lisäksi muitakin verbejä, kunhan ne tavalla tai toisella kuvailevat subjektin muuttuvaa tilaa tai ominaisuuksia. Subjektin referenttiä koskeva muutos, kontrasti puhehetken ja tulevaisuuden välillä, kuitenkin säilyy. Se käy ilmi myös seuraavasta esimerkistä:

14. Samansuuntaisen arvion suomen *tulee tekemään* -konstruktiosta esittää Miia Karttunen (2018: 93): rakenne suosii 3. persoonan muotoja eikä tunnu luontevalta puhujan oman tulevan toiminnan ilmaisussa. Karttunen puhutun kielen aineistossa sitä esiintyy tuskin lainkaan.

15. Myös leksikaalinen konstruktio *saama + N_s*, jossa päämäärää merkitään translatiivilla, on WT:ssa yleinen: *Sis walwke nühd / nink palleke eggal Ajal / et teije ausasz saisse* 'valvokaa siis ja rukoilkaa jatkuvasti, jotta tulisitte hurskaiksi' (Luuk. 21:36).

- (8) Önsa ollete / kumma nühd ikkete: Sest *teije sahde nahrma*. (Luuk. 6:21, WT)
Autuat oletta te / jotca itkettä: sillä *teidän pitä nauraman*. (B)

Saama-verbillä on muistona alkuperästään 'onnistumisen' konnotaatio, joka on niin vahva, että kovasta onnesta puhuttaessa sen sijasta käytetään tavallisesti verbiä *jääma* (esim. *laps jäi haigeks*; Habicht & Tragel 2014: 836). Ilmiö on nähtävissä esimerkissä 9, jossa subjektin referentin ei-toivotun tilanmuutoksen ilmaisemista ei ole jätetty pelkäämään *saama*-verbin varaan. Samalla *saama* on vapautunut muutosverbin tehtävästä heittäämään kuulijassa futuuritulkinna.

- (9) sinna saht keeletummasz jähma (Luuk. 1:20, WT)
sinä tulet mykäxi (B)

Aina *saama*-verbillä ilmaistu muutos ei koske subjektin referentin sisäisiä tai ulkoisia ominaisuuksia tai luokkaan kuulumista vaan hänelle luonteenomaista toimintaa. Ulkopuolelta tarkasteltuna subjektin referentille tyypillinen toiminta luonnehtii häntä ja tulee hänen ominaisuudekseen. Esimerkki 10 ilmaisee metaforan avulla, että kalastajasta on tulossa saarnaaja.

- (10) Errapeljako: Sest Ajast sahni saht sinna Innimissi pühdmä. (Luuk. 5:10, WT)
älä pelkä / tästedes *sinä saat ihmisiä*. (B)

FUTUURIN KESKIASTETTA edustavat Wastne Testamentissa ilmaukset, joissa infinitiivin ilmaisema asiointi kokonaisuutena ilmestyy olemaan puhehetkeä myöhempanä ajankohtana. Kyseessä on BECOME-verbien laajennettu futuurinen käyttö (vrt. Dahl 2000; ks. lukua 4), joka ilmaisee kuvatun asiointilan ilmestyvän olemattomuudesta tulevaisuuden hetkenä säätilan tavoin. Esiasteelle tyypillinen subjektin referenttiä koskevan muutoksen ja nykyhetken vertaamisen merkitys jää taka-alalle; puhuja ei näe tarpeelliseksi kielentää sitä. Esimerkin 11 *palkka* realistuu vasta tulevaisuudessa, kuten myös aistein havaittavissa oleva tilanne esimerkissä 12.

- (11) Sis sahb teije Palk suhrollema (Luuk. 6:35, WT)
nijn teidän palckan on suuri (B)
- (12) Ent *kui teije sahde näggema* Jerusalemmi Söawäest ümbrepihritu ollewat / sis teedke et temmä Errahäetaminne om lähünü. (Luuk. 21:20, WT)
COsca te näettä Jerusalemin sotawäeldä pijritettäwän / njjn tietkät että hänen pericatons on lähestynyt. (B)

Esimerkin 13 ennustuksessa kuvataan kahta tapahtumaa, jotka syntyvät olemattomuudesta. Sekä viron- että suomenkielisessä versiossa eksistentiaalilause aluksi esittelee kaksi entiteettiä (*Röhm nink häh Meel/ilo ja ihastus*) uusina. Uudessa kirkko-raamatussa (1992) kohta kuuluu *Ilo ja riemu täyttävät sinut*.

- (13) Nink sul sahb ollema Röhm nink häh Meel / nink paljo sahwa henda temmä Sündmissesse röhmustama. (Luuk. 1:14, WT)
Ja sinulle tule ilo ja ihastus / Ja monda iloidzewat hänen syndymisestäns. (B)

Jakeen jälkiosassakaan ihmisten mielentilaa ei verrata puhehetkiseen. Nykyhetkeä olennaisempi näyttää olevan se tapahtuma tai merkkipaalu ajassa (tässä lapsen syntymä), jonka jälkeen olosuhteet eivät ole entiset.

Subjektin referentin siirtymistä muutoksen tilasta pysyvään tilaan ilmaisee seuraava *saama*-futuuriin esimerkki:

- (14) Nühd Üllestössemissen / kenk Naine es temmä neide seast sahb ollema? (Luuk. 20:33, WT)
Kenengä sijs ylösnousemises heistä se waimo on? (B)

Taustana on kertomus, jossa sama nainen on elämänsä aikana perinteen mukaisesti joutunut vuorotellen seitsemän veljeksensä vaimoksi (*Eesmänne wöt Naist - - Nink töine wöt sedda Naist - - Nink kolmas wöt tedda. Nida kah kik seitze* 'Ensimmäinen otti naisen vaimokseen, ja toinen otti hänet, ja kolmas otti hänet. Ja samaan tapaan kaikki seitsemän'). Kysyjää kiinnostaa, kenen vaimona nainen viettää ikuisuutensa. Olosuhteiden muututtua olennaisesti ylösnousemuksessa kyse ei ole enää vain subjektin referentin aviostatuksesta vaan kaikkien asiaan osallisten tilasta.

Luukkaan evankeliumin 21. luku sisältää lopun aikojen ennustuksen, jolle on tyyppillistä subjektin referentin tilanmuutosten ja tulevaisuuden stabiilien olotilojen luetteleminen vuorotellen ja limittäin. Esimerkin 15 *meri* ja *aallot* alkavat pauhata, kun taas *maanjärjestykset* ovat olemassa vasta sitten, kun ne aktuaalistuvat. Tekstin luettelomainen kokonaisuus on näin voinut juurruttaa jälkimmäistä, futuuriin keskiastetta edustavaa konstruktiota käyttöön.

- (15) Nink suhre Mah Wärrisemisse sahwa ollema mitman Paigan
-- nink Merri nink Wee Woo sahwa mürrisema (Luuk. 21:11, 25, WT)
Ja suuret maan wapistuxet pitä joca paicas tuleman
-- Ja Meri ja Allot pitä pauhaman. (B)

Keskiasteen futuureille on ominaista, että ne määrittävät stabiilien asiaintilojen aिकासuhteita. Asiaintila on ymmärrettävä laajasti: se saattaa sisältää myös habituaalista toimintaa. Esimerkissä 16 subjektin referenti ilmestyy maailmaan tiettyjen ominaisuuksien kantajana, eikä käsitteistyksen sisälly tulevaisuuden asiaintilan vertaamista nykyiseen (vrt. esim. 10).

- (16) Wihna nink wäggewät Johki ei sah temmä mitte johma (Luuk. 1:15, WT)
Wijna ja wäkewätä juoma ei hän juo (B)

Habituaalisuuden suojassa keskiasteen futuuria edustaviin Wastne Testamentin lauseisiin on voinut tulla sellaisen toiminnan kuvauksia, joka kertaluonteisena olisi aktii-

vista ja intentionaalista. Habituaaliset lauseet voivat esimerkiksi sisältää suoria objekteja. Toiminnan aspektuaalinen laatu kontekstin kokonaisuudessa on ylipäättään tässä tarkastelussa infinitiivin muodollista transitiivisuutta tai intransitiivisuutta merkittävämpi tekijä.

Esimerkin 17 ensimmäinen *saama* edustaa futuuria, toinen kuuluu idiomaattiseen ilmaukseen *hukka saama* 'joutua kadotukseen'. Virginiusten teksteissä *saama*-verbi saattaa esiintyä ongelmitta samassa lauseessa sekä temporaalisessa että leksikaalisessa merkityksessä.

- (17) Enge kui teije hendä ei parranda / sis *sahde kik nida hukka sahma*. (Luuk. 13:5, WT)
 waan ellet te paranna teitän / nijn *te caicki näin huckan tuletta*. (B)

Lutherin (Bibel 1546) vastine esimerkille 17 kuuluu *Sondern so jr euch nicht bessert, werdet jr alle auch also vmbkomen*. Virontaja ei ole luottanut siihen, että *hukka saama*-sanaliiton muutosverbi riittää futuurisuuden merkiksi vaan on lisännyt lauseeseensa varsinaisen futuurin apuverbin mekaanisesti saksan mallin mukaan. Ratkaisu poikkeaa Biblian vastaavasta.

Wastne Testamentissa *saama* esiintyy myös TÄYTTÄ FUTUURIA edustavissa konstruktioissa, joissa lauseen sisältämä propositio ei ilmaise stabiilia tilaa vaan intentionaalisen agentin aktiivista, ei-habituaalista toimintaa. Infinitiivi voi tällöin olla transitiivinen (esim. 18 *võtma*) tai intransitiivinen (esim. 18 *tulema*). Kyse on kertaluonteisesta toiminnasta, ja propositio on aspektiltaan rajattu. Tyyppi on Wastne Testamentissa yleinen, ja sen infinitiivi on usein passiivissa (esim. 19), jolloin subjektin asemaan nousee patientti.

- (18) – – *kä Jummalä Rikkust ei sah wasta wõtma* kui Latz / *se ei sah: sinnä sisse tullema* (Luuk. 18:17, WT)
 – – *joca ei ota Jumalan waldacunda* nijncuin lapsi / *ei hän sinne taida tulla*. (B)
 (19) *kik sahb teüdetäma* / mes Proweete läbbi om kirjotetu sest Innimisse Pojast. (Luuk. 18:31, WT)
caicki pitä täytettämän cuin Prophetailda ihmisen Pojasta kirjoitetut owat (B)

Omista intentioista on luonnollisempaa puhua kuin toisten. Esimerkissä 20 puhuja ilmaisee intentiotaan 1. persoonassa tuoden kieltomuodolla esiin lupauksen olla toimimatta kuvatulla tavalla.

- (20) Sest minna ütle teile / *et minna ei sah ennämb sest Wihna Puh Wiljast johma* / *senni kui Jummalä Rikkus tulleb*. (Luuk. 22:18, WT)
en minä juo wijnapuun hedelmäst / ennen cuin Jumalan waldacunda tule. (B)

Saama + V_{ma} ilmaisee, että infinitiivillä ilmaistu toiminta saatetaan alkuun, mutta ei ota kantaa siihen, viedäänkö se päätökseen. *Saama*-futuurin resultatiivinen muoto hyödyntää passiivista konstruktiota: rakenteessa *saama* + *saama* + V_{tud} ensimmäinen

saama on temporaalinen, toinen aspektuaalinen. Tällaisia muodosteita on Wastne Testamentin Luukkaan evankeliumissa parikymmentä. Passiivinen partisiippi nostaa aspektiltaan rajatusta tapahtumasta etualalle sen loppuun saattamisen. Esimerkissä 21 Biblia käyttää vastaavasti futuurin merkinä *on tuleva* -fraasia, ja aspektiltaan rajatun *ylönantaa*-verbin preesens ilmaisee, että toiminta viedään päätökseen asti. Lutherin saksannos (Bibel 1546) koostuu periaatteessa samoista morfologisista aineksista, joskin ilman satelliitin tulosijaa, joka Wastne Testamentissa on translatiivi (*antu*|s; ks. lukua 2): *Denn des menschen Son mus vberantwortet werden in der menschen hende*.

- (21) Sest se *Innimisse Poig sahb sahma erra antus Innimiste Kätte*. (Luuk. 9:44, WT) sillä tulewa on / että *ihmisen Poita (!) ylönannetan ihmisten käsijn*. (B)

TÄYDEN FUTUURIN konstruktion sisältyy piirreristiriita: sen subjekti on intentionaalinen, mutta konstruktiio on merkitykseltään pikemminkin prediktion kuin intention laajentuma. *Saama*-verbin tausta ja sen futuuristumisen motivaatio näyttää intentionaalisisimmista ilmauksista (esim. 20) pyyhkiytyneen kokonaan pois. Yläsaksan *werden*-futuuriin malli on ilmeisesti edistänyt voimakkaimmin juuri TÄYDEN FUTUURIN ilmauksia. Tekemäni huomiot vahvistavat sen Metslangin (1997: 228–229) esittämän käsityksen, että *saama*-futuuri tuli kirjaviroon valmiiksi pitkälle kieliopillistuneena apuverbinä, jossa ei näkynyt merkkejä verbin aiemmista kehitysvaiheista.¹⁶ Kyseessä on esimerkki kontaktikieliopillistumisen alaan kuuluvasta *pivot-matching*-ilmiöstä (vrt. Matras 2009: 240–243): kaksikielinen puhuja ratkaisee käännösongelmia keskityen konstruktioiden olennaisimpiin piirteisiin ja jättäen osan niiden piirteistä huomiotta. *Saama*- ja *werden*-verbien tapauksessa kääntäjät ovat pitäneet olennaisimpina havaittua leksikaalista vastaavuutta BECOME-merkityksessä sekä siitä kehittyneitä stabiilin tilan verbikonstruktiota. Kun selvästi agenttiiviset subjektit ja intentionaalinen toiminta tulivat *saama*-futuuriin piiriin, siihen liittyvä aspektuaalinen perintö pyyhkiytyi pois pakollisten konstruktiopiirteiden joukosta.

TÄYDEN FUTUURIN konstruktioiden vierasvoittoisuudesta kertoo se, että käsitteityksessä etualalla ei ole infinitiivillä ilmaistun toiminnan alkaminen kuten FUTUURIN ESIASTEEN ja KESKIASTEEN FUTUURIN tapauksissa. Esimerkiksi profetioiden täyttyminen esimerkiksi 19 on nähtävä kokonaisuutena, ja vironkielinen käännös on puhdas tulevaisuudenennustus vailla 'alkamisen' painotusta.

Luukkaan evankeliumin 16. luvun 13. jakeen kohdalla kääntäjät ovat joutuneet haastavan tehtävän eteen. Lutherilla (Bibel 1546) jae kuuluu *Kein Hausknecht kan zweien Herrn dienen, Entweder er wird einen hassen, vnd den andern lieben, Oder wird einem anhangen, vnd den andern verachten. Jr koennet nicht Gott sampt dem Mammon dienen*. Kustaa Vaasan Raamatussa (GVB) käytetään tässä kohdassa *skall*-apuverbiä (*Ty antingen skal han hata then ena –*). Agricola, samoin kuin Biblia ja Piibli Ramat, ei käytä apuverbiä lainkaan. Wastne Testament pitää kiinni *werden*–*saama*-vastaavuudesta:

16. Käytän itse (Elsayed 2017: 205–209) kielikuvaa "auksiriaaliloikka" siitä ilmiöstä, että myös Agricolan *pitää*-futuuriit olivat valmiiksi pitkälle kieliopillistuneita niiden ilmestyessä suomenkielisiin teksteihin.

- (22) Ützik Sullane ei woi katte Essandid orjata. Sest echk *temmä sahb ütte wichkama / nink töist armastama*: Echh *sahb ütte pohle jähmä / nink töist errapölgma*. Teije ei woi Jummalat orjata nink Mammonit. (Luuk. 16:13, WT) Ei yxikän palwelia taida cahta Herra palwella / sillä taicka *hän yhtä wiha / ja toista racasta / eli yhdes hän kijnnirippu / ja toisen ylöncadzo*. Et te taida palwella Jumalata ja Mammonat. (B)

On selvää, että *saama* + V_{ma} on päätynt Wastne Testamentin jakeeseen kääntäjien noudattaman sanasanaisen käännöskäytännön seurauksena. Silti voidaan kysyä, minkä tulkinnan verbirakenne aktivoi lukijoissa ja kuulijoissa. Katkelma alkaa yleispätevällä väitteellä: ei ole mahdollista palwella kahta herraa. Tässä vaiheessa Wastne Testament siirtyy yleisestä yksityiseen: jos joku kuitenkin yrittää niin tehdä (tämä ei ole ilmi pantuna, mutta kuulija pystyy eläytymään tilanteeseen), siitä seuraa, että hän *alkaa* vihata toista eli siirtyy vihaamisen mielentilaan, josta aukeaa futuurinen tulkintamahdollisuus. Esimerkki ilmentää sitä, miten monifunktioniset tempusta, aspektia ja modaalisuutta ilmaisevat verbit olivat jostakin näkökulmasta aina sopivia käännösvastineita. Futuuritulkinna on yksi tarjokas, koska siitä ei useimmiten ole tulkinnan kannalta haittaakaan, ja tarkastelupistettä siirtämällä mikä tahansa ajankohta on tulkittavissa tulevaisuudeksi.

6 PITÄÄ- ja saama-futuurien elinkaari

Vanhassa kirjasuomessa *pitää*-futuuri oli niin yleinen, että siitä tuli suorastaan uskonnollisen genren tunnusomainen piirre: *Sinun pite heite raudhaisel Waltical serckemen / ia ninquin Sauisenastian heite murendaman* (Ps. 2:9 Agricolan mukaan; A-III: 216¹⁷). Aivan vastaavaa käyttöä on sen virolaisvastineella. Siteerattu kohta kuuluu Piibli Ramatissa *Sa pead neid russuks peksma raud-keppiga, kui pottiseppa riistad pead sa neid katki wiskama*. Saarnastuolista performatiivisena kajahtanut lausuma hyödyntää *pitää*-verbin monifunktionisuutta ilmaisemalla samaan aikaan deonttista pakkoa, evidentiaalisuutta ja tulevaisuudenennustusta rajautumatta silti puhtaasti niistä yhteenkään (esim. Törnudd-Jalovaara 1984: 42; Laitinen 1992: 234–235). Tätä Raamatun kielessä hyvin yleistä ilmaistyyppiä on luonnehdittu futuuris-modaaliseksi, ja Elisabeth Törnudd-Jalovaara (1985: 176–177) on katsonut sen modaalisuuden olevan epistemistä laatua (ks. viron vastaavasta *saama*-futuurista Habict 2001). Futuurimerkitys olisi näissä hyvin frekventeissä tapauksissa rinnakkainen, jopa toissijainen.

Vaikka ruotsin kielen kontaktivaikutus on kiistatta ollut futuurisen *pitää*-konstruktion välittömänä motivaationa, konstruktio on perinyt semanttiset ominaisuutensa viime kädessä laajentumana *pitää*-verbin omasta länsimurteisesta käytöstä – joka toki oli pitkäaikaisen naapurisuuden tuloksena saanut ruotsista vaikutteita jo aikaisemmin-

17. Kyseinen kohta kuuluu Bibliassa näin: *Sinä särjet heitä rautaisella waldicalla / ja ninquin sawisen astian heitä murennat*.

kin (Ikola 1949: 244–245; Elsayed 2017: 180–184). Ennalta määräämisen ja varmuuden merkitykset ovat PITÄÄ-verbin deonttisesta alkuperästä juontuvaa käännösprosessin sivutuotetta, mutta tekstien luonteen vuoksi ne sopivat hyvin kääntäjien tarpeisiin. Tästä syystä *pitää*-futuurin lisäksi kirjjasuomessa käytetään joskus *tahtoa*-futuuria erityisesti sellaisissa intention ilmauksissa, joissa ajalliseen myöhemmyyteen ei liity pakkoa (vrt. Ikola 1950: 205), esimerkiksi *Mine tadhon olla henen Isens / ia hänen pite oleman minun Poican* (Agricolan Uuden testamentin esipuheesta).

Murteissa PITÄÄ-futuuri on erikoistunut toisaalta moraalisääntöjen ja sosiaalisen kontrollin, toisaalta ennustusten ja taikojen rituaaliseen ilmaisuun (Laitinen 1992: 232–237). Nyky-yleiskielessä se on harvinainen, ja jopa kirkko on lähes kokonaan luopunut siitä Raamatun ja jumalanpalvelustekstien uudistamisen yhteydessä.¹⁸ *Pitää tekemän* -ilmaustyyppiin voi edelleen tavata esimerkiksi saduissa ja loitsuissa, mutta sen sijasta neutraaleissa diskursseissa käytetään tulevaisuuteen viittaamassa esimerkiksi *tulee tekemään* -rakennetta.

Wastne Testamentissa runsaasti esiintyvä *saama*-futuuri oli virossa yleinen 1600-luvulla. Sitä suosi kirjoituksissaan esimerkiksi tallinnalainen pastori ja grammatikko Heinrich Stahl.¹⁹ Kieliopissaan hän esittelee sen yhtenä viidestä aikamuodosta (Stahl 1637:11). Erikoista on se, että infinitiivi voi Stahlin mukaan olla myös DA-tyyppiä.

Saama-verbin futuurikäytön taustalla on nähty Lutherin teosten yläsaksan *werden*-modaaliverbin vaikutus. Alasaksan *sollen*- ja *wollen*-pohjaiset futuurit taas käännettiin kirjavirossa *pidama*- tai *tahtma*-verbiä käyttämällä. (Habicht 2001: 269–272.) Mieltymykset olivat samaan aikaan käyttäjäkohtaisia: 1600-luvun auktoireista Georg Müller suosi teksteissään *pidama*-futuuria. *Saama*-futuurin esiintyvyys romahti Münchenin käsikirjasta 1694 alkaen. Sitten *pidama*-futuuri sekä indikatiivin preesens ottivat sen paikan tulevaisuuden ilmaisimina. (Kilgi 2010: 169.) Piibli Ramatissa *saama*-futuuri esiintyy vain harvoin, mutta konstruktio koki vielä uuden suosion nousun korkeaa tyyliä tavoittelevissa käännösteksteissä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa (Tragel & Habicht 2017: 32).

Saama-futuuri on nykyvirossa produktiivinen ainakin *olla*-verbin yhteydessä (*kontsert saab olema tore* 'konsertti tulee olemaan mukava'). Se on rajautunut tulevaisuuden stabiilien tilojen merkiksi, mutta samalla se on muuttunut vähemmän yleiseksi (Penjam 2008: 264–267). Toisaalta on nähty merkkejä siitä, että sen käyttöala olisi vähitellen laajenemassa myös dynaamisempiin verbeihin (Tragel & Habicht 2017: 35; Erelt 2017: 138–139).

Futuurikonstruktioissa on tunnistettu vieraan kielen käännösvaikutus, eivätkä kielenhuoltajat ole aina katsoneet niitä hyvällä. Vaikka näkemykset ovat käytännöllistyneet, indikatiivin preesens on molemmissa kielissä edelleen ensisijainen tulevaisuuteen viittaamisen keino. Kielitoimiston ohjepankki (Aikamuotoja: tuleva aika /

18. Kuitenkin vainajaa siunattaessa sanotaan edelleen *maaksi pitää sinun jälleen tulla*. *Pitää* on säilyttänyt, vaikka konstruktioon alkuaan kuulunut MA-infinitiivi on saanut väistyä.

19. Kyse ei siis ole mistään etelävirolaisesta erikoisuudesta, vaikka tässä esiin nostettu WT tartonmurteinen onkin.

ohje 657) neuvoo: ”Tulevan ajan ilmauksissa käytetään suomessa tavallisesti preesensmuotoista verbiä, kuten *on*, *teemme*, *tehnemme*. Tulevan ajan merkitys on yleensä tulkkittavissa lauseyhteydestä”. Virossa *saama*-futuurin käyttöä pidetään turhana silloin, kun tulevaisuusviittaus käy selväksi kontekstista tai kuvatun tekemisen perfektivisistä luonteesta (Metslang 2003: 39). Itämerensuomalaisten kielten futuurit ovat vain harvoissa tilanteissa pakollisia. Vanhojen kirjakielten harhautumista tältä linjalta on pidetty käännösprosessien ei-toivottuna vaikutuksena. Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa, ettei ruotsin ja saksankaan kieliopillisen futuurin olemassaolo ole tutkijoiden mielestä kiistatonta. Esimerkiksi Törnudd-Jalovaara on omistanut useita artikkeleitaan (esim. 1984, 1985) ruotsin *skall*-apuverbille ja pyrkinyt osoittamaan, että sen futuuriisuus on aina modaalisuuden värittämää ja että ruotsissakin tulevaisuuteen viittaamisen pääasiallinen väline on preesens.

Nykyteorioiden ja -tutkimuksen valossa on selvää, että PITÄÄ- ja *saama*-futuurit eivät tulleet suomen ja viron kirjakieliin pelkästään vieraista kielistä mekaanisesti kopioimalla. Molemmissa kielissä on runsaasti lingvistisiä aineksia, jotka sopivissa olosuhteissa olisivat voineet kehittyä futuurin ilmaisukeinoiksi. Tällaisia ovat nesessiivisten ja inkoatiivisten verbien lisäksi esimerkiksi liikeverbit, progressiiviset verbimuodot tai tahdon ilmaukset. Sitä paitsi kyse ei ole vain parina vuosisatana tapahtuneesta erityisen intensiivisestä käännösvaikutuksesta, vaan lainaamista ja kopioimista on täytynyt tapahtua molempiin suuntiin vuosisatojen ajan kaksikielisten puhujien välityksellä. Esimerkiksi länsimurteen *pitää*-verbin on katsottu käyttöfunktionsa puolesta muistuttavan enemmän ruotsin *skola*-verbiä kuin itämurteista vastinetaan (Laitinen 1992: 264–265). Toisaalta kuvaa saattaa vääristää se, että futuurit ovat relatiivipronominien ja artikkeleiden ohella kieliopillisista aineksista herkimpiä lainautumaan kontaktitilanteissa (Heine & Kuteva 2005: 265). Lainauduttuaan ne ovat myös helposti havaittavissa ja jäljitettävissä. Siksi ne saavat kontakti-ilmiönä verrattain paljon huomiota, vaikka samaan aikaan mahdollisesti jopa suurin osa kontaktikieliopillistumisesta jää piiloon (mts. 47, 261).

Kielialue, *Sprachbund*, paitsi lähentää naapurikieliä toisiinsa myös loitontaa niitä geneettisistä sukulaisistaan (Aikhenvald 2006: 11). Uudet kieliopilliset kategoriat syntyvät kontaktitilanteissakin omakielisistä aineksista, mutta naapurikieli saattaa vaikuttaa voimakkaasti siihen, mitkä tarkoitukseen sopivista vaihtoehdoista otetaan käyttöön. Vaikka sekä suomessa että virossa oli useita tarjokkaita futuuriksi, ei ole sattumaa, että kirjasuomi sai juuri aikomuspohjaisen ja kirjaviro sen oheen aloittamispuhujaisen futuurin.

7 Kokoavaa tarkastelua

Futuurin ilmaisemista vanhassa kirjasuomessa ja -virossa on tutkittu melko paljon. Tässä artikkelissa näiden tutkimusten tuloksia on tarkasteltu vertaillen uuden näkökulman toivossa. Tarkastelu paljastaa lähisukukielistä kaksi lähtökohdiltaan erilaista futuuriyhteyttä, jotka saavat tukea kieliopillistumisteoriasta ja joiden käytöstä vanhat evankeliumitekstit antavat melko selvän kuvan.

Ruotsin *skall-* ja saksan *werden-*futuurit, joiden piirteitä PITÄÄ- ja *saama-*futuureissa on nähty, ovat perusteiltaan erilaisia: edellisen lähtökohtana on intentio, kun taas jälkimmäinen 'tilaan siirtymisenä' edustaa aspektuaalista futuuria. Kirjakielten vakiintuessa sekä suomeen että viroon on kohdistunut tavallista voimakkaampaa germaanisten kielten vaikutusta, joka ei modaaliverbien osalta ole ollut symmetristä. Ruotsin pitkäaikainen vaikutus suomeen ja saksan vaikutus viroon ovat saattaneet osaltaan liikauttaa lähisukukielten TAM-järjestelmiä etäämmäs toisistaan. Vanhan kirjaviron omaleimainen *saama-*futuuri on tästä konkreettinen merkki. Saksan *werden-*futuuri on aspektuaalisen tyyppin futuureille poikkeuksellisesti säilyttänyt perifrastisuutensa, ja Stahlin, Virginiusten ynnä muiden käännösratkaisu oli osaltaan edistämässä tyyppin vakiintumista kirjaviroon.

*Saama-*verbin kieliopillistumispolun (kuvio 1 s. 199) perusteella on ymmärrettävää, miksi kukaan vanhan kirjasuomen auktoreista ei tarjonnut SAADA-futuuria suomeen: ei vain futuuri, vaan polun koko muuttumishaara (BECOME-konstruktio) käytännössä puuttuu suomesta, jossa vastaavat tehtävät ovat suurimmalta osin siirtyneet *tulla-*verbille.²⁰ Tempusanalogian seurauksena futuuritehtäviin valikoitui vanhassa kirjasuomessa lounaismurteenen konstruktio *pitää tekemän*, joka samalla sai vähän väkinäisesti kannettavakseen ruotsin *skall-*futuurin intentionaalisuuden.

Koska kontaktivaikutus nopeutti *saama-*futuurin luonnollista kieliopillistumiskehitystä vanhassa kirjavirossa, on tarkastelemassani Wastne Testamentin evankeliumitekstissä periaatteessa nähtävissä sen kaikki kehitysvaiheet subjektin referentin kokeesta muutoksesta stabiilien tilojen kautta intentionaalisen toimijan tulevaisuudessa suorittamaan toimintaan. Pisimmälle vietyinä *saama-*futuurin inkoatiivinen, infinitiivillä ilmaistun toiminnan alun etualaistava erityislaatu on kadonnut ja konstruktio on käytännössä pakollinen. Myös *pitää-*futuuri näyttäytyy vanhoissa suomenkielissä teksteissä valmiiksi pitkälle kieliopillistuneena.

Nykyisin PITÄÄ-futuurilla on tuskin lainkaan käyttöä. *Saama-*futuuri sinnittelee mutta selvästi rajoittuneempana kuin parhaina päivinään.

Lähteet

Aineslähteet

A-II = Mikael Agricolan teokset: 2, Se Wsi Testamenti. Ks. Vanhan kirjasuomen korpus.

A-III = Mikael Agricolan teokset: 3. Ks. Vanhan kirjasuomen korpus.

GVB = *BIBLIA, på Swensko* 1540–41. Uppsala: Georg Righolff. Evankeliumien osuus verkossa: [https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_\(Gustav_Vasa\)](https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_(Gustav_Vasa)) (14.7.2017)

B = *BIBLIA, Se on: Coco Pyhä Ramattu / Suomexi. Pääramattu / Hebrean ja Grecan jälkeen: Esipuhetten / Marginaliain / Concordantiain / Selitösten ja Registerein cansa. Stockholmis / Präntätty Henrich Keisarilda / Anno 1642.* – Ks. Vanhan kirjasuomen korpus.

Bibel, 6. Band, Deutsche Bibel: Evangelien und Apostelgeschichte 1522/46. – Luthers Werke

20. Sivutuotteenaan tutkimukseni tukee sitä kielenoppijoiden käytännön havaintoa, että suomen ja viron ulkoisesti samannäköiset SAADA-verbit muistuttavat toisiaan vain puolittain.

- Full-Text Database. Cambridge: Chadwyck-Healey 2002. <http://luther.chadwyck.co.uk/deutsch/frames/alle/toc?action=byid&id=Z000021347&level=1&DisplayOneVolume=Y> (10.7.2017).
- Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. Tallinn: Eesti keele instituut 2013 [päivitetty 15.2.2017]. <http://www.eki.ee/piibel/> (16.7.2017).
- Piibel. Vana ja uus testament. Tallinn: Eesti piibliselts 1997. www.piibel.net (10.7.2017).
- PR = Piibli Ramat, se on keik se Jumjala Sanna, mis Pühhad Jumjala Mehhed / kes Pühha Waimo läbbi juhhatud / Wanna Seädusse Ramatusse Ebrea Kele ja Ue Seädusse Ramatusse Kreka Kele essite on ülleskirjotatud / nüüd agga hopis / Jumjala armo läbbi, meie Eesti Ma Kele Essimest korda üllespandud, ja mitme sündsä salmiga ärrassetletud. – – TALLINNAS / Trükkis sedda Jakob Joan Köler 1739. Aastal.²¹ – Ks. Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants.
- Raamattu. Helsinki: Kirkon keskusrahasto. <https://raamattu.fi/1992> (30.6.2017).
- Vanhan kirjasuomen korpus. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 5.12.2006. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml (17.7.2017).
- WT = Meije Issanda JEsusse Kristusse Wastne Testament / Echke Jumjala Pöhä Sönnä /- Kumb Perräst ISSANDA JESÜSSE KRISTUSSE Sündmist pöhist Ewangelistist nink Apostlist om ülleskirjotetu. Cum Gratia & Privilegio S. R. M. Sueciæ. RIGA / Gedruckt durch Johann Georg Wilcken / Königl. Buchdr. Im Jahr MDCLXXXVI. – Ks. Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants.

Kirjallisuus

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2006: Grammars in contact. A cross-linguistic perspective. – Alexandra Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (toim.), *Grammars in contact. A cross-linguistic typology* s. 1–66. Oxford: Oxford University Press.
- BYBEE, JOAN – PAGLIUCA, WILLIAM – PERKINS, REVERE D. 1991: Back to the future. – Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization 2. Focus on types of grammatical markers* s. 17–58. Amsterdam: John Benjamins.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- DAHL, ÖSTEN 2000: Verbs of becoming as future copulas. – Östen Dahl (toim.), *Tense and aspect in the languages of Europe* s. 351–361. Empirical approaches to language typology 20-6. Berlin: De Gruyter Mouton.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Tallinn: Eesti keele sihtasutus 2009. <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (15.6.2017).
- ELSAVED, DUHA 2017: *Agricolan pitää – nesessiiviverbi kielikontaktin ytimessä*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja – ser. C osa – tom. 448. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7028-5>.
- ERELT, MATI 2001: Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Mati Erelt (toim.), *Estonian. Typological Studies V* s. 7–25. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu: University of Tartu.
- 2002: Evidentiality in Estonian and some other languages. – *Linguistica Uralica* 2 s. 93–96.
- 2017: Öeldis. – Mati Erelt & Helle Metslang (toim.), *Eesti keele süntaks* s. 93–239. Eesti keele varamu III. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus.

21. Kuva PR:n ja WT:n ensimmäisen painoksen nimilehdestä sisältyy teokseen Paul 1999.

- ERELT, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEI, KAJA – VARE, SILVI 1993: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- HABICHT, KÜLLI 2001: Vanhan kirjajaviron modaalarakenteista. – Tõnu Seilenthal, Anu Nurk & Triinu Palo (toim.), *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes Sectionum: Linguistica I* s. 268–276. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee.
- HABICHT, KÜLLI – PIHOJA, PIRET – TRAGEL, ILONA 2014: Eesti võtma-tuleviku lugu. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 60 s. 19–50. DOI:10.3176/esa60.02.
- HABICHT, KÜLLI – TRAGEL, ILONA 2014: Verbiga saama väljendatud leksikaalsed kategooriad ja konstruktsioonid. – *Keel ja kirjandus* 11/2014 s. 826–844.
- HEINE, BERND 1993: *Auxiliaries. Cognitive forces and grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2005: *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HILPERT, MARTIN 2008a: *Germanic future constructions. A usage-based approach to language change*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2008b: Where did this future construction come from? A case study of Swedish *komma att* V. – Alexander Bergs & Gabriele Diewald (toim.), *Constructions and language change* s. 107–131. Trends in Linguistics. Studies and Monographs. Berlin: De Gruyter.
- HOPPER, PAUL J. 1991: On some principles of grammaticalization. – Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (toim.), *Approaches to grammaticalization 1. Focus on theoretical and methodological issues* s. 17–35. Amsterdam: John Benjamins.
- HUUMO, TUOMAS 2002: Mikä kielen mielestä on tuloksellista? – Ilona Herlin, Jyrki Kallio-koski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 534–555. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 2015: *Spreading the written word. Mikael Agricola and the birth of literary Finnish*. Studia Fennica Linguistica 19. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. DOI: 10.21435/sflin.19.
- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna aikaisempaan ja nykykieleen. 1. Johdanto. Indikatiivin preesensin ja futuuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B32. Turku: Turun yliopisto.
- 1950: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomenkielisessä raamatussa verrattuna aikaisempaan ja nykykieleen. 2. Indikatiivin imperfektin ja perfektin sekä imperfektiin perustuvien liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B34. Turku: Turun yliopisto.
- 1960: *Das Referat in der Finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Helsinki: Suomalaisen Tiedeakatemia. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JOKEI, HANNA – NUMMILA, KIRSI-MARIA 2015: Become-constructions in Finnish and Estonian. Diachronic and contrastive perspectives. – *Linguistica Uralica* 51 s. 81–99. DOI: 10.3176/lu.2015.2.01.
- KARTTUNEN, LAURI 1971: Implicative verbs. – *Language* 47 s. 340–358.

- KARTTUNEN, MIIA 2018: *No pittää kahttoo. Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 119. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2711-8>.
- KILGI, ANNIKA 2010: Tuleviku tulekust. Tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitölgetes. – Ilona Tragel (toim.), *Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks* s. 163–185. Tartu: ESUKA–JEFUL 1–2.
- KKV = *Karjalan kielen verkkosanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 18. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2009 [päivitetty 31.1.2015]. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi (27.6.2017).
- Kielitoimiston ohjepankki*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2015. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi> (8.8.2017).
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu [päivitetty 28.2.2017]. URN:NBN:fi:kotus-201433, ISSN 2323-3370 (7.8.2017).
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 569. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- MASING, UKU 1999: *Eesti vanema kirjakeele lood*. Tartu: Ilmamaa.
- MALCHUKOV, ANDREJ 2009: Incompatible categories. Resolving the present perfective paradox. – Lotte Hogeweg, Helen Hoop & Andrej Malchukov (toim.), *Cross-linguistic semantics of tense, aspect, and modality* s. 13–31. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/la.148>.
- MATRAS, YARON 2009: *Language contact*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- METSLANG, HELLE 1997: Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. – *Keel ja Kirjandus* 4/1997 s. 226–231.
- 2003: Keelenõuanne. *Saama-tulevik*. – *Oma keel* 2 s. 34–39.
- MÄGISTE, J. 1936: Eesti saama-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. – *Eesti keel* 3/1936 s. 65–92.
- NURMINEN, SALLA 2015: *Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus olla-, tehdä- ja tulla-verbillisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis. Sarja – ser. C Osa – tom. 410. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6210-5>.
- PAUL, TOOMAS 1999: *Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani*. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 72. Tallinn: Emakeele Selts.
- PENJAM, PILLE 2008: *Eesti kirjakeele da- ja ma-infinitiiviga konstruktsioonid*. – *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- REILA, HEIKI 2009: Potentsiaalivormidest eesti piiblitölgetes. – *Keel ja kirjandus* 8–9/2009 s. 668–678.
- ROSS, KRISTIINA 1999: Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks? – Maie Kalda & Öne Kepp (toim.), *Mis on see ise? Tekst, tagapõhi, isikupära* s. 9–30. Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1992–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 56; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.

- Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SMIT, MERLIJN DE 2006: *Language contact and structural change. An Old Finnish case study.* Studia Fennica Stockholmiensia 9. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- STAHL = *Anführung zu der Esthnischen Sprach, auff Wolgemeinten Rath, und Bittliches Ersuchen, publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall, Druckts Chr. Reusner der älter, in Verlegung des Authoris M.DC.XXXVII.* <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:101060> (14.7.2017).
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Volume II: Typology and process in concept structuring.* Cambridge: The MIT Press.
- TELEMAN, ULF – HELLBERG, STAFFAN – ANDERSSON, ERIK 1999: *Svenska Akademiens Grammatik. 4 Satser och meningar.* Stockholm: Svenska Akademien: Norstedts.
- TRAGEL, ILONA 2007: *Modaalverbide saama/saada ja võima/voida vastandkasutus eesti ja soome keeles.* – Márta Csepregi & Virpi Masonen (toim.), *Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tan-szék, Budapest, 2004.* április 4–7 s. 331–338. *Urälisztikai tanulmányok 17.* Budapest: Eötvös Loránd University.
- TRAGEL, ILONA – HABICHT, KÜLLI 2017: *Saama-verb grammatilistes konstruktsioonides.* – *Keel ja kirjandus* 1/2017 s. 22–40.
- TÖRNUDD-JALOVAARA, ELISABETH 1984: *Det multifunktionella skall.* Meddelanden från institutionen for nordisk filologi vid Uleåborgs universitet B:6. Uleåborg: Uleåborgs universitet.
- 1985: *Suomen ja ruotsin futuurista.* – *Virittäjä* 89 s. 173–185.
- WIIK, KALEVI 1975: *Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi.* – *Virittäjä* 79 s. 153–167.

The usage of the Finnish and Estonian verbs SAADA and PITÄÄ as future auxiliaries in early Bible translations

The aim of this study is to compare two grammatical future constructions based on the auxiliaries PITÄÄ 'seize/hold' (premodal), 'must' (modal) and SAADA 'get' (premodal), 'become' (only in Estonian), 'may/be able to' (modal) used in Old Finnish and Estonian translations of the Gospel of Luke in the Finnish Biblia (1642) and the Estonian Wastne Testament (1686) and Piibli Ramat (1739). The study adopts the framework of Construction Grammar and cognitive semantics, supplemented by knowledge concerning the mechanisms of contact-induced grammaticalization.

Even though these verbs are frequent and multifunctional in both languages, the futures they form differ in motivation. While the PITÄÄ future is the equivalent of an intention-based future comparable with Swedish *skall* or German *sollen*, the SAADA future (only known in Estonian) has grammaticalized from the BECOME branch of the path and has obviously been influenced by the future of the German *werden*. This makes the PITÄÄ future intention-based and the SAADA future aspectual/inchoative. The action or state described by the infinitive is thus highlighted in two different ways: as a whole (PITÄÄ) or emphasising its beginning (SAADA).

However, contact influence was so intense that both verbs appeared as ready, fully grammaticalized tenses in the old texts. In modern Finnish and Estonian, the present tense is still the primary means of referring to the future.

Suomen ja viron PITÄÄ- ja SAADA-verbien käyttö futuurin apuverbeinä varhaisissa raamatunkäännöksissä

Artikkelissa vertaillaan kahta vanhassa kirjasuomessa ja -virossa runsaana esiintynyttä futuurikonstruktiota, PITÄÄ- ja SAADA-futuureja varhaisimmissa raamatunkäännöksissä: suomen osalta Bibilassa (1642) ja viron osalta Wastne Testamentissa (1686 ja Piibli Ramatissa (1739). Molemmat verbit ovat vanhaa yhteissanastoa ja nykykielissä monifunktioisia sekä leksikaalisessa että modaalisessa käytössään. Kun varhaiset kääntäjät kehittivät lähtökielten kieliopillisille futuureille vastineita, PITÄÄ ja SAADA päättyivät suomessa ja virossa varsin erilaisten futuurimuodosteiden aineksiksi. Tämä johtuu siitä, että viron *saama*-futuuri on kehittynyt verbin kieliopillistumispolun BECOME-haarasta, joka suomesta puuttuu. Kun Biblian ja Piibli Ramatin intentiopohjainen PITÄÄ-futuuri on saanut vaikutteita ruotsin *skall-* ja saksan *sollen-*futuureista, Wastne Testamentissa runsaana viljelty *saama* + V_{ma} on saksan *werden-*futuurin sukua. Futuurina se on aspektuaalista tai inkoatiivista tyyppiä, mikä tarkoittaa, että se etualaistaa rakenteen infinitiivin kuvaaman toiminnan tai tilan alun.

Käännösvaikutuksen vuoksi molemmat futuurityypit ilmestyivät vanhoihin teksteihin valmiiksi pakollisina. Samalla niiden erityisluonne hämärtyi. Tämä osoitetaan tarkastelemalla kyseisten käännösten Luukkaan evankeliumista poimittuja PITÄÄ- ja SAADA-futuureja. Tarkastelun teoreettisena kehyksenä on konstruktikielioppi ja kognitiivinen semantiikka ja taustana tieto kontaktikieliopillistumisen mekanismeista.

Kirjakielten ensi vuosisatoina tapahtuneista futuurin juurrutusyrityksistä huolimatta sekä suomessa että virossa tulevaan viitataan edelleen pääasiassa preesensillä.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on filosofian tohtori, joka työskentelee turkulaisessa monikulttuurisuusyhdistyksessä.

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot

Toiminnan keskeytymisen ja toimintaan palaamisen multimodaaliset käytänteet englannin- ja suomenkielisessä vuorovaikutuksessa

Marika Helistenin englantilaisen filologian alaan kuuluva väitös tarkastettiin Oulun yliopistossa 2. marraskuuta 2018. Vastaväittäjä toimi professori Mathias Broth Linköpingin yliopistosta ja kustoksena professori Tiina Keisanen.

Marika Helisten: *Participants' multimodal practices for managing activity suspensions and resumptions in English and Finnish interaction.* Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 167. Oulu: Oulun yliopisto 2018. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220901>.

"Sinä iče oled vepsläine, võib sanuda, ka?" – Vepsäläisyyden rakentuminen ja 2000-luvun vepsän kieli

Ulriikka Puuran suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa lauantaina 23. helmikuuta 2019. Vastaväittäjänä toimi professori Anneli Sarhimaa Mainzlin yliopistosta ja kustoksena professori Riho Grünthal.

Ulriikka Puura: *"Sinä iče oled vepsläine, võib sanuda, ka?" – Vepsäläisyyden rakentuminen ja 2000-luvun vepsän kieli.* Helsinki: Helsingin yliopisto. Artikkelimuotoisen väitöskirjan johdanto on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4878-0>.

Yhteisymmärryksen rakentaminen monikulttuurisilla lääkärin vastaanotoilla

Jenny Paanasen suomen kielen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Turun yliopistossa perjantaina 15. maaliskuuta 2019. Vastaväittäjänä toimi professori Esa Lehtinen Jyväskylän yliopistosta ja kustoksena professori Marja-Liisa Helasvuo.

Jenny Paananen: *Yhteisymmärryksen rakentaminen monikulttuurisilla lääkärin vastaanotoilla.* Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis C 465. Turku: Turun yliopisto 2019. Artikkeliväitöskirjan yhteenveto-osa on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7557-0>.

Lähdetekstien vaikutus Mikael Agricolan tekstien vihostumista ilmaisevien verbien rektioihin

Kun halutaan tarkastella kieltenvälistä vaikutusta vanhassa kirjasuomessa, Mikael Agricolan tekstit tarjoavat kiinnostavan ja monipuolisen tutkimusaineiston. Teokset on käännetty useista erikielisistä lähdeteksteistä, jotka ovat vaikuttaneet niihin monin tavoin. Esimerkiksi Uusi testamentti (1548) on käännetty teoksen saksan-, ruotsin-, latinan- ja kreikankielisistä versioista.

Tutkimuskohteenani ovat vihostumista ilmaisevien verbien rektiot.¹ Keskeinen tutkimuskysymys on, millaisiin täydennyksin vihostumisverbien ärsyke on ilmaistu. Ärsyke on nimitys semantiselle roolille, jota edustaa tunneverbien yhteydessä tunteen aiheuttava ilmiö tai olio (VISK, määritelmät s.v. *ärsyke*). Nykysuomessa vihostumista ilmaisevien verbien rektioina ovat allatiivi (*vihastua jollekin/jollekulle*), illatiivi (*vihastua johonkin/johonkuhun*) ja elatiivi (*vihastua jostakin*). Agricolan teksteissä kyseisten verbien rektio on kuitenkin nykykieltä moninaisempi: rektiona on useimmiten adpositio, harvemmin sijamuoto. Koska useat Agricolan teksteissä esiintyvät rektiot poikkeavat nykysuomesta, herää kysymys mahdollisista kontaktivaikutuksen jättämistä jäljistä.

Tutkimus tuo lisätietoa Agricolan teksteistä ja vanhan kirjasuomen ajan kielikontakteista. Hyödynnän aiem-

paa tietoa keskiajan ja uuden ajan taitteessa käytetyistä käännösmenetelmistä ja paneudun Agricolan tekstien käännös- ratkaisuihin vertailemalla niitä käännösten lähdeteksteihin. Selvitän, millaisia ovat ne erikielisten lähdetekstien rakenteet, jotka ovat toimineet käännöstyössä suomenkielisten rakenteiden malleana. Pääpaino on Agricolan teksteissä ja lähdetekstien vaikutuksen selvittämisessä, mutta tarkastelen vihostumista ilmaisevien verbien rektioita myös myöhemmissä raamatunsuomennoksissa. Tutkimus tuo siten uutta tietoa myös lähdekielten vaikutuksen laajuudesta ja vihostumisverbien rektioiden muuttumisesta Raamatun kielessä.

Mikael Agricola raamatunsuomentajana

Pääosa Agricolan teksteistä on Raamatun tekstien käännöksiä. Uskonnollisten tekstien ja erityisesti Raamatun kääntämisessä on omat erityispiirteensä. Raamatun kääntämisessä oli tärkeää, että alkutekstia tulkittiin mahdollisimman uskollisesti, ja monet tutkimukset osoittavat, että Agricolan raamatunsuomennos on huolellista ja pikkutarkkaa työtä. Siinä näkyy uskollisuus alkuperäisille lähdeteksteille: tekstiin ei ole lisätty juuri mitään eikä siitä ole myöskään jätetty pois juuri mitään. (Itkonen-Kaila 1997: 16, 58, 72; ks. myös Heininen 1992, 1993; Salmi 2010.) Käännöstyössä on kuitenkin pyritty ajan luonteilaisen ihanteen mukaan luonteva-

1. Kiitän arvioijia heidän tarkasta työstään. Kirjoitus on muokkautunut ja parantunut heidän rakentavien kommenttiansa ansiosta.

kansankieleen (Tarkiainen & Tarkiainen 1985: 181).

Agricolan aikaan Raamattua käännettiin kansankielille osin suoraan alkukielistä², osin muiden kielten kautta. Keski-ajalla Raamatusta oli yleisesti käytössä latinankielinen Vulgata; uskonpuhdistuksen myötä Lutherin saksannoksesta tuli tärkeä esikuva kääntäjille. Myös Erasmus Rotterdamilaisen Uuden testamentin latinan- ja kreikankielinen versio ja hänen raamatunselityksensä huomioitiin suomenkielisessä raamatunkäännöksessä. Näiden lisäksi keskeisiä lähdetekstejä suomennoksessa olivat ruotsinkieliset raamatunkäännökset. (Häkkinen 2007: 26–27; Itkonen-Kaila 2007: 57.) Esittelen Agricolan käyttämät lähdetekstit tarkemmin tuonnempana.

Siitä, että Agricola on kääntäessään vertaillut käyttämiensä lähdetekstien erikielisiä versioita ja jopa teosten eri painoksia, on paljon tutkimustietoa (ks. esim. Heininen 1992: 247–248; 1993: 122–123; 1999: 274–275). Raamatunsuomennoksissa on runsaasti kohtia, jotka ovat yhtäpitäviä Lutherin saksannoksen sekä ruotsinkielisen kokoraamatun ja Uuden testamentin ruotsinnoksen kanssa mutta joiden sananmuoto eroaa latinan- ja kreikankielisten lähteiden vastaavista kohdista. Teksteissä on paljon tapauksia, joissa Lutherin sananmuoto on ainoana mallina Agricolan käännökselle. Sen sijaan tapauksia, joissa mallina olisi kiistatta vain ruotsinkielinen käännös, on vähän, sillä ruotsinkieliset käännökset noudattavat pitkälti Lutherin käännöstä. Myös suoraan klassisista kielistä peräisin olevia piirteitä, jotka ilmaistaan saksassa ja ruotsissa selvästi eri tavalla kuin klassisissa kielissä, on Agricolan teksteissä niukasti. (Schmeidler 1970: 366; Itkonen-Kaila 1997: 11–16, 57–65, 71–77, 87, 97, 104; 2007: 57–58; Salmi 2010: 235, 259, 344.)

2. Vanhan testamentin alkukielet ovat heprea (ja aramea), ja Uuden testamentin alkukieli on kreikka.

On kuitenkin huomionarvoista, että raamatunsuomennoksissa yhdenkin jakeen sisällä voi olla usean eri lähdetekstin vaikutusta (Schmeidler 1970: 366; Itkonen-Kaila 1997: 14, 16) ja, kuten tämäkin tutkimus osoittaa, yksittäiset rakenteiden osatkin voivat palautua erikielisiin teksteihin (ks. esim. 10 s. 233; vastaavia esimerkkejä esittää myös Salmi 2010).

Tutkimusaineisto, metodi ja keskeiset käsitteet

Olen poiminut tutkimusaineiston Mikael Agricolan teosten morfosyntaktisesta tietokannasta. Aineisto sisältää vain ne tunneverbien esiintymät, joissa on kokijan lisäksi ilmaistuna tunteen aiheuttava ärsyke, kuten *eipe hen heille wihastu* (A-III-434-[Ps-149:0]; tunneverbeistä ks. erit. Siirainen 2001; Murmann 2018). Rakenteet, joissa on verbin lisäksi vain kokija, kuten *Ele nin wihastu / ettes itzeki paha teet* (A-III-261-[Ps-37:8]), olen rajannut aineiston ulkopuolelle, koska huomion kohteena on se, miten ärsyketäydennystä ilmaistaan. *Ison suomen kieliopin* mukaan ärsykettä ilmaistaan nykysuomessa lähes kaikkien tunneverbien yhteydessä elatiivimuotoisella lausekkeella, kuten *suuttua ~ loukkaantua ~ hermostua jostakin*. Suuttumisverbit voivat lisäksi saada allatiivisijaisen ihmistarkoitteisen täydennyksen, kuten *suuttua jollekulle*. Ärsykettä ilmaistaan myös illatiivisijaisella täydennyksellä, kuten *suuttua johonkin*. (VISK § 466.)

Agricolan teksteissä tietyssä sijamuodossa olevan täydennyksen tai tietyn appositiotäydennyksen saavia vihastumista ilmaisevia verbejä ovat ainakin³ *julmasanasta johdetut verbit julmaantua, julmastua ja julmistua* (yht. 10 es.), *kyrkäs-*

3. On mahdollista, että Agricolan teksteissä ilmaistaan vihastumista aineistossa olevien verbien lisäksi esimerkiksi jollakin *kyrkästyä*-verbin tyyppisellä verbillä, jota ei osaa etsiä, jollei tiedä tällaista verbiä olevan Agricolan kielessä.

tyä⁴ 'vihastua' (VKS s.v. *kyrkästyä*; 2 es.), *suuttua* (4 es.) ja *vihastua* (24 es.).

Tutkimuksen keskeisenä metodina on vertailu. Tarkastelen Agricolan käännostratkaisuja rinnakkain käännosten lähdekustien kanssa. Monet yksittäiset rakenteet on käännetty siten, että kohdekieleessä jo olemassa olevat rakenteet ovat saaneet uuden merkityksen ja uuden funktion lähdekielten vastaavien rakenteiden mukaan. Tällaista kieltenvälistä vaikutusta kutsutaan interferenssiksi. Käännoistieteessä sillä tarkoitetaan tilapäistä kieltenvälistä vaikutusta, joka rajoittuu käännettyihin teksteihin eikä leviä käännoksistä ja vakiinnu kieleen. (Paulasto, Kolehmainen, Kumpulainen, Meriläinen & Riionheimo 2014: 422, 425.)

Tässä tutkimuksessa kontaktilähtöisiksi katsotaan sellaiset muutokset, joille on rakenteen ja merkityksen kannalta selvä vastine lähdekieleessä ja joiden toteutumista voidaan pitää vähemmän todennäköisenä ilman kielikontaktin vaikutusta. Kontaktivaikutus on todennäköinen, kun rektiot ovat toisiaan vastaavat. Interferenssistä on todennäköisesti kyse esimerkiksi silloin, kun Agricolan kielessä on rektiona *päälle*-adpositio ja lähdekusteissa 'päälle'-merkityksinen prepositio (*über, över, (up)på, super*). Vastaavuudet on esitetty taulukossa 3 (s. 227). Kontaktivaikutuksesta ei oleteta olevan kyse silloin, kun Agricolan suomennoksessa rektiona on sijamuoto ja lähdekusteissa adpositio tai päinvastoin. Kontaktivaikutus voi olla monilähtöinen: jo aiemman tutkimuksen mukaan on selvää, että yksittäisen lähdekustin vaikutuksesta voidaan puhua vain silloin, jos tiettyä ilmaisutapaa ei esiinny muissa lähteissä (ks. esim. Schmeidler 1970: 366; Itkonen-Kaila 1997: 14, 16; Riionheimo 2007: 260–266; 2013).

4. *Kyrkästyä*-verbi esiintyy vain Agricolan teksteissä, ja se on korvattu Bibliasta (1642) alkaen ilmauksilla *närkästyä* ja olla *vihainen*. Verbiä ei esiinny myöskään *Suomen murteiden sanakirjassa*.

Nykykäsityksen mukaan kielensisäisen motivaatio ja kielikontaktit ovat yhdessä muutosten ja uusien ilmaisukeinojen taustalla eikä niitä voida erottaa ehdottomasti toisistaan (ks. Kolehmainen & Nordlund 2011). Kontaktivaikutuksen vahvistamiseksi tarvittaisiin siis tieto siitä, että rakennetta ei ole esiintynyt kielessä jo aiemmin. (Thomason 2001: 91–95.) Tämän tutkimuksen aineiston avulla ei kuitenkaan voida päätellä, miten mahdollinen kielensisäinen motivaatio on vaikuttanut rakenteiden käyttöön, sillä Agricolaa aikaisempia suomeksi kirjoitettuja tekstejä ei juuri ole.

Agricolan käyttämät lähdetekstit muodostavat vertailuaineiston Agricolan teksteille, ja tarkastelen niiden avulla lähdekustien vihastumisverbien rektioiden vaikutusta suomennokseen. Erityisesti Uuden testamentin osalta lähdekusteja on useita. Agricola kirjoittaa esipuheessaan, että käännoksen pohjana ovat olleet kreikan-, latinan-, saksan- ja ruotsinkieliset tekstit. Arthur Hjeltin (1909: 7–14) mukaan Agricola käytti seuraavia lähdekusteja:

- 1) Erasmus Rotterdamilaisen Uuden testamentin kreikankielinen teksti vuodelta 1535 (= KR)
- 2) Erasmuskin latinankielinen käänno vuoden 1527 tai 1535 painoksena (= ER)
- 3) latinankielinen raamatunkäänno Vulgata (= V)
- 4) Lutherin saksalainen kokoraamattu, vuoden 1539 painos, ja Uuden testamentin vuoden 1544 painos (= L)
- 5) vuonna 1526 ilmestynyt ruotsinkielinen Uusi testamentti (= NT)
- 6) vuonna 1541 ilmestynyt ruotsinkielinen kokoraamattu (= GVB).

Vanhan testamentin osalta lähdekusteja ovat Vulgata, Lutherin saksankielinen Raamattu ja vuoden 1541 ruotsinkielinen Raamattu (Itkonen-Kaila 2007: 57). Vanhan testamentin alkukieli heprea on vaikuttanut ensimmäisiin Vanhan testamentin suomennoksiin lähinnä välillisesti,

saksan ja latinan kautta (Kela 2007: 48).⁵ *Rukouskirjan* vertailuaineistona ovat suomennettujen raamatuntekstien osalta yllä esitellyt lähdetekstit sekä Jaakko Gummeruksen (1955) ja Juhani Holman (2008) tutkimusten kautta löytyvät lähdetekstit.⁶

Lähdetekstien vaikutuksen lisäksi selvittämisen, miten tarkasteltavat kohdat on suomennettu myöhemmissä raamatunkäännöksissä (1642, 1776, 1933/38 ja 1992) eli ovatko rakenteet säilyneet ja siirtyneet myöhempimpiin laitoksiin. On olennaista tiedostaa, että suomen kielen standardointi on vaikuttanut vieraiksi koettujen rakenteiden käyttöön: Jo Bibliassa (1642) oli pyrkimyksenä karsia Agricolan käännöksen vierasperäisyydet. Edelleen monet 1800-luvun kielenuudistajat yrittivät tehdä suomen kielestä ”puhtaan” poistamalla siitä vierasperäisiksi katsomiaan rakenteita; pyrkimyksenä oli minimoida variaatio ja epäsymmetrisyys. (Laitinen 2004: 247–248.) Myös monet adpositiorektiliot katsottiin vieraiksi (ks. esim. Salmi 2010: 206–314), mikä selittää osaltaan niiden käytössä tapahtuneita muutoksia.

Vihastumisverbien rektiot Agricolan teoksissa ja rektioiden muutokset Raamatun kielessä

Agricolan kielessä vihastumisverbien rektiot ovat moninaisia, ja samakin verbi voi saada useita eri rektioita, kuten *kyrkästyä jonkun päälle* tai *jollekulle*. Useimmiten rektiona on adpositio: *päälle*, *ylitse*, *vastaan*, *vastoin* ja *kanssa*, mutta vihastumisen ärsykettä ilmaistaan myös sijamuodoilla. Nykysuomen mukaisten allatiivin,

5. Aiemmin on ajateltu, että Agricolalla olisi ollut apunaan hepreaa osaava kääntäjä tai kääntäjiä (Tarkiainen & Tarkiainen 1985: 239; Häkkinen 1994: 84–86), mutta Simo Heinisen (1999: 275) mukaan ei ole näyttöä siitä, että hepreankielistä tekstiä olisi käytetty *Rukouskirjan* vanhatestamenttilisten tekstien tai Psalmtarin lähteenä.

6. Käsikirjan ja Messun lähdetekstejä ei ole analysoitu esiintymien vähäisyyden vuoksi.

illatiivin ja elatiivin lisäksi Agricolalla on kerran datiivigenetiivi- (*vihastua jonkun*) ja kerran partitiivirektio (*vihastua jotakuta*). *Suuttua* poikkeaa muista verbeistä, sillä se ei saa kertaakaan adpositiorektiota, vaan sen täydennys on aina tiettyssä sijassa oleva nomini. *Suuttua* eroaa muista verbeistä myös siten, että se on vanha läpinäkymätön verbijohdos, jonka alkuperä on epävarma (SSA s.v. *suuttua*). Muut vihastumista ilmaisevat verbit ovat läpinäkyviä adjektiivikantaisia *stU*- tai *ntU*-johdoksia.

Vihastumisverbien rektioita on kaikissa muissa Agricolan teoksissa paitsi *Abckiriassa* (1543), kuten taulukosta 1 (s. 226) näkyy. Vihastumisverbien adpositiorektioita on seitsemässä teoksessa ja sijamuotorektioita vain neljässä. Sijamuotorektiliot keskittyvät monista eri lähteistä käännettyyn *Rukouskirjaan* (1544) ja Vanhan testamentin osia sisältävään teokseen *Weisut ja ennustokset* (1551). *Rukouskirja* on Raamatun nähden vapaampaa käännöstä, mikä saattaa osaltaan selittää sijamuotorektioiden käyttöä lähdetekstien prepositiorektioiden mukaan käännettyjen adpositiorektioiden sijaan. *Weisut ja ennustokset* -teoksessa esiintyy eniten sijamuotorektioita, mutta teoksen adpositiorektioiden määrä on kuitenkin suurempi kuin sijamuotorektioiden. *Rukouskirjan* sijamuotorektioiden suhteellinen määrä rektioiden kokonaismäärään nähden on siis suurempi kuin *Weisujen ja ennustosten* sijamuotorektioiden suhteellinen määrä. On kuitenkin huomattava, että esiintymämäärät ovat hyvin pieniä, joten havainnot eivät kiinnostavuudestaan huolimatta mahdollista pitkälle menevien päätelmien tekemistä.

Kun verrataan Agricolan Uuden ja Vanhan testamentin osien käännösratkaisuja vuoden myöhempien raamatunsuomennoston vastaaviin kohtiin, saadaan selville, millaisia muutoksia rektioissa on tapahtunut Raamatun kielessä. Taulukosta 2 näkyy, että useimmat adpositiorektiliot esiintyvät vain Agricolan käännöksissä. Vain *päälle*-adpositio on vihas-

Taulukko 1.

Vihastumisverbien rektiot Agricolan kielessä teoksittain.

Agricolan teos	Adpositio	Sijamuoto	Yhteensä
Weisut ja ennustokset	8	5	13
Rukouskirja	4	4	8
Psalttari	7		7
Uusi testamentti	5		5
Käsikirja	2		2
Messu	1	1	2
Profeetat	2		2
Piina		1	1
Yhteensä	29	11	40

Taulukko 2.

Vihastumista ilmaisevien verbien rektiot Agricolasta nykysuomeen.

Rektio	Agricola	Biblia	1776	1933/38	1992
<i>päälle</i>	10	13	13		
<i>ylitse</i>	8				
<i>vastaan</i>	2				
<i>kanssa</i>	2				
<i>tähden</i>			2		
Allatiivi	2	6	4		
Elatiivi	2	3	3		
Illatiivi	1	1	2	13	7
Genetiivi	1	1			
Muu ⁷		4	4	15	21

tumisverbien rektiona vielä vuoden 1776 Raamatussa. Sen sijaan sijamuotorektioiden osuus kasvaa erityisesti 1900-luvun suomennoksissa. Hyödynnän taulukkoa tarkemmin kunkin rektion esittelyn yhteydessä, jolloin kuvaan myös rektiossa tapahtuneen muutoksen Agricolan raamatunteksteistä nykyiseen raamatunsuomenkseen.

7. Sisältää rakenteet, joissa vihastumista ilmaistaan muulla tavoin kuin tunneverbillä, kuten *viha syytty jotakuta/jotakin vastaan*, tai ärsyke puuttuu kokonaan.

Agricolan tekstien vihastumisverbien rektiot lähdekielten vaikutuksen näkökulmasta

Lähdetekstien vaikutusta käännöksiin on havainnollista lähestyä taulukon 3 avulla. Taulukossa on esitetty Agricolan verbien rektiot ja lähdetekstien vastaavassa kohdassa olevat rakenteet kielittäin. Agricolan suomennoksen adpositioita perusmerkitykseltään vastaavat lähdetekstien prepositiot ja Agricolan sijamuotoja vastaavat lähdetekstien sijamuodot on lihavoitu.

Taulukko 3.
Agricolan verbin rektio ja erikielisten lähdetekstien rektiot.⁸

Agricola	Saksa	Ruotsi	Latina	Kreikka
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>offuer</i>	dat	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>på</i>		
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>på/akk</i>	dat	dat
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>vppå</i>	dat	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	dat	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>ad</i>	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	dat	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>in</i>	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>contra</i>	
<i>päälle</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>contra</i>	
<i>päälle</i>	<i>mit</i>	<i>på</i>	dat	dat
<i>ylitse</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>super</i>	
<i>ylitse</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>super</i>	
<i>ylitse</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>contra</i>	
<i>ylitse</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>in</i>	
<i>ylitse</i>	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	<i>in</i>	
<i>ylitse</i>	<i>darüber</i>	<i>theroffuer</i>	muu	muu
<i>ylitse</i>	<i>umb</i>	<i>om</i>	<i>super</i>	
<i>ylitse</i>	muu	<i>öffuer</i>	muu	
<i>vastaan</i>	<i>vber</i>		<i>contra</i>	
<i>vastaan</i>	<i>vber</i>	<i>emoot/på</i>	<i>adversus/in</i>	<i>ἐπί</i>
<i>kanssa</i>	<i>mit</i>	<i>medh</i>	<i>adversum</i>	
<i>kanssa</i>	<i>mit</i>	<i>öffuer</i>	muu	
Allatiivi	<i>vber</i>	dat/nom	dat	dat
Allatiivi	<i>vber</i>	<i>öffuer</i>	dat	
Elatiivi	dat	<i>ther widh</i>	muu	
Elatiivi	muu	muu	muu	muu
Elatiivi	muu			
Illatiivi	<i>an</i>	<i>til</i>	nom	
Genetiivi	gen	<i>widh</i>	gen	
Partitiivi	muu	muu	muu	

8. Taulukon "muu" sisältää ne tapaukset, joissa lähdetekstin rakenne poikkeaa Agricolan käännöksestä niin, ettei siinä ole rakennetta 'vihastua' + ärsyke (ks. esim. 12 s. 235). Taulukossa on tyhjä kohta, jos tekstiä ei ole suomennettu kyseisenkielisestä lähdetekstistä. Taulukosta näkyy myös, millaisia muita käännösratkaisuja lähdetekstit olisivat tarjonneet.

Kun tarkastellaan aineistoa kielittäin, huomataan, että ruotsinkielisissä lähdeteksteissä on Agricolan tekstien rakennetta vastaava rakenne 20 kertaa, saksankielisissä teksteissä 19 kertaa, latinankielisissä teksteissä 8 kertaa ja kreikan-kielisissä teksteissä vain kerran. Kreikan vaikutuksen vähäisyys selittyy pääosin sillä, että kreikankielinen teksti on vain Uuden testamentin lähdeteksti ja esiintymiä on Uudessa testamentissa vähän. Yleensä Agricolan käännösratkaisun paralleeli löytyy useammasta erikielisestä lähdetekstistä, kuten taulukosta 4 näkyy.

Taulukko 4.
Agricolan verbiin rektioita vastaavat erikielisten lähdetekstien rektiot.

Lähdekieli	Määrä
Saksa + ruotsi	15
Ei suoraa vastinetta missään kielessä	5
Latina	3
Ruotsi	2
Saksa + ruotsi + latina	2
Saksa + latina	1
Ruotsi + latina	1
Ruotsi + latina + kreikka	1
Saksa	1
Yhteensä	31

Saksan- ja ruotsinkieliset käännökset ovat rektioiden osalta yleensä samanlaiset, ja Agricola noudattaa käännöksessään usein niiden mallia. Saksa on voinut toimia mallina Agricolan *päälle*-, *ylitse*- ja *kanssa*-adpositiorektiolle sekä datiivigenetiivirektiolle; ruotsinnokset ovat voineet olla malli *päälle*- ja *ylitse*-adpositiorektoille. Ruotsinnoksissa on malli myös yhdelle *vastaan*- ja yhdelle *kanssa*-adpositiorektiolle.

Latinannokset poikkeavat edellä mainituista käännöksistä, sillä niissä verbin rektiona on usein joko datiivi tai prepo-

sitio, jonka konkreettinen perusmerkitys ei vastaa Agricolan käyttämän adposition perusmerkitystä. Vain neljästi Agricola on kääntänyt latinan (ja kreikan) mallin mukaisesti ja poikennut saksannoksesta ja ruotsinnoksista. Latinankielinen käännös on toiminut mallina erityisesti Agricolan *vastaan*-adpositiorektiolle ja datiivigenetiivirektiolle. Agricolan teksteissä on valittu kuitenkin useammin ruotsin ja saksan mukainen *päälle*- tai *ylitse*-adpositio latinanmukaisen *vastaan*-adposition sijasta. Myös osalle *ylitse*-adpositioista on paralleeli latinassa.

Agricolan allatiivirektiota vastaavissa kohdissa on latinannoksissa, kreikankielisissä laitoksissa ja toisessa ruotsinnoksessa datiivirektio. Datiivirektiot olisivat tarjonneet mallin, jonka mukaan Agricola olisi voinut suomentaa useitakin kohtia allatiivilla, mutta käännöksissä on yleensä kuitenkin valittu adpositiorektio sijamuotorektion sijaan.

Tarkastelen seuraavaksi tutkimusaineistoni adpositio- ja sijamuotorektioita omissa luvuissaan. Koska adpositiorektiot ovat huomattavasti yleisempiä kuin sijamuotorektiot, aloitan niistä.

Adpositio vihastumisverbin rektiona

Päälle-adpositio on Agricolan kielessä yleisin vihastumista ilmaisevan verbin rektio (13 es.; ks. myös Salmi 2010: 248–251). Rakenteista 11 esiintyy Raamatun teksteissä, ja niiden avulla voidaan parhaiten tarkastella erikielisten lähdetekstien vaikutusta Agricolan käännösratkaisuihin.

Vihastumisverbin rektiona oleva *päälle*-adpositio (esim. 1) voi lähdetekstien perusteella olla saksannoksen ja ruotsinnosten interferenssiä. Lutherin saksannoksessa ärsykettä ilmaistaan *über*-prepositiorakenteella⁹ ja ruotsinnoksissa *över*-, *på*- ja *uppå*-prepositiorakenteilla.

9. Lutherin tekstissä kirjoitusasu on *vber*, ruotsinnoksissa *öffuer* tai *offuer* ja *vppå*.

Näiden prepositioiden perusmerkitys on 'päälle'. Adpositio *päälle* on päätyntä Agricolan teksteissä vihastumisverbin rektioksi lähdeteksteissä tässä funktiossa esiintyvien adpositiota perusmerkitykseltään vastaavien prepositioiden mallin mukaan. Vulgatassa on puolestaan vastaavissa kohdissa rektio, joka ei vastaa Agricolan *päälle*-adpositiota: *contra*-, *in*- ja *ad*-prepositiot sekä datiivi. Kaikista rektiona olevista *päälle*-adpositioista vain kaksi on Uudessa testamentissa. Niistä nähdään, ettei Agricola ole kääntänyt *päälle*-adpositiorektiota myöskään Erasmusuksen latinannoksen eikä Erasmusuksen kreikankielisen version mukaisesti, sillä niissä vihastumisen ärsykettä ilmaistaan datiiivilla.¹⁰

- (1) Senteden mine kyrkestyyn temen
Sucucunnan päle / ia sanoin – –
 (A-II-635-[Heb-3:10])
 Minä vihastuin heidän sukupol-
 veensa ja sanoin – – (R1992)
 Darumb ich entrüset ward /
vber dis Geschlechte / vnd sprach
 – – (L)
 – – hwarföre wort iach *thet slectit*
ogönstugh, och sadhe – – (NT)
 Therföre wardt iagh *wreedh på*
thetta slechtet, och sadhe – –
 (GVB)
 propter quod *infensus fui gene-*
rations huic et dixi – – (V)
 Quapropter *infensus eram gene-*
rations illi, & dicebam – – (ER)
 Διὸ *προσώχθισα τῆ γενεᾷ ἐκέλευν*,
 καὶ εἶπον – – (KR)

Päälle vakiintui Raamatun kieleen vihastumista ilmaisevien verbien rektioksi vuoden 1776 raamatunsuomennokseen

10. Prepositiota ei ole myöskään ruotsinkielisessä Uudessa testamentissa (NT) esimerkissä 1. Tekstissä esiintyvän *ogönstugh*-sanan merkitys on 'ogünstig, ovänlig; otacksam' (Söderwall 1801–1900 s.v. *ogönstogher* [w \ddot{a} gönstig]; vrt. myös *ogönst* 'ondt, förtret; misshag, ovilja' (mt. s.v. *ogönst*).

asti (ks. taulukkoa 2 s. 226); se on jopa yleisempi Bibliassa ja vuoden 1776 raamatunkäännöksessä kuin Agricolalla. Vuosien 1933/38 raamatunsuomennoksessa sitä ei kuitenkaan enää esiinny. Allatiivi- ja illatiivirektio, jotka ovat korvanneet jo osan Biblian *päälle*-adpositiorektiosta, ovat vuosien 1933/38 raamatunsuomennoksessa ja nykysuomennoksessa (1992) ainoita vihastumisverbien rektioita. Selityksen ärsykettä ilmaisevan *päälle*-adposition käytön häviämiseen tarjoaa purismi. 1800-luvulla vierasperäisiksi katsottuja adpositioita karsittiin tietoisesti kielestä. Useassa tuolloin ilmestyneessä kieliopissa todetaan, ettei *päälle*-adpositiota tule käyttää, mikäli pelkkä sijamuoto ilmaisee saman asian (ks. Renvall 1840: 125; Setälä 1880: 48; 1892: 114; ks. myös Merimaa 2002: 80–82). Ruotsinmukaisia ja suomen kieleen sopimattomia *päälle*-adpositiorakenteita listaa myös esimerkiksi Elias Lönnrot (1844: 183–191; 1857: 271–272).

Päälle-adpositiota käytetään Raamatusta vihastumista ilmaisevien verbien rektiona kieliopillisemmassa funktiossa kuin suomen kielessä alkuaan tai nykyään. Tämän tutkimuksen ulkopuolelle jää kuitenkin sen tarkastelu, onko omaperäinen motivaatio osaltaan vaikuttanut *päälle*-adposition käyttöön ärsyksen ilmaimena.

Toiseksi yleisin vihastumista ilmaisevien verbien rektio on *ylitse* (9 es.). *Ylitse*-adposition käyttö tässä funktiossa selittyy lähdekielten interferenssillä. *Ylitse*-adpositiota vastaavissa kohdissa on Lutherin saksannoksen *über*-, ruotsin *över*- ja latinan *super*-prepositiot (esim. 2), jotka vastaavat perusmerkitykseltään *ylitse*-adpositiota ja ovat kieliopillistuneet lähdekielissä ilmaisemaan vihastumisen ärsykettä. Vain esimerkin 3 esiintymä on Uudesta testamentista. Se on ainoa, jolle lähin vastine lähdeteksteissä on *ylitse*-adpositiorakennetta merkityksen ja rakenteen kannalta vastaava adverbi, Lutherin saksannoksessa *darüber* ja ruot-

sinkielisessä kokoraamatussa (GVB) *ther över*. Kreikankielisen tekstin yhdysverbi sisältää *ylitse*-sanaa vastaavan yhdysosan alkuosan *ἐπι* (*ἐπιφέρων*). Muissa käännöksissä (NT, V ja ER) ei ilmaista ärsykettä. Muille kuin esimerkin 3 *ylitse*-adpositiolle on lähdeteksteissä vastineena 'ylitse'-merkityksinen prepositio.

- (2) HERRA / Mixi sinun *wihas iulmastu ylitze sinun Canssas?* (A-I-121-[2Ms-32:11])
 Miksi, Herra, *wihasuisit omaan kansaasi?* (R1992)
 Warumb wil dein zorn ergrimmen vber dein Volck (L)
 Ah HERRE, hwj wil tijn wredhe förgrymma sigh öffuer titt folck (GVB)
 cur Domine irascitur furor tuus contra populum tuum (V)
- (3) Ongo sis Jumala wäre / ette hen *sen ylitze wihasupi?* (A-II-424-[Rom-3:5])
 Onko Jumala ehkä väärämielinen – puhuna nyt ihmisten taivoin – kun hän antaa *wihan kohdata meitä?* (R1992)
 Ei kaiketi Jumala ole väärä, kun hän *rankaisee vihassansa?* (R1933/38)
 Jst denn Gott auch vngerecht / das er *darüber zürnet?* (L)
 Är tå Gudh oretferdugher som *straffar?* (NT)
 Är tå Gudh oretferdigh som *wredhgas ther offuer?* (GVB)
 – – numquid iniquus Deus qui *infert iram* – – (V)
 – – num injustus Deus, qui *in-ducatur iram?* (ER)
 – – μή ἄδικος ὁ Θεός, ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (KR)

(ks. taulukkoa 2 s. 226). *Ylitse*-adposition käyttö vihastumista ilmaisevien verbien rektiona rajoittuu siis Agricolan raamatunsuomennokseen.

Vihastumista ilmaisevien verbien rektiona olevat *päälle*- ja *ylitse*-adpositiot havainnollistavat mielenkiintoisella tavalla eri lähdetekstien vaikutusta Agricolan suomennokseen (ks. myös taulukkoa 3 s. 227). Saksan *über*-prepositio on käännetty Agricolan teksteissä sekä *päälle*- että *ylitse*-adpositiolla. Jos kohta, jossa Lutherin saksannoksessa on *über*-prepositio, on käännetty ruotsinkielisessä kokoraamatussa *på*- tai *uppå*-prepositiolla, Agricolan tekstissä on käytetty aina ruotsin mukaisesti *päälle*-adpositiota. Myös latinannoksella on ollut vaikutusta adposition valintaan: kaikki kohdat, joissa latinankielisessä lähdetekstissä on *super*-prepositio, on käännetty *ylitse*-adpositiolla. Näissä kohdissa saksannoksessa on *über*-prepositio ja ruotsinnoksessa *över*-prepositio, jotka molemmat voidaan suomentaa sekä *päälle*- että *ylitse*-adpositiolla. Vastineita on siis kahdessa tai kolmessa eri kielessä lähdeteksteissä, mutta jokin yksittäinen teksti on ratkaissut, kumpi kahdesta läheisestä käännösvaihtoehdosta on valittu. Yhden lähdekielen ilmauksen polyseemisyys olisi mahdollistanut useamman käännösratkaisun, mutta toinen lähdekieli on ohjannut tiettyyn käännökseen.

Neljä kertaa Agricolan kielessä vihastumista ilmaisevan verbin rektiona esiintyy *vastaan*-adpositio (esim. 4). Nämä *vastaan*-adpositiot voivat lähdetekstien tarkastelun perusteella olla latinankielisten *contra* 'vastaan' ja *adversus/adversum* 'kohti, kohtaan, suhteen'¹¹ -prepositioiden mallin mukaan käännettyjä. Myös ruotsinnoksessa on kerran *emoot*-prepositio, mahdollisesti latinan interferenssin vaikutusta sekin. *Vastaan*-adpositiorakenteet

Agricolan *ylitse*-adpositioilla kääntämät kohdat on käännetty Bibliassa ja vuoden 1776 suomenoksessa *päälle*-adpositioilla

11. *Kohtaan*-adpositio esiintyy jo Agricolan kielessä, mutta sitä ei ole käytetty vihastumista ilmaisevien verbien rektiona.

on käännetty esimerkissä 4 Erasmusuksen latinankielisen käännöksen *iratus est adversus* mukaisesti. Myös muissa lähdeteksteissä on vastaavassa kohdassa prepositio, mutta prepositioiden perusmerkitys poikkeaa Agricolan adposition perusmerkityksestä: *über, på, över* ja *ἐπί* 'päälle', *in* 'sisässä, jossakin'.

- (4) Ja se Lohikerme *wihastui site Waimoa wastan* – – (A-II-695-[Ilm-12:17])
Lohikäärmeen raivo yltyi – – (R1992)
Vnd der Drach *ward zornig vber das Weib* – – (L)
Och Draken *wort wreedh emoot quinnonna* – – (NT)
Och Draken *wardt wreedh på quinnona* – – (GVB)
et iratus est draco in mulierem – – (V)
Et iratus est draco adversus mulierem – – (ER)
Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί – – (KR)

Agricolan *vastaan*-adpositioilla kääntämät kohdat on käännetty Bibliassa ja vuoden 1776 suomennoksessa *päälle*-adpositioilla (ks. taulukkoa 2 s. 227). *Vastaan*-adposition rakenne ilmaisee ärsyketä siis vain Agricolan käännöksessä.

Agricolan teksteissä ilmaistaan vihas-tumisen ärsyketä kerran myös *vastoin*-adposition rakenteella (esim. 5). *Vastoin* esiin-tyy Rukouskirjan kohdassa, jolle ei löydy Gummeruksen (1955) eikä Holman (2008) tutkimusten perusteella lähdetekstiä.

- (5) Kienne minua HERRA sinun polehes / ja ele *wihastu minua wastoin* (A-I-739)

Vihastumista ilmaiseva verbi saa lisäksi Agricolan kielessä kaksi kertaa rektiokseen *kanssa*-adposition (esim. 6). Agricolan tekstejä ja lähdetekstejä vertaa-

malla voi todeta, että rektioissa on kyse Lutherin saksannoksen ja ruotsinnoksen interferenssistä. Niissä esiintyvien prepositioiden *mit* ja *medh* perusmerkitys on 'kanssa', ja prepositiorakenteet ilmaisevat lähdeteksteissä ärsyketä. Vulgatassa on puolestaan käytetty *adversum*-prepositiota.

- (6) WAan nyt sine poissöxet ia poisheitet / Ja *wihastut sinun woidheltus cansa*. (A-III-343-[Ps-89:39])
Kuitenkin sinä *wihastuit voideltuusi*, hylkäsit ja jätit hänet. (R1992)
ABer nu verstössestu vnd verwirffest / Vnd *zürnest mit deinem Gesalbeten*. (L)
MEn nu bortdriffuer tu och förjastar / och *wredhgas medh tinom Smoord*a. (GVB)
tu autem reppulisti et proiecisti *iratus es adversum christum tuum* (V)

Agricolan *kanssa*-adpositioilla kääntämät rektiot on käännetty Bibliassa ja vuoden 1776 suomennoksessa *päälle*-adpositioilla ja myöhemmin sijamuodoilla (ks. taulukkoa 2). Vaikka kirjoitetun kielen ohjailijat ja huoltajat ovat kokeneet vihastumisverbi rektioina olevat *kanssa*-adpositiot vieraiksi ja raamatunsuomentajat ovat kääntäneet kyseiset kohdat Agricolan jälkeen muulla tavoin, adposition käyttö tässä funktiossa on jäänyt elämään kansankieleen ja pysynyt näin yhtenä adposition käyttötapanana. *Kanssa*-adpositiota käytetään *Suomen murteiden sanakirjan*¹² (s.v. *kanssa*) mukaan seuraavasti: *mut mnää oli niim pali kiukkune, niitte miästen kans*. Lisätutkimusta kuitenkin

12. Muut adpositiot eivät esiinny vielä *Suomen murteiden sanakirjan* julkaistuissa sana-artikkeleissa, joten sanakirjan tietoja on mahdollista hyödyntää vain *kanssa*-adposition analyysissa.

vaatisi, miten mahdollinen omaperäinen motivaatio on vaikuttanut *kanssa-*adposition käyttöön ärsykkeeseen ilmaisimena ja miten se kietoutuu yhteen kontaktilähtöisen muutoksen kanssa. On mahdollista, että murteiden *kanssa-*adpositio on Raamatun kielen vaikutusta ja levinnyt vanhasta kirjakielestä puhekieleeseen.

Sijamuoto vihastumisverbin rektiona

Sijamuoto on Agricolan kielessä huomattavasti harvemmin vihastumista ilmaisevan verbin rektiona kuin adpositio. Kolme kertaa rektiona on allatiivi. Vihastumista ilmaisevien verbien allatiivirektion voi katsoa olevan omaperäinen, sillä yksi allatiivin perusfunktioista on ilmaista kohdetta eli sitä, johon asennoidutaan tai reagoidaan. Allatiivisija itsessään on kehittänyt jo myöhäiskantasuomen aikaan, ja se esiintyy edelleen nykysuomessa vihastumista ilmaisevien verbien rektiona (*vihastua jollekin/jollekulle*). Henkilöviitteistä allatiivivia käytetään vuoden 1642 Bibliassa suurelta osin samalla tavalla kuin nykysuomessa (Leino, Herlin, Honkanen, Kotilainen, Leino & Vilkkumaa 2001: 457). Agricolan allatiivilla kääntämät raamatunkohdat on kuitenkin 1900-luvun raamatunkäännöksissä suomenmennettu joko illatiivilla tai muunlaisella rakenteella (ks. taulukkoa 2 s. 226).

Myös osassa Agricolan lähdetekstejä esiintyy määrättyssä sijamuodossa oleva täydennys. Latinannoksissa, kreikankielisessä laitoksessa ja ruotsinkielisessä kokoraamatusta on datiivi (ks. esim. 7 *quibus*, τίσι ja *hwilkom*) ja ruotsinkielisessä Uudessa testamentissa (NT) *hwem*. Agricola on käyttänyt allatiivirektiota myös kirjoittaessaan tekstiä suoraan suomeksi, kuten esipuhetta edustava esimerkki 8 osoittaa. Tämä tukee rakenteen tulkitsemista omaperäiseksi. Esimerkissä 7 on huomionarvoista myös se, että siinä esiintyy ajanilmaus *neliekymende aiastaica*,

minkä vuoksi verbin merkitys on ennemmin staattinen 'vihata, olla vihoissaan' kuin inkoatiivinen 'vihastua, suuttua'.

- (7) Mutta *ioille* sijs hen *oli kyrkestynyt* neliekymende aiastaica? (A-II-636-[Heb-3:17])
Keille Jumala *oli vihoissaan* neljäkymmentä vuotta? (R1992)
Vber welche aber *ward* er *entrüset* vierzig jar lang? (L)
 Men *hwem war* han *ögonstugh* j fyratyio år? (NT)
 Men *hwilkom war* han *wreedh* j fyratiyo år? (GVB)
Quibus autem *infensus est/fuit* quadraginta annos/annis? (V; ER)
 Τίσι δε προσώχθισε
 τεσσαράκοντα ἔτη; (KR)

- (8) Jonga cautta Jumala mielistupi Canssains cochtan / se on / eipe hen *heille wihastu* (A-III-434-[Ps-149:0])

Kolmesti vihastumista ilmaisevan verbin rektiona on Agricolan kielessä illatiivi (esim. 9). Kuten allatiivilla, myös illatiivilla ilmaistaan suomen kielessä vanhastaan kohdetta, ja illatiivi on nyky-suomessakin mahdollinen vihastumisverbin rektio. 1900-luvun raamatun-suomennoksissa nimenomaan illatiivi on ainoa aineiston vihastumista ilmaisevien verbien rektiosija (ks. taulukkoa 2). Agricolan käyttämässä lähdeteksteissä ei ole sijamuotorektioita illatiivirektiota vastaavissa kohdissa. Lutherin saksannoksessa on *an-* ja GVB:ssä *til-*prepositio ja Vulgatassa perusmuotoinen *Sion*. Myös lähdetekstien verbit poikkeavat rakenteeltaan ja merkitykseltään Agricolan käännöksestä. Lutherin saksannoksessa ja ruotsinkielisessä kokoraamatusta on *hat ein ekel an* ja *haffuer een wämjelse til* 'olla inho/vastenmielisyys jotakin kohtaan' ja Vulgatassa *abominata* 'manata pois, tor-

juu luotaan, inhota, kirotta' (Streng 1997 s.v. *abominor*).

- (9) Ja *swtucko* sinun Sielus *zionijn*?
(A-I-141-[Jer-14:19])
– – etkö lainkaan *välitä Siionista*? (R1992)
Oder *hat deine Seele ein ekel an Zion*? (L)
– – eller *haffuer* tijn siäl *een wämtelse til Zion*? (GVB)
– – aut *Sion abominata est anima tua* (V)

Vanhassa kirjasuomessa esiintyy paljon datiivigenetiiviä eli genetiivimuodon datiivista käyttöä. E. N. Setälän (1883: 42) mukaan datiivigenetiivi vastaa allatiivia ja omistajaa ilmaisevaa adessiivia, mutta sitä tulisi käyttää niiden asemesta vain, kun tarkoitetaan, että jollekulle tuleva tai jollakulla oleva on abstrakti (eikä käsin pideltävä). Nobufumi Inaban (2015: 313) mukaan suomen datiivigenetiivi on syntynyt ruotsin kielen vaikutuksesta. 1400–1500-luvuilla ruotsissa tapahtuneet sijamerkinän muutokset välittyivät puhuttuun suomen kieleen. Ruotsin kielessä suora ja epäsuora objekti alettiin merkitä samalla sijamuodolla, ja toisaalta ruotsin datiivia ja uudemman sijajärjestelmän mukaista nominatiivi-akkusatiivia käytettiin rinnakkain ja sekaisin. Suomen kielessä persoonapronominit ja yksikölliset substantiivit puolestaan loivat mallin *n*-sija = *lle*-sija, jossa genetiivi ja allatiivi jakoivat habitiivisen tulosijan tehtävän. Datiivigenetiivi on täten ruotsin mallin ja siitä kehittyneen suomen sisäisen mallin analogian aikaansaama laajennus (datiivigenetiivistä ks. myös P. Leino ym. 2001; J. Leino 2003).

Datiivigenetiivi esiintyy Agricolan kielessä yleisimmin verbin täydennyksenä. Myös ainoa vihastumisverbin rektiona oleva datiivigenetiivi (esim. 10) kuuluu tähän ryhmään, ja se vastaa allatiivia. (Inaba 2015: 55, 383.) Agricolan suomennoksen

verbille läheisin vastine on ruotsinnoksen *warda leedze widh*, jolla ilmaistaan suutumista. Agricolan datiivigenetiivin käyttö täydennyksen sijana puolestaan noudattaa saksan ja latinan genetiivin mallia. Esi-merkki 10 kertoo kiinnostavalla tavalla Agricolan käännöstekniikasta: Erikieliset lähdetekstit ovat läsnä käännösprosessissa. Yhden lauseen sisällä näkyy useamman lähdetekstin vaikutusta, ja jopa niin kiinteät kokonaisuudet kuin vihastumista ilmaiseva verbi ja sen täydennys on voitu kääntää erikielisistä teksteistä.¹³

- (10) Heiden pite nopiasti sen *Kuningan ia Pämiesten swttuman*.
(A-III-620-[Hos-8:10])
Kaikki he joutuvat Assyrian kuninkaan sorron alle ja hupenevat vähiin. (R1992)
– – ja he alkavat käydä vähäpätöisiksi ruhtinasten kuninkaan verojen painosta. (R1933/38)
Sie sollen der Last des Königs vnd der Fürsten bald müde werden. (L)
The skola snart leedze warda widh Konungens och förstarnas tunga. (GVB)
et quiescent paulisper ab onere regis et principum (V)

Agricolan kielessä esiintyy kerran myös vihastumisverbi, jolla on partitiivirektio (*julmastua jotakuta*). Vihastumisen ärsykettä ei ilmaista nyky-suomessa partitiivilla, mutta vanhassa kirjasuomessa myös partitiivia voidaan käyttää datiivisesti kuten genetiiviä ja datiivia (Inaba 2000: 80). Seuraavan esimerkin vihastumisverbin partitiivirektio ei selity lähde-

13. Agricolan tekstien osalta on mahdollista laskea esimerkin 10 rakenne muiden rektiotapausten joukkoon, vaikka lähdekielten näkökulmasta rektio on hajotettu kääntämällä täydennys erikielisestä lähdetekstistä kuin verbi.

tekstien avulla. Lähdeteksteissä vastaavassa kohdassa on vihastumisen sijaan inhoamista ilmaisevia verbejä. Inhoamisen kohdetta ei ilmaista kyseisten verbi-rakenteiden yhteydessä, vaan se käy ilmi edeltävästä tekstistä. Ruotsinkielisessä kokoraamatusta on *stygges vid* 'tuntea inhoa jotakuta kohtaan', Lutherin saksannoksessa *hat einen grawen* 'olla inho, kauhu, kammo' ja Vulgatassa *abominatos* 'inhota, manata pois, torjua luotaan, kirotta' (Streng 1997 s.v. *abominor*). Mikäli *julmastua*-verbi ilmaisisi inhoamista, partitiivi olisi lauseessa objektin asemassa: *inhota jotakuta*.¹⁴

- (11) Ja catzo meiden poolen / iotca ylencatzottut olema / ette iocajnen *meite iulmastu* / Ette sijttekin pacanat ymmerdeisit / iottas meiden Jumala olet. (A-I-183-[2Mkk-1:27])
 – – ja katso niitten puoleen, jotka ovat halveksittuja ja *inhottuja*, niin että pakanat tietäisivät, että sinä olet meidän Jumalamme. (R1933/38)
 – – vnd sihe *vns verachte an* / da fur jederman *einen grawen hat* / Das doch die Heiden erfaren / das du vnser Gott seiest. (L)
 – – och see til *oss* som förachtadhe äro / ther hwar man *styggas widh* / på thet Hedhningarna doch förnimma mågha / at tu vår Gudh äst. (GVB)
 – – *qui* serviunt gentibus contemptos et *abominatos* respice ut sciant gentes quod tu es Deus noster (V)

Agricolan kielessä on kolme vihastumista ilmaisevaa verbiä, jotka saavat elatiivirektion.

14. Agricolan teksteissä esiintyy jonkin verran painovirheitä, joten ei ole mahdotonta, että *meitä*-partitiivin sijaan pitäisi olla esimerkiksi *meistä*-elatiivi tai *meitä vastaan*-adpositiorakenne.

tiivirektion. Rektio on mahdollinen myös nykysuomessa. Elatiivirektiota esiintyy aineistossa vuoden 1776 raamatunsuomenokseen asti, ja 1900-luvun raamatunsuomenoksissa on sen sijaan muunlainen suomennos (ks. taulukkoa 2 s. 226). Agricolan tekstien rakenteissa, joissa inkoatiivisen vihastumisverbin täydennyksinä on sekä kokija että ärsyke, ärsyke on miltei aina ihmistarkoitteinen, kuten taulukko 5 osoittaa. Elatiivimuotoinen täydennys poikkeaa muista täydennyksistä, sillä kaikki elatiivimuotoiset täydennykset ovat ei-ihmistarkoitteisia. Vastaavanlaisia ei-ihmistarkoitteisia täydennyksiä on myös *ylitse*- ja *päälle*-adpositiorakenteissa.

Taulukko 5.
Vihastumista ilmaisevien verbien täydennykset.

Adpositio/ sijamuoto	Ihmistarkoitteinen	Ei-ihmistarkoitteinen
<i>päälle</i>	12	1
<i>ylitse</i>	6	3
<i>vastaan/vastoin</i>	5	
Elatiivi		3
Allatiivi	3	
Illatiivi	3	
<i>kanssa</i>	2	
Genetiivi	1	
Partitiivi	1	
Yhteensä	33	7

Agricolan tekstien elatiivirektoiset kohdat ovat rakenteen kannalta vapaampia suomennoksia kuin monet edellä esiteltyt rektiot, kuten esimerkki 12 osoittaa. Siinä Agricolan käännöksessä on *eipe mine sijte swtu*. Tekstissä täydennyksenä olevaa *se*-pronomina vastaava pronomini on lähdeteksteissä subjektina, kuten *thet förtryter migh intet* 'se ei harmita minua'.

- (12) Ette mine teille ydhelle modholla kirioitan / eipe mine *sijte swtu* / waan se tekepi teite site wissimexi. (A-II-550-[Fil-3:1])
 Das ich euch jmer einerley schreibe / *verdreusst* mich nicht / vnd machet euch deste gewisser. (L)
 Thet iagh idher iw alt thet samma scriffuer, thet *förtryter* migh inet, men thet är idher testa tryggare. (NT)
 At iagh idher jw alt thet samma scriffuar, thet *förtryter* migh inet, men thet gör idher thes wisare. (GVB)
 eadem vobis scribere mihi quidem non *pigrum* vobis autem necessarium (V)
 eadem scribere vobis, me quidem haud *piget*, vobis autem tutum est. (ER)
 τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. (KR)

Elatiivin semanttinen rooli poikkeaa jonkin verran muiden rektioina olevien sijamuotojen ja adpositiorakenteiden semanttisista rooleista. Tämä näkyy siinä, että elatiivimuotoinen sana voi esiintyä saman verbin rektiona kuin muussa sijassa oleva sana tai adpositiorakenne olematta rinnasteinen sen kanssa, kuten *vihastua jostakin jollekulle*. Semanttisten roolien erojen selvittäminen olisi mielenkiintoisen jatkotutkimuksen aihe.

Lopuksi

Tutkimuksen perusteella vihastumista ilmaisevien verbien rektioissa tapahtuu diakroninen muutos adpositiorektioista sijamuotorektioihin, kun siirrytään Agricolan teksteistä nykysuomeen. Agricolan teksteissä vihastumista ilmaisevien verbien rektiona on tyypillisesti adpositio, mutta myös sijamuotorektioita esiintyy;

vuoden 1642 Bibliasta vuoden 1776 raamatunsuomennokseen rektioina ovat adpositio ja sijamuodot ja nykysuomessa yksinomaan sijamuodot. Jo Agricolan teksteissä kuitenkin esiintyvät samat sijamuotorektiot kuin nykysuomessakin. Niille ei ole osoitettavissa mallia lähdeteksteistä; ainoastaan nykysuomessa esiintymätön datiivigenetiivi on kielikontaktilähtöinen sijamuotorektio. Agricolan lähdetekstiuskollisuus selittää adpositioiden käyttöä ja käytön runsautta vihastumisverbien rektioina, ja sijamuotorektioita näyttääkin esiintyvän Raamatun sijaan vapaammissa käännöksissä ja suoraan suomeksi kirjoitetuissa osissa – *Rukouskirjassa*, esipuheissa ja muissa teoksissa kuin Raamatussa olevissa raamatunkohdissa – mikä tukee päätelmiä adpositiorektioiden kontaktisyntyisyydestä.

Useimmissa Agricolan tekstien adpositiorektioissa on kyse lähdetekstien aiheuttamasta interferenssistä, jossa kohdekielellä jo olemassa oleviin adpositioihin on liitetty uusia funktioita lähdekielen prepositioiden mallin mukaan. Agricola näyttää seuranneen käännöksissään erityisesti ruotsin- ja saksankielisiä lähdetekstejä. Useimmat rektiona olevat adpositiot esiintyvät vain Agricolan teksteissä, ja jo vuoden 1642 Bibliassa kaikki *ylitse-*, *vastaan-* ja *kanssa-* adpositiorektiot on käännetty muulla tavoin, esimerkiksi sijamuotorektioilla. *Päälle-*adpositio on poikkeus. Se on säilynyt Raamatun kielessä vihastumisverbien rektiona 1700-luvun loppupuolelle saakka. Myös *päälle-*adpositio kuitenkin häviää kielestä vihastumisverbin rektion asemasta, ja syynä tähän lienee se, että erityisesti 1800-luvulla pyrittiin tietoisesti karsimaan kielestä vierasperäisiä rakenteita, joihin monien adpositiorektioiden katsottiin lukeutuvan. Tietoinen kielenhuolto ja kielen ”suomalaistaminen” ovat siis osaltaan vaikuttaneet Bibliasta alkaen rakenteiden käyttöön. Vihastumisverbien rektioina olevista adpositioista poikkeuk-

sellinen on myös *kanssa*, joka esiintyy suomen murteissa vanhaa kirjasuomea vastaavassa funktiossa, kuten *olla kiukuinen jonkun kanssa*, vaikkei sitä kirjakielissä enää tavatakaan. Interferenssin lisäksi omaperäinen motivaatio on voinut vaikuttaa siihen, että alkuaan spatiaalisilla adpositioilla on alettu ilmaista kieliopillisempaa suhdetta, vihastumisen ärsykettä. Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan ollut mahdollista perehtyä mahdollisen omaperäisen motivaation vaikutukseen.

Tutkimukseni osoittaa, että vaikka jollekin rakenteelle voi olla käännösvastine useammassakin eri lähdetekstissä, on tapauksia, joissa jokin yksittäinen lähdekieli on ollut ratkaiseva sen suhteen, kumpi kahdesta käännösvaihtoehdosta on valittu. Edellä esitetyt *päälle-* ja *ylitse-*adpositiokäännökset havainnollistavat tätä hyvin. Tutkimukseni vahvistaa tietämystä Agricolan käännöstekniikasta mutta antaa myös uutta tietoa erityisesti erikielisten lähdetekstien merkityserojen hienovaraisesta huomioimisesta käännöstyössä. Tällaiset lähdekielten vaikutukset saadaan esille vain, kun tarkastellaan kohdetekstin kaikkia samassa funktiossa käytettäviä rakenteita ja kaikissa lähdeteksteissä esiintyviä rakenteita rinnakkain.

HEIDI SALMI
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopisto-opettaja Turun yliopistossa.

Aineistolähteet

- A = *Mikael Agricolan teokset 1–4*. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo 1987 ja tekstikorpus *Mikael Agricolan teokset 1–4*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Korpus sisältää Agricolan teosten 1. uudistetun näköispainoksen vuodelta 1987 ja sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Agricola. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_rdf.xml (20.5.2017).
- Biblia 1776. <http://www.finbible.fi/head/bibl.htm>. (20.6.2017).
- Biblia, *Se on Coco Pyhä Raamattu* 1642. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus Biblia: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/biblia_coll_rdf.xml (24.7.2017).
- ER = *Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI*. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. The Gregg Press Limited, London 1962. Sisältää Erasmusuksen latinankielisen Uuden testamentin käännöksen.
- GVB = *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526*, utgivet av Natan Lindqvist. Stockholm 1941 ja Vanhan testamentin osalta *Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft, på Swensko*. Tryckt j Upsala 1541.
- KR = *Desiderii Erasmi Roterdami opera omnia VI*. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos. The Gregg Press Limited, London 1962. Sisältää Erasmusuksen julkaiseman kreikankielisen Uuden testamentin vuoden 1535 laitoksena.
- L = LUTHER, MARTIN D. 1545: *Die gantze Heilige Schrift Deusch*. Wittenberg. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. München 1972.
- Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta. Työryhmä Nobufumi Inaba, Heidi Merimaa, Kirsi-Maria Nummila & Tanja Vaittinen. Hankkeen johtaja Kaisa Häkkinen. 2004–2007. Lauseopin arkisto, Turun yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- NT = *Thet Nya Testamentit på Swensko af år 1526*. Ånyo utgifvet af Aksel Andersson. Uppsala 1893.
- R1933/38 = *Raamattu 1933/1938*. <http://www.evl.fi/raamattu> (24.7.2017).
- R1992 = *Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.

<http://www.evl.fi/raamattu> (24.7.2017).
V = *Hieronymi Vulgata*. <http://www.intratext.com/X/LAT0001.htm> (20.6.2017).

Kirjallisuuslähteet

- GUMMERUS, JAAKKO 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XLIV. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- HEININEN, SIMO 1992: *Mikael Agricolan psalmisummaariot*. Suomi 166. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: *Mikael Agricolan Vanhan testamentin summaariot*. Suomi 169. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999: *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HJELT, ARTHUR 1909: *Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä*. Juhlaesitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19. p. tammik. 1908. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- HOLMA, JUHANI 2008: *Sangen ialo Rucous. Schwenckfeldiläisten rukouskirja Mikael Agricolan lähteenä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- 2007: Suomalainen kirjallisuus Ruotsin vallan aikana. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 24–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- INABA, NOBUFUMI 2000: Genetiivin ja partiiviin datiivinen käyttö vanhassa kirjasuomessa. Sijamerkinän ja sijajärjestelmän suhteesta. – *Sananjalka* 42 s. 47–86.
- 2015: *Suomen datiivigenetiivin juuret vertailevan menetelmän valossa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 272. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Suomi 184. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: Mikael Agricola suomentajana. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I* s. 56–59. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KELA, MARIA 2007: Jumalan kasvot *suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KOLEHMAINEN, LEENA – NORDLUND, TARU 2011: Kielellinen muutos tutkimuksen kohteena. Kieltenvälinen vertailu, kieliopillistuminen ja kielikontaktien tutkimus. – *Virittäjä* 115 s. 5–35.
- LAITINEN, LEA 2004: Grammaticalization and standardization. – Olga Fischer (toim.), *Up and down the cline. The nature of grammaticalization* s. 247–262. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. SKST 900. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI – HERLIN, ILONA – HONKANEN, SUVI – KOTILAINEN, LARI – LEINO, JAAKKO – VILKKUMAA, MAIJA 2001: *Roolit ja rakenteet. Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioissa*. SKST 813. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÖNNROT, ELIAS 1844: Muukalaisuudesta Suomessa. Suomi 1844. – Raija Majamaa (toim.), *Elias Lönnrot. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia* s. 183–196. SKST 551. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1991.
- 1857: Kauppakamari ja maakamari uudesti suomennetut. Suomi 1857. – Raija Majamaa (toim.), *Elias Lönnrot. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*

- s. 271–298. SKST 551. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1991.
- MERIMAA, HEIDI 2002: *Adpositiot suomen vanhoissa kieliopissa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- MURMANN, MAXIMILIAN 2018: *Inchoative emotion verbs in Finnish. Argument structures and collexemes*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4192-7>.
- PAULASTO, HELI – KOLEHMAINEN, LEENA – KUMPULAINEN, MINNA – MERILÄINEN, LEA – RIIONHEIMO, HELKA 2014: *Interferenssi – termi tutkimussuuntausten törmäyksessä*. – *Virittäjä* 118 s. 408–434.
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- RIIONHEIMO, HELKA 2007: *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. SKST 1107. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013: Multiple roots of innovations in language contact. Evidence from morphological intermingling in contact between Ingrian Finnish and Estonian. – *Studies in Language* 37 s. 645–674. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- SALMI, HEIDI 2010: *Mikael Agricolan teosten kielen ala-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot*. Turun yliopiston julkaisuja C 307. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4506-1>.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1970: Sprachliche Analyse des Matthäus-Evangeliums, Kapitel 1–2, in der Übersetzung von Michael Agricola. – *Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum I* s. 362–368. Tallinn.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: K. E. Holm.
- 1883: *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.
- 1892: *Finska språkets satslära till läroverkens tjenst*. Helsingfors: Söderström & c:o.
- SIIROINEN, MARI 2001: *Kuka pelkää, ketä pelottaa. Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa*. SKST 854. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I–III*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- Suomen murteiden sanakirja I–VIII*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008.
- STRENG, ADOLF V. 1997: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. SKST 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SÖDERWALL, K. F. 1891–1900: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.
- TARKIAINEN, VILJO – TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Helsinki: Otava.
- THOMASON, SARAH G. 2001: *Language contact. An introduction*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkko-versio. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7. (30.8.2018.)
- VKS = *Vanhana kirjasuomen sanakirja*. I–II (A–K). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Painatuskeskus/Edita 1985 ja 1994.

Koodinvaihto Mikael Agricolan *Messu*-teoksessa

Vanhin suomeksi painettu messukirja on Mikael Agricolan vuonna 1549 julkaistu *Messu eli Herran Echtolinen* (AIII 1549; AM 1549). *Messu* muodostaa yhdessä samana vuonna ilmestyneiden *Käsikirjan* ja *Piinan* kanssa liturgisten teosten kokonaisuuden. 1500-luku oli katolisen kirkon ja reformaatiota ajaneiden tahojen kohtaamisaikaa. Vaikka luterilaisen reformaation kantavia ajatuksia oli kansankielen käyttäminen jumalanpalveluksissa ja kirkollisissa toimituksissa, esiintyy *Messu*-teoksessa suomen kielen lisäksi latinaa ja myös hieman ruotsia. Keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa latina oli kirkon ja koulun kieli, ruotsi hallinnon kieli ja keskialasaksa kaupankäynnin yleiskieli. Paikallinen kansankieli suomi oli ainoastaan puhuttu kieli, vaikka joitakin keskeisiä kristillisiä tekstejä olikin varmasti olemassa suomeksi kirjoitettuna (SKH I s. 227–228). Monikielisyys onkin myöhäiskeskiajan ja uuden ajan taitteen Suomessa tyypillinen ilmiö, joka on jättänyt jälkensä ajan teksteihin. Yksi näkökulma lähestyä sitä on tutkia koodinvaihtoa.

Kirjoitus pohjautuu pro gradu -tutkielmaani (Peterson 2017), joka käsittelee koodinvaihdon funktioita ja merkityksiä Mikael Agricolan *Messu*-teoksessa. Tutkimuksessani selvitan, miksi kieltä vaihdetaan tekstin osien välillä ja minkälaisissa konteksteissa ja tekstinkohdissa koodinvaihto tapahtuu. Olen tarkastellut näitä tutkimuskysymyksiä analysoimalla vaihtelujakson rakennetta, tekstin sisältöä, teksti- ja kirjoituskontekstia sekä kirjallisia konventioita historiallisen koodinvaihdon tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä.

Esittelen seuraavaksi ensin lyhyesti historiallisen koodinvaihdon teoriataustaa ja sitten tarkastelemani *Messu*-teosta. Tämän jälkeen analysoin tekstissä esiintyviä

kielen vaihtelun keinoja ja funktioita ja lopuksi kokoaan tutkimustulokseni.

Historiallinen koodinvaihto

Termi *koodinvaihto* tarkoittaa yleisesti kahden tai useamman kielen käyttöä samassa keskustelussa (Gumperz 1982: 59). Keskiajan ja uuden ajan alun eurooppalaisissa teksteissä useamman kuin yhden kielen käyttö on tyypillinen ilmiö (esim. Schendl 2002: 51–52), ja tällainen vanhoissa kirjallisissa teksteissä ilmenevä kielten vaihtelu eli historiallinen koodinvaihto onkin viime vuosina herättänyt kielitieteilijöiden keskuudessa runsaasti kiinnostusta (Sebba 2012: 3–5). Erityisesti tarkastelun kohteena ovat olleet keskiajan ja uuden ajan taitteen vilkkaiden kielikontaktien aikaiset eurooppalaiset tekstit.

Vanhoja monikielisiä tekstejä ja niissä käytettyjen kielten välistä vaihtelua on tutkittu ennen kaikkea pääkieleltään englanninkielisissä teksteissä (esim. Wenzel 1994; Wright 2000, 2011; Schendl 2002; Schendl & Wright 2011); tällaista tutkimusta on tehty myös Suomessa (esim. Pahta & Nurmi 2006; Pahta 2009). Lisäksi on tarkasteltu useiden muiden kielten välisiä suhteita, kuten kreikan ja latinan vaihtelua antiikin teksteissä (esim. Adams 2003; Leiwo 2009). Suomen kielen osalta vanhoja tekstejä on koodinvaihdon näkökulmasta tutkittu vain vähän (ks. tark. Nummila 2014: 51). Ensimmäinen varsinaisesti vanhan kirjasuomen koodinvaihtoa käsittelevä tutkimus on Kirsi-Maria Nummilan (2014) artikkeli, jossa hän tarkastelee suomen ja latinan vaihtelua Mikael Agricolan *Rucouskirian* kalenteriosassa.

Koodinvaihtoa on kuvattu lingvistiisessä tutkimuksessa tutkijasta riippuen muun muassa käsitteillä *monikielisyys*,

kaksikielisyys, kolmikielisyys, koodinmuutos (engl. *code-change*) ja *koodinsekoitus* (engl. *code-mixing, code-blending*) (Kovács 2009: 24). Historiallisen koodinvaihdon tutkimuksessa yläkäsitteinä on suosittu ennen kaikkea nimityksiä *monikielisyys* ja *koodinvaihto*. Virketasolla koodinvaihto voidaan luokitella *intersententiaaliseksi* eli virkkeiden välillä tapahtuvaksi ja *intrasententiaaliseksi* eli virkkeen sisäiseksi (Myers-Scotton 1993: 3–5).

Historiallisen koodinvaihdon tutkimuksessa lähdetään usein siitä, että vaihtelu ei ole sattumanvaraista vaan sille on löydettävissä kontekstin perusteella jokin peruste ja funktio (vrt. puhutun kielen osalta esim. Gumperz 1982: 61). Esimerkiksi Nummilan (2014: 63) mukaan kirjoittaja vaikuttaa vanhan kirjasuomen aikaisissa teksteissä tekevän aina tietoisesti valinnan vaihtaessaan kieltä virkkeiden tai kappaleiden rajalla. Keskiajan ja uuden ajan alun aikaisissa eurooppalaisissa teksteissä koodinvaihto perustuu traditioon ja vakiintuneisiin kirjoituskäytänteisiin (esim. Wenzel 1994: 105–129; Schendl 2000; Wright 2000; Pahta 2009; Nummila 2014). Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu erilaisia vaihtelun funktioita tekstilajista ja aikakaudesta riippuen. Koodinvaihdon tehtäviä ovat esimerkiksi autoritaariseen tekstiin viittaaminen, tekstinsisäiset semanttiset syyt, pragmaattisena merkinä toimiminen, moniäänisyyden lisääminen ja salakielenä toimiminen. (Esim. Pahta 2009; Mäkilähde 2012; Nummila 2014.)

John Gumperz (1982: 60–61) on jakanut koodinvaihdon tilanteeseen ja metaforiseen tyyppiin. Tilanteisessa koodinvaihdossa kielen tai varieteetin valinta on sidoksissa tiettyyn sosiaaliseen tilanteeseen tai käyttöympäristöön. Tällöin tiettyä lingvististä koodia eli esimerkiksi tiettyä kieltä käytetään tietyissä tilanteissa ja jotakin toista koodia toisissa tilanteissa. Metaforisella koodinvaihdolla on puolestaan kielenkäytössä pragmaattinen merkitys. Sen

avulla välitetään tietoa siitä, kuinka esitettävään asiaan tulee suhtautua, eli millä tavalla se on tarkoitettu tulkittavaksi.

Kun tarkastellaan koodinvaihdon merkitystä ja yleisyyttä vanhoissa teksteissä, on olennaista ottaa huomioon aikakausi ja tekstilaji. Eri lajeja ja aikakausia edustavissa teksteissä myös kielen vaihtumisen taustalla oleva motivaatio vaihtelee (esim. Wright 1992: 762; Schendl 2000: 92; Nummila 2014: 62). Taustatieto tekstin sosiohistoriallisesta kontekstista ja erilaisista tekstin kommunikaatiotilannetta määrittävistä tekijöistä, kuten kirjoittajan sosiaalisesta asemasta ja kohdeyleisöstä, ovatkin historiallisessa koodinvaihtotutkimuksessa tärkeitä (Pahta 2009: 291). Omassa tutkimuksessani pyrin selittämään vaihtelun funktioita ja merkityksiä aineisto- ja teorialähtöisesti tulkitsemalla *Messu*-teoksen koodinvaihdon ilmiöitä teksti yhteydessään kielenulkoista maailmaa vasten – ottaen huomioon keskiajan ja uuden ajan taitteen kulttuurikontekstin.

Messu käännöstekstinä

Agricolan liturgiset teokset *Käsikirja*, *Messu* ja *Piina* painettiin yhdessä Tukholmassa vuonna 1549. *Messu* seuraa katolisen messun kaavaa, mutta sen uutuuksena oli suomenkielisyys. Reformaatio aiheutti myös joitakin konkreettisia messun kulkuun liittyviä muutoksia.

Messu on ensimmäinen suomeksi painettu messukirja. Sen lähtöteksteinä Agricolan tiedetään käyttäneen Suomea varten painettua latinankielistä *Missale Aboensea* (1488), saksankielistä Martin Lutherin *Deutsche Messe* -teosta (1526) ja Olaus Petrin ruotsinkielisiä *Messan på Swensko* (1541) ja *Messan på Swensko, förbettrat* (1548) -teoksia. Vaikka *Messu* on muiden messukirjojen käänнос, Agricola on seurannut oman hiippakuntansa perinnettä ja tehnyt sen vaatimat pienet muutokset (Knuutila 1997: 111–112; Heinenen 2007: 276, 288–293).

Messu sisältää papeille tarkoitetut ohjeet ja tekstit kaikkien kirkkivuoteen kuuluvien messujen eli jumalanpalvelusten pitämiseksi. Se on kokoelma, joka koostuu eritasoisista tekstikokonaisuuksista ja eri lähteistä peräisin olevista itsenäisistä teksteistä. Kysymys on niin sanotusta hybridi-tekstistä. Agricolan *Messusta* löytyy niin liturgisia lauluja, rukouksia, evankeliumi, kirjeitä kuin psalmeja (ks. teoksen rakenteesta esim. Knuutila 1997: 111–112; Heinenen 2007: 288–293; Häkkinen 2013: 16–17). Mikäli käänös noudattaa hybridiä lähtötekstiä, on sen hybridiys luonteeltaan erityyppistä kuin mahdollisen alkutekstin hybridiys; voidaankin puhua niin sanotusta alkuperäisestä ja käännöstekstejä koskevasta välillisestä hybridiydestä. (Nummila 2011: 21.) Agricolan *Messun* hybridiys on siis olettavasti osin itsenäistä eli alkupe- räistä ja osin lähtöteksteistä periytyvää.

Vaihtelevat kielet ja koodinvaihtojaksojen rakenne

Agricolan *Messussa* vaihtelevina kielinä ovat suomi ja latina sekä vähäiseltä osin ruotsi (ks. AM 1549: 48). Suomi on selvästi tekstin hallitseva kieli; latinankielinen osuus on suhteellisen pieni (2,9 %).¹ Reformaatioajan kirjallisille teksteille onkin ominaista, että vaihtelevina kielinä esiintyvät juuri latina ja jokin muu kieli (esim. Nummila 2014). Tämä muu kieli on yleensä kansankieli. On tärkeää panna merkille, että *Messussa* toisenkielinen teksti ei ole toisen selitys- tai käännösteksti, vaan teksti etenee saumattomasti kahden erikielisen tekstin vuorotteluna.

Tarkasteltavan tekstin koodinvaihtotapauksissa esiintyy merkkejä (symboleja), yksittäisiä sanoja², sanaa pidem-

piä ilmauksia, lauseita, kokonaisia virkkeitä ja kokonaisten kappaleiden laajuisia osia. Tapausten lähempi analyysi osoittaa, että tekstin lyhimmat koodinvaihtojaksot ovat intrasententiaalisia yhden merkin (symbolin) tai sanan vaihtoja; pisin jakso on puolestaan intersententiaalinen 99 sanan³ mittainen. Agricola merkitsee näitä koodinvaihtelujaksoja myös visuaalisesti käyttäen erilaisia tekstiä jäsentäviä rakenteita, symboleja ja erikokoisia kirjaimia. Näillä visuaalisilla keinoilla on omia tehtäviään: niiden avulla annetaan viitteitä siitä, miten tekstiä tulisi tulkita (ks. Laine 2017, 2018). Koko teos on jäsen- nelty niin, että osa kappaleista on kirjoitettu isolla kirjainlajilla ja osa pienellä. Seuraava tekstinäyte (kuva 1 s. 242) on hyvä esimerkki tekstin jäsentämisestä kirjasinkoon ja tekstin asettelun avulla. Pienellä kirjainlajilla kirjoitetut ja keski- tetyt kappaleet on tarkoitettu papeille (rivi 1), kun taas suurimmilla kirjaimilla kirjoitettu kansalle ääneen luettavaksi (rivit 2–4). Rivien 5–7 ohjeet taas on tarkoitettu papeille itsenäisesti luettavaksi (ks. myös Perälä 2007: 110). Selvitän kirjasinkoon vaihtelua tarkemmin seuraavassa luvussa.

Agricolan *Messussa* on käytetty myös muita kuin varsinaisesti koodinvaihdoksi tulkittavissa olevia visuaalisia merkkejä ja keinoja. Lukujen ja selvästi erottuvien kappaleiden alkuun on yleensä la- dottu initiaali tai ne on kirjoitettu osit- tain antiikvalla ja osittain fraktuuralla. Kahden kirjainmuodon vaihtelun on ai- kanaan nähty antavan painoasulle eloi- suutta. Kappaleiden välillä on marginaali- merkkejä ja Alduksen lehtiä. Muissa aika- kauden teoksissa jaksotusta osoitettiin useimmiten punaisella värillä kirjoitetuin

ja lainaamisen erottaminen onkin historiallisessa koodinvaihtotutkimuksessa vaikeampaa kuin esi- merkiksi puhutun nykykielen tutkimuksessa, jossa muun muassa ilmauksen äänneasua voidaan käyt- tää rajanvedon kriteerinä (Pahta 2009: 292).

3. Olen laskenut mukaan myös latinan prepo- sitiot, kuten *ad* jne.

1. Ruotsinkielisiä koodinvaihtotapauksia esiin- tyi teoksessa vain kaksi.

2. Yksittäisten sanojen osalta kielihistorian tutkijan on usein hankala päätellä, milloin on kysy- mys koodinvaihdosta ja milloin lainaamisesta (ks. esim. Schendl & Wright 2011: 24). Koodinvaihdon

Kuva 1.
(Alli 1549; AM 1549: 48)⁴

sanoin (ks. esim. Agricolan *Rucouskiria*), piirtämällä lauseen aloittava versaali muusta tekstistä poikkeavalla värillä tai lisäämällä lauseiden väliin erottava alineamerkki. Kaikkiaan Agricolan julkaisuille ominaiseksi piirteeksi on osoittautunut tekstiasun, uskonnollisen sanoman ja kuvan keskinäinen yhteys. (Perälä 2007: 19, 118–120.) *Messussa* on kuitenkin vain mustalla värillä painettua tekstiä, eikä siinä ole marginaalimerkintöjä (vrt. esim. Agricolan *Se Wsi testamentti*).

Koodinvaihdon funktioita

Olen erottanut Agricolan *Messu*-tekstistä seuraavia koodinvaihdon funktioita: 1) yleiset konventiot, 2) viittaus arvokkaaseen lähteeseen, 3) solidaarisuuden ilmaiseminen, 4) rakennetta jäsentävä tehtävä ja 5) erikoiskielen ilmaukset. Tarkastelen seuraavaksi näitä erilaisia tehtäviä esimerkkien avulla.

Tietyt kirjoituskonventiot ovat tietyille tekstilajille tyypillisiä. *Messu*-tekstin analyysi osoittaa, että kieli vaihtuu tyypillisesti tiettyihin vakiintuneisiin käytänteisiin liittyvissä kohdissa. Seuraavat esimerkit edustavat yleisiin konventioihin perustuvia tapauksia: vuosilukujen merkit-

4. Senjälkiin antakoon kalkist veren ja sanokaan (rivi 1). Meidän Herran Jeesuksen Kristuksen veri kätkekõn sinun sielus ja ruumis ijankaikkisehen elämähän. Amen. (rivit 2–4). Sakramenttii jagettaisa mahtaa weisata ruotsin eli latinan kielen Jesus Christus är vår helsa tai Gudh wari loffuat eli Discubuit Jesus eli Divinum mysterium etc. (rivit 5–7)

semistä (esim. 1) ja synnintunnustukseen ja synninpäästöön kuuluvia traditioita (esim. 2–3).

- (1) Stocholmis. MDXLIX; Prenattatu Stocholmis Anno Domini⁵ 1549. (AM 1549: 35, 86)
- (2) – – meidän rukouksen pitää kuultaman hänen Isältäns hänen nimens tähden. Sacerdos accedens ad altare dicat: *Confiteor omnipotenti Deo et vobis fratres quod peccauerim nimis in vita cogitatione loquutione opere et omissione. Ides praecor vos orare pro me peccatore.* (AM 1549: 39)⁶
- (3) Deinde dicant ministri absolutionem. *Misereatur tui omnipotens Deus et remissis omnibus peccatis tuis, perducatur te ad vitam eternam. Amen.* Nyt noutaa alku eli introitus Herran ehtoolises taikka messus.⁷ (AM 1549: 39)

5. 'Herran vuonna'

6. 'Pappi astuen alttarille sanokoon: Tunnustan kaikkivaltiaalle Jumalalle ja teille, veljet, että olen tehnyt elämässäni paljon syntiä ajatuksin, puhein, töin ja laiminlyönnein. Siksi pyydän teitä rukoilemaan minun syntisen puolesta.'

7. 'Sitten lausukoot papit synninpäästön. Armahtakoon sinua kaikkivaltias Jumala ja antaen sinulle kaikki syntisi anteeksi johdattakoon sinut ikuiseen elämään. Amen.'

Päivämäärien ja vuosilukujen merkitsemiseen liittyy tyypillisesti vakiintuneita tapoja. 1500-luvun puolivälissä arabialaiset numerot olivat jo yleisesti käytössä suurimmassa osassa Eurooppaa, mutta roomalaiset numerot säilyivät edelleen vuosilukujen merkinnässä (Hill 1915; ks. esim. 1). Vuosilukuja on ollut tapana merkitä jo antiikin käsinkirjoitetuissa teksteissä sekä roomalaisilla että arabialaisilla numeroilla (ks. Adams 2003: 390–393). Tämä vaihtelu näkyy Agricolalla: *Messu*-teoksen etukannessa esiintyy roomalainen ja takakannessa arabialainen vuosiluku. Esimerkissä 1 esiintyvän latinankielisen ilmauksen *Anno Domini* suomenkielinen vastine on *JKr* eli Kristuksen syntymän jälkeen.

Toinen esimerkki yleisiin konventioihin perustuvasta koodinvaihtotapauksesta liittyy varsinaisen messutekstin sisältöön. Kristillisen maailman messukavaan ovat kuuluneet latinankieliset papin synnintunnustus eli *confiteor* (esim. 2) ja synninpäästö eli *absolutio* (esim. 3), joita on ajan kuluessa lyhennetty ja muokattu. Kyse on vakiintuneesta rituaalisesta traditiosta, jonka historia ulottuu pitkälle ja joka on nähtävissä vielä 1500-luvun Pohjois-Euroopan messukirjoissa (esim. *Messan på swensko, förbettrat*) latinaksi kirjoitettuna. 1500-luku oli katolisen kirkon ja reformaation oppien kohtaamisaikaa, jolloin Suomen katolinen kirkkotraditio oli vaihtumassa vielä vakiintumattomiin luterilaisen kirkon käytänteisiin. Tällaisille siirtymävaiheille on ominaista aiempien konventioiden osittainen käyttö, kun uusia tapoja ei ole vielä kokonaisvaltaisesti omaksuttu.

Toinen koodinvaihdon funktio on arvokkaaseen tekstiin ikään kuin auktoriteettina viittaaminen. *Messu* sisältää jumalanpalvelusten kulkua esittelevänä teoksena myös saarnan pitoon liittyviä ohjeita. Saarnateksteissä intertekstuaalinen viittaus Vanhaan tai Uuteen testamenttiin on tyypillinen ilmiö, koska ku-

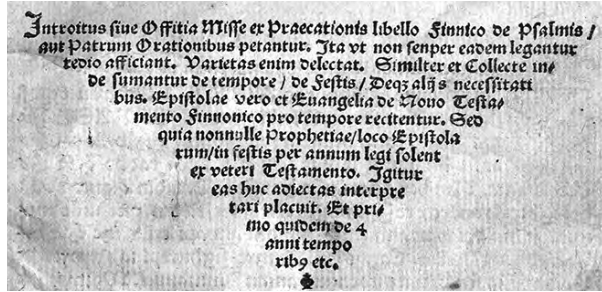
kin saarna perustuu jonkin raamatunkohdan tulkintaan (ks. esim. Wenzel 1994; ks. myös Nummila 2014: 56–58). Niinpä Agricolan *Messussakin* on viittauksia Raamattuun:

- (4) *Feria sexta et sabbato in quatuor temporibus. Esaie lviii cap.*⁸
Näitä sanopi Herra Jumala:
Huuða rohkiasti. Älä säästä.
Korgota sinun äänes niinkuin basuuna ja ilmoita minun kansalleni heidän syntiäns – –.
(AM 1549: 59)

Viittaus toiseen tekstiin tai sen osaan antaa lukijalle vihjeen kirjoittajan asian- tunteuksesta ja lukeneisuudesta. Esimerkissä 4 teksti on rakennettu niin, että saarnan otsikko on latinaksi ja seuraava lause alkaa suomeksi. Kielen vaihtuminen latinaksi antaa tässä lisää painoarvoa Vanhan testamentin Jesajan kirjalle ja luo vaikutelmaa, että tekstiin tulisi uskoa sen arvovaltaisuuden vuoksi. Esimerkki edustaakin hyvin konventionaalista tapaa viitata arvokkaaseen lähteeseen käyttäen latinaa. Tekstilaji vaikuttaa luonnollisesti siihen, millaisiin auktoriteetteihin viitataan. Koodinvaihto liittyy myös saarnan rakenteeseen, jota ohjaavat tietyt retoriset käytänteet. Käsittelemäni koodinvaihtotapaus onkin monifunktionen, ja sillä voi nähdä olevan jopa neljänlaisia tehtäviä: kysymys ei ole ainoastaan viittauksesta arvokkaaseen lähteeseen, vaan kyse on myös yleisiin konventioihin, tekstin rakenteeseen ja solidaarisuuteen liittyvästä ilmiöstä.

Kolmantena tarkastelen solidaarisuutta ilmaisevaa funktiota. Solidaarisuuden osoittaminen tarkoittaa yhteisvastuullisuutta, yhteenkuuluvuuden tunnetta ja myötämielisyyttä tietyn ihmisryhmän sisällä tai tiettyjen henkilöiden kesken.

8. 'Kvatemporpäivien perjantaina ja lauantaina Jesajan kirjan 58. luvusta.'

Kuva 2.
(AIII 1549; AM 1549: 51)⁹

Vielä 1500-luvulla latina oli kirkon ja pappien yhteinen kieli. Edellä esimerkissä 4 tekstin kirjoittaja on asettanut itsensä samalle tasolle lukijakuntaansa kuuluvien pappien kanssa, minkä seurauksena syntyy teologisen oppineisuuden yhdistämä sisäpiiri. Ulkopuolelle jäävät seurakuntalaiset, joiden kuultavaksi on tarkoitettu jälkimmäiset, suomeksi kirjoitetut, osat. Vastaavanlaisesta solidaarisuuden tai sisäpiiriin kuulumisen osoittamisesta löytyy *Messusta* muitakin esimerkkejä, joista esittelen seuraavaksi kaksi, toimintaohjeen (kuva 2) ja *etc.*-lyhenteen käytön (esim. 5). Kuvan 2 kolmion muotoon aseteltu virke on tulkinnan kannalta mielenkiintoinen, sillä kolmion muodon voidaan ajatella symboloivan pyhää kolminaisuutta. Mahdollisesti asettelussa voi olla kysymys myös käytännöllisistä syistä; tällä tavalla pitkä ohjeistus erottuu tekstistä papille paremmin (ks. Laine 2018: 51). Erilaisia tyylillisiä korostuksia onkin käytetty vanhassa kirjasuomessa auttamaan tekstin hahmottamista (mts. 54). Agricola on merkinnyt papeille tarkoitettuja ohjeita tekstin eri osioiden välille tietyllä tavalla kautta teoksen. Papin ohjeet on keskitetty sivulle ja painettu kauttaaltaan pienellä kirjaskoolla; niitä ei ole tarkoitettu lukea ääneen. Käsitökseni mukaan kuvassa 2 koodinvaihdon funktioina ovat sekä yleinen konventio että solidaarisuuden ilmaiseminen sisäpiirille latinan kielellä.

Myös *etc.*-lyhenne on kiinnostava, funktioiltaan monikerroksinen tapausesimerkki (esim. 5). Lyhenne esiintyy sekä latinan- että suomenkielisten virkkeiden loppusanana merkityksessä 'ja niin edelleen' ja viittaa siihen, että edellä esitetty luettelo tai keskeisen rukouksen ajatus jatkuu (ks. myös Lehtonen 2019: 259–260).

- (5) Rukolkaam. Kaikkivaltias Jumala, sinä joka tiedät, että me niin monessa ja suuressa tuskassa, inhimisen heikkouden tähden ei taida seisovaiset olla, anna meidän mielen ja ruumiin terveys, että myös kaikkia niitä kuin meitä syntien edestä vaivaavat, voisimme sinun pyhän aavus kautta miehuulisesta ylitsevoittaa. Jeesus Kristuksen *etc.* (AM 1549: 86)

Etc.-lyhenne rukouksen lopussa on tarkoitettu huomautukseksi papille; kysy-

9. 'Messun alku- eli toimitussanat voidaan ottaa suomalaisen rukouskirjan psalmeista tai kirkkoisien rukouksista. Näin jotta aina samojen tekstien lukeminen ei aiheuttaisi kyllästymistä. Vaihtelu nimittäin virkistää. Samoin kollehtarukoukset voidaan ottaa näistä ajankohdan, juhlapäivien tai muiden tarpeellisten seikkojen mukaan. Sen sijaan epistolat ja evankeliumitekstit on kulloinkin luettava suomalaisesta Uudesta testamentista. Joitakin Vanhan testamentin profetioita käsitellään ja selitetään tässä. Ensin puhutaan vuoden 4 paastojaksosta.'

mys on jälleen kahden kirkonmiehen keskinäisestä viestinnästä. Tämä lyhyt ohje antaa papille tietynlaista vapautta jatkaa itse omin sanoin, mutta toisaalta *etc.*-lyhenteeseen sisältyy rajoitus, joka ohjaa pysymään saman aiheen piirissä. On myös todennäköistä, että kirjoittajan keskeinen ajatus on ollut, että pappi noudattaa traditiota ja lopettaa rukouksen rituaalisesti, siihen liittyviä tiettyjä eleitä käyttämällä, Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen viittaamalla ja aamenen lausumalla. Lyhenne on Agricolan tekstissä aina jonkin keskeisen ajatuksen loppusanana. Elementillä on teeman päättävä funktio, mutta papille rakenteellinen elementti osoittaa käytännössä teeman jatkoa. Tämä konventio edustaa laajalle levinnyttä kirjallista käytäntöä, eikä kyse ole ainoastaan kristinuskoon kuuluvasta tavasta (ks. esim. Uusitalo 2019: 68).

Neljäntenä esittelen rakennetta jäsentävän funktion. Esimerkissä 6 koodinvaihto on johdatus saarnaan ja liittyy semanttisella tasolla läheisesti liturgiseen teemaan. Alla olevassa esimerkissä siirytään tekstin rakenteessa tasolta toiselle; kieli vaihtuu, kun siirytään johdatuksesta leipätekstiin.

- (6) *In vigilia natalis Christi. Esaias lxii.*¹⁰ En minä vaikenen Siionin tähden, ja Jerusalemin tähden en minä tahdo salata, siihenasti että hänen vanhurskaudens yleskäypi niinkuin paiste. (AM 1549: 55)

Johdatus ja teema ovat tekstin rakenteen kannalta tärkeitä, ja niiden tärkeyttä korostetaan latinankielisellä asulla. Kirjoittaja on todennäköisesti tarkoittanut nämä osiot seurakunnan jäsenille ääneen luettavaksi, sillä ne on merkitty tekstiin isolla kirjainkoodilla (vrt. pienellä kir-

10. 'Kristuksen syntymän aaton vigiliassa. Jesajan kirjan 62. luvusta.'

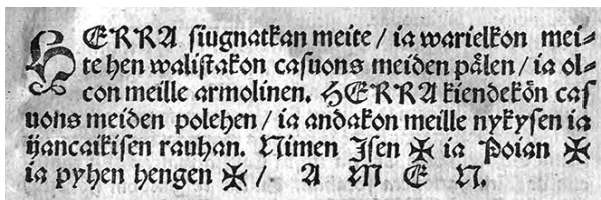
jasinkoodilla painetut papeille annetut ohjeet).

Viidentenä Agricolan *Messu*-tekstin sisältämien koodinvaihtojaksojen funktiona tarkastelen erikoiskielen ilmauksia. Niidenkin käyttö kertoo kirjoittajan asiantuntijaidentiteetistä. Havainnollistan tätä funktiota *amen*-esimerkkien avulla. Esimerkissä 7 *amen* esiintyy latinankielisen virkkeen jälkeen; esimerkissä 8 *amen*-sanana edellä on suomenkielinen virke.

- (7) Misereatur tui omnipotens Deus et remissis omnibus peccatis tuis, perducatur te ad vitam eternam. *Amen*. Nyt noutaa alku eli introitus Herran ehtoollisen taikka messus. (AM 1549: 39)
- (8) Meidän Herran Jeesusen Kristuksen ruumis kätkeköön sinun ruumiisi ja sielusi ijankaikkiseen elämähän. *Amen*. (AM 1549: 48)

Aamen on peräisin heprean kielen sanasta *āmēn* (אָמֵן), jonka alkuperäinen merkitys on ollut 'todella, totisesti' (LD s.v. *amen*; Häkkinen 2004 s.v. *amen*). Myöhemmin kristinuskon levittäessä ilmaus on ollut käytössä kreikassa (*ἀμήν*), latinassa (*amen*), englannissa (*amen*) ja monissa muissa kielissä. Sanaa on kristinuskossa, juutalaisuudessa ja islamissa käytetty erityisesti rukouksissa. Lausutulla tai laulettualla *amen* seurakunta yhtyy rukouksiin esimerkiksi messussa, rukoushetkissä ja kirkollisissa toimituksissa. Aineistossanikin käyttökonteksti viittaa siihen, että *amen* on sekä rukouksen vahvistava päätössana että ylistyssana. Esimerkissä 7 *amen*ella on selvästi myös edellä esitelmäni konventiona toimimisen funktio, sillä *amen* lausuminen on itsessään kirkkokieleen kuuluva vakiintunut tapa.

Historiallisen koodinvaihdon tutkimuksessa voidaan tarkastella osana kielten (koodien) vaihtelua myös symbolien

Kuva 3.
(Alli 1549; AM 1549: 50)

käyttöä (ks. esim. Nummila 2014: 56, jossa hän käsittelee *g*-, *m*- ja *b*-merkkejä). Kuva 3 havainnollistaa tapausta, jossa *Messussa* on osoitettu symboleilla koodinvaihto. Kuvassa kolme ristisymbolia esiintyy saman lauseen sisällä. Tarkastelen näitä maltanristisymboleja intrasententiaalisena koodinvaihtona ja vuorovaikutuksena. Lause viittaa Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen eli pyhään kolminaisuuteen. Esimerkkiin sisältyy Herran siunaus (4. Moos. 6:24–26) ja Jeesuksen antamasta lähetyskäskystä peräisin olevat sanat: ”Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen” (Matt. 28:19). Jumalanpalveluksen alku- ja päätössiunauksissa liturgi tekee kädellään ristinmerkin¹¹ lausuaan Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen (esim. Lempiäinen 2006: 210–211). Ristisymboleilla ohjeistetaan, missä kohdissa tekstiä ääneen lukiessaan liturgin tulee tehdä kädellään ristinmerkin eri vaiheet.

Ristinmerkin symboli on sidoksissa kristillisen kirkon kaavaan ja on luonteeltaan sekä erikoiskielen ilmaus että konventio. Symboli onkin vakiintunut niihin konteksteihin, joissa ristinmerkki esiintyy. Samankaltaisia symboleja löytyy sekä ruotsalaisista että muista suomalaisista 1500-luvun messukirjoista. Tätä tapausta onkin mahdollista pitää solidaarisuu-

11. Suvi Rajamäki (2015: 26) on osoittanut 1500-luvulta peräisin olevaa messukäsikirjoitusta käsittelevässä tutkimuksessaan, että tavallista mustetta kalliimpaa punaista väriä on käytetty sellaisissa kohdissa, joita ei ollut tarkoitettu ääneen lausuttaviksi; näitä kohtia ovat introitus-ohje, otsikot, ohjeet papeille sekä ristinmerkit.

den osoituksena, eli voidaan tulkita kysymyksessä olevan pappien keskinäinen sisäpiirin kieli. Sanallista ilmaisua pappien välillä ei tarvita, vaan lauseen sisälle on lisätty ristinmerkin symboleja, joiden merkitys on teologista asiantuntemusta omaavalle papille selvä. Sivistyneistö ja oppineet ovatkin tunnetusti käyttäneet latinaa tai muita kansalle vieraita kieliä, keskinäistä yhteenkuuluvuutta osoittavana mutta samalla kansasta erottavana keinona (esim. Nummila 2014: 59).

Lopuksi

Olen tarkastellut kirjoituksessani Mikael Agricolan *Messu*-teoksessa esiintyvää koodinvaihtoa historiallisen kielen tutkimuksen näkökulmasta, kulttuurista taustatietoa kontekstuaalisessa tulkinnassa hyödyntäen. Koodinvaihtona on tarkastelemassani tekstissä käytetty pääasiassa latinaa mutta myös ristinmerkin symbolia. Olen esitellyt viisi funktiota, joihin tutkimassani teoksessa tapahtuvan koodinvaihdon voidaan katsoa perustuvan. Koodinvaihdolla voidaan todeta olevan eritasoisia funktioita; näiden tasojen ja taustalla vaikuttavien motivaatioiden tulkinta on kuitenkin monimutkaista. Mikään funktio ei välttämättä ole tärkeämpi tai keskeisempi kuin toinen.

Analyysini perusteella voin todeta, että *Messussa* esiintyvää koodinvaihtoa yhdistää konventionaalisuus. Koodinvaihto on tekstilajisidonnaista, ja Agricola on noudattanut teoksessaan traditionaalista messukäytännön. Kieli vaihtuu kohdissa, jotka perustu-

vat yleisiin vakiintuneisiin traditioihin. Latinaa käytetään lisäksi neljässä muussa spesifimmässä funktiossa: arvokkaaseen lähteeseen viittaamassa, solidaarisuutta ilmaisevassa, rakennetta jäsentävässä tehtävässä ja erikoiskielen ilmauksissa. Agricolan *Messussa* koodinvaihto on siis sekä tilanteista (esim. 2) että metaforista (esim. 8). Tutkimus osoittaa myös, että latinaa on käytetty ammattikielenä eli pappien työkielenä, kun taas suomen kielen kohderyhmä on latinaa taitamaton kansa.

Kaikille tekstin koodinvaihtotapauksille on esitettävissä ainakin yksi kielen vaihtumiseen vaikuttanut syy. Koodinvaihto voi toimia tekstin osien erottajana, kohderyhmän osoittajana, eri ryhmien yhdistäjänä, vihjeenä, joka kertoo papille, kuinka hänen tulee tiettyssä kohdassa toimia, ja merkinä, joka varmistaa, että saarnan pidon yhteydessä tärkeä kohta on valmiiksi käsillä kielellä, jolla pappi saarnaa. Tulokset osoittavat, että koodinvaihto varhaisessa suomenkielisessä liturgisessa tekstissä perustuu kirjoittajan tietoiseen valintaan ja sille löytyy aina jokin kirjalliseen traditioon perustuva selitys.

Tutkimukseni tarjoaa katsauksen vanhan kirjasuomen aikaisten saarnatekstien funktioihin. Se on paljastanut, millaisia motivaatioita koodinvaihdon taustalla on, ja osoittanut, kuinka varhainen suomenkielinen kirjallisuus on rakentunut yhteiseurooppalaiselle kirkolliselle, kulttuuriselle ja kirjalliselle perustalle. Tutkimukseni perusteella ei voida tehdä yleisiä päätelmiä koodinvaihdosta vanhassa kirjasuomessa, mutta se tarjoaa tietoa varhaisissa liturgisissa teksteissä esiintyvistä vaihtelusta. Esiin ei nouse suuria eroja aiempaan muihin kieliin koskevaan historiallisen koodinvaihdon tutkimukseen nähden, vaan tulokseni ennen kaikkea vahvistavat aiempia käsityksiä vanhoissa teksteissä tavattavasta vaihtelusta. Koska suomen osalta historiallista koodinvaihdon tutkimusta on tehty vasta hyvin vähän, toimii työni pohjana tule-

valle tutkimukselle. Kaikkiaan konventionaalinen kielten vaihtelu vanhan kirjasuomen kauden teksteissä on hyvin konkreettinen esimerkki kielten kohtaamisesta keskiajan ja uuden ajan taitteessa.

KARIN PETERSON
karin.peterson@utu.fi

Kirjoittaja on Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tohtorikoulutettava.

Aineslähteet

- AIII 1549 = Mikael Agricolan teokset III. Näköispainos. Porvoo: WSOY 1987.
AM 1549 = Mikael Agricola 1549: *Messu*. Kaisa Häkkinen (toim.). Turku: Turun yliopisto 2013.

Kirjallisuuslähteet

- ADAMS, J. N. 2003: *Bilingualism and the Latin language*. Cambridge: Cambridge University Press.
GUMPERZ, JOHN 1982: *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
HEININEN, SIMO 2007: *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Helsinki: Edita.
HILL, GEORGE FRANCIS 1915: *The development of Arabic numerals in Europe*. Oxford: Clarendon Press.
HÄKKINEN, KAISA 2004: 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.
— 2013: Johdatus Mikael Agricolan messuun. – Kaisa Häkkinen (toim.), *Mikael Agricolan Messu* s. 9–34. Vanhan suomen arkisto 7. Turku: Turun yliopisto.
KNUUTILA, JYRKI 1997: Messukirjat ja kirkolliset käsikirjat. – Tuija Laine (toim.), *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja* s. 102–122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
KOVÁCS, MAGDOLNA 2009: Koodinvaihto ja kielioppi. – Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Päivi Pahta (toim.), *Kielet kohtaavat* s. 24–49. Tietolipas 227. Helsinki:

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAINEN, TUIJA 2017: *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Historiallisia tutkimuksia 275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2018: *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. Helsinki: Kansalliskirjasto ja Suomen kirjahistoriallinen seura ry.
- LD = *A Latin dictionary* 1962. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary / revised, enlarged and in great part rewritten by Charlton T. Lewis and Charles Short. Oxford: Clarendon Press.
- LEHTONEN, MARIA 2019: Havaintoja lyhentämiskäytänteistä eräissä 1500-luvun suomalaisissa käsikirjoitusteksteissä. – *Virittäjä* 123 s. 249–266.
- LEIWO, MARTTI 2009: Kielikontaktit antiikissa. – Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Päivi Pahta (toim.), *Kielet kohtaavat* s. 265–287. Tietolipas 227. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEMPIÄINEN, PENTTI 2006: *Kuvien kieli. Vertauskuvat uskossa ja elämässä*. Helsinki: WSOY.
- LUTHER, MARTIN 1526: *Deutche Messe und Ordnung des Gottesdiensts*. <http://pitts.emory.edu/dia/1526LuthRBook/DM1.cfm> (12.3.2017).
- Missale Aboense* 1488. <http://www.doria.fi/handle/10024/67149> (25.5.2017).
- MYERS-SCOTTON, CAROL 1993: *Duelling languages. Grammatical structure in codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.
- 2001: The matrix language frame model. Developments and responses. – Rodolfo Jacobson (toim.), *Code-switching worldwide II* s. 23–58. Berlin: Mouton de Gruyter.
- MÄKILÄHDE, ALEKSI 2012: ”*Immo ego vult habere aliquid res, dic latine with you*”. Koodinvaihtoa varhaismodernissa englantilaisessa koulunäytelmässä. Sivuaineen tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/76725/m%3%A4kil%3%A4hde2012.pdf?sequence=1> (12.2.2016).
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2011: *Tekijänimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilötarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Turun yliopiston julkaisuja, Annales Universitatis Turkuensis C 328. Turku: Turun yliopisto. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/73881/AnnalesC328Nummila.pdf?sequence=1> (2.6.2017).
- 2014: Koodinvaihto Mikael Agricolan Rukouskirjan kalenteriosassa. – *Sananjalka* 56 s. 50–66.
- PAHTA, PÄIVI 2009: Tuhat vuotta koodinvaihtoa englantilaisissa teksteissä. – Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Päivi Pahta (toim.), *Kielet kohtaavat* s. 288–308. Tietolipas 227. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAHTA, PÄIVI – NURMI, ARJA 2006: Code-switching in the Helsinki Corpus. A thousand years of multilingual practices. – Nikolaus Ritt, Herbert Schendl, Christiane Dalton-Puffer & Dieter Kastovsky (toim.), *Medieval English and its heritage. Structure, meaning and mechanisms of change* s. 203–220. Frankfurt: Peter Lang.
- PERÄLÄ, ANNA 2007: *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PETERSON, KARIN 2017: *Historiallinen koodinvaihto Mikael Agricolan Messuteoksessa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- PETRI, OLAUS 1541: *Messan på swensko*. Stockholm.
- 1548: *Messan på swensko, förbettrat*. Stockholm.
- RAJAMÄKI, SUVI 2015: *Uppsalan käsikirjan messun päätteitä ja suhde muihin reformaatioajan messuteksteihin*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- SCHENDL, HERBERT 2000: Linguistic aspects of code-switching in medieval

- English texts. – D. A. Trotter (toim.), *Multilingualism in later medieval Britain* s. 77–92. Cambridge: D. S. Brewer.
- 2002: Mixed-language texts as data and evidence in English historical linguistics. – Donka Minkova & Robert P. Stockwell (toim.), *Studies in the history of the English language. A millennial perspective* s. 51–78. TiEL 39. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SCHENDL, HERBERT – WRIGHT, LAURA 2011: Code-switching in Early English. Historical background and methodological and theoretical issues. – Herbert Schendl & Laura Wright (toim.), *Code-switching in Early English* s. 15–46. TiEL 76. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SEBBA, MARK 2012: Researching and theorising multilingual texts. – Mark Sebba, Shahrzad Mahootian & Carla Jonsson (toim.), *Language mixing and code-switching in writing* s. 1–26. New York: Routledge.
- SKH I = *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa*. Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.). Helsinki: Tammi 2002.
- USITALO, HARRI 2019: *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Turun yliopiston julkaisu, Scripta Lingua Fennica Edita C 471. Turku: Grano Oy.
- WENZEL, SIEGFRIED 1994: *Macaronic sermons. Bilingualism and preaching in late-medieval England*. Michigan: The University of Michigan Press.
- WRIGHT, LAURA 1992: Macaronic writing in a London archive, 1380–1480. – Matti Risänen, Ossi Ihalainen, Terttu Nevalainen & Irma Taavitsainen (toim.), *History on Englishes. New methods and interpretations in historical linguistics* s. 762–770. TiEL 10. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2000: Bills, accounts, inventories. Everyday trilingual activities in the business world of later medieval England. – D. A. Trotter (toim.), *Multilingualism in later medieval Britain* s. 149–156. Cambridge: D. S. Brewer.
- 2011: On variation in medieval mixed language business writing. – Herbert Schendl & Laura Wright (toim.), *Code-switching in Early English* s. 191–218. TiEL 76. Berlin: Mouton de Gruyter.

Havaintoja lyhentämiskäytännöistä eräissä 1500-luvun suomalaisissa käsikirjoitusteksteissä

Kuten tunnettua vanhimmassa kirjoitetussa suomen kielessä esiintyy runsaasti erityyppisiä vaikutteita vieraista kielistä. Yksi vähän tutkittu mutta merkittävä vierasvaikute on kirjoitustapaan omaksutut lukuisat lyhentämiskäytännöt ja etenkin latinasta lainatut lyhenteet (esim. *etc.*). Tässä kirjoituksessa selvitän eräiden vanhinta dokumentoitua suomea edustavien 1500-luvun käsikirjoitusten pohjalta, millaisia suomen kielen varhaiset lyhentämiskäytännöt ja lyhenteet olivat.

Lisäksi avaan lyhenteitä nykymerkein ja kontekstualisoin lyhentämiskäytännöt suhteessa latinan ja osin myös ruotsin vastaavaan aikaisiin käytänteisiin. Aineistonani on joukko vanhimpia suomenkielisiä käsikirjoituksia: Kangasalan missalen suomenkielinen messu (KMM), Westhin koodeksi, Uppsalan käsikirja (UKK) ja Uppsalan evankeliumikirjan katkelma (UEK). Nämä käsikirjoitukset sisältävät liturgisia ja hengellisiä tekstejä, ja niitä pidetään niin sanotusti esiagricolalai-

sina käsikirjoituksina; toisin sanoen tekstit on kirjoitettu ennen Mikael Agricolan vuonna 1549 painettujen liturgisten teosten ilmestymistä.¹

Tarkastelemistani teksteistä Kangasalan missalen suomenkielinen messu on Kangasalan seurakunnalle kuuluneen *Missale Aboensen* loppuun lisätyille lehdistille kirjoitettu jumalanpalvelusaineistoa sisältävä tekstikokonaisuus. Tekstit on ajoitettu 1540-luvun alkupuolelle (Häkkinen & Tuppurainen 2014). Westhin koodeksi, joka sisältää kirkkokäsikirjan, messuaineistoa ja sielunhoito-oppaan, on kirjoitettu suurimmaksi osaksi vuosina 1545–1549, mutta osa teksteistä näyttää olevan kopioitu vanhemmista lähteistä (Häkkinen toim. 2012: 9–10). Uppsalan käsikirja, joka on messun sisältävä kirkkokäsikirja, on ajoitettu 1500-luvun puoliväliin (Walta 2017a). Uppsalan evankeliumikirjan katkelma, jossa on Raamatun tekstejä, on ajoitettu vuosien 1541–1544 välille ja sitä pidetään vanhimpana säilyneenä suomenkielisenä tekstinä (Walta 2017b; Häkkinen toim. 2016: 138–165). Näiden lisäksi olen silmäillyt läpi 1500-luvun jälkipuoliskolle ajoitetun Tammelan gradualen suomenkieliset osat sekä 1500-luvun lopulle ajoitetusta Tukholman suomalaisen seurakunnan luterilaisesta gradualesta tehdyn litteraation (Häkkinen & Hannikainen 2013); mainitut tekstit eivät kuitenkaan tarjoa lyhenteiden osalta olennaista lisämateriaalia.

Käsikirjoituslähteeni ovat aikansa oppineiden käyttöön kirjoitettuja tekstejä. Ne liittyvät siihen historialliseen kehitykseen, jossa reformaation myötä kansankielestä tuli jumalanpalvelusten ja kirkollisten toimitusten kieli. Painettujen suomenkielisten tekstien puuttuessa papit

saattoivat käyttää kirkollisissa toimituksissa apunaan käsikirjoituksia.

Keskityn kirjoituksessani käsikirjoitusten suomenkielisiin osiin. Olen ottanut mukaan joitakin suomenkielisten virkkeiden keskellä olevia latinankielisiksi tulkittavia lyhenteitä, mutta kokonaan latinankielisten jaksojen lyhenteet olen jättänyt tarkastelun ulkopuolelle. En myöskään käsittele suomenkielisten tekstien latinankielisten otsikoiden lyhenteitä.

Käsikirjoitusaineistosta on olemassa aiempaa tutkimusta, ja siitä on julkaistu myös tieteellisiä editioita. Käsikirjoituksia on litteroitu, kuvailtu ja kommentoitu useissa lähteissä. (Ks. esim. Häkkinen toim. 2012 ja SKMI.) Näiden käsikirjoitusten tutkimuksen yhteydessä on tarkasteltu myös teksteissä esiintyviä lyhenteitä mutta vain suhteellisen pintapuolisesti keskittyen toisaalta yleisimpiin lyhenteisiin, toisaalta muutamiin erikoisuuksiin. Tarkasteleman editiot eivät ole aina yksimielisiä tekstin tulkinnoista, joten ”oikean” näkemys muodostaminen pelkästään editioiden pohjalta on haastavaa. Tutkijan onkin – Marko Lambergia (2009: 365) lainatakseni – ”perehdyttävä kirjoituksen ja kirjantuotannon kehitykseen, sillä pelkkiin editioihin luottava tutkija jää kollegojensa arviointien varaan”.

Esittelen seuraavaksi lyhyesti käsikirjoitustutkimuksen ja lyhentämisen keskeistä käsitteistöä sekä lyhentämisen juuria. Tämän jälkeen analysoin aineistossani ilmeneviä lyhentämiskäytänteitä. Viimeisessä luvussa kokoan havaintoni ja esittelen muutamia jatkotutkimusaiheita.

Käsitteistöä ja lyhentämiskäytänteiden taustaa

Suomenkielisiä käsikirjoituksia koskevaa paleografista eli kirjoittamista, kirjoitusmerkkien kehitystä, kirjoitusvälineitä ja kirjoittamisen käytäntöjä tutkivaa kirjallisuutta on saatavilla vain vähän. Myöskään alan termistö ei ole täysin vakiintunutta.

1. Kiitän Maria Kalliota kirjallisuusvinkeistä sekä pohdinnoista muutamien tekstissä esitettyjen lyhennetulkintojen parissa. Kiitän myös Viritäjän anonyymejä arvioijia sekä Kirsi-Maria Nummilaa heidän kommentistaan.

Paleografinen tutkimus on Suomessa pitkään keskittynyt vieraskielisiin, lähinnä latinan- tai ruotsinkielisiin, käsikirjoituksiin. Niinpä sen käsitteistökin on lainattu vieraskielisiä käsikirjoituksia koskevasta paleografisesta kirjallisuudesta. Muiden muassa Lamberg (2009: 368–369) käyttää latinalaista paleografiaa käsittelevässä artikkelissaan latinaan perustuvaa termistöä.

Tarkastelemani aiheen kannalta keskeiselle käsitteelle *lyhennemerkki* annetaan *Tekstuaalitieteiden sanastossa* (s.v. *lyhennemerkki*) seuraava yleisluontoinen määritelmä:

Antiikin ja keskiajan käsikirjoituksissa käytetyn lyhennejärjestelmän mukainen merkintä, joissa [sic!] sana typistetaan jättämällä osa kirjaimista kirjoittamatta tai korvaamalla kirjaimia, merkkiryhmä tai sana erikoismerkillä. Kirjainten puuttuminen merkitään usein erilaisin sanan yläpuolelle tehdyn merkein tai kirjoittamalla sanan taivutusmuodon määrittämisen kannalta tarvittavat viimeiset kirjaimet yläindeksiksi. Nykykirjaimistossa yhä käytössä oleva keskiaikainen lyhennemerkki on &-merkki.

Tästä määritelmästä poiketen käytän tekstissäni yksittäisistä merkeistä nimityksiä *lyhennemerkki* ja *merkki*; useamman merkin kokonaisuuksista käytän puolestaan nimityksiä *lyhennemerkintä* tai pelkkä *merkintä*.

Vanhimman kirjoitetun suomen kielen lyhentämiskäytänteillä oli esikuvansa vieraissa kielissä ja perustansa keskiajan ja antiikin käsikirjoituksissa. Antiikin Roomassa oli käytössä kolme lyhentämissysteemiä: *notae juris* tai *notae antiquae*, jota käytettiin etenkin oikeudellisissa asiakirjoissa, *tironinen notae*, joka on saanut nimensä Ciceron kirjurin Tiron mukaan, ja *nomina sacra* eli pyhien nimien lyhentämissysteemi, jonka kristityt lainasivat

heprean kielen käytänteistä. Lyhenteitä käytettiin etenkin ajan säästämiseksi eli kirjoittamisen nopeuttamiseksi. Lyhentämiskäytänteet periytyivät myöhempään latinan kieleen, jossa merkintätavat kehittyivät ja käytettyjen lyhenteiden määrä kasvoi. Keskiajalla runsasta lyhenteiden käyttöä motivoi etenkin kirjoitusmateriaalien kalleus – lyhenteillä voitiin säästää tilaa. Latinan systeemi omaksuttiin kansankieliin, joissa lyhenteiden määrä jäi yleensä vähäisemmäksi kuin latinassa. (Ks. esim. Bischoff 2013: 150–156.) Latinan lyhentämiskäytänteitä omaksuttiin myös suomen kielen kirjoittamiseen. Vanhimmissa suomenkielissä käsikirjoituksissa tavataan erilaisia lyhenteitä vaihtelevasti. Latinasta lyhentämiskäytänteet ovat olleet tuttuja käsikirjoitusten kirjoittajille ja käyttäjille, joiden koulutukseen on kuulunut ainakin jonkin verran latinan opintoja.

Koska käsikirjoitusten lyhentämiskäytänteet juontuvat latinan kirjoitustavoista, esittelen aineistoni lyhenteitä pääasiassa keskiaikaisen latinan lyhentämistä käsittelevän kirjallisuuden pohjalta. Latinan käytänteitä esittelen kuitenkin vain niiltä osin kuin niiden vaikutus näkyy aineistossani.

Lyhenteistä (lat. *abbreviatio*, engl. *abbreviation*) on tapana erotella ainakin suspensiolyhenteet (engl. *suspensions*; esim. latinankielisen sanan *imperator* lyhenteenä *IMP.*) ja kontraktiolyhenteet (engl. *contractions*; esim. latinankielisen sanan *deus* lyhenteenä *ds*; ks. esim. Cappelli 1982 [1899]). Suspensiolyhenteet vastaavat lähinnä nykysuomen loppulyhenteiksi nimettyä lyhennetyyppejä (esim. sanan *tunti* lyhenteenä *t*) ja kontraktiolyhenteet lähinnä nykysuomen sisälyhenteitä (esim. sanan *kerros* lyhenteenä *krs*) (vrt. KO s. 143). Vanhojen tekstien lyhenteitä kuvaava tyypittely ei kuitenkaan vastaa täysin nykysuomen lyhennetyyppejä, eivätkä näihin tyypittelyihin kuuluvat nimitykset näin ollen ole keskenään synonyymisia. Käytänkin keskiajan ja uuden ajan taitteen aikai-

sista lyhennetyypeistä tässä erikseen esittelemiäni nimityksiä.

Sekä suspensioissa että kontraktioissa on tyypillisesti käytetty jotakin merkkiä osoittamassa, että yksi tai useampia kirjaimia on jätetty pois (Clemens & Graham 2007: 90). Sen lisäksi, että Cappelli (1982 [1899]) ja häntä seuraten muiden muassa Lamberg (2009: 368–369) jakavat lyhenteet suspensioihin ja kontraktioihin, he erottelevat neljä muuta ryhmää: pysyvämerkityksiset lyhennemerkit (esim. latinassa arabialaista numeroa 9 muistuttava merkki *us*-päättteen merkinä), vaihtelevamerkityksiset lyhennemerkit (esim. latinassa puolipiste: lyhenne *quib*; on *quibus*² ja lyhenne *ui*; on *uidelicet*), kirjainten ylle sijoitetut kirjaimet (esim. latinassa *a^a* sanan *anima* lyhenteenä) ja sopimuksenvaraiset merkit (esim. latinassa = sanan *esse* lyhenteenä).³ Ryhmät ovat osittain päällekkäisiä, ja osa lyhennemerkeistä voidaan luokitella eri tavoin riippuen esiintymisyhteydestä. Esittelen eri lyhennetyyppejä ja niissä tavattavia merkintätapoja tarkemmin seuraavissa luvuissa.

Suspensiot

Termi *suspensio*(*lyhenne*) juontuu latinan verbistä *suspendere* 'to hang', 'riippua'. Suspensioista käytetään englanniksi myös nimitystä *truncation*, joka juontuu latinan verbistä *truncare* 'to cut off', 'leikata pois'. (Ks. esim. Dinkova-Bruun 2012: 1; Cappelli 1982 [1899]: 1; Lamberg 2009: 368–369.) Suspensioissa sanan lopusta

2. Käsikirjoituslitteraatioissa lyhenteiden avatut kohdat on yleensä merkitty joko kursiiivilla tai alleviivaamalla. Tästä poiketen olen kursivoinut sekä aineistoni että latinan esimerkkien kielenäytteet mutta lihavoinut aukikirjoitetut kohdat, jotta ne erottuisivat muusta näytteestä. Aineistosta poimittujen kielenainesten kirjoitusasut olen pyrkinyt kirjoittamaan muuten aineistolähteiden kirjoitusasuja noudattaen, mutta lyhennemerkinä olen siis avannut.

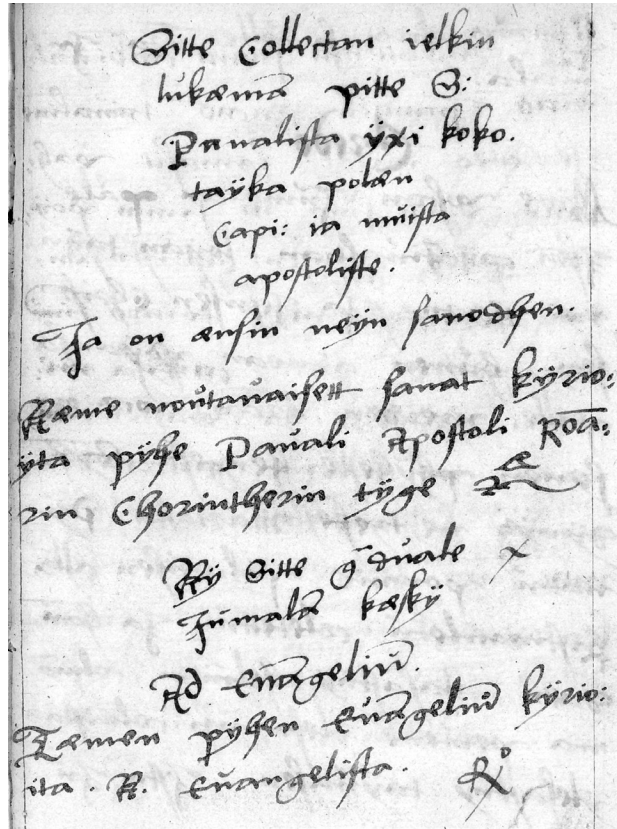
3. Lyhennemerkkiryhmien suomenkieliset nimet Lamberg 2009: 368–369.

jätetään pois yksi tai useampia kirjaimia. Suspensiolyhentäminen voi olla kuitenkin myös syllabista, jolloin jätetään pois yksi tai useampi kirjain jokaisen tavun lopusta. Suspensioiksi luetaan myös sellaiset lyhenteet, jotka on muodostettu useammasta kuin yhdestä lopusta lyhennetystä sanasta (esim. latinan lyhenne *fq* sanallistosta *filius quondam*). (Cappelli mts. 4.)

Kuten edellä totesin, suspensioissa on usein jokin lyhentämistä osoittava merkki (Clemens & Graham 2007: 90). Jotkin suspensioissa tavattavat lyhennemerkit ja merkintätavat voivat esiintyä myös kontraktioissa. Suspensioissa käytetään lisäksi joitakin erityisiä lyhennemerkkejä, jotka osoittavat, että sanan lopusta puuttuu kirjaimia, mutta jotka eivät ilmoita, mitä elementtejä lyhennetystä sanasta puuttuu. Yksi Cappellin esittelemä vain suspensioissa käytetty merkki on piste (esim. *s.p.d.* sanoista *salutem plurimam dicit*; ks. Cappelli 1982 [1899]: 2).

Aineistossani on useita erilaisia suspensioita, ja tavallisimmin ne on merkitty kaksoispisteellä tai sanan päälle merkityllä viivalla, joka voi suspensiossa olla joko yleinen lyhennemerkki tai *n*- tai *m*-kirjaimen korvaava nasaalimerkki. Suspensio on voitu merkitä myös arabialaista numeroa 9 muistuttavalla pysyvämerkityksisellä merkillä (pysyvämerkityksisistä merkeistä tuonnempana). Nykykielen mukaista pistettä osoittamassa lyhentymistä tapaa harvoin. Hyvä näyte runsaasti erilaisia lyhenteitä sisältävästä tekstistä on Westhin koodeksin Litania (Westh 73r–75v⁴). Siinä lyhenteillä on korvattu usein toistuvia sanoja ja fraaseja: Esimerkiksi *armadha*-sana esiintyy paitsi kokonaan kirjoitettuna myös asuissa *Ar*: ja *Arma*:. Lau-seke *Laupias Herra Jumala* on lyhennetty

4. Viittaan aineistolähteistä Kangasalan Missalen messuun digitoidun tiedoston sivunumeroinnilla ja muihin lähteisiin noudattaen lehtinumerointia, jossa lehden oikeaa eli recto-puolta osoittaa *r* ja vasenta eli verso-puolta *v*.

Kuva 2. Uppsalan käsikirjan folio 89r (UKK 89r).

kreikkalaiseen käytäntöön. Jotkin latinankieliset nimilyhenteet sisältävät myös kreikan kirjoitusmerkkejä, kuten Kristusta tarkoittava *xps*. (Clemens & Graham 2007: 89.)

Aineistoni pyhissä nimissä esiintyy etenkin kontraktioita mutta myös suspensioita ja niin sanottua kontraktiosuspensiotyyppiä, jossa kirjaimia on poistettu sekä keskeltä että lopusta. Esimerkiksi *Chre*+lyhenneviiva tarkoittaa sanaa *Christe* (esim. Westh 125r, UKK 88r) ja *Chus*+lyhenneviiva sanaa *Christus* (esim. UKK 93r); *Herra*-sanana *er* on voitu merkitä lyhennemerkillä (esim. Westh 17r ja 134r) ja *Jumala* on usein kirjoitettu asussa *Ju^a*. Myös kreikkalaisia kirjoitusmerkkejä esiintyy joissakin Kristukseen viittaavissa

lyhenteissä: esimerkiksi *X^e* on *Christe* (esim. Westh 96v) ja *x⁹* on *Christus* (esim. Westh 118v ja 122r).⁶ Pyhien nimien lisäksi kontraktioita esiintyy muissakin sanoissa; muiden muassa sanansisäisen vokaalin kanssa esiintyvä *r* tai pelkkä *r* on voitu lyhentää. Esimerkiksi Uppsalan käsikirjan foliolla 100r *terueydhexi*-sanassa ensimmäisen tavun *er* on merkitty lyhennemerkillä.

Yleiset lyhennemerkit

Yleisillä lyhennemerkeillä tarkoitetaan merkkejä, joita voidaan käyttää sekä kont-

6. Lyhenteissä *x* on kreikan khii-kirjaimen merkkinä, mistä syystä olen avannut sanan *ch*-alkuisena.

raktioissa että suspensioissa mutta jotka eivät kerro, miten sanaa on lyhennetty; ne toimivat vain yleisesti lyhentämisen osoittimina (Cappelli 1982 [1899]: 1). Yleisiä lyhennemerkkejä tunnetaan useanlaisia, mutta aineistossani esiintyy vain sanan päälle kirjoitettu vaakasuora viiva. Käsiälästä riippuen viiva voi olla myös kaareva tai muistuttaa tildeä eli aaltoviivaa. Samaa merkkiä voidaan käyttää myös nasaalimerkkinä eli korvaamassa *n-* tai *m-* kirjainta (ks. tark. seuraavaa lukua). Olen kuitenkin Cappellia (mt.) seuraten esitellyt kyseistä merkkiä eri ryhmissä ottaen huomioon sen monet funktiot. Suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa merkistä on käytetty nimitystä nasaaliviiva harhaanjohtavasti silloinkin, kun se ei osoita nasaalin eli *n:n* tai *m:n* lyhentymistä (ks. esim. Rajamäki 2015: 29–30).

Aineistossani ulkoasultaan vaihteleva viiva esiintyy yleisenä lyhennemerkinä Kangasalan missalen suomenkielisessä messussa, Westhin koodeksissa ja Uppsalan käsikirjassa. Kangasalan messussa viivalla on lyhennetty esimerkiksi *u-* kirjain sanassa *hyestisiugnasi* (KMM 372). *Alleluja*-sanan lyhenteessä kirjainyhdistelmän *alla* päälle on merkitty kaksi lyhenneviivaa osoittamaan kahden eri kohdan lyhentämistä: *alleluja* (KMM 374). Kaisa Häkkinen ja Erkki Tuppurainen (2014: 20) esittävät lyhennemerkin kaksinkertaisena ristinä (a₁||a) todeten, että sanasta on näkyvissä vain alku- ja loppukirjain. Häkkisen ja Tuppuraisen erikoisena esittelemä *alleluja*-sanan lyhenne on kuitenkin latinankielisten lyhentämiskäytänteiden perusteella tulkittavissa edellä esittämäkseni kirjainyhdistelmäksi kaksine lyhennemerkkeineen.

Westhin koodeksissakin *alleluja*-sana on lyhennetty yleisellä lyhenneviivalla mutta vain yksinkertaisella, jolloin sanassa tulkitaan olevan ainoastaan yksi lyhennemerkintä: *alla+lyhenneviiva* eli *alleluja* (Westh 17v). Toisaalta yleinen

lyhenneviiva esiintyy yksinään myös esimerkiksi *Ewangeliu*m-sanan lyhenteessä *Ewangelm+lyhenneviiva*, jossa se osoittaa kirjainten poistoa sekä *l:n* edeltä että jäljestä. Yksittäinen yleinen lyhenneviiva esiintyy myös esimerkiksi lyhenteessä *Chrus+lyhenneviiva* eli *Christus* (Westh 70r). Uppsalan käsikirjassa yleisellä lyhenneviivalla merkityiksi lyhenteiksi ovat tulkittavissa lähinnä useat *herra*-sanat, esim. *Hran+lyhenneviiva* eli *Herran* (UKK 96v).

Pysyvämerkityksiset lyhennemerkit

Pysyvämerkityksiset lyhennemerkit tarkoittavat aina samaa merkin asemasta riippumatta. Yleisin tällainen merkki on nasaalin merkinä käytetty vaakasuora viiva tai pieni kaari tai lenkki. Suomenkielisten käsikirjoitusten tutkimuksessa käytetään yleensä termiä *nasaaliviiva* tai *-merkki*. Kyseessä on sama merkki kuin edellä esitelty yleisenä lyhennemerkinä käytetty viiva. Vanhoissa suomenkielisissä teksteissä merkkiä käytetään yleisimmin osoittamassa nasaalin lyhenemistä. (Vrt. Cappelli 1982 [1899]: 13–14.)

Nasaalimerkillä lyhennettyjä kohtia on kaikissa aineistoni käsikirjoituksissa, niin suspensioissa kuin kontraktioissakin. Merkki on tavallisesti kirjoitettu sen kirjaimen tai tavun päälle, joka edeltää poistettua nasaalia, esimerkiksi *ikänes+nasaaliviiva* eli *ikä-nens*, *sama+nasaaliviiva* eli *saman* (KMM 370), *nij+nasaaliviiva* eli *nijn*, *anname+nasaaliviiva* eli *annamme* (Westh 33r), *ana+nasaaliviiva* eli *anna*, *kuuliaine+nasaaliviiva* eli *kuuliainen* (UKK 106r), *heijttäkäme+nasaaliviiva* eli *heijttäkämme* ja *ottama+nasaaliviiva* eli *ottaman* (UEK 3v ja 6r).

Toinen yleisesti esiintyvä pysyvämerkityksinen lyhennemerkki on arabialaista numeroa 9 tai suurta rivinylistä pilkkua muistuttava merkki, joka esiintyy latinassa *us*-päätteen merkinä (esim. *prig*

eli *prius*).⁷ Latinassa merkki esiintyy usein rivinyllisenä erotukseksi rivillä esiintyvistä numeroa 9 muistuttavasta merkistä, jota käytetään kirjainyhdistelmien *con* ja *cum* merkkinä. (Cappelli 1982 [1899]: 14–15.) Mainitunlainen merkki esiintyy Westhin koodeksissa ja Uppsalan käsikirjassa *-us*-lopun merkkinä riville kirjoitettuna: *Christ9* eli *Christus* (Westh 116v), *Jes9* eli *Jesus* (esim. UKK 93r) ja *andexian-dam9* eli *andexiandamus* (UKK 94r).

Cappelli esittää pysyvamerkityksisenä lyhennemerkinä myös arabialaista numeroa 7 muistuttavan merkin, jolla voidaan korvata kirjainpari *et* tai yksinäis-*e*. Latinassa merkkiä käytetään sekä konjunktion *et* 'ja' merkkinä että osana pidempiä sanoja, joissa esiintyy yksinäis-*e* tai *et*-kirjainyhdistelmä. Latinan sanan *et* 'ja' ja fraasin *et cetera* 'ja niin edelleen' lyhenteitä Cappelli (1982 [1899]: 17; 1912: 408–409) esittelee myös sopimuksenvaraisten merkkien joukossa. Aineistossani arabialaista numeroa 7 muistuttava merkki esiintyy juuri latinan sanan *et* ja fraasin *et cetera* lyhenteenä. Esittelenkin näitä lyhenteitä tuonempana sopimuksenvaraisten merkkien yhteydessä.

Kirjaimen *r* sisältäviä tavuja on aineistossani lyhennetty aaltoviivalla, joka muistuttaa *n*- tai *u*-kirjainta (vrt. Cappelli 1982 [1899]: 16). Tarkastelemissani teksteissä tällaisia lyhenteitä esiintyy usein sanoissa *seurakunta* ja *sakramentti* (ks. esim. Westh 52r; UKK 116r, 117r). Yksi tällainen niin sanottu *r*-lyhenne esiintyy Uppsalan käsikirjan foliolla 89r rivillä 11 (kuvassa 2): *Graduale*-sanana *ra* on merkitty aaltoviivalla. Vokaalin ja *r*:n merkinä aaltoviiva puolestaan on esimerkiksi Uppsalan käsikirjassa (98v) sanaparin *Sancta marcus* lyhenteessä, jossa *Sancta*-sanana lyhenteenä on *S*. ja *marcus*-sanana lyhenteenä *m:n*, rivinyllisen aaltoviivan, *c:n* ja numeroa 9 muistuttavan mer-

7. Teknisistä syistä johtuen käytän lyhennemerkin tilalla numeroa 9.

kin yhdistelmä.⁸ Samaa lyhennetyyppiä edustaa myös Westhin koodeksin foliolla 104r esiintyvä, tässä auki kirjoitettu *paraxenna*-sana. Häkkinen (toim. 2012: 150) avaa sanan asuun *parhaxenna*, mutta *h*:ton tulkinta on lyhennetyypin kannalta oikeampi ja vanhassa kirjasuomessa mahdollinen. Vastaavaa asua tavataan myös lyhentämättömänä ainakin Uppsalan käsikirjassa (UKK 106r). Aaltoviivan lisäksi *r*:n sisältäviä tavuja on aineistossani lyhennetty myös vaihtelevamerkityksellä lyhennemerkillä, jonka esittelen seuraavassa luvussa.

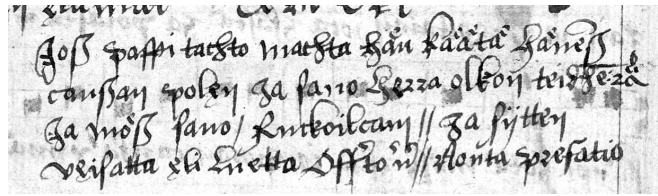
Vaihtelevamerkityksiset lyhennemerkit

Vaihtelevamerkityksisten lyhennemerkkien tulkinta riippuu kontekstista. Aineistossani tällaisena lyhennemerkinä esiintyy suora tai hieman kaareva viiva. Sitä käytetään myös yleisenä lyhennemerkinä ja nasaalimerkinä (ks. edellisiä lukuja), mutta merkitys vaihtelee silloin, kun se on *d:n*, *h:n* tai *l:n* yläpidennyksen⁹ päällä tai kun se on *p:n* tai *q:n* yläpuolella tai niiden alapidennyksen päällä (Cappelli 1982 [1899]: 19–20). Näitä kaikkia latinassa tavattavia tapauksia ei esiinny aineistossani.

Viiva esiintyy aineistossani *h:n* yläpidennyksen päällä ikään kuin jakaen yläpidennyksen kahtia ja osoittaen tavun *her* lyhentymistä *Herra*-sanassa (ks. esim.

8. Edellä esiteltyjen *r*-lyhenteiden aukikirjoittamiseen on tutkimuksissa sovellettu erilaisia käytäntöjä: *Suomen kielen muistomerkkejä I* -teoksessa kyseisiä kohtia on merkitty yläindeksiin eli päälinjan yläpuolelle kirjainten ylle kirjoitetulla *r*-kirjaimella (SKMI s. 76–77). Häkkinen (toim. 2012) on merkinnyt tällaisia lyhenteitä avatessaan *r*:n kursiiivilla.

9. Yläpidennys tarkoittaa pienaakkosen sitä osaa, joka nousee merkkien päälinjan yläpuolelle, alapidennys puolestaan sitä osaa, joka laskee peruslinjan alapuolelle. Kirjainten vartalo jää peruslinjan ja päälinjan väliin. (Ks. Tekstuaalitieteden sanasto s.v. *alapidennys*, *peruslinja*, *päälinja*, *yläpidennys*.)

Kuva 3. Leike Westhin koodeksin foliosta 83v (Westh 83v).

KMM 367; Westh 30r, 32r). Myös Uppsalan käsikirjassa *Herra*-sana on usein lyhennetty viivalla, mutta viiva on koko sanan tai lähes koko sanan eikä vain *h*-kirjaimen päällä; täten viivan voi nähdäkseni tulkita ennemminkin yleiseksi lyhennemeriksi (ks. esim. UKK 96v). Käytännössä Uppsalan käsikirjan *Herra*-sanojen tulkinnassa on samantekevää, katsooko viivan yleiseksi vai vaihtelevamerkityksiseksi lyhennemeriksi.

Aineistossani viiva esiintyy *p*-kirjaimen yhteydessä eri asemissa. *p*:n alapidennyksen poikki menevä suora viiva osoittaa *per*-tavun lyhentymistä: esimerkiksi *pkelen+viiva* eli *perkelen* (Westh 101r), *pkele+viiva* eli *perkele* (UKK 95r). *p*:n alapidennyksen poikki menevä kaareva viiva, joka muodostaa lenkin alapidennyksen vasemmalle puolelle, osoittaa *pro*-tavun lyhentymistä: esimerkiksi *ppheta+viiva* eli *propheta* (Westh 116v). *p*:n yläpuolelle kirjoitettu viiva puolestaan ilmaisee *pre*-tavun lyhentymistä: *pfatio+viiva* eli *prefatio* (UKK 92r). Aivan kuten latinankielisissä teksteissä viivaa käytetään aineistossani myös *q*:n alapidennyksen päällä osoittamassa *qui*-tavun lyhentymistä etenkin sanassa *quin* (esim. *qn+viiva* eli *quin* UKK 96v).

Vaihteleva merkitys on myös väärin päin olevaa kysymysmerkkiä tai pystyä *r*-kirjainta muistuttavalla merkillä. Merkki esiintyy lähinnä *r*-kirjaimen sisältävien tavujen lyhenteenä, ja se on toisinaan ajansäästämiseksi yhdistetty edeltävään kirjaimen ohuella viivalla (ks. Derolez 2010:

83). Merkin kirjoittaminen kiinni edeltävään kirjaimen nopeuttaa kirjoittamista, kun kynää ei tarvitse nostaa paperista. Edeltävän kirjaimen ja lyhennemerkin yhdistäminen ohuella viivalla on *r*:n sisältävien tavujen lyhennyksistä levinnyt muiden peruslinjan yläpuolelle kirjoitettujen lyhennemerkkien yhteyteen. Niin kutsutuissa *r*-lyhenteissä edeltävän kirjaimen lopun ja lyhennemerkin yhdistämistä viivalla on käytetty alkuaan goottilaisessa kursiivikirjoituksessa, mistä se on levinnyt joihinkin muihin kirjoitustyyliin. (Derolez 2010: 83–84; Bischoff 2013: 157.) Seuraavissa esimerkeissä on lyhennetty joko *r* ja sitä seuraava tai edeltävä vokaali tai pelkkä *r*-kirjainta seuraava vokaali: *suri* (Westh 104r), *perāti* (Westh 105v), *paremin* (Westh 106r), *Offertorium* (Westh 83v; ks. kuvaa 3, rivi 4), *Herra* (Westh mm. 17r, 75r ja 134r), *teruedhexi* (UKK 100r). Joissakin lyhenteissä itse lyhennemerkki on sulautunut yhdistävään viivaan eikä erotu siitä. Lyhennetyt *Offertorium*-sanan loppunasaalin lyhennemerkki on kirjoitettu edeltävään kirjaimen kiinni koukerolla, eikä tapaus juuri eroa niin sanotuista *r*-lyhenteistä. Lars Svenssonin (1974: 44) mukaan samantyyppistä koukeroa käytetään lyhennemerkinä ruotsinkielisissä käsikirjoituksissa etenkin suspensioissa mutta myös kontraktioissa. Svenssonin esimerkit ovat kaikki sanoja, joissa lyhennettyyn kohtaan sisältyy *r*-kirjain.

Latinankielisissä teksteissä vaihteleva merkitys on myös lyhenteillä, joissa on piste yksittäisen kirjaimen molemmin

puolin (Cappelli 1982 [1899]: 22). Aineistossani tällaisia lyhenteitä edustaa vain tapaus .N. Lyhenne esiintyy Uppsalan käsikirjan toimituskaavoissa niissä kohdin, joissa kuuluu mainita henkilön nimi. (Vrt. Cappelli 1912: 230.) Suvi Rajamäki (2015: liite 2, folio 89r) on Uppsalan käsikirjan messun aukikirjoituksessa merkinnyt lyhenteen niin, että ensimmäinen piste sijoittuu edeltävän sanan perään eikä osaksi lyhennettä. Teoksessa *Suomen kielen muistomerkkejä I* on Uppsalan käsikirjan pistelyhenteet tulkittu edellä esittämälläni tavalla; toisin sanoen pisteiden on nähty kuuluvan itse lyhenteeseen (SKMI s. xx). Westhin koodeksissa on vastaavissa kohdin käytetty lyhennettä N:, jossa kaksoispiste on suspensiolyhenteen merkki.

Kirjainten ylle sijoitetut kirjaimet

Kirjainten yläpuolelle eli yläindeksiin sijoitettuja kirjaimia osoittamassa sanan lyhentymistä esiintyy niin sanan keskellä kuin lopussakin. Sanan lopussa yläindeksiin sijoitetut kirjaimet, sekä konsonantit että vokaalit, osoittavat yleensä sanan loppua. Joitakin kirjaimia käytetään kuitenkin yläindeksissä ilmaisemassa sanan lyhentämistä jollakin tietyllä tavalla. Esimerkiksi vokaali konsonantin yläpuolelle kirjoitettuna edustaa kirjoitettua vokaalia ja r-kirjainta. (Cappelli 1982 [1899]: 30.) Aineistossani esiintyy ainoastaan sanan loppua osoittavia yläindeksiin sijoitettuja kirjaimia. Niissä lyhennetyt kohdat on täydennettävä kontekstin perusteella ilman lyhennetyypistä saatavaa vihjettä oikeasta tulkinnasta. Toisaalta tätä lyhennetyyppeä käytetään usein tiettyjen sanojen lyhentämiseen, esimerkiksi ju^a on *jumala*, sin^n on *sinun*. Yläindeksilyhenteitä esiintyy etenkin Westhin koodeksissa. Kuvassa 1 (s. 253) Westhin koodeksin foliolla 73r rivillä 15 on yksi yläindeksilyhenne: va^{le} eli *variele*.

Westhin koodeksissa folion 109r toisella rivillä Kristusta tarkoittava lyhenne,

jossa on yläindeksikirjoitusta, on käsi-alasta johtuen vaikeatulkintainen. Teoksessa *Suomen kielen muistomerkkejä I* (SKMI s. 138) lyhenne on asussa *C'sen*. Tällä kannalla näyttäisi aukikirjoituksen perusteella olevan myös Häkkinen (toim. 2012: 157): aukikirjoituksessa alkukirjain C ja loppu-*sen* on jätetty kursivoimatta, eikä teoksessa ole kommentoitu kyseistä kohtaa kuten muita X:llä kirjoitettuja Kristukseen viittaavia sanoja. Alkuperäislähteessä on tulkintani mukaan kuitenkin x , yläindeksissä joko v tai jokin muu kirjain ja *sen*-loppu. Jos yläindeksin kirjain on v , se on $u:n$ merkki. Joka tapauksessa lyhenteen ensimmäisen kirjaimen tulkintaa $x:ksi$ tukee sekä lähiympäristön x -kirjainten samankaltaisuus että nimen lyhentämisperinne. Nimen *Christus* lyhenteessä on yleisesti latinankielisissä teksteissä käytetty x -kirjainta, jonka käyttö juontuu nimen kreikankielisestä *khii*-kirjaimella alkavasta asusta *Χριστός*. Westhin koodeksissa *Kristus* on muualakin toisinaan kirjoitettu X:llä. (Vrt. lukuun Kontraktiot; Cappelli 1912: 401.)

Myös Uppsalan käsikirjassa esiintyy yläindeksilyhenteitä, esimerkiksi i^v eli *iesv* (UKK 94r) ja ju^{lata} eli *jumalata* (UKK 114r). Uppsalan käsikirjassa on myös sellaisia yläindeksilyhenteitä, joissa yläindeksissä on lyhennemerkki ja nasaaliviiva, esimerkiksi $Je^{se+nasaaliviiva}$ eli *Jesusen* ja $Ju^{la+nasaaliviiva}$ eli *Jumalan* (esim. UKK 98v ja 99v). Näissä esimerkeissä nasaaliviivat osoittavat sanan taivutusmuotoa ja todellisia loppukirjaimia. Tulkitsen yläindeksilyhenteeksi myös folion 89r lopussa (ks. kuvaa 2 s. 254) esiintyvän lyhenteen, joka on aiemmissa litteraatioissa tulkittu *etc.*-lyhenteeksi (ks. SKMI s. 172; Rajamäki 2015: liite 2, litterointi 89r). Lyhenne on kirjoitettu punaisella musteella, jota on käytetty paikoin muuallakin käsikirjassa. Rajamäen (2015: 26) mukaan käsikirjan messussa on käytetty punaista mustetta kohdissa, joita ei ole ollut tarkoitus lausua ääneen. Nähdäkseni *etc.*-lyhennettä ei olisi tällaisessa koh-

dassa merkitty punaisella musteella, sillä näin ei ole tehty esimerkiksi samalla sivulla aiemminkaan, vaikka lyhennettä ei ole tarkoitettu lausuttavaksi vaan korvattavaksi tilanteen mukaan asianmukaisella tekstillä. Todennäköisesti kyseessä onkin lyhenne, jossa on ison *R*-kirjaimen lisäksi lyhennemerkki ja yläindeksiin merkitty pieni *o*, mikä tarkoittaisi sanaa *Responsio* tai *Responsorio* (vrt. Cappelli 1912: 319; ks. myös Bischoff 2013: 168). Lyhenne selittyisi siis sillä, että raamatunlukua seuraava vastauslaulu on lehden verso-puolella mutta lehden recto-puolen lopussa on siitä ohje tai muistutus papille.

Kangasalan missalen messussa yläindeksilyhenteitä on vain muutama, esimerkiksi *syn^f* eli *synnit* (KMM 374) ja *sijn^m* eli *sijnum^o* (KMM 376). Uppsalan evankeliumikirjan katkelmasta en tällaisia lyhenteitä ole löytänyt.

Sopimuksenvaraiset merkit

Sopimuksenvaraisia ovat sellaiset merkit, jotka eivät ole tunnistettavissa kirjaimiksi ja jotka esiintyvät yksinään ja edustavat tiettyjä yleisesti käytettyjä sanoja tai lauseita (Cappelli 1982 [1899]: 39). Cappellin esityksessä ryhmä on osittain päällekkäinen pysyvämerkityksisten merkkien ryhmän kanssa, sillä Cappelli esittelee muun muassa *et*-sanaa ja *et cetera* -fraasia tarkoittavia merkintöjä molemmissa ryhmissä. Clemens ja Graham (2007: 89) ovat luokitelleet tällaiset merkit symboleiksi. Heidän mukaansa symbolit ovat lyhennetyyppien kolmas ryhmä suspensioiden ja kontraktioiden ohella. Symbolit ovat merkkejä, jotka esiintyvät itsenäisinä ja tarkoittavat sanaa tai lausetta. Esimerkkinä mainitaan tironinen *et*-sanaa tarkoittava merkki, joka muistuttaa arabialaista numeroa 7 tai *z*-kirjainta (vrt.

10. Käsikirjoituksessa on sanan *n*-kirjain merkitty *m*-kirjaimella, mutta sana luetaan kuitenkin *n*-loppuisena.

z-merkkiin, joka on alkuaan *e:n* ja *t:n* ligatuuri eli yhteensulautuma).

Tutkimassani aineistossa sopimuksenvaraisia merkkejä edustavat lähinnä latinan sanaan *et* ja fraasiin *et cetera* viittaavat lyhenteet. Näistä *et*-sanana lyhenteitä aineistossani on vain muutamia, lähinnä Uppsalan evankeliumikirjassa, kun taas *et cetera* -fraasin lyhenteitä on eri lähteissä useita erilaisia. Edelliset on litteraatioissa yleensä avattu *z*-merkillä ja jälkimmäiset *etc.*-lyhenteellä.

Uppsalan evankeliumikirjassa esiintyy numeroa 7 muistuttava tironisesta kirjoitustavasta juontuva *et*-merkki yhden kerran suomenkielisessä tekstissä rinnastuksessa *veraita 7 mankäupi* (lukuasu: *vieraita et maankäyppi*) merkityksensä 'ja'¹¹. Vastaava merkki esiintyy evankeliumikirjassa useissa latinankielisissä otsikoissa. Westhin koodeksissa merkki esiintyy kerran folion 66r marginaalissa Luukkaan evankeliumin lukuihin 12 ja 21 viittaavassa merkinnässä: *Lu: 12 7 2i* (Westh 66r marginaali; ks. myös Häkkinen toim. 2012: 110, alaviite 251).

Et cetera -fraasin lyhenteitä on aineistossani useita eri asuissa. Uppsalan käsikirjassa niitä on kahta eri tyyppiä (ks. UKK 87r ja 89r; jälkimmäinen kuvassa 2 rivin 10 lopussa s. 254), joista molemmista on hahmotettavissa tironinen *et*-merkki, *c* ja lopun lyhentämistä osoittava merkintä. Westhin koodeksissa vastaavia lyhenteitä on useita erilaisia, mikä johtuu siitä, että koodeksin laatimiseen osallistui useita eri kirjoittajia (esim. foliolla 83v, kuvassa 3 rivin 2 lopussa s. 257; ks. koodeksin eri käsialoista Kallio 2012: 26). Osassa Westhin koodeksin merkinnöistä tironinen *et*-merkki muistuttaa *z*-kirjainta tai kirjoittajan muualla tekstissä käyttämiä *r*-kirjaimia. Tironisen merkin rinnalla ja sijasta onkin yleisesti käytetty pyöreää *r*-kirjainta. Yhdessä tapauksessa *et* on kirjoitettu kirjaimin (Westh 108v). Useimmissa Westhin

11. Teknisistä syistä johtuen käytän tironisen *et*-merkin tilalla numeroa 7.

koodeksin merkinnöissä on hahmotettavissa sanaan *cetera* viittaava *c*, minkä lisäksi merkinnöissä esiintyy erilaisia lyhennemerkkejä. Kirjaimet ja merkit muodostavat lyhenteenä kuitenkin kiinteän kokonaisuuden, jonka purkaminen osiin ei välttämättä ole mahdollista eikä edes mielekäästä. Todennäköisesti kirjoittajille on muotoutunut omanlaisiaan tapoja kirjoittaa tällaisia sopimuksenvaraisiksi merkeiksi ja symboleiksikin tulkittavia lyhenteitä.

Lopuksi

Vanhimpien suomenkielisten käsikirjoitusten lyhenteiden tarkastelu osoittaa, että varhaiseen kirjoitettuun suomen kieleen omaksutut lyhentämiskäytänteet juontuvat latinasta. Jotkin suomenkielisen tekstin keskellä olevista lyhenteistä voi tulkita latinankielisiksi. Tällaisia ovat etenkin symboleinakin pidettävät 'etc.'-merkinnät. Puhtaasti tai lähes puhtaasti latinaksi tulkittavien ilmausten lisäksi latinasta tutut lyhentämiskäytänteet ovat aineistossani käytössä myös omakielisissä ilmauksissa. Eri lyhentämistavat eivät ole suomenkielisissä teksteissä sidoksissa vain latinankielisiin tai latinasta lainattuihin sanoihin, vaan niitä on sovellettu laajasti eri sanojen lyhentämisessä. Aineistoni lyhenteissä on myös piirteitä, joita tavataan ruotsinkielisissäkin aikalaisteksteissä, mutta ruotsin vaikutteiden yksilöiminen vaatii vielä tarkempaa kartoitusta. Lyhenteitä esiintyy aineistossani sekä taajakäyttöisissä sanoissa että harvoin käytetyissä ilmauksissa (esim. *quin* ja *peräti*). Pyhissä nimissä eli Jumalaan ja Kristukseen viittaavissa sanoissa lyhenteitä tavataan usein.

Eri aineslähteissä eri lyhennetyyppejä esiintyy vaihtelevasti. Vanhimmaksi arvioitu Uppsalan evankeliumikirjan katkelma sisältää lähinnä nasaalilyhenteitä; Kangasalan missalen suomenkielisessä messussa lyhenteiden kirjo on vähän edellistä runsaampi. Uppsalan käsikirja, joka on lähteistäni toiseksi laajin

mutta käsialaltaan yhtenäinen teos, sisältää monenlaisia lyhenteitä ja muista poiketen myös niin sanotusti kaksinkertaisia lyhenteitä, joissa yläindeksiin merkitty loppu on saanut päälle lyhennemerkin. Westhin koodeksissa, joka sisältää useita eri käsialoja ja eri tekstejä tai tekstikokonaisuuksia, esiintyy eniten erilaisia lyhenteitä. Jo pelkällä koodeksin silmäilyllä voi havaita, että toisissa osissa lyhenteitä on runsaasti, toisissa ei juuri lainkaan. Joissakin aineiston teksteistä lyhenteitä on käytetty selvästi kirjoitusta nopeuttamaan. Muita havaittavia lyhentämisen funktioita ovat esimerkiksi tekstin silmäilyn ja seuraamisen helpottaminen sekä usein toistuvien kohtien ilmaiseminen lyhyemmin muun muassa tilan säästämiseksi. Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole kuitenkaan ollut mahdollisuutta paneutua eri funktioihin tämän tarkemmin.

Tämä kirjoitus on avaus suomenkielisten käsikirjoitusten lyhenteiden tutkimukseen. Tulevan tutkimuksen vastattavaksi jää muun muassa se, miten lyhenteiden määrä ja laatu vaihtelevat eri käsikirjoituksissa ja eri käsialoilla kirjoitetuissa teksteissä sekä eri tekstilajeissa tai muuten funktioltaan erilaisissa käsikirjoituksissa. Kiinnostava jatkotutkimusaihe olisi myös se, voiko lyhenteiden käytöstä päätellä jotain pohjateksteistä. Tämän tutkimuksen aineisto-otos kattaa suppeahkon määrän pelkkiä uskonnollisia käsikirjoituksia, mutta näkökulmaa voisi laajentaa koskemaan myös esimerkiksi lakitekstejä ja painettua kirjallisuutta, joiden lyhenteitä on aiemmin esitelty vanhan kirjasuomen tutkimuksissa vain esimerkinomaisesti (ks. VVKS). Tällöin lyhenteiden käytön kokonaiskuva hahmottuisi entistä paremmin.

MARIA LEHTONEN
etunimi.sukunimi@kotus.fi

Kirjoittaja on Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimittaja ja jatko-opiskelija Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa.

Aineistolähteet

- WESTH = *Westhin koodeksi*. Helsinki, National Library, C.III.19. *Codex Westh*. www.codicesfennici.fi 11.8.2017).
- KMM = *Kangasalan missalen suomenkielinen messu* = Helsinki, National Museum of Finland. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201102171251>.
- UKK = *Uppsalan käsikirja*. Uppsala, Universitetsbibliotek, B 28. *Magnus Eriksson's Landslag, Mikael Agricola's Manual*. www.codicesfennici.fi. (11.8.2017.)
- UEK = *Uppsalan evankeliumikirjan katkelma*. Uppsala, Universitetsbibliotek, T 387. *Fragment of a Finnish Evangelium*. Kirjoittajan hallussa olevat valokuvat: Maria Lehtonen. Myös www.codicesfennici.fi (11.8.2017).
- Tammelan graduale*. Åbo Akademin kirjaston Internet-sivut, *Graduale Tammelense*. <http://bibbild.abo.fi/Tammela/graduale/> (11.8.2017).
- Tukholman suomalaisen seurakunnan luterilaisen gradualen litteraatio* = artikkelissa HÄKKINEN, KAISA – HANNIKAINEN, JORMA 2013: Tukholman suomalaisen seurakunnan luterilainen graduale. – *Sananjalka* 55 s. 100–127.

Kirjallisuuslähteet

- BISCHOFF, BERNHARD 2013: *Latin palaeography. Antiquity and the middle ages*. Kääntäneet Dáibhí Ó Cróinín ja David Ganz. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAPPELLI, ADRIANO 1912: *Dizionario di abbreviature Latini ed Italiani*. Milano. <http://www.hist.msu.ru/Departments/Medieval/Cappelli/> (1.8.2017).
- 1982 [1899]: *The elements of abbreviation in medieval Latin paleography*. Kääntäneet David Heimann ja Richard Kay. University of Kansas Publications Library Series 47. Lawrence: University of Kansas Libraries. <https://>

kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/1821/47cappelli.pdf (1.8.2017).

- CLEMENS, RAYMOND – GRAHAM, TIMOTHY 2007: *Introduction to manuscript studies*. Ithaca: Cornell University Press.
- DINKOVA-BRUUN, GRETI 2012: Durham summer school in Latin palaeography. Opetusmonisteet 13.–24.8.2012 pidetyltä kurssilta.
- DEROLEZ, ALBERT 2003: *The palaeography of gothic manuscript books from the twelfth to the early sixteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄKKINEN, KAISA (toim.) 2012: *Codex Westh. Westhin koodeksin teksti*. Wanhän suomen arkisto 5. Turku: Turun yliopisto, suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaine.
- HÄKKINEN, KAISA 2016: Uppsalan evankeliumikirjan katkelma, vanhin suomenkielinen käsikirjoitus. – *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 106 s. 138–165.
- HÄKKINEN, KAISA – HANNIKAINEN, JORMA 2013: Tukholman suomalaisen seurakunnan luterilainen graduale. – *Sananjalka* 55 s. 100–127.
- HÄKKINEN, KAISA – TUPPURAINEN, ERKKI 2014: Kangasalan missalen suomenkielinen messu. – *Sananjalka* 56 s. 7–28.
- KALLIO, MARIA 2012: Westhin koodeksin kodikologiaa – Kaisa Häkkinen (toim.), *Tutkimuksia Westhin koodeksista* s. 10–28. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- KO = KANKAANPÄÄ, SALLI – HEIKKILÄ, ELINA – KORHONEN, RIITTA – MAAMIES, SARI – PIEHL, AINO (toim.) 2009: *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas*. 7., uudistettu ja korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 147. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- LAMBERG, MARKO 2009: Latinalainen paleografia. – Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen (toim.), *Keskiajan avain* s. 365–378. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAJAMÄKI, SUVI 2015: *Uppsalan käsikirjan messun piirteitä ja suhde muihin reformaatioajan messuteksteihin*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- SKMI = Suomen kielen muistomerkkejä I. *Monumenta linguae Fennicae 1. Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu*. Julkaisseet E. N. Setälä ja K. B. Wiklund. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1893.
- SVENSSON, LARS 1974: *Nordisk paleografi. Handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lundastudier i Nordisk språkvetenskap. Serie A NR 28. Lund: Studentlitteratur.
- http://www.guide_specialsamlingar.ub.lu.se/bilder/svensson_paleografi.pdf
- Tekstuaalitieteiden sanasto* 2010 = HAL-LAMAA, OLLI – HEIKKILÄ, TUOMAS – KARHU, HANNA – KATAJAMÄKI, SAKARI – KOKKO, OSSI – PULKKINEN, VEIJO: *Tekstuaalitieteiden sanasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.edith.fi/tekstuaalitieteiden-sanasto/>. URN:NBN:fi:sks-201010061001 (1.8.2017).
- VVKS = Virtuaalinen vanha kirjasuomi -internetsivusto. http://www.helsinki.fi/vvks/aanne-_ja_muoto-oppi/sanastosta/index.html#a-23.6 (23.3.2018).
- WALTA, VILLE 2017a: Kuvailu lähteestä Uppsala, Universitetsbibliotek, B 28. Magnus Eriksson's Landslag, Mikael Agricola's Manual. <http://www.codicesfennici.fi> (11.8.2017).
- 2017b: Kuvailu lähteestä Uppsala, University Library, T 387. Fragment of a Finnish Evangeliarum. <http://www.codicesfennici.fi> (11.8.2017).

KIELITIETEEN KENTILTÄ

Vanhaa kirjasuomea ongittlemaan

Mitä tarkoittaa vanhan kirjasuomen sana *one*? Milloin sana *paahtaa* on tullut kirjakielen? Entä millä sanalla vanhassa kirjasuomessa kutsutaan siiliä? Minkälaisia adjektiiveja tai yhdysverbejä vanhassa kirjasuomessa esiintyy? Näihin ja muihin kysymyksiin löytyy vastaus *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta* (VKS).

Vanhan kirjasuomen sanakirja on laaja tietopaketti kirjoitetun suomen kielen vanhimmasta sanastosta 1540-luvulta aina 1800-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Tätä kirjoittaessani sanakirjaa on julkaistu *a:sta paistua*-artikkeliin asti, yhteensä 39 697 sana-artikkelia. Näistä päähakusana-artikkeleita on 29 388; loput

ovat viiteartikkeleita, jotka on tehty sanan eri muodoista ja johtavat artikkeliin, jossa niitä käsitellään. Sanakirjasta on julkaistu kaksi painettua osaa (ks. tarkemmin tuonnempana), minkä jälkeen teos on muuttunut verkkojulkaisuksi. Verkkosanakirjaan materiaalia lisätään vuosittain aina marraskuussa, joten vuoden 2019 lopussa sanakirja on taas entistä laajempi.

Sanakirjan aineisto ja esitystapa

Vanhan kirjasuomen sanakirja pohjautuu keskeisimpään Ruotsin vallan aikana suomeksi julkaistuu kirjallisuuteen. Lisäksi sanakirjan aineistoihin kuuluu joitakin yhtenäisiä suomenkielisiä käsikirjoituksia, joita ei ole aikanaan painettu mutta joita pidetään kirjasuomen kehityksen näkökulmasta merkittävänä dokumentteina. Mukana on niin painotuotteiden esikoinen, Agricolan *Abckiria*, jonka ensimmäinen painos on todennäköisesti vuodelta 1542, kuin säilyneistä käsikirjoituksista vanhimmaksi ja edellisen kanssa melko samanikäiseksi arvioitu Uppsalan evankeliumikirjan katkelma. Hengellisen kielen aineistoja ovat myös esimerkiksi eri raamatunkäännökset, postillat eli saarnakokoelmat sekä virsikirjat. Lakikieltä edustavat niin laajat maan- ja kaupunginlakien suomenokset kuin lukuisat asetuksetkin, joiden aihepiirit ulottuvat ylellisyystarvikkeista kupan leviämiseen ja lumppujen keräämisestä torikaupan järjestämiseen. Tietokirjallisuutta edustavat muiden muassa sanomalehti *Suomenkieliset Tieto-Sanommat*, joka oli ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti ja ilmestyi hetken aikaa vuosina 1775–1776, sekä vuodesta 1705 asti julkaistujen almanakkojen kirjalliset liitteet, joissa käsiteltiin esimerkiksi maanviljelyä ja reformaattori Martin Lutherin elämänvaiheita.

Vanhan kirjasuomen sanakirja on sitaattisanakirja. Se siis esittelee vanhan kirjasuomen sanastoa aineistosta poimittu-

jen lainausten avulla. Lainaukset on valittu niin, että ne edustaisivat mahdollisimman monipuolisesti sanan eri merkityksiä ja käyttötapoja sekä siitä käytettyjä erilaisia variantteja. Mukaan on otettu esimerkkejä eri vuosikymmeniltä, eri kirjoittajien teksteistä ja eri tekstilajeista. Lainauksissa pyritään alkuperäistä tekstiä tiivistäen tuomaan mahdollisimman hyvin esiin sana-artikkelissa käsitelty sana ja sen kannalta keskeinen tekstiympäristö. Sitaattisanakirjana VKS valaisee siis laajasti sanojen käyttöhistoriaa, ja sen kautta avautuu laajempiakin näkymiä kielen kehitykseen ja variaatioon niin morfologian, syntaksin kuin ortografiankin osalta.

Verkossa julkaistavan sanakirjan kunkin päähakusana-artikkeli sisältää hakusanan, mahdolliset sanasta käytetyt eri morfologiset variantit ja sanaluokkamerkinnän sekä aikajanan, joka antaa nopeasti yleiskuvan siitä, milloin sanaa on käytetty. Lisäksi sana-artikkelissa on vanhan kirjasuomen aikaisista sanakirjoista poimittuja tietoja sekä niiden jälkeen muita aineistositaatteja sisältävä osio – tai jompikumpi mainituista. Tarpeen mukaan sana-artikkelissa on myös nykykielisiä selitteitä ja esimerkit on voitu jakaa merkitysryhmiin; alihakusanoina esitetään kiteytyneitä ilmauksia, joissa sana esiintyy. Useissa artikkeleissa on vielä viimeisenä yhdyssanaluettelo, jossa on mainittu kaikki ne yhdyssanat, joissa päähakusana on perusosana.

Verkkosanakirjan artikkeleihin voi tutustua usean eri näkymän kautta: oletusnäkymänä on Koko artikkeli -näkyminen, mutta halutessaan sanakirjan käyttäjä voi valita Jäsennys-näkymän, jossa näkyy vain artikkelin jäsennys eli merkitysryhmät ja alihakusanat selitteineen ilman esimerkkejä, tai Ensimmäiset esimerkit -näkyminen, jossa näkyy jäsenyksen lisäksi kunkin ryhmän ensimmäinen esimerkki. Sanakirjaa on mahdollista myös selailla näytön vasemmalla laidassa olevan aakkos- ja sanalistan avulla.

Yksittäistä sanaa klikkaamalla aukeaa sana-artikkeli, ja laidan listalla näkyy lisäksi kymmenen edeltävää ja kymmenen seuraavaa hakusanaa. Tällä hetkellä *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* käyttöliittymä ei vielä ole responsiivinen, joten sanakirjaan on kätevästi tutustua isolla näytöllä.

Setälän sanakirjaohjelmasta verkkosanakirjaan

”Vanhemman kirjakielen sanakirja” on yksi niistä sanakirjoista, jotka E. N. Setälä mainitsi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 12.2.1896 esittelemässään ”Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmassa” (*Suomi* 13 s. 92–95). Setälän ajatus alkoi konkretisoitua 1950-luvun lopulla, kun professori Martti Rapola aloitti sanakirjan esityöt, joihin kuului muun muassa aineiston kartoittamista, Rapolan omien sanapöimintöjen järjestämistä ja sana-artikkelien rakenteen suunnittelua (ks. Rapola 1958: 56–66).

Alkuaan *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta* kaavailtiin 4–6-osaista sarjaa. Sanakirjasta on painettuna ilmestynyt kuitenkin vain kaksi ensimmäistä osaa (VKS 1 v. 1985 ja VKS 2 v. 1994), jotka yhdessä kattavat aakkosvälin *a–k*. Vuonna 2012 päädyttiin siihen, että sanakirjaa jatketaan verkkojulkaisuna. Verkkosanakirjan *m*-alkuiset artikkelit sisältävä näytejakso julkaistiin vuonna 2014, minkä jälkeen sanakirjaa on laajennettu vuosittain. Tällä hetkellä toimitus kirjoittaa *p*-alkuisia artikkeleita.

Vuonna 2019 sanakirjan toimitus on suurempi kuin koskaan historiassaan ja uutta sisältöä sanakirjaan tehdään suurelta osin Koneen Säätiön rahoituksen turvin: kahdeksasta toimittajasta kuusi työskentelee sen rahoituksella. Keväällä 2018 säätiö myönsi rahoituksen viisivuotiskaudelle 2019–2023. Se on tukenut sanakirjan toimittamista vuoden 2012 alusta lähtien. Sanakirjan toimittami-

sen ohessa toimitus muun muassa julkaisee Elävät päät -blogia (ks. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/elavat_paat) ja vastaa vanhaa kirjasuomea koskeviin yleisökysymyksiin.

Kotimaisten kielten keskuksen vanhaa kirjasuomea koskevaan toimintaan voi tutustua osoitteessa https://www.kotus.fi/sanakirjat/vanhan_kirjasuomen_sanakirja. Itse sanakirja löytyy osoitteesta <http://kaino.kotus.fi/vks/>.

Perushaku

Verkkosanakirjassa on sekä yksinkertainen perushaku että tarkennettu haku. Yksinkertaisella haulla hakukenttään kirjoitetaan haettava merkkijono, joka voi olla koko sana tai vain osa sanan alusta, keskeltä tai lopusta. Hakutuloksena saa luettelon sana-artikkeleista, jotka täyttävät hakuehdon. Tätä hakua käytettäessä on hyvä muistaa, että sanakirjan artikkelien hakusanoitus noudattaa nykykielen ortografiaa ja päähakusanat ovat nykykielisessä ja joskus myös nykykielistetyssä muodossa riippumatta siitä, esiintyykö hakusanan mukaisia muotoja lähdeaineistossa. Kirjoittamalla hakukenttään vaikkapa merkkijonon *one* ja valitsemalla sanalistasta ensimmäisen esiintymän pääsee *one*-artikkeliin. *One* on adjektiivi, joka esiintyy vanhassa kirjasuomessa merkitsemässä muun muassa heikkoa tai kelvotonta ihmistä tai mitätöntä asiaa. Seuraavat kaksi esimerkkiä on poimittu sana-artikkelista:

B1 Ps 22 jälk. Jotca tuhwas owat, owat waiwaiset ja onhet, jotca waiwalla ja murhella eläwät – – caicki pitä Christusta rucoileman (A III 241 reun. halpat)

Holl 1745 243 wiellä [!] ne caickein onhemmat synnin tomutkin, joita emme ennen synninä pitänetkän, tulewat nyt ilmei

Esimerkkien alussa olevaa lähdettä il-
maisevaa koodia klikkaamalla pääsee
verkkosanakirjassa tarkistamaan, mikä
lähde on kyseessä. Esimerkit on poi-
mittu vuonna 1642 julkaistusta *Bibliasta*
ja 1745 julkaistusta David Hollatzin kir-
jasta *Armon Järjestys Aututehen. Biblia-*
lainauksen loppuun on nostettu ver-
tailuun Agricolan vastaavassa Daudin
Psaltarin reunahuomautuksessa käytetty
sanavastine halpat.

Sitaattien ja merkityksen lisäksi sana-
artikkeli paljastaa hakusanasta monen-
laista muutakin, kuten erilaiset morfo-
logiset ja ortografiset variantit, sana-
luokan, vanhoista sanakirjoista poimittuja
synonyymejä sekä lukijoita usein kiin-
nostavan tiedon sanan kirjallisesta ensi-
esiintymästä. *Paahtaa*-artikkelissa van-
hin esiintymä on vuonna 1781 julkaistussa
asetuksessa:

[Pannun] sille äärelle, josa wal-
kia kowemmasti päälle pahtaa,
pannan yxi lauta ylitze kuohu-
mista estämään.

Tarkennettu haku

Tarkennetussa haussa hakuehtoja voi
määritellä hyvinkin tarkkaan: Haku-
sanojen lisäksi voi hakea muista sana-
artikkelin osista, kuten merkityksen-
selitteistä ja esimerkeistä. Halutessaan voi
etsiä vain jonkin tietyn sanaluokan edus-
tajia.

Kun tarkennetussa haussa kirjoit-
taa merkityksenselitteistä-kenttään sa-
nan *siili*, löytyy siiliä merkitsevä artikkeli
iiliskotti. Kun taas valitsee sanaluokaksi
pudotusvalikosta adjektiivia tarkoitta-
van lyhenteen *a.*, saa tulokseksi listan
adjektiivartikkeleista, joita on yhteensä
5 544 kappaletta. Viimeisenä listalla on
tällä hetkellä viiteartikkeli *paistavainen*.
Se viittaa *paistava*-artikkeliin, jossa myös
-inen-loppuinen adjektiivi on käsitelty.
Sana esiintyy jo Agricolan *Uuden testa-*

mentin suomennoksessa sekä myöhem-
min *Biblioissa*:

A II 258 (B¹⁻⁴ Jh 5:35) [Johannes]
oli palauainen ia paistauainen.

Esimerkkihakua voi käyttää apuna,
kun vanhan kirjasuomen tekstejä lukies-
saan törmää johonkin outoon sanan-
muotoon. Niinpä esimerkiksi nähtyään
one-sanan *h*:llisen *onhe*-muodon voi ha-
kea sitä, jolloin löytyy artikkelit, joissa
muoto esiintyy. Tällaisia ovat *one* ja *oneel-*
linen. Kun kirjainjonon perään lisää
jokerimerkin (*), löytyvät kaikki artikkelit,
joissa esiintyy kirjainyhdistelmällä *onhe*
alkavia sanoja. Edellisten lisäksi *onhe-*
alkuisia sanoja esiintyy muun muassa ar-
tikkeleissa *oneesti* ja *onheus*.

Esimerkkihaussa voi käyttää myös
säännöllisiä lausekkeita, mikä mah-
dollistaa useampien eri kirjoitusasujen
hakemisen samalla kertaa. Esimerkiksi
merkkijonolla *onh?e.** saa esiin kaikki
artikkelit, joiden esimerkistössä on *one-*
tai *onhe*-alkuisia sanoja. Tällaisia artik-
keleita on 39, muiden muassa *one*, *on-*
nellinen, *onellinen* sekä *hahti*-artikkeli,
jonka esimerkistössä esiintyy Florinuk-
sen sanakirjasta poimittu *haaxi*-sanan
latinankielinen vastine *navis oneraria*.

Tarkennetussa haussa eri hakuehtoja
voi myös yhdistellä, mikä mahdollistaa
melko monimutkaisiakin hakuja. Esimer-
kiksi kaikki yhdysverbiartikkelit löytää
hakemalla jokerimerkillä * yhdyssanojen
perusosista ja valitsemalla sanaluokaksi
verbin. Tulokseksi saa 391 sana-artikkelin
listan, jolla on muun muassa korville lyö-
mistä merkitsevä *korvapuustella* ja oraalla
olevan kylvömaan jyrällä tiivistämistä
merkitsevä *orasjyrästää*.

Tarkennetun haun lomakkeella vii-
meisenä vaihtoehtona on koko artikke-
lista hakeminen. Tämä haku kohdistuu
artikkelin kaikkiin muihin elementteihin
kuin hakusanoihin, sanaluokkiin ja käyt-
töaloihin, joille on omat, helpommat haut.

Koko artikkelista hakuun ei voi yhdistää muita hakuvaihtoehtoja. Sanakirjan käyttöohjeissa tätä hakua suositellaan ”vielä viimeisenä oljenkortena, mikäli muutt Haut eivät tuottaneet tulosta”.¹

Tutkimuksen avuksi ja aineistoksi

Vaikka verkkosanakirjan haut rajoittuvat tällä hetkellä vain välille *a–paistua*, tarjoaa sanakirja silti paljon tietoa ja tutkimusaineistoakin vanhasta kielestä kiinnostuneille. *Vanhan kirjasuomen sanakirjasta* voi ongitella, kurkistella, arvata tai vaikka oppia – kuten vanhan kirjasuomen aikaan olisi voitu kirjoittaa – vanhan kirjasuomen sanaston vaiheita.

Sanakirja on systemaattinen ainesko-koelma, joka laajentaa käyttäjänsä tietopiiriä ja voi sitä kautta johtaa erilaisien ongelmien ratkaisuun, kuten Rapola (1958) kaavaili. VKS:n avulla selviävät niin nykykielelle kokonaan vieraiden kuin tuttujen mutta toisinaan vieraassa yhteydessä käytettyjen vanhan kirjakielen sanojenkin merkitykset. Samalla tulevat tutuksi myös vanhan kirjasuomen ortografiset ja muoto-opilliset piirteet, erilaiset kiteytyneet sanontatavat ja konneksiot ja sitaattien kautta myös laajemmin syntaktiset piirteet.

Sanakirjan sitaattien avulla käyttäjä pääsee tutustumaan Ruotsin vallan aikaiseen kieleen ja elämään, ja verkkosanakirjan monipuoliset hakuominaisuudet mahdollistavat jopa tutkimusaineiston kokoamisen. Sanakirja on oiva apuneuvo paitsi kirjakielen historiaan myös monien

muiden alojen historiaan tutustuttaessa ja palveleekin paitsi kielentutkijoita myös esimerkiksi teologeja ja kulttuuri- ja aatehistorioitsijoita – tavallista kielestä kiinnostunutta käyttäjää unohtamatta.

MARIA LEHTONEN
etunimi.sukunimi@kotus.fi

Kirjoittaja on Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimittaja ja jatko-opiskelija Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa.

Lähteet

- RAPOLA, MARTTI 1958: Vanhan Kirjasuomen sanakirjan ohjelmakysymyksiä. – *Virittäjä* 62 s. 56–66.
- Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 1895–1896*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus201435, ISSN: 2323-3370. <http://kaino.kotus.fi/vks>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 23.11.2018 (11.2.2019).
- VKS 1 = *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa, A–I*. Päätoimittaja Esko Koivusalo. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus 1985.
- VKS 2 = *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Toinen osa, J–K*. Päätoimittaja Maija Länsimäki. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Painatuskeskus 1994.

1. Sanakirjan käyttäjän avuksi on tehty myös useita opastusvideoita, joihin pääsee tutustumaan sanakirjan yläpalkin ohjeet-sanan takaa aukeavalta sivulta.

Ossi Kokko 1969–2019

Kuva: Gary Wornell

Inkerin murteiden tutkijana ja Aleksis Kiven teosten editorina tunnettu filosofian tohtori Ossi Kokko kuoli vaikeaan sairauteen 15. maaliskuuta 2019 Joensuussa. Hän oli syntynyt 26. tammikuuta 1969 Joutsenossa, jonka lukiosta hän kirjoitti ylioppilaaksi vuonna 1988.

Tutkintonsa Kokko suoritti Joensuun yliopistossa (nyk. Itä-Suomen yliopisto). Täällä hänet innosti Inkerin suomalaismurteiden tutkijaksi Ilkka Savijärvi, joka oli 1990-luvun alussa käynnistänyt Muusa Savijärven kanssa inkerinsuomen tilaa tarkastelevan tutkimushankkeen. Ilkka Savijärven graduseminaarissa Kokko alkoi lukuvuonna 1994–1995 tutkia näiden murteiden taivutusmorfologiaa ja morfosyntaksia. Kokko teki lähinnä paikallissijojen käyttöön ja kehitykseen tarkentuneesta aiheestaan väitöskirjaa ensin Suomen Akatemian rahoittamassa Karjalan, Itä-Euroopan ja Venäjän tutkimuksen tutkijakoulussa vuosina 1996–1999 ja sitten Joensuun yliopistossa toimiessaan suomen kielen assistenttina 2000–2008.

Väitöskirjatyo vei runsaan vuosikymmenen. Inkerin suomalaismurteita oli

aiemmin tallennettu vain niukasti, ja metodisestikin aihe vaati kypsyttelyä. Aineiston luonne ohjasi Kokon työtä attritiotutkimuksen suuntaan, jota ei ollut aiemmin juuri sovellettu suomalaisiin aineistoihin. *Attritiolla* tarkoitetaan toisen kielen paineesta ja oman kielen käytön puutteesta aiheutuvaa kielellisten rakenteiden häviämisprosessia. Kokko julkaisi aiheesta ensin artikkelin teoksessa *Language contact, variation, and change* (1998) ja tarkasteli tutkimiansa inkeriläisidialektien paikallissijojen variaatiota Tarton fennougristikongressissa vuonna 2000 pidetyssä ja painettunakin julkaisussa esitelmässä. Vuonna 2003 Kokko toimitti Ilkka ja Muusa Savijärven avustamana kielennäytetekokoelman *Ennev vanhasii: Pohjois- ja Keski-Inkerin kieltä ja kohtaloita*. Tässä teoksessa on myös Kokon itse kesällä 1997 keräämää aineistoa, mukana myös hauska kuva inkeriläistä bussia helteessä odottelevista kielentutkijoista (s. 131). Kokon aineistoja ja tutkimuksia julkaistiin myös Pietarissa ilmestyneissä *Jazyk i narod* -kokoomateoksissa (2002–2003).

Kokon väitöskirja, jonka osuva otsikko *Inkerinsuomen pirstaleisuus* on mieleen jäävä, ilmestyi vuonna 2007. Teoksessa tarkastellaan sen alaotsikon mukaisesti eräiden sijojen kehitystä murteen yksilöllistymisen kuvastajana. Aineistona on vähintään puolen tunnin mittaisia, keskimäärin 4700 sanetta sisältäviä nauhoitteita 65:lta eri puolilla Inkerinmaata (tai sittemmin Tartossa tai Pärnussa) asuneelta kielenoppaalta (synt. v. 1903–1943). Kokko luo ensin yleiskatsauksen inkerinsuomen sijajärjestelmään ja tarkastelee sitten yksityiskohtaisesti kolmea tapausta, adessiivin ja allatiivin sekoittumista, illatiivin variaatiota ja komitatiivin kehitystä. Inkerin murteissa sekä adessiivi että allatiivi ovat kehittyneet loppuheittoisiksi, mutta allatiivissa areaalista variaatiota on enemmän. Adessiivin osalta kiinnostavaa on sen laajeneminen genetiivin ja ablatiivin tehtäviin sekä venäjän että viron tälle tarjoamien mallien pohjalta, illatiivissa puolestaan päätteiden runsas variaatio. Pohjois- ja Keski-Inkerissä *hen*-päätte on yleistynyt etenkin suuritaajuisissa sanoissa ilman muiden kielimuotojen tarjoamia malleja, mutta Länsi-Inkerissä ja Virossa tavataan *sse*-päätettä, joka voi olla niin viron kuin vanhastaan inkeröisen ja vatjankin vaikutusta. Samalla tavalla kaksilähtöiseksi paljastuu Ala-Laukaan suomalaismurteessa sekä Virossa asuneilla informanteilla esiintyvä *kā*-komitatiivi. Kokoavasti Kokko olettaa, että kieliyhteisön hajoamisen aiheuttama kielellisten normien hölyminen on johtanut poikkeuksellisen suureen sisäiseen variaatioon ja kielenkäytön muuttumiseen yhä yksilöllisemmäksi. Joitain hänen variaation syitä koskevia tulintojaan on epäilty, mutta väitöskirja sai varauksetta kiitosta ainutlaatuisen aineiston yksityiskohtaisesta analyysistä.

Jo väitöstä edeltävinä vuosina Kokko oli ollut mukana myös aivan toisenlaisessa hankkeessa. Pirkko Muikku-Wernerin johdolla ja Jarmo Harri Jantusen kanssa hän oli kokoamassa laajaa suomen kie-

len kuvailevaa fraasisanakirjaa, jonka Gummerus julkaisi vuonna 2008 nimellä *Suurella sydämellä ihan sikana*. Sanastotyö oli Kokolle uusi aluevaltaus mutta samalla uran käännekohta. Puoliso ja neljä lasta pysyttivät kodin Joensuussa, mutta uusi työpaikka löytyi Helsingistä. Keväällä 2008 tuore filosofian tohtori palkattiin tutkijaksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan (SKS), jonne oli puolitoista vuotta aiemmin perustettu uusi yksikkö, Edith – suomalaisen kirjallisuuden kriittiset editiot. Tämän ensimmäisenä hankkeena oli ryhdytty toimittamaan Aleksis Kiven teoksia. Tälle työlle Kokko oli uskollinen loppuun saakka, vaikka se edellyttikin jatkuvaa matkustusta Joensuun ja Helsingin välillä.

Murteentutkijana Kokolla oli hyvät valmiudet analysoida Kiven teoksia, joissa yhdistyvät varhaisnykysuomen piirteet, murteellisuudet, erilaiset tyyli- ja rekisterit, vahva ruotsin kielen vaikutus sekä *Raamatusta* ja muusta hengellisestä kirjallisuudesta ammentavat lainat. Tekstikriittisessä toimitustyössä hän analysoi Kiven käsikirjoitusten ja painettujen teosten tekstimuotoja, tunnisti mahdollisia kirjoitus- ja ladontavirheitä sekä vertaili muokattujen käsikirjoitusten tekstikerrostumia ja teosten eri versioiden välisiä eroja. Tekstien toimittamisen ohella Kokko laati Kivi-editioihin lingvistisiä ja intertekstuaalisia sekä historian- tai perinteentutkimuksellisia kommentaari- viitteitä. Vanhan sanaston, murteellisuuksien ja ruotsin kielen mukaan muodostettujen ilmausten selityksissä hän hyödynsi laajasti 1800-luvun sanakirjoja, uudempia sanakirjalähteitä ja korpuksia sekä E. A. Saarimaan kirjaa *Selityksiä Aleksis Kiven teoksiin* (1964). Kunnianosoituksena tälle Kivi-tutkimuksen pioneerille voi pitää Kokon Saarimaasta pitämää esitelmää, joka on julkaistu *Wirmolainen*-lehdessä (12/2013).

Edithin tutkijana Kokko pääsi kehittämään suomalaisen kirjallisuuden teksti-

kriittisiä toimituskäytäntöjä ja laajemmin tekstuaalitieteiden (engl. *textual scholarship*) alaa Suomessa. Aiemmin fraasien parissa alkanut sanastotyö jatkui, kun Kokko ja joukko muita tutkijoita kirjoitti verkkoon urauurtavan *Tekstuaalitieteiden sanaston* (SKS 2010), jonka aineistosta sittemmin muodostettiin myös oma aihealueensa Tieteen termipankkiin. Kokko osallistui myös Aleksis Kivi-korpus (SKS) -hankkeeseen, jossa hyödynnettiin joukkoistamista SKS:n jäsenistön piirissä. Hankkeessa syntyi XML-koodattu (eXtensible Markup Language), kansainvälistä TEI-standardia (Text Encoding Initiative) noudattava korpus, joka sisältää kaikki Kiveltä säilyneet kirjeet ja teoskäsikirjoitukset sekä kirjailijan elinaikana julkaistut ensipainokset. Korpus luovutettiin 2013 Kielipankille, jonka Korp-työkalussa aineistoa voi tutkia vertailevasti suhteessa muihin aineistoihin.

Kokko ehti itse nähdä kahdeksan valmistunutta painettua tai digitaalista Kivi-editiota vuosina 2010–2019. Ne sisältävät kirjailijan kaikki säilyneet kirjeet sekä yksitoista näytelmää eli koko Kiven draamatuotannon *Canziota* lukuun ottamatta. Kriittisten Kivi-editioiden ohella Kokko ahkeroi toimittajana SKS:n ja Svenska litteratursällskapet i Finlandin yhteishankkeissa, joissa laaditaan digitaaliset editiot Zacharias Topeliuksen lukukirjojen suomennoksista *Maamme kirja* (2018, maammekirja.fi) ja *Luonnonkirja* (ilmestyy 2019). Työssään hengellisen kirjallisuuden tuntijaksikin kehittänyt Kokko innostui pohtimaan myös *Maamme kirjan* eri versioiden raamattusitaatteja, mistä syntyi postuumi katsaus *MikaEL*-verkkolehteen (2019).

Inkerin murteiden tutkijaksi Kokko ei enää palannut. Dialektologista asian-tuntemustaan hän ennätti hiljan kuitenkin vielä hyödyntää kirjoittamalla artikkelin syntymäseutunsa kielimuodoista Jyrki Paaskosken ja Anu Talkan vuonna 2018 ilmestyneeseen teokseen *Etelä-*

Karjalan historia I: Rajamaa. Alun perin tiedetoimittajaksi tähdännyt Kokko laati vuosien varrella myös lukuisia pieniä yleistajuisia kirjoituksia. Niitä julkaistiin *Sanansaattaja Joensuun yliopistosta* -tiedotuslehdessä, *Hiidenkivessä* ja SKS:n blogissa, jolle hän itse oli keksinyt nimen *Vähäisiä lisiä*. Näin hän pääsi kertomaan tiedeyhteisön elämästä ja uusista tutkimuslöydöistä myös laajemmalle yleisölle. Suomen Länkkäriseuran julkaisemat 1800-luvun suomenkielisen lännenkirjallisuuden editiot ja *Ruudinsavu*-lehteen kirjoitetut jutut toivat esiin myös Kokon jo lapsuudesta saakka tunteman kiinnostuksen Yhdysvaltojen historiaan.

Ossi Kokon monipuolista tutkijanprofiilia fennistiikan ja kriittisten editioiden parissa voi kuvata yhdistelmäksi murteentutkimusta, perinteistä filologiaa, tekstikritiikkiä, soveltavaa kielitiedettä ja digitaalista humanismia. Tutkijanotteeltaan hän oli paljolti aineistolähtöinen löytöretkeilijä. Hänellä oli erityinen kyky löytää tarvittavia tietoja vanhasta kirjallisuudesta ja sanomalehdistöstä mutta myös keksiä uusia kysymyksiä koluttujenkin aineistojen parista. Niin Joensuussa kuin Helsingissä Kokko toimi tiiviissä yhteistyössä eri alojen kollegoiden kanssa. Oma asennoitumistaan työntekoon hän luonnehti kerran jalkapallosta ottamallaan osuvalla vertauksella: ”En ole koskaan ollut maalihakuinen sentteri vaan pikemminkin syöttöjä jakeleva välihyökkääjä.”

PETRI LAUERMA
etunimi.sukunimi@kotus.fi

SAKARI KATAJAMÄKI
etunimi.sukunimi@finlit.fi

Kirjoittajat ovat Ossi Kokon työtovereita Aleksis Kivi -editioiden toimituskunnasta. Katajamäki on myös SKS:n EDITH-yksikön toimituspäällikkö.

Anne Vainikka 1958–2018

Kuva: yksityis kokoelma

Anne Marjatta Vainikka syntyi 31. heinäkuuta 1958 Washingtonin osavaltiossa, Yhdysvalloissa. Hänen vanhempansa olivat muuttaneet sinne samana vuonna Suomesta. Vuonna 1962, toisen lapsen syntymän jälkeen, perhe palasi Suomeen Tampereelle, jossa syntyivät perheen muut kahdeksan lasta. Esikoisena Annen harteille tuli iso vastuu sisaruksista huolehtimisesta ja kotitöistä äidin rinnalla. Ensimmäisen ja toisen asteen koulut hän kävi Tampereella. Sisarusten mukaan Anne oli lahjakas oppilas ja sai koulussa pelkkiä kympejä – lukuun ottamatta musiikkia. Hänen lempiaineensa oli matematiikka. Matemaattisen lahjakkuutensa ja kiinnostuksen alaa kohtaan hän oli perinyt ilmeisesti isältään.

Vuonna 1977 perhe muutti isoisän kuoleman jälkeen takaisin Yhdysvaltoihin Anne Vainikan ollessa 19-vuotias. Hän jäi vuodeksi Suomeen koulunkäynnin vuoksi

ja asui tämän ajan isoäitinsä kanssa Tampereella mutta seurasi sitten perhettään Yhdysvaltoihin. Akateemiset opinnot Vainikka aloitti Washingtonin osavaltion yliopistossa Seattlessa vuonna 1978, jossa hänen kiinnostuksensa kieltä ja kielitiedettä kohtaan heräsi toden teolla Tom Roeperin kielitieteen kurssilla. Käsitykseni mukaan Vainikka ilmoittautui kursseille sattumalta. Hän oli kuitenkin aikaisemmin matkustellut runsaasti eri maissa ja ollut tätä kautta tekemisissä monien kielten kanssa. Sisarusten mukaan häntä olivat jo aikaisemmin kiinnostaneet harvinaiset, katoamassa olevat kielet. Minulle Vainikka kertoi kokeneensa kielitieteen omaksi alakseen sen vuoksi, että siinä yhdistyivät empiirinen tutkimus ja matemaattinen täsmällisyys.

Vainikan elämäntyö kielitieteen alalla jakautui kahtaalle: hän tutki sekä suomen kieltä että kielen omaksumista. Molem-

missä hänen mielenkiintonsa suuntautui generatiiviseen kielentutkimukseen, jossa huomio kohdistuu kieleen luonnonilmiönä – ei historiallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Yksi keskeisimmistä alan hypoteeseista on, että ihmisen kieli perustuu aivoissamme olevaan luovaan generatiiviseen mekanismiin, jonka avulla pystymme muista eläimistä poiketen tuottamaan ja ymmärtämään rajattoman määrän ilmaisuja ja ajatuksia. Kyse on siis ihmisen aivojen ja viime kädessä lajimme perimän tuottamasta erityislaatuista ilmiöstä. Vainikka pyrki ymmärtämään suomen kieltä osana tätä laajempaa, biologista ilmiötä. Hän julkaisi tutkimuksiaan kansainvälisissä kielitieteen alan lehdissä (esim. *Natural Language & Linguistic Theory*, *Linguistic Review*, *Linguistics*, *Language Acquisition* ja *Second Language Research*) sekä useissa kokoomateoksissa.

Anne Vainikan tutkimustyö alkoi hänen nyt alalla klassikoksi muodostuneesta suomen syntaksia käsittelevästä väitöskirjastaan *Deriving syntactic representations in Finnish* (1989). Väitöskirjansa hän teki Massachusettsin (Amherst) yliopistoon, jonne oli tullut opiskelijaksi 1980-luvulla. Vainikan ensimmäinen tutkimushypoteesi oli, että suomen kieli tulisi kuvata täysin uudenlaisen, moniulotteisen matemaattisen mallin tai ”himmelin” avulla. Nuoren tutkijan ylitsepersuavan luovan ajattelun vastapariksi tuli väitöskirjan ohjaajan sekä muun akateemisen ympäristön tinkimätön, konservatiivisempi ja kurinalaisempi asenne. Tämä hedelmällinen yhteentörmäys leimasi Vainikan tutkijanuran alkuvaiheita.

Koska luonnontieteellistä suomen kielen tutkimusta oli tuohon aikaan tehty hyvin vähän, väitöskirjatyöstä tuli alan perusteos. Sen tavoitteena oli hahmottaa suomen kieleen kuuluvat erilaiset ilmiöt generatiivisen luovuusteorian viitekehityksessä. Työ käsittelee suomen kielen sanajärjestystä, sijamuotoja, possessiivi-

suffiksia, tyhjiä pronomineja ja niiden sitomista sekä erilaisia infiniittirakenteita. Tarkasteltavia ilmiöitä on paljon, mutta koska aikaisempaa tutkimusta ei juuri tästä näkökulmasta ollut tehty, Vainikan tehtäväksi tuli pohjan rakentaminen. Väitöskirjan pohjalta syntyi myös Virittäjässä vuonna 1992 ilmestynyt artikkeli.

Samoihin aikoihin Vainikka tapasi tulevan miehensä. He menivät naimisiin ja perustivat perheen Annen ollessa 32-vuotias. Nuoripari asui ensin muutaman vuoden Saksassa ja päätyi sen jälkeen Marylandin osavaltioon, jossa Vainikka asui elämänsä loppuun asti. Vainikka oli tätä ennen suuntautunut tutkijan urapolulle, mutta perheen sisäiset syyt sekä Annen sisäinen vakaumus johtivat siihen, että hän teki tieteellisen elämäntyönsä tästä eteenpäin vapaana tutkijana. Puolisot tekivät keskinäisen sopimuksen, jonka mukaan Anne saattoi omistaa tietyn osan ajastaan tieteelliseen tutkimukseen.

Kenties Vainikan kokemukset väitöskirjan tekemisestä ja vapaana tutkijana toimiminen muokkasivat hänestä sellaisen tutkijan, jona hän näyttäytyi meille nuoremmille. Moniin muihin alan tutkijoihin verrattuna Vainikka satoi työnsä erittäin tiukasti empiirisiin havaintoihin samalla, kun hän kehitti kielitieteellistä ajatteluaan täysin omaan, riippumattomaan suuntaansa. Hän ei seurannut muotivirtauksia eikä hyväksynyt mitään uutta ideaa ilman, että idean puolesta oli olemassa empiiristä, kokeelliseen logiikkaan perustuvaa täysin teoriasta riippumatonta näyttöä. Mutta vaikka Vainikan oma tutkimusote oli kurinalainen, hän ei tyrmännyt muiden esittämiä ideoita olivatpa nämä (jälkikäteen katsottuna) miten järjettömiä tahansa. Omasta kokemuksestaan hän nimittäin tiesi, että empiiriset havainnot tekevät tämän työn hänen puolestaan.

Vieraan (L2) kielen omaksumisesta Vainikka kiinnostui tavattuun sattumalta nuoren väitöskirjaopiskelijan Martha

Young-Scholtenin (josta tuli sittemmin professori Newcastlen yliopistoon) Saksassa Düsseldorfin yliopistossa vuonna 1989. Molemmat työskentelivät tuolloin Harald Clahsenin johtamassa lapsen kieltä tutkivassa projektissa. Jossain vaiheessa Young-Scholten esitteli Vainikalle vieraan kielen oppijoilta (L2) kerättyä aineistoa, joka näytti hyvin samantyyppiseltä kuin lapsilta kerätyt ensikielen (L1) omaksujien tuotokset. Aineisto johdatteli nuoret tutkijat vähitellen siihen päätelmään, että ensikielen ja vieraan kielen oppimisen täytyi olla perimmältään samantyyppisiä prosesseja. Hypoteesi herätti tuohon aikaan runsaasti vastustusta. Sitä vastusti myös hankkeen johtaja, jonka näkemys oli, että kyse oli kahdesta täysin erityyppisestä omaksumisprosessista. Vainikka ei perääntynyt. Myöhemmin Vainikka ja Young-Scholten kehittivät havaintojensa pohjalta kielen omaksumisesta ja sen perusuonteesta kokonais-teorian, jota he kutsuivat *organiseksi kieliteoriaksi* (engl. *Organic Grammar*). He julkaisivat aiheesta mittavan määrän kansainvälistä tutkimusta (esim. *The acquisition of German: introducing Organic Grammar* v. 2011). Nämä tutkimukset käsittelevät sekä ensikielen että vieraan kielen omaksumista. Teorian ydinajatus on, että vieraan kielen oppija rakentaa uuden kielensä samoista kielen perusatomeista ja samassa järjestyksessä kuin ensikielen omaksuja ja että tätä prosessia hallitsevat samat lainalaisuudet.

Vainikka teki näkyvän kansainvälisen uran suomen kielen tutkijana. Hänen ajattelussaan keskeinen lähtökohta oli, että kieli syntyy aivoissa eräänlaisia kielen ”kognitiivisia atomeja” yhdistelemällä. Nämä atomit näkyvät pintakielen tasolla yleensä kieliopillisina elementteinä, kuten konjunktioina, aikamuotoina, prepositioina ja niin edelleen, sekä niiden heijastevaikutuksina, jollaisia ovat esimerkiksi sijamuodot ja verbintaivutus. Sekä ensikielen että vieraan kielen omaksuminen

on Vainikan mukaan prosessi, jossa oppija oppii käyttämään kielen atomeja tietyssä järjestyksessä, ja tämä järjestys heijastelee niiden keskinäisiä rakenteellisia suhteita aivojen kieltä tuottavassa ja ymmärtävässä järjestelmässä. Kielen omaksuja kykenee siis käsittelemään yhä monimutkaisempia ilmauksia sitä mukaa, kun tähän rakenteluprosessiin tulee uusia elementtejä ja se niiden myötä muuttuu kompleksisemmaksi. Vainikka vastusti ajatusta, jonka mukaan koko kielijärjestelmä tulisi lapsen käyttöön valmiina kokonaisuutena.

Vainikka pohti suomen kielen sijamuotojen olemusta läpi koko elämänsä ja julkaisi aiheesta useita kansainvälisiä artikkeleita. Suomen rakenteelliset sijamuodot (kuten esimerkiksi nominatiivi, partitiivi, genetiivi tai akkusatiivi) olivat hänen näkemyksensä mukaan kielen kognitiivisten atomien suoria heijastevaikutuksia niitä lähellä oleviin nominilausekkeisiin. Esimerkiksi partitiivisijan Vainikka arveli heijastavan rakenteellista läheisyyttä sijamuotoa kantavan nominilausekkeen ja kieliopillisen elementin välillä: se liittyy monien kieliopillisten elementtien komplementtipositioon. Myös genetiivisijan hän näki varsin samalla tavalla. Hänen tutkimuksensa keskeinen tavoite on kuvata tämä mekanismi kattavasti ja formaalin täsmällisesti sekä niin, että se on yhteensopiva muista kielistä ja lähitieteistä saadun empiirisen näytön kanssa. Vainikan suomen sijamuotoja koskevat tutkimukset, samoin kuin hänen väitöskirjansa, muodostavat perustan tulevalle alan tutkimukselle.

Eräs Vainikkaa paljon kiinnostanut suomen kielen sijamuotojen erityispiirre on, että subjektin sijat nominatiivi ja genetiivi ilmaantuvat tietyissä tapauksissa myös objektin sijoiksi. Esimerkiksi lauseessa *Jari julkaisi tutkimukse-n* objektin sijamuotona on genetiivi. Väitöskirjassaan Vainikka esitti, että genetiivisija, joka tyyppillisesti esiintyy subjektin tai X'-teorian

mukaan määreen sijamuotona (esim. *Jarin auto, Hän käski Jarin lähteä*), voi tiettyin ehdoin ”siirtyä” myös objektille. 2000-luvun alkupuolella hän kuitenkin oivalsi, että genetiivimuotoisen objektisijan muoto määräytyy sen mukaan, taipuuko sen läheisyydessä oleva predikaatti nominaalisen argumentin mukaan vai ei. Vaikka idea oli keksitty jo aikaisemmin, Vainikka osoitti sen pätevän koko suomen kielioppiin. Samalla hän tarttui myös siihen tunnettuun ongelmaan, että sijamuotoon vaikuttavat myös sellaiset tekijät, jotka eivät sijaitse objektin välitömmässä läheisyydessä. Vainikan viimeiset suomen sijamuotoja käsittelevät tutkimukset käsittelevät näitä kahta ongelmaa.

Toinen Vainikkaa kiinnostanut kokonaisuus liittyi fonologisesti tyhjiin subjekteihin sekä possessiivisuffiksiin, joilla on suomen kielessä selvä yhteys toisiinsa. Hän käsitteli aihetta väitöskirjassaan ja julkaisi siitä myöhemmin merkittäviä artikkeleita, joista niistäkin tuli nykytutkimuksen näkökulmasta suunnannäyttäjiä. Possessiivisuffiksiin kohdistuva mielenkiinto ei koskaan lakannut, vaan hän palasi aiheen pariin uudestaan ja uudestaan sekä artikkeleissaan että useissa muissa yhteyksissä.

2000-luvun alussa Vainikka ohjasi kaksi merkittävää suomen kielen syntaksin väitöskirjaa Suomessa, Saara Huhmarniemen kysymyslauseita käsittelevän työn sekä Taija Saikkosen suomen kielen oppimista käsittelevän tutkimuksen. Hän

auttoi merkittäväällä tavalla myös Karoliina Lohinivaa tämän suomen kaksoiskysymyksiä käsittelevässä väitöskirjatutkimuksessa, mutta ei ehtinyt nähdä sen valmistumista.

Viimeisinä vuosinaan Vainikka oli toimittamassa suomalais-ugrilaisia kieliä käsittelevää kokoomateosta, jossa on hänen kirjoittamansa yleiskatsaus suomen kielen syntaksista. Se on käsitykseni mukaan hänen viimeisin käsikirjoituksena. Hän siis aloitti ja lopetti uransa laatimalla kokonaiskatsauksen rakastamastaan aiheesta, suomen kielestä. Anne menehtyi vaikean sairauden uuvuttamana 11. kesäkuuta 2018 omassa kotipiirissään, läheisten läsnäollessa.

Anne Vainikka oli tienraivaaja, jonka ajattelu ja tutkimustyö ovat vaikuttaneet ja tulevat vaikuttamaan kauas tulevaisuuteen. Hänen elämäntyönsä lisäsi merkittäväällä tavalla kansainvälistä kiinnostusta suomen kieleen ja herätti useiden nuorten tutkijoiden mielenkiinnon aiheeseen. Monet hänen oivalluksistaan ovat säilyneet lähes sellaisenaan, ja niistä on sittemmin muodostunut muiden tutkijoiden työn lähtökohtia. Se, että käytösämme on näin rikas tieteellinen perintö, ei ole itsestäänselvyys.

PAULI BRATTICO
etunimi.j.sukunimi@gmail.com

Kirjoittaja työskentelee tutkijana IUSS-tutkimuslaitoksessa Paviassa, Italiassa.

Kertomus Kotikielen Seuran 143. toimintavuodesta

Seura on perustettu vuonna 1876. Sen tehtävänä on edistää suomen kielen tutkimusta, tuntemusta ja käyttöä. Tällä hetkellä keskeisimpiä toimintamuotoja ovat aikakauslehti *Virittäjän* julkaiseminen sekä kokousten ja symposiumien järjestäminen. Lisäksi Seura myöntää vuosittain rahastoistaan apurahoja ja palkintoja.

Sadantaneljänentoikymmenentenäkolmantena toimintavuotenaan Kotikielen Seura on kokoontunut kolme kertaa. Kokouksissa on käynyt keskimäärin 24 henkeä.

Vuosikokouksessa 14. maaliskuuta 2018 Tiedonkerronta-hanke, johon kuuluvat professori Pirjo Hiidenmaa, tohtori Mikko T. Virtanen sekä maisterit Henri Satokangas, Elina Vitikka ja Ilona Lindh, esitelmöi aiheesta *Tiedonkerronta – tietokirjallisuuden tutkimusta*.

Toukokuun 9. päivänä 2018 Kotikielen Seura järjesti Kielitieteen päivien yhteydessä Suomen paneelikeskustelun uuden tietosuoja-asetuksen vaikutuksista kielitieteellisten aineistojen tilanteeseen.

Syyskuun 27. päivänä 2018 kuultiin ansioituneisiin pro gradu -töihin pohjautuvia esitelmää. Maisteri Eeva Attila esitelmöi aiheesta ”Miksi tämän lain valvonnasta vastaa Elintarviketurvallisuusvirasto? Ei-modaalinen indikaattori säädöskielessä”, maisteri Kertu Gungörmez aiheesta ”*Noh me-noks! Davai! Let's go!* Monikielistä koodinvaihtoa videopelien pelaamisen aikana”, maisteri Jenni Järvinen aiheesta ”*Naisen euro* -konstruktio – muoto, merkitys ja erilaiset ilmentymät” ja maisteri Emma Koistinen aiheesta ”Kieli-ideologiat ärsyttävien sanojen taustalla”.

Marraskuun 29. päivänä 2018 dosentti Hanna Lappalaisen ja professori emerita Pirkko Nuolijärven johtama tutkimushanke ”Sata suomalaista kielellistä

elämäkertaa” esittäytyi. Professori emeritus Heikki Paunonen esitelmöi aiheesta ”Mistä kaikki sai alkunsa?”, dosentti Hanna Lappalainen, professori emerita Pirkko Nuolijärvi ja kandidaatti Outi Pajukallio aiheesta ”Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -projekti: tavoitteet, aineisto ja nykyvaihe”, tohtori Kaarina Mononen ja dosentti Hanna Lappalainen aiheesta ”Opiskelijat aineistoa keräämässä – haastattelukokemusten tarkastelua”, professori emerita Pirkko Nuolijärvi aiheesta ”Ensi havainnot suomen kielen variaatiosta 2010-luvun lopulla” ja maisteri Anniina Asikainen aiheesta ”Työelämän kieltä eri näkökulmista – kahden ikäryhmän kieliasenteiden tarkastelua”.

Seuran esimiehenä on toiminut professori Pirjo Hiidenmaa, ensimmäisenä varaesimiehenä tohtori Mari Siirainen, toisena varaesimiehenä professori Jyrki Kalliokoski, sihteerinä maisteri Henri Satokangas, varasihteerinä maisteri Elina Vitikka, rahastonhoitajana maisteri Toni Suutari sekä muina johtokunnan jäseninä tohtori Pilvi Heinonen, tohtori Yrjö Lauranto ja maisteri Katriina Rapatti.

Toiminnantarkastajina ovat olleet tohtori Annakaisa Pohjola ja maisteri Nico Wendelin sekä varatoiminnantarkastajina tohtori Salli Kankaanpää ja tohtori Ritva Pallaskallio. Kirjanpidosta on vastannut Aallon tilitoimisto.

Seuran johtokunta on kokoontunut toimintavuoden aikana 4. huhtikuuta 2018, 3. toukokuuta 2018, 12.–15. kesäkuuta 2018, 20. syyskuuta 2018, 27.–29. marraskuuta 2018, 14. joulukuuta 2018, 30. tammikuuta – 13. helmikuuta 2019 ja 28. helmikuuta 2019 eli yhteensä 8 kertaa. Seurassa oli vuoden 2018 lopussa kuusi kunniajäsentä ja 646 jäsenmaksunsa maksanutta vuosijäsentä. Painetun *Virittäjä*-lehden jäsentilaajia oli 508

(täysjäseniä 213 ja opiskelijajäseniä 295) ja verkkolehden tilaajia 64 (täysjäseniä 32 ja opiskelijajäseniä 32). Virittäjää tilaamattomia jäseniä oli 74 (täysjäseniä 50 ja opiskelijajäseniä 24). Seuraa on edustanut Tieteellisten seurain valtuuskunnan syyskokouksessa Mari Siirainen sekä Suomen tiedekustantajien liiton vuosikokouksessa Hanna Lappalainen.

Kokouksessaan 15. helmikuuta 2019 August Ahlqvistin, Yrjö Wichmannin, Kai Donnerin ja Artturi Kanniston rahastojen yhteinen lautakunta, johon ovat kuuluneet Suomalais-Ugrilaisen Seuran edustajina professori Riho Grünthal, professori Sirkka Saarinen ja asemansa puolesta Suomalais-Ugrilaisen Seuran esimies professori Ulla-Maija Forsberg sekä Kotikielen Seuran edustajina varaesimies Mari Siirainen ja professori Jyrki Kalliokoski, on päättänyt myöntää August Ahlqvistin, Yrjö Wichmannin, Kai Donnerin ja Artturi Kanniston rahastojen käytettävissä olevasta vuoden 2018 tuotosta seuraavat palkinnot: Maximilian Murmannille 2 000 euroa väitöskirjasta *Inchoative emotion verbs in Finnish: Argument structures and collexemes*, Duha Elsayedille 2 000 euroa väitöskirjasta *Agricolan pitää – nessesiviverbi kielikontaktin ytimessä*, Liisa-Maria Lehdolle 2 000 euroa väitöskirjasta *Korpusavusteinen diskurssianalyysi japaninsuomalaisten kielipuheesta*, Outi Tänczosille 2 000 euroa väitöskirjasta *Mediated discourses – ethnic minority media in linguistic and ethnic identity-building and language revitalization: Comparative case studies from Finno-Ugrian minority contexts* ja Miia Karttuselle 2 000 euroa väitöskirjasta *No pittää kahttoo: Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa*. Tuotosta jäljelle jäänyt 5 000 euroa varattiin myöhempää käyttöä varten.

Kokouksessaan 14.–15. helmikuuta 2019 Sanakirjasäätiön rahaston lautakunta on päättänyt, että Sanakirjasäätiön rahaston vuoden 2018 jaettavissa olevasta tuotosta ja viime vuonna tehdystä varauk-

sesta, jotka ovat yhteensä 3 297,07 euroa, jaetaan 3 200 euroa apurahoina suomen ja sen sukukielten tutkimukseen. Apuraha julistetaan haettavaksi Kotikielen Seuran vuosikokouksessa ja päätös ilmoitetaan 4. toukokuuta 2019. Apuraha voidaan jakaa usean hakijan kesken. Loput tuotosta varataan myöhempää käyttöä varten.

Kokouksessaan 30. tammikuuta – 13. helmikuuta 2019 E. A. Saariin rahaston lautakunta, jonka muodostavat Kotikielen Seuran johtokunnan jäsenet, on päättänyt myöntää vuoden 2018 jaettavissa olevasta tuotosta ja viime vuonna tehdystä varauksesta, jotka ovat yhteensä 3750,17 euroa, neljä palkintoa: Olli Kupariselle 400 euroa artikkelista ”Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä” (*Virittäjä* 1/2018), Elina Vitikalle 400 euroa artikkelista ”Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijajäsenöt” (*Virittäjä* 2/2018), Irina Herneaholle 400 euroa artikkelista ”Maahanmuuttodiskurssit eduskuntapuolueiden vuoden 2015 vaalimateriaaleissa” (*Virittäjä* 2/2018) ja Jenni Mikkoselle 400 euroa yhdessä Vesa Jarvan kanssa kirjoitetusta artikkelista ”Lexical mixing in a conversation between old Helsinki slang speakers” (Palander, Riionheimo & Koivisto toim. 2018: *On the border of language and dialect*). Loput tuotosta varattiin myöhempää käyttöä varten. Elina Vitikka ei osallistunut keskusteluun.

Kokouksessaan 7.–13. helmikuuta 2019 Lauri Kettusen rahaston lautakunta, johon ovat kuuluneet varaesimies Mari Siirainen, professori Riho Grünthal ja maisteri Henri Satokangas, on päättänyt avata Lauri Kettusen rahaston vuoden 2018 jaettavissa olevasta tuotosta ja edellisvuoden varauksesta, jotka ovat yhteensä 4 998,82 euroa, 2 000 euroa haettavaksi viron kielen opintoja varten. Lisäksi Lauri Kettusen rahaston lautakunta on päättänyt myöntää 2 500 euroa kevään 2019 viron kielen opiskelijoiden Viroon suuntautuvan opinretken rahoitukseksi. Loput tuotosta varattiin myöhempää käyttöä varten.

Kokouksessaan 19. helmikuuta 2019 Hesteon koululaiskielirahaston lautakunta, johon ovat kuuluneet varaesimies Mari Siironen, Hesteon hallituksen jäsen Leena Paatero, maisteri Toni Suutari ja maisteri Henri Satokangas, on päättänyt varata vuoden 2018 tuotosta ja edellisvuosien varauksesta koostuvat 148,80 euroa myöhempää käyttöä varten.

Kuluneena toimintavuonna Seura on perinteiseen tapaan onnitellut ansiotunteita jäseniään heidän merkkipäivinänsä sekä ottanut osaa poismenneiden jäsenten omaisten suruun.

Aikakauslehti Virittäjä ilmestyi vuonna 2018 neljänä vihkona, joissa oli yhteensä 628 sivua. Vuoden 2018 lopussa tilaajia oli 572. Päätoimittajana on toiminut dosentti Hanna Lappalainen. Toimitussihteerinä on työskennellyt maisteri Henna Leskelä. Kirjallisuusosastosta on vastannut tohtori Mikko T. Virtanen. Varapäätoimittajana ja verkkotoimittajana on toiminut tohtori Johanna Komppa. Virittäjän taloutta ja tilauksia on hoitanut maisteri Irina Herneaho.

Aikakauslehti Virittäjän toimitusneuvosto on kokoontunut 23. helmikuuta. Toimitusneuvoston puheenjohtajana on toiminut Seuran esimies, professori Pirjo Hiidenmaa. Muina jäseninä ovat toimineet dosentti Maria Ahlholm, dosentti Markku Haakana, professori Helena Halmari, tohtori Suvi Honkanen, professori Leena Huss, tohtori Vesa Jarva, professori Scott Jarvis, professori Lauri Karttunen, professori Leelo Keevallik, apulaisprofessori Leena Kolehmainen, dosentti Tommi Kurki, tohtori Niina Lilja, dosentti Liina Lindström, dosentti Krista Ojutkangas, dosentti Toini Rahtu, professori Jari Sivonen, dosentti Paula Sjöblom, professori Mirja Tarnanen, professori Stefan Werner ja professori Jussi Ylikoski.

Seuran nettovarallisuus tilinpäätöksessä on 202 561,55 euroa. Seuran pitkäaikaisten sijoitusten arvoksi on vuoden 2018 tilinpäätökseen merkitty 176 482,25 euroa. Pitkäaikaiset sijoitukset jakautuvat

Seuralle ja rahastoille seuraavasti: Kotikielen Seura 3,9 %, Sanakirjasäätiö 36,1 %, Lauri Kettusen rahasto 31,8 %, E. A. Saari- maan rahasto 26,6 % ja Hesteon koululaiskielirahasto 1,6 %. Seuran ja Virittäjän pankkitalletusten kokonaismäärä on ollut tilikauden päättyessä 34 348,79 euroa, joista Virittäjän osuus on ollut 31 611,32 euroa. Vuoden 2018 taseessa vastaavaa ja vastattavaa on kumpaakin 219 492,61 euroa.

Virittäjän tuotot olivat vuonna 2018 ilman avustuksia yhteensä 30 452,34 euroa. Nämä tuotot ovat kertyneet tilausmaksuista (30 292,50 euroa) ja korkotuotoista (159,84 euroa). Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan myöntämä julkaisuavustus oli 19 000 euroa. Näiden lisäksi oli muita tuottoja 7 415,90 euroa. Yhteensä Virittäjän tuotot olivat 56 868,24 euroa. Menot kertyi 55 577,82 euroa. Suurimmat kulut aiheutuivat painatuksesta ja postituksesta (15 154,08 euroa) sekä henkilöstökuluista (33 220,23 euroa). Virittäjän tulos vuodelta 2018 osoittaa 1 290,42 euron ylijäämää, joka palautetaan julkaisuavustuksen myöntäneelle Tieteellisten seuran valtuuskunnalle.

Seuran tuotot koostuivat pääosin jäsenmaksuista, jotka olivat 2 755,01 euroa. Seuran varsinaisen toiminnan kulut olivat 1 351,47 euroa, ja ne koostuivat pääosin jäsenkokousten järjestämisestä sekä jäsen- ja viranomaismaksuista. Sijoitus- ja rahoitustoiminnan tulos oli 11 924,04 euroa, ja rahastoihin tuotoista siirrettiin 11 904,80 euroa. Seuran tulos vuodelta 2018 on 1 422,78 euroa ylijäämäinen.

Kotikielen Seuran ja Virittäjän vuoden 2018 yhteinen tilinpäätös osoittaa tuottoja 71 733,53 euroa, kuluja 57 115,53 euroa ja rahastoille siirrettävää tuottoa 11 904,80 euroa. Ylijäämäksi muodostuu 2 713,20 euroa.

Helsingissä 13. maaliskuuta 2019

HENRI SATOKANGAS
Kotikielen Seuran sihteeri
seura@kotikielenseura.fi

Tutkimus inkoatiivisista tunneverbeistä ja niiden rektioista

Maximilian Murmann: *Inchoative emotion verbs in Finnish. Argument structures and collexemes.* Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies. University of Helsinki. 196 s. ja liitteet 17 s. ISBN 978-951-51-4191-0. Väitöskirjan tiivistelmä on luettavissa osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/233975>.¹

Maximilian Murmannin huhtikuussa 2018 tarkastetun väitöskirjan aiheena ovat suomen kielen inkoatiiviset tunneverbit, jotka ilmaisevat erilaisten tunnetilojen alkamista. Tällaisia verbejä ovat esimerkiksi *yllättyä*, *ilahtua*, *rakastua* ja *suuttua*. Useimmat inkoatiiviset tunneverbit sisältävät U-johtimen, ja vanhastaan niitä on morfologisin perustein kutsuttu refleksiivisiksi, vaikka niiden ensisijainen merkitystehtävä onkin lähinnä automatiivinen tai (toisin termein) antikausatiivinen.

Murmannin tutkimuksen kohteena on kyseisten verbien syntaksi ja semantiikka sekä erityisesti verbien taipumus esiintyä niille ominaisissa argumenttirakennekonstruktioissa. Näihin konstruktioihin kuuluu verbin lisäksi tunnetilan aiheuttavaa ärsykettä ilmaiseva, usein paikallissijainen substantiivilauseke, esimerkiksi *yllättyä jostakin*, *ihastua johonkin*, *suuttua jollekulle*. Syntaktisesti tällainen lauseke on rektioadverbiaali tai *Ison suomen kieliopin* (ISK 2004 § 1225) termein *rektiotäydennys*. Rektiotäydennyksen sija vaihtelee verbeittäin. Esimerkiksi

rakastua hyväksyy vain illatiivi- ja *yllättyä* elatiivimuotoisen täydennyksen, kun taas *hermostua* kelpuuttaa molemmat ja lisäksi allatiivin (*hermostua jostakin*, *hermostua johonkin*, *hermostua jollekulle*). Allatiivi on tällaisissa yhteyksissä erikoistunut ilmaisemaan ellollisia tarkoituksia, joihin tunnereaktio kohdistuu (*hermostua koiralle* mutta **hermostua sotkulle*). Sisäpaikallissijat illatiivi ja etenkin elatiivi taas ilmaisevat laajaa kirjoa erilaisia ärsykeitä, jotka joko laukaisevat tunnetilan muutoksen tai joihin tunnetilan muutos muuten kohdistuu. Ainakin verbit *hämmästyä* ja *pelästyä* sallivat paikallissijaisten rektiotäydennysten lisäksi partitiivimuotoisen ärsykkeen ilmauksen, joka perinteisen lauseenjäsennyksen mukaan on objekti (*hämmästyä ~ pelästyä jostakin*). Rektiosijan valinta on pitkälti idiosynkraattista eikä mitenkään ilmeisellä tavalla motivoitu paikallissijojen spatiaalisista (tai muista) peruserkityksistä.

Murmannin tutkimusaihe on mielenkiintoinen ja ajankohtainen paitsi fennistiikalle yleisesti myös esimerkiksi S2-opetukselle, jossa rektiot joudutaan opettelemaan ulkoa verbi kerrallaan. Voitaisiinko löytää yleisempiä semanttisia periaatteita, jotka motivoivat tietyn sijan esiintymistä tietyn verbin yhteydessä? Aihepiiriä on yllättävää kyllä tutkittu fennistiikassa melko vähän. Lähimpänä Murmannin aihetta on Mari Siiroisen (2001) väitöstutkimus eräistä tunnekausatiiviverbeistä (erityisesti *pelätä* ja *pelottaa*), ja Siiroisen työtä Murmann siteeraakin ahkerasti. Hän on muutenkin perh-

1. Teoksesta on ilmestymässä päivitetty versio (ks. Murmann tulossa).

tyntyn hyvin aihepiiriin aiempaan fennistiseen kirjallisuuteen, ja hänen työnsä keskustelee sujuvasti tradition kanssa tuoden selvästi esiin, mitä aiemmin on saavutettu ja mitä on vielä tutkimatta.

Työn alkupuolen johdanto- ja teoriaosassa esitellään tutkimusasetelma ja tutkimuksen tavoitteet (luku 1) sekä käsitellään melko laajasti tunteiden kielellistä ilmaisemista ja tätä koskevaa lingvististä tutkimusta mutta myös psykologian piirissä harjoitettua tunteiden ja tunnetilojen tutkimusta (luku 2). Tämä on perusteltua kognitiivisen kielitieteen keskeisiin ajatuksiin sitoutuvassa työssä, etenkin kun juuri psykologiasta omaksumat kategoriat toimivat perustana verbien semanttiselle luokittelulle myös aineistonkäsittelyluvuissa (erityisesti luvussa 6). Analyysin taustoitukseksi käytetään myös Anna Wierzbickan (esim. 1996) kehittämää alkusanakieltä (*natural semantic metalanguage*, NSM) sekä mallia suomen kieleen soveltavaa Seija Tuovilan (2005) tutkimusta tunnesanojen semantiikasta.

Kritiikkiä voi esittää kielitypologisen, argumenttirakenteita ja argumenttien merkintää koskevan tutkimuksen vähäisestä hyödyntämisestä. Psykologisia tiloja ja tilanmuutoksia kielentävien ilmausten tyypologisessa tutkimuksessa päähuomio on kiinnittynyt elollisen osallistujan (kokijan) kielelliseen koodaamiseen, jota on tarkasteltu esimerkiksi siitä näkökulmasta, missä määrin kokija kontrolloi tilannetta tai on siinä vaikutuksenalainen (esim. Croft 1993; Bossong 1998; Haspelmath 2001; Onishi 2001; Næss 2007). Paljon vähemmälle huomiolle on jäänyt aistimuksen tai psykologisen kokemuksen aiheuttavan ärsyksen kielellinen koodaus. Ärsyksen ilmausten perusteellinen tutkiminen yhdestä kielestä onkin Murmannin työn merkittävin anti myös yleislingvistiseltä kannalta.

Teoriaosaan kuuluvat myös luku 3, joka käsittelee työssä käytettyjä syntakti-

sia malleja, etenkin valenssiteoriaa ja erilaisia argumenttirakenteiden kuvausmalleja, sekä luku 4, joka esittelee aineiston analyysissa hyödynnettyjä korpuslingvistisiä malleja. Tältä osin tarkastelu pohjautuu kehittyneisiin tilastollisiin lingvistiikan ja korpustutkimuksen menetelmiin, erityisesti niin sanottuihin kollostruktionaalisiin lähestymistapoihin kuuluvaan yhteisesiintymien kovarianssi-analyyysiin (engl. *covarying collexeme analysis*).

Aineistonsa eli inkoatiivisten tunneverbien esiintymät Murmann on kerännyt Kielipankin Suomi24-korpukselta. Eri tunneverbien frekvenssien toteamisen jälkeen tarkempi tutkimus rajataan kahteenkymmeneen yleisimpään verbiin, niiden argumenttirakenteisiin sekä verbien kollokaatteina tyypillisesti esiintyviin substantiiveihin. Argumenttirakenteita tarkastelemalla (luku 5) saadaan selville, minkä muotoiset lausekkeet voivat esiintyä tarkasteltavien verbien kuvaaman tunnereaktion ärsykettä ilmaisemassa. Luvun 6 kollokaattianalyysissa taas selvitetään sitä, millaiset tunnetilan aiheuttavaa ärsykettä ilmaisevat substantiivit ovat tyypillisiä kunkin verbin yhteydessä.

Korpuslingvististen menetelmien valinta ja käyttö on kaikkiaan perusteltu hyvin, ja epäilemättä suureen työmäärään pohjaava analyysi on kauttaaltaan huolellista. Hienoista kritiikkiä voi esittää siitä, millaisin kriteerein kollokaatiot on korpukselta haettu ja määritelty (tätä esitellään alaluvussa 4.3). Murmann on nimitäin ottanut aineistoonsa mukaan vain sellaisia verbin ja ärsykettä ilmaisevan substantiivin myötäesiintymiä, joissa substantiivi sijaitsee välittömästi verbin jäljessä. Analyysista ovat näin jääneet pois esimerkiksi tapaukset, joissa verbin ja substantiivin välissä on substantiivia määrittävä, tämän kanssa samaan lausekkeeseen kuuluva attribuutti. Vastaamatta jää myös kysymys, millaisia olisivat ne ärsykeilmaukset, jotka välittömän vierekkäisyyden vaatimus jättää analyysin ulkopuo-

lelle, siis ne ärsykeilmaukset, jotka syystä tai toisesta sijaitsevat muualla kuin välitömästi verbin jäljessä.

Luvussa 5 tarkastellaan aineiston 20 frekventeimmän inkoatiivisen tunneverbin tyyppillisiä ärsykeilmauksia muodon kannalta. Jokaista verbiä kohden on sattunnaisesti valittu sata lause-esiintymää tarkemmin analysoitaviksi. Luku etenee ärsykeilmausten rakenteen (lähinnä sijamuodon) mukaan: erikseen tarkastellaan partitiivi-, elatiivi-, illatiivi- ja allatiivimuotoisia substantiivilausekkeita, kokonaisen lauseen laajuisia ilmauksia, eifiniittisiä komplementteja sekä eräitä harvinaisempia rakenteita. Luvun 5 laskelmissa on otettu huomioon omana rakennemallinaan myös sellaiset tapaukset, joista ilmipantu rektiötäydennys puuttuu. Taulukon 29 (s. 80) perusteella rektiötäydennyksen puuttuminen on varsin yleinen ja erälle inkoatiivisille tunneverbeille (mm. *ahdistua*, *masentua* ja *pettyä*) jopa kaikkein yleisin esiintymiskonteksti. Luku 5 antaakin hyvän kokonaiskuvan kanssa kukin verbi esiintyy.

Luvussa 6 esitellään semanttisin kriteerein ryhmiteltyinä tarkemman analyysin kohteeksi valitut 20 verbiä sekä niiden kanssa kollokoivat substantiivit. Analyysi on kauttaaltaan huolellista, ja rektiömäärityksen paikallissijan määräytymisestä tehdään oivaltavia havaintoja. Tarkastelluista paikallissijoista allatiivi erottuu muista selvimmin, sillä sen päätehtävänä on ilmaista (laajassa mielessä) elollista osallistujaa, johon tunnereaktio kohdistuu (esimerkiksi *suutuin hänelle*; *matkustaja rai-vostui lentoyhtiölle*). Illatiivin ja elatiivin tehtävät taas näyttävät lankeavan enemmän yhteen, eikä niiden välinen mahdollinen merkitysero ole aina mitenkään selvä kaikkien sellaisten verbien yhteydessä, jotka sallivat molemmat sijamuodot (*hermostua kyselystä* vs. *kyselyyn*).

Erittäin mielenkiintoinen on toisaalta Murmannin tekemä havainto, jonka mu-

kaan illatiivia käytetään usein sellaisista ärsykkeistä, joille kokija on altistunut jo ennen varsinaista tunnetilan muutosta. Tämä periaate ilmenee eräiden sellaisten verbien pakollisena illatiivirektiona, jotka nimenomaan ilmaisevat kokijan aiempaa altistumista ärsykkeelle (*kyllästyä* tai *pettyä johonkin*, ehkä myös *rakastua johonkuhun*); vastaavasti äkillistä ärsykkeestä tietoiseksi tulemista kuvaavat verbit järjestyvät yleensä elatiivin kanssa (*yllättyä*, *hämmästyä*, *ilahtua jostakin*). Silloinkin, kun yksi ja sama verbi sallii sekä illatiivin että elatiivin, näiden välillä voi esiintyä samantapainen merkitysero: *hermostutaan yhtäältä jähkailuun* tai *odottami-seen* (ärsykkeille on altistuttu jo ennen itse hermostumista), toisaalta *provosoimista* tai *kysymyksestä* (ärsykkeet kohdetaan äkillisesti). Ero ei ole ehdoton eikä kaikenkattava, mutta se tarjoaa osaltaan yhden semanttisen selityspohjan verbilekseemien rektioeroille ja myös yhden ja saman verbilekseemin sallimalle rektiötäydennyksen sijanvaihtelulle.

Maximilian Murmannin väitöskirja sisältää runsaasti uutta ja mielenkiintoista tutkimustietoa tärkeästä syntaktis-semanttisesta alueesta, joka aiemmassa fennistisessä tutkimuksessa on jäänyt melko vähälle huomiolle. Työn pohjana on hyvin toteutettu, suuritöinen korpus-analyysi, jonka avulla saadaan selvitettyä etenkin sitä, millaisissa argumenttirakennekonstruktioissa ja millaisten kollokaattien seurassa verbit esiintyvät aidossa kielenkäytössä. Väitöskirja sisältää arvokkaita havaintoja siitä, miten rektioadverbiaalin sijanvaihtelu joskus ilmentää melko selviäkin semanttisia oppositioita yhtäältä eri verbilekseemien välillä ja toisaalta sellaisten verbilekseemien eri argumenttirakennekonstruktioiden välillä, jotka sallivat rektiosijan vaihtelua. Työllä on runsaasti mielenkiintoista annettavaa myös virolaiselle lukijalle, sillä virossa esiintyy periaatteiltaan hyvin samantapaista vaihtelua ärsykeilmausten koodauksessa, mutta

useiden yhtäläisyyksien lisäksi myös eroja suomen vastaaviin ilmauksiin. Toivoa sopii myös, että Murmannin tutkimuksessa esille nousseita havaintoja hyödynnettäisiin rektiosijojen S2-opetuksessa. Kielen tutkijaa nämä havainnot rohkaisevat jatkopohdintoihin siitä, voisiko suomen tai viron rektioilmiöille olla löydettävissä laajempaan semanttista motivaatiota.

TUOMAS HUUMO
thuumo@utu.fi
LIINA LINDSTRÖM
etunimi.sukunimi@ut.ee

Tuomas Huumo on Turun yliopiston suomen kielen professori. Liina Lindström on Tarton yliopiston viron kielen dosentti. Hän toimi Murmannin vastaväittäjänä.

Lähteet

- BOSSONG, GEORG 1998: Le marquage de l'expérience dans les langues d'Europe. – Jack Feuillet (toim.), *Actance et valence dans les langues de l'Europe* s. 259–294. Berlin: De Gruyter.
- CROFT, WILLIAM 1993: Case marking and the semantics of mental verbs. – James Pustejovsky (toim.), *Semantics and the lexicon* s. 55–72. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- HASPELMATH, MARTIN 2001: Non-canonical marking of core arguments in European languages. – Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon & Masayuki Onishi (toim.), *Non-canonical marking of subjects and objects* s. 53–84. Amsterdam: Benjamins.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk> (10.11.2018).
- MURMANN, MAXIMILIAN (tulossa): *Inchoative emotion verbs in Finnish. Argument structures and collexemes*. Tübingen: Narr France Attempto Verlag.
- NÆSS, ÅSHILD 2007: *Prototypical transitivity*. Amsterdam: John Benjamins.
- ONISHI, MASAYUKI. 2001: Non-canonically marked subjects and objects: Parameters and properties. – Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon & Masayuki Onishi (toim.), *Non-canonical marking of subjects and objects* s. 1–51. Amsterdam: Benjamins.
- SIIROINEN, MARI 2001: *Kuka pelkää ja ketä pelottaa? Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TUOVILA, SEIJA 2005: *Kun on tunteet. Suomen kielen tunnesanojen semantiikkaa*. Oulu: Oulu University Press.
- WIERZBICKA, ANNA 1996: *Semantics. Primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.

Kun futuuria ei ole

MIIA KARTTUNEN: No pittää kahttoo. *Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 119. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto 2018. 256 s. ISBN 978-952-61-2711-8.

Miia Karttusen väitöstutkimus koskee puhujan tulevan toiminnan ilmauksia suomen kielessä. Suomessahan varsinaista futuuritempusta ei ole, mutta futuurisia ilmauksia on fennistiikassa jonkin verran kuvattu osana laajempaa tempusjärjestelmän kuvausta (esim. Ikola 1949; Wiik 1976;

ISK 2004 § 1542–1550). Futuurisia ilmauksia on tutkittu joissain opinnäytetöissä, mutta yhtään laajaa pelkästään futuuriin ilmauksiin keskittyvää tutkimusta ei ole aiemmin tehty. Karttusen tutkimusaihe on siis jo aiemman tutkimuksen vähyyden vuoksi kiintoisa. Väitöskirjan tavoitteeksi mainitaan ”tuottaa uutta tietoa puhutun suomen kielen futuuristen ilmausten rakenteesta ja käytöstä” (s. 15). Tämä deskriptiivinen tavoite täyttyi hyvin.

Varsinaisia tutkimuskysymyksiä on kolme: 1) millaisilla lauseilla puhuja viittaa omaan tulevaan toimintaansa, 2) millaisissa pragmaattisissa funktioissa näitä ilmauksia käytetään ja 3) millainen on puhujan tulevan toiminnan ilmausten modaalin luonne. Tutkimuskysymykset on linkitetty konkreettisesti väitöskirjan lukiin: Kysymykseen 1 vastataan luvuissa 5–7 kuvaamalla puhujan tulevaan toimintaan viittaavien ilmauksien kieliopillisia ja semanttisia ominaisuuksia valitussa aineistossa. Kysymykseen 2 vastataan luvussa 8, jossa käsitellään puhujan tulevaan toimintaan viittaavien ilmausten edustamia puhetoimintoja. Modaalisuutta koskevaan kysymykseen 3 saadaan vastauksia kaikissa analyysiluvuissa. Loppuluvussa esitetään kokoavasti vastaukset kuhunkin tutkimuskysymykseen.

Väitöskirja muodostaa harkitun kokonaisuuden ja on esitystavaltaan selkeä. Johdannon jälkeen luvussa 2 käsitellään futuurisuutta ilmiönä, luvussa 3 esitellään aineisto ja luvussa 4 teoreettiset kehykset. Tämän jälkeen seuraavat analyysiluvut 5–8. Väitöskirjan jäsenitys yhdeksään päälukuun on onnistunut, ja rakenne tukee hyvin tutkimuskysymysten selvittämistä. Sen sijaan jako alalukuihin on paikoitellen monipolvinen ja vaikeasti seurattava. Analyysiluvuissa aineisto käydään valitujen ominaisuuksien osalta tyhjentävästi läpi. Analyysi on yksityiskohtaista, mutta lukujen loppuissa olevat koonnit auttavat lukijaa poimimaan yksityiskohdista tärkeimmät.

Teoriapohja ja menetelmät

Tutkimuksen teoreettisina kehyksinä esitellään toisaalta puheaktiteoria, toisaalta vuorovaikutuslingvistiikka ja keskustelunanalyysi. Karttunen sanoo käyttävänsä näitä teoreettisia lähtökohtia ”eklektisesti, aineistoanalyysin ehdoilla” (s. 15). Mainitut teoriakehykset näkyvät erityisesti puhe-toimintoja käsittelevässä luvussa 8; muut luvut operoivat enimmäkseen perinteisen kieliopin kuvauksen käsittein. Puheaktiteorian ja vuorovaikutuslingvistiikan ja keskustelunanalyysin yhteen sovittamista ja sen hankauskohtia ei kuitenkaan pohdita. Tutkimuksesta ei nouse merkittäviä uusia teoreettisia avauksia.

Tutkimus pohjaa pääosin laadulliseen analyysiin. Aineisto on analysoitu valitujen piirteiden osalta läpikotaisin, ja tulokset raportoidaan yksityiskohtaisesti. Lukija saa tarkan käsityksen siitä, millaisia puhujan tulevaan toimintaan viittaavat ilmaukset aineistossa ovat. Analyysista annetaan myös määrällisiä tietoja, jotka auttavat lukijaa hahmottamaan, mikä on tavanomaista, mikä taas harvinaisempaa. Tilastollisten menetelmien avulla olisi voinut saada aineistosta esiin jotain lisätietoa, mutta samalla ne olisivat voineet tuoda uusia ongelmia, koska aineisto on melko heterogeeninen.

Laadullinen analyysi etenkin luvuissa 5–7 osoittaa hyvää analyysivälineiden hallintaa, ja lukijan on helppo yhtyä esitettyihin analyysihin. Fennistisen kieliopin tutkimuksen peruskäsitteistön Karttunen hallitsee hyvin. Luvussa 8 hän kuitenkin myöntää, että puhetoimintojen luokittelu on subjektiivista ja rajatapauksia ja päällekkäisyyksiä on paljon (s. 182–183). Voikin kysyä, onko perusteltua ajatella, että puhetoiminnot muodostavat senlaatuisen taksonomian, että niitä on järkevää yrittää luokitella Karttusen valitsemalla yksityiskohtaisuuden tasolla. Tutkimukselle voi kuitenkin antaa kiitosta siitä, että puhetoimintojen analyysi (luku 8) viedään läpi

ytä perusteellisesti kuin kieliopillinenkin analyysi (luvut 5–7) tyytymättä vain helpojen tapausten käsittelyyn.

Aineiston rikkaus

Tutkimuksen aineisto on tunteina mitattuna laaja ja poimittujen ilmausten määrän puolesta riittävä väitöstutkimuksen tarpeisiin. Se on kekseliäästi koottu pääosin olemassa olleista aineslähteistä yhdistellen vanhaa murreaineistoa uuteen aineistoon. Aineslähteet muodostavat erittäin kiinnostavan kokonaisuuden.

Aineisto on rajattu alueellisesti Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteisiin. Vaikka se on peräisin murteista, tutkimuksella ei ole varsinaisia dialektologisia tavoitteita. Aineiston valinta liittyy tutkimuksen osaksi suuntausta, jossa murreaineistoja tarkastellaan hyödyntäen pragmatiikan ja vuorovaikutuksen tutkimuksen käsitteitä. Tarkasteltavia ilmauksia käsitellään osana laajempaa käyttökontekstia. Lähestymistapa ei ole aivan uusi suomalaisella murteentutkimuksen kentällä (vrt. esim. Kok 2016; Väänänen 2016; Priiki 2017; Uusitupa 2017), mutta aiempaan verrattuna uutta Karttusen tutkimuksessa on vuorovaikutuksen analyysi erityisesti puhetoimintojen kannalta: puhujan tulevan toiminnan ilmauksia tarkastellaan meneillään olevan puhetoiminnon valossa.

Aineisto jakautuu keskusteluihin ja haastatteluihin. Yleistysten tekemistä hankaloittaa se, että kummankin aineistosan sisällä on paljon tilanteista vaihtelua. Keskusteluaineistosta suurin osa on asiointitilanteista, mutta mukana on myös vapaiden keskustelujen tallenteita. Karttunen ottaa tulosten tulkinnassa aineiston sekakoosteisuuden kuitenkin huomioon.

Tutkimuksen anti

Tutkimuksen tulokset sisältävät kiinnostavia löydöksiä, kuten esimerkiksi sen,

että *pitää*-rakenteet (esim. *pittää kahttoo*) ovat kaikkein yleisimpiä futuurimerkityksisiä rakenteita tutkitussa aineistossa. Tutkimus osoittaa, että aiemmassa futuurisia ilmauksia koskevassa kirjallisuudessa paljon huomiota saaneet rakenteet ovatkin todellisessa kielenkäytössä harvinaisia tai puuttuvat melkein tyystin.

Puhujan tulevaan toimintaan viittaavien ilmauksien kieliopillisia ja semanttisia ominaisuuksia koskevat analyysit ovat tarkkoja ja asiantuntevia. Puhetoimintoja koskevat analyysit ovat sen sijaan tutkimuksen kiistanalaisinta osaa, ja niissä olisi voinut päätyä myös aivan erilaisiin lopputuloksiin. Pidän kuitenkin hyvänä, että Karttunen on tarttunut puhetoimintoja koskevaan tutkimuskysymykseen ja pyrkinyt siihen vastatessaan samanlaiseen perinpohjaisuuteen kuin kieliopilliseen muotoon ja semantiikkaan liittyvissä analyyseissaan.

Karttusen väitöskirjan suurimpana ansiona pidän puhujan tulevan toiminnan ilmaisemiseen käytettyjen kielellisten keinojen monipuolista kuvausta aidossa puheaineistossa. Työlle asetetut tavoitteet ja tutkimuskysymykset ovat ennen kaikkea deskriptiivisiä; asetetut tavoitteet saavutetaan ja kaikkiin tutkimuskysymyksiin saadaan vastaukset. Teoriakehys on koottu puheaktiteorian ja vuorovaikutuksen tutkimuksen aineksista, ja kehyksen kuvaus on referoiva enemmän kuin pohtiva.

Miia Karttusen väitöskirja tuottaa merkittävää uutta, aitoon puheaineistoon pohjaavaa tietoa puhujan tulevan toiminnan ilmauksista. Tällaisia ilmauksia ja niiden käyttöä aidoissa diskurssiaineistoissa ei ole juuri kuvattu fennistisissä tutkimuksissa. Yksi syy tähän on se, että aineiston keruu on työlästä, koska Suomessa ei ole muodollista futuuritempusta. Morfosyntaktisesti annotoiduistakaan korpuksista ei voi suoraan hakea futuurisia ilmauksia, vaan aineisto on poimittava käsin. Karttunen on käynyt laajan aineiston systemaatt-

tisesti läpi ja koonnut aineistosta kaikki puhujan tulevaan toimintaan viittaavat ilmaukset. Hän piirtää lukijalle monisyisen kuvan näissä ilmauksissa käytetyistä kielellisistä keinoista. Tutkimus avaa uusia näkökulmia murteiden kielioppiin vuorovaikutuksen näkökulmasta.

MARJA-LIISA HELASVUO
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on suomen kielen professori Turun yliopistossa. Hän toimii Miia Karttusen vastaväittäjänä.

Lähteet

- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I. Johdanto. Indikatiivin ja futuuristen liittomuotojen temporaalinen käyttö*. Turun yliopiston julkaisuja B: XXXII. Turku: Turun yliopisto.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOK, MARIA 2016: *Varjon kieliopillistuminen. Itse-sanan paradigman rakenne ja merkityksenkehitys itäisessä itämerensuomessa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 83. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- PRIIKI, KATRI 2017: *Hän, se, tää ja toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C: 432. Scripta Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 117. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- VÄÄNÄNEN, MILJA 2016: *Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen vanhoista murteista*. Turun yliopiston julkaisuja C: 430. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten etä- ja pintarakenteista. – *Virittäjä* 80 s. 135–162.

Ensimmäinen kielitieteellinen väitöskirja Kalle Päätalon tuotannosta

Sari Keskimaa: *Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto 2018. Johdanto 101 s., artikkelit 121 s. ISBN 978-952-62-2053-6.

Kaunokirjallisuuden kieli on kiinnostanut suomen kielen tutkijoita jo aivan fennistiikan alusta lähtien. Ensimmäi-

set alan tutkijat olivat monitoimimiehiä, joilla oli useita eri rooleja. Varsinaisen tutkimustyön ohella he esimerkiksi kirjoittivat kirja-arvioita, joissa ruodittiin niin suomeksi kirjoitettua kuin käännettyäkin kaunokirjallisuutta. Aikansa nationalistisessa ilmapiirissä huomio kohdistui kielen oikeellisuuteen ja mahdollisiin vierasperäisiin vaikutteisiin. Tiettyä

normatiivisuutta voi nähdä myös myöhemmin virinnessä varsinaisessa kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksessa. Siinä nimittäin yhtenä keskeisenä tarkastelun kohteena on ollut se, miten tarkasti kirjailija on onnistunut jäljittelemään murteita ja muita kielimuotoja henkilöhahmojensa replikoinnissa. Useimmat varhaisetkin tutkijat ovat kuitenkin oivaltaneet, että kaunokirjallisuuden kieli ei voi vastata täysin autenttista murretta vaan murretta käytetään tyylitellen. (Ks. esim. Saarimaa 1925; Penttilä 1945; Räisänen 1965; kootusti ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 78–87.)

1900-luvun lopulla tutkimukseen on tullut mukaan myös sosiolingvistinen ulottuvuus, kun murteessa ilmenevää variaatiota on tarkasteltu suhteessa sekä kirjailijoiden että henkilöhahmojen taustamuuttujiin (esim. Palander 1987; Mantila 1993). Viime vuosikymmeninä kirjallisuuden kieltä koskeva fennistinen tutkimus on toki sisältänyt murrevariaation lisäksi muitakin näkökulmia ja puheenomaisuutta on käsitelty eri kielen tasoilla (esim. Hakulinen 1988; Kalliokoski 1998; Koivisto & Nykänen toim. 2013; Tiittula & Nuolijärvi 2013; Niinimäki 2015).

Sari Keskimaa tarkastelee väitöskirjassaan Kalle Päätalon massiivista Iijoki-sarjaa lähestyen sitä useasta erilaisesta tulokulmasta, mutta koko tutkimusta yhdistää sosiolingvistinen viitekehys. Tutkimuskysymyksiä hän asettaa yhtäältä romaaneissa ilmenevän kielellisen variaation sekä kieleen liittyvien asenteiden, asemoitumisten ja ideologioiden kartoittamisen, toisaalta sen selvittämisen, mikä funktio näillä ilmiöillä on teossarjan tematiikassa ja kokonaisrakenteessa (s. 32). Aiheen valinta, päähenkilön kielellisen elämäkerran tarkastelu, on osuva ja kiinnostava, sillä teossarjasta hahmottuu selvä elämäkerrallinen kaari, ja näin eri näkökulmat saadaan koottua yhteen. Kielielämäkerta tarkoittaa Keskimaan tutkimuksessa tarinan temaat-

tista tasoa, ”joka pilkahtelee esiin tekstissä tapahtumien edetessä” (s. 47). Yleisemmin kielielämäkerran voi määritellä sellaiseksi elämäkerraksi, jossa yksilö tarkastelee elämäntapahtumiaan kieleen liittyvien kokemusten, muistojen ja käsitysten sekä oma kielirepertoaarinsa kautta (esim. Pavlenko 2007; Karjalainen 2012: 90). Lisäksi on todettava, että Päätalon tuotannon analysointi jo sinänsä on tärkeää – onhan kyseessä yksi suomalaisyleisön suosikkikirjailijoista, jonka teoksia on toistaiseksi tutkittu hyvin vähän (ks. kuitenkin Ylönen 2013). Keskimaan tutkimus on ensimmäinen Päätalon teosten kieleen keskittyvä väitöskirja.

Aineisto

Keskimaan tutkimusaineistona on Päätalon 26-osainen Iijoki-sarja, joka kattaa noin 17 000 sivua. Työn ehdoton vahvuus on aineiston syvälinen tuntemus. Sen ansiosta Keskimaa on onnistunut nostamaan teossarjasta esiin merkityksellisiä sosiolingvistisiä havaintoja ja rakentamaan niistä mielekkäitä tapaus-tutkimuksia. Nämä artikkelimuodossa julkaistut osatutkimukset valottavat onnistuneesti kokonaisuutta ja rakentavat pala palalta päähenkilö Kallen kielielämäkertaa. Ne syväluotaavat teossarjan eri osiin niin, että lähes kaikki teokset ovat jossain artikkelissa suurennuslasin alla. Ainoastaan Iijoki-sarjan ensimmäisiä osia ei ole mainittu minkään osatutkimuksen ydinaineistona, vaikka ne ovatkin varsin keskeisessä osassa kolmannessa artikkelissa (Keskimaa 2015).

Työn aineiston riittävydestä ei ole tarpeen keskustella. Ennemminkin huomio kiinnittyy siihen, kuinka taitavasti tekijä on pystynyt käsittelemään näin laajaa teossarjaa kokonaisuutena. Kun kyseessä on ensimmäinen Päätalon tuotantoa koskeva kielitieteellinen väitöskirjatyö, tällainen läpileikkausmainen lähestymistapa on hyvin perusteltu.

Päätalon Iijoki-sarjaa on usein pidetty omaelämäkertana. Keskimaa (s. 24–25) on kuitenkin päätenyt käsittelemään sitä romaansarjana – siis fiktiona, mikä onkin hyvä ratkaisu. Aivan täysin tämä periaate ei kuitenkaan päde, vaan joissakin kohdin väitöskirjaa päähenkilö Kalle ja kirjailija Kalle Päätalo sekoittuvat (esim. s. 21; Keskimaa 2015: 166–167; 2018: 8).

Työn rakenne ja osatutkimukset

Keskimaan väitöskirja muodostuu neljästä artikkelista ja yhteenvedosta. Artikkeleista kolme on julkaistu referoiduissa, Jufo 1 tai 2 -luokituksen saaneissa suomenkielissä julkaisuissa; neljäs artikkeli on käsi-kirjoitus.

Ensimmäinen artikkeli (Keskimaa 2013) käsittelee päähenkilö Kallen ja hänen ensimmäisen vaimonsa Lainan parisuhdetta. Aineistona on 13 romaania. Keskimaa näyttää, miten erilaiset murteen käyttötavat ensin voittopuolisesti rakentavat parisuhdetta, myöhemmin rikkovat sitä. Murteen tehtävä on suhdetta rakentava, kun Kalle ja Laina selittävät toisilleen vieraiden murreilmausten merkityksiä, matkivat toistensa murretta hyväntahtoisesti ja leikittelevät kielellä. Rikkova funktio ilmenee siten, että puoliset korjaavat toistensa murretta yleiskieliseksi, matkivat sitä pahantahtoisesti tai korostavat merkityseroja. Tämä näkökulma avaa onnistuneesti teossarjan tematiikkaa ja havainnollistaa oivaltavasti murteen tehtäviä henkilösuhteiden kuvaamisen keinona.

Toisessa artikkelissa (Keskimaa 2014) tarkastelun kohteena on eri murteiden esittäminen ja niihin liittyvä metakieli sota-aikaa kuvaavissa viidessä romaanissa. Tutkittavana on yhtäältä se, millaisia murrepiirteitä ilmenee replikoinnissa, toisaalta se, miten eri murteita kommentoidaan sekä dialogissa että suorasanaissa kerronnassa. Keskimaa näyttää, miten päähenkilön murretietoisuus laaje-

nee kattamaan lähes kaikki suomen murteet ja millaisia mielikuvia hän eri murrealueisiin liittää. Havaintoja löytyy yhdeksästä eri murteesta. Piirreanalyysi on tarkkaa ja vakuuttavaa, mutta metakielen kuvauksessa eri tasot sekoittuvat. Kansanlingvistiikassa metakieli on tapana jakaa kahteen tasoon, jossa metakieli 1 viittaa kommentteihin, jotka koskevat puhtaasti itse kieltä, kun taas metakieli 2:ta edustavat kieltä ja sen käyttäjiä koskevat uskomukset ja asenteet (esim. Preston 1998; Mielikäinen & Palander 2014: 26). Keskimaa luokittelee metakieli 1:ksi murteelliset repliikit ja metakieli 2:ksi repliikeissa ja suorasanaissa kerronnassa esiintyvät murretta koskevat kommentit. Näihin kommentteihin näyttää kuitenkin sisältyvän myös perinteisesti metakieli 1:ksi luokiteltuja kieltä koskevia luonnehdintoja, mikä hämmentää lukijaa (ks. mas. 115–116).

Kolmannessa artikkelissa (Keskimaa 2015) tarkastellaan Iijoki-sarjan kieli-ideologioita. Tästä osatutkimuksesta selviää, millaisia ristiriitoja Kalle kohtaa polullaan lapsuuden agrariiyhteisöstä menestyväksi kirjailijaksi. Aineistona on periaatteessa koko sarja, mutta tarkemman analyysin kohteeksi on nimetty neljä teosta, jotka eivät kuulu kahden ensimmäisen osatutkimuksen aineistoon. Keskimaa erottelee Kallen elämästä viisi merkittävää käännekohtaa, jotka ovat 1) kansakoulun aloittaminen, 2) Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan hankkiminen, 3) sotavuodet, 4) avioliitto Lainan kanssa ja 5) kirjailijaksi ryhtyminen. Tässä osatutkimuksessa kirjoittaja ilmoittaa keskittyneensä vaiheisiin 2 ja 5, mutta analyysissä myös ensimmäinen käännekohta saa osakseen niin paljon huomiota, että sekin olisi kannattanut nimetä tarkastelun kohteeksi. Samalla ydinaineistoon olisi kannattanut sisällyttää Iijoki-sarjan ensimmäiset osat, joista poimittuja katkelmia analysoidaan artikkelissa (mas. 171–172, 175).

Neljännessä artikkelissa (Keskimaa 2018) analysoidaan 15 romaanin valossaan sitä, miten Kalle asemoi itseään kielellisesti suhteessa kaupunkilaisuuteen, ammattiyhteisöönsä ja kirjailijuuteen. Näitä kolmea ulottuvuutta Keskimaa nimittää päähenkilön sosiaalisiksi käännekohtiksi. Hän osoittaa, miten identiteettissä tapahtuvat muutokset ilmenevät kielellisinä valintoina ja ennen muuta metakielellisinä pohdintoina. Kielellisessä analyysissä huomio kohdistuu paitsi sanastoon (esim. ammattisanasto) myös pragmaattisiin ilmiöihin, kuten tervehtimis- ja puhuttelutapoihin. Tässä artikkelissa on jonkin verran päällekkäisyyttä kolmannen artikkelin (Keskimaa 2015) kanssa, kun huomion kohteena on Kallen polku kirjailijaksi. Näkökulmat ovat kuitenkin riittävän erilaiset, ja neljäskin artikkeli täydentää kiistämättä Kallen kielielämäkerrasta syntyvää kuvaa.

Yhteenvedo taustoittaa tutkimusaineistoa, asemoi tutkimusta osaksi laajempaa tutkimuskenttää, esittelee keskeisiä teorioita ja menetelmiä sekä kokoaa pohdiskellen keskeiset tulokset ja esittelee eri osatutkimusten perusteella rakentuvan päähenkilön kielielämäkerran. Näin osatutkimuksista muodostuu koherentti kokonaisuus. Kaikkien alalukujen otsikointi ei ole aivan onnistunut, ja yhteenvedossa on jonkin verran tarpeetonta artikkelien tulosten toistamista (ks. erit. alalukuja 4.1–4.2). Tiivistämisen myötä yhteenvedossa olisi jäänyt tilaa lyhyelle katsaukselle sekä aiempaan Päätalon tuotantoa koskevaan tutkimukseen että kirjallisuudentutkimuksen parissa tehtyyn kieleen kohdistuvaan tutkimukseen.

Teoreettis-metodologinen tausta

Keskimaan teoreettis-metodologisena ponnahduslautana on sosiolingvistiikka, jonka eri suuntauksista hän on poiminnut työkaluja osatutkimuksiinsa. Ensimmäisessä ja toisessa artikkelissa (Keski-

maa 2013, 2014) keskeisessä asemassa ovat variaationtutkimus ja dialektologia. Ensimmäisessä artikkelissa, jossa tutkimuskohteena ovat siis murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa, on mukana lisäksi etnodialektologia ja toisessa, murrekäsitteitä koskevassa artikkelissa puolestaan kansanlingvistiikka. Kolmannessa ja neljännessä artikkelissa Keskimaa hyödyntää lähestymistapoja, joita on käytetty monikielisyttä käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Karjalainen 2012; Lehtonen 2015). Keskeisiä käsitteitä ovat *asemointi*, *kielielämäkerta*, *kieli-ideologia*, *repertoaari* ja *resurssi*. Tämäkin teoreettinen lähestymistapa on sinänsä toimiva, mutta pidän tarpeettomana tutkimuksen nimeämistä monikielisuuden tutkimukseksi, kun kuitenkin tarkastelun kohteena ovat suomen eri varieteetit ja niihin liittyvät asenteet.

Erilaisten tulokulmien ansiosta Iijokisarjaan avautuu monenlaisia näköaloja ja tutkimus kohdistuu paitsi yksittäisiin kielellisiin valintoihin ja niiden merkitykseen myös laajempiin ideologisiin kysymyksiin, jotka osaltaan selittävät kielellisiä valintoja ja teossarjan teemaa. Teoreettiset ja metodologiset valinnat ovat sinänsä perusteltuja ja onnistuneita suhteessa tutkimuskysymyksiin, mutta monialaisuus myös kostautuu: kun lähes jokaisessa osatutkimuksessa on pyritty ottamaan haltuun uusi lähestymistapa, tutkimuskentän hallinta jää väkisin ohuemmaksi ja pinnallisemmaksi kuin jos työkalut olisivat löytyneet yhdestä viitekehuksesta. Tämä taustan monihaaraisuus todennäköisesti selittää sitä, että Keskimaa on toisinaan liiaksi nojautunut aiempien tutkimusten malleihin ja seurannut niiden lähestymistapoja turhan suoraan. Tämä koskee esimerkiksi Anu Karjalaisen (2012) väitöskirjaa. Myös joidenkin keskeisten käsitteiden (esim. *affekti*, *metakieli* ja sen eri tasot, *variantti*) määrittelyssä ja käytössä on epäselvyyttä.

Joiltakin osin Keskimaa on joutunut tarkistamaan artikkeleissa esittämiään näkemyksiä yhteenvedossa (esim. suhtautuminen etnografiaan s. 49 ja keskustelunanalyysiin s. 86–87). Tätä en pidä varsinaisesti ongelmana, sillä tutkimusprosessin aikana näkemykset muuttuvat ja kypsyvät, mutta joissain tapauksissa nämä suunnanmuutokset olisi kannattanut osoittaa selvemmin. Osittain moniaalle haaroavaan teoreettis-metodiseen taustaan saattaa liittyä sekin, ettei lähteiden käyttö ole aina kovin omaäänistä, vaan varsinkin yhteenveto-osassa viittaukset lähentelevät paikoin suorita sitaatteja, vaikka niitä ei ole sellaisiksi merkitty. Tätä pidän moitittavana. Erityisesti tämä koskee keskeisten kirjallisuudentutkimuksen käsitteiden määrittelyä (s. 50–55), jossa Keskimaa on liiaksi kiinni alan yleisteoksissa (esim. Alanko-Kahiluoto & Käkelä-Puumala toim. 2008 [2001]). Lisäksi olisi ollut toivottavaa, että fennistiikan ulkopuolella tehty tutkimus olisi ollut esillä enemmän.

Lopuksi

Sari Keskimaan tutkimuksen parasta antia ovat tarkkanäköiset analyysit. Ne tarjoavat niin Päätalon uskollisille lukijoille kuin kirjasarjaa entuudestaan tuntemattomille oivalluksen hetkiä. Keskimaa osoittaa vakuuttavasti, millaisia tehtäviä eri murteilla ja niihin liittyvillä asenteilla on teossarjan kokonaistulkinnan kannalta. Hän onnistuu nostamaan esiin jättiaineistoistaan päähenkilö Kallen kielielämäkerran, josta murrevariaation ja metakielellisten kommenttien kautta hahmottuu kuva siitä, mitä variaatiolla tehdään ja millaiset kieliideologiat ja kielelliset käännekohdat ovat merkityksellisiä matkalla koillismaalaisen metsätyöläisen pojasta menestyväksi kirjailijaksi. Keskimaan tutkimus tarjoaa uudenlaisen näkökulman Päätalon tuotantoon ja näyttää, miten merkittävässä roolissa kieli kaikkineen sen tulkinnassa on.

Väitöskirja muodostaa toimivan kokonaisuuden. Eri osatutkimukset kytkeytyvät toisiinsa, ja yhteenvedossa on vielä osoitettu niiden keskinäisiä suhteita juuri kielielämäkerran kautta. Kaikissa osatutkimuksissa on selvästi oma näkökulmansa, vaikkakin kolmannessa ja neljännessä artikkelissa on tiettyä päällekkäisyyttä, kuten edellä totesin. Tutkimuskysymykset ovat selkeät, ja niihin vastataan sekä osatutkimuksissa että yhteenvedossa. Tuloksia olisi voinut kuitenkin suhteuttaa vielä monipuolisemmin aiempaan tutkimukseen.

Keskimaan väitöskirja asettuu luontevasti osaksi fennistististä kaunokirjallisuuden tutkimusta. Aiemmassa tutkimuksessa yksi keskeisistä tutkimuskohteista on ollut dialogien puheenomaisuuden tarkastelu – alkuun erityisesti murteen autenttisuuden kannalta, myöhemmin laajemmasta näkökulmasta. Keskimaakin kiinnittää huomiota dialogien murrepiirteisiin, mutta tarkastelu ei jää tähän, vaan tutkimus laajenee moneen suuntaan hänen testatessaan uudenlaisia lähestymistapoja. Vaikka yksittäisten lähestymistapojen soveltamisessa voidaan nähdä kehitettävää, eri näkökulmien yhdistäminen sinänsä on oivaltavaa ja innovatiivista. Keskimaan väitöskirja tuo olennaisen lisän myös Päätaloa ja hänen tuotantonsa koskevaan, toistaiseksi vähälukaiseen tutkimukseen.

HANNA LAPPALAINEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Hän toimi Keskimaan vastaväittäjänä.

Lähteet

ALANKO-KAHILUOTO, OUTI – KÄKELÄ-PUUMALA, TIINA (toim.) 2008 [2001]: *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsit-*

- teitä. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 56–70. Helsinki: Yliopistopaino.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima* s. 184–215. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARJALAINEN, ANU 2012: *Liikkuva ja muuttuva suomi. Diskursiivis-etnografinen tutkimus amerikansuomalaisten kieli-elämäkerroista*. Jyväskylä Studies in Humanities 186. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KESKIMAA, SARI 2013: Murteen käytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Virittäjä* 117 s. 494–532.
- 2014: Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio. – *Sananjalka* 56 s. 108–138.
- 2015: Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. – *Puhe ja kieli* 35 s. 163–185.
- 2018: Päähenkilön kielellinen asemoituminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. Käsikirjoitus.
- KOIVISTO, AINO – NYKÄNEN, ELISE (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTONEN, HEINI 2015: Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- MANTILA, HARRI 1993: Miten äänneentouksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteen oppaina – *Virittäjä* 97 s. 564–577.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIINIMÄKI, ANNELI 2015: *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Acta Universitatis Tamperensis 2041. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9766-7>.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 455. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAVLENKO, ANITA 2007: Autobiographic narratives as data in applied linguistics. – *Applied Linguistics* 28 s. 163–188. <https://doi.org/10.1093/applin/amm008>.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–346.
- PRESTON, DENNIS R. 1998: Folk metalanguage. – Adam Jaworski, Nikolas Coupland & Darius Galasinski (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–10. Cardiff Roundtable in Sociolinguistics 3. Language, Power and Social Process 11. Berlin: Mouton de Gruyter.
- RÄISÄNEN, ALPO 1965: Kainuun murteen piirteitä Ilmari Kiannon ”Ryysyrannan Joosepissa”. – *Virittäjä* 69 s. 30–47.
- SAARIMAA, E. A. 1925: *Kielen ja tyylin alalta*. Helsinki: WSOY.
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1401. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- YLÖNEN, RITVA 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Päätalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1335. Tampere: Tampere University Press.

Pioneerityötä rajakarjalaisen onomastiikan alalla

Outi Patronen: *Rajakarjalaisen sukunimistön kehittyminen osana Suomen karjalankielisen ortodoksisvähemmistön suomalaistumista 1818–1920.* Helsingin yliopisto 2017. 519 s. ISBN 978-951-51-3641-1.

Outi Patronen on väitöskirjassaan ottanut tavoitteekseen selvittää, kuinka Raja-Karjalan karjalankielinen ortodoksisväestö sai sukunimiä ajanjaksolla 1890–1920 ja millaisia nuo nimet olivat rakenteeltaan ja alkuperältään. Sukunimijärjestelmän muotoutumista ja sukunimikäytännön vakiintumista tarkastellaan yhtenä rajakarjalaisten ja heidän kulttuurinsa suomalaistumisen ja suomalaistamisen indikaattorina. Väitöskirjan kimmokkeena on ollut yhtäältä nimistöntutkijoiden havainto siitä, että periytyvät sukunimet yleistyivät Raja-Karjalassa muuta Suomea myöhemmin, toisaalta tekijän kiinnostus omia rajakarjalaisia juuriaan kohtaan.

Patrosen tutkimus sijoittuu nimistöntutkimuksen eli onomastiikan alueelle. Nimistöntutkimus on kuitenkin lähtökohtaisesti monitieteistä, ja niinpä Patronenkin hyödyntää kahden muunkin tieteenalan tietämystä, nimittäin Raja-Karjalaa koskevaa pitäjänhistoriallista tutkimusta ja kulttuurintutkimusta.

Työn rakenne

Väitöskirja muodostuu kahdeksasta pääluvusta, jotka jakautuvat useisiin alalukuihin, sekä lähdeluettelosta ja kahdesta hakemistosta: nimihakemistosta ja sukunimihakemistosta. Nimihakemisto on 224-sivuinen lista sukunimistä, joiden käyttöönottoa, alkuperää ja kehitystä Patronen on tutkinut vuosien 1818–1925 henkikirjoissa. Sukunimihakemistosta puolestaan löytyvät nimihakemistossa

käsiteltyjen sukunimien lisäksi kaikki ne Patrosen teoksessa mainitut sukunimet, joita ei ole käsitelty nimihakemistossa.

Sukunimiaineiston analyysiä edeltävässä osassa (luvut 1.5, 1.7, 1.8, 2–6; yhteensä 171 sivua) Patronen käsittelee rajakarjalaisia osana Suomen kansaa, Raja-Karjalan yhteiskunnallista suomalaistumista ja rajakarjalaista kulttuuri-identiteettiä. Hän kuvaa hyvin tarkasti ja yksityiskohtaisesti, jopa henkilöiden tasolla, Raja-Karjalan kouluoloja ja kansansivistyshankkeita ja valottaa eräitä rajakarjalaisen perinnekulttuurin piirteitä sekä kulttuurin muuttumista. Patronen kertoo myös siitä, mitä karjalan kielen arkikäytöstä on saatu selville tutkimalla rajakarjalaisia evakoita useita vuosikymmeniä evakkoon lähdön jälkeen. Sanomalehtidiskurssien analyysin kautta hän tuottaa kokonaan uutta tietoa siitä, keitä oikeastaan olivat hänen tutkimalaan ajanjaksolla ne henkilöt, jotka osallistuivat keskusteluun karjalan kielestä ja sen asemasta, ja millaisia olivat heidän tavoitteensa. Taustoittavat luvut vaikuttavat väitöskirjaa kokonaisuutena tarkasteltaessa melko irrallisilta, mihin palaan tuonnempana.

Analyysiossa (luvut 7 ja 8, yhteensä 94 sivua) käsittää nimihakemistossa esitetyn empiirisen nimistöaineiston analyysin. Erityisesti luvussa 8 Patronen kytkee sukunimistön muuttumisen eräisiin yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja vuosina 1883–1910 lehdistössä käytyyn keskusteluun karjalan kielestä ja sen asemasta Suomessa.

Patrosen työssä ei ole väitöskirjoissa yleistä tutkimusmetodologiaa esittelevää lukua. Johdantoluvussa kerrotaan kyllä nimiaineiston keruun menetelmistä mutta ei siitä, miten tekijä käsitteli aineistoa sitä analysoidessaan; aineistonanalyysin

menetelmistä kerrotaan eri puolilla työn edetessä, erityisesti luvun 7 eri alaluvuissa.

Tutkimuksen motivaatio ja tutkimuskohteen rajaus

Toisin kuin Ilomantsin ja Taipaleen ortodoksisissa metrikoissa ja rippikirjoissa, Raja-Karjalassa ja Aunuksessa ortodoksi-papit eivät vielä 1800-luvullakaan säännöllisesti kirjanneet ihmisten sukunimiä. Sukunimien määrä lisääntyy Patrosen mukaan Raja-Karjalan metrikoissa ja rippikirjoissa 1800-luvun loppua kohti ja kasvaa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä hyvin nopeasti. Maallisen vallan tuottamissa dokumenteissa, kuten savuluetteloissa, paikolais- ja karkulaislistoissa sekä tuomio- ja henkikirjoissa, sukunimiä sen sijaan käytettiin rajakarjalaisillakin jo aikaisemmin. Patrosen tutkimusaineisto on peräisin henkikirjoista, joihin rajakarjalaisia sukunimiä tiedetään kirjatun jossakin määrin jo 1600-luvulla. Patrosen aineiston antama kuva tukee asutushistorioitsija Veijo Saloheimon (2013) hiljattain kokoama ja internetissä julkaisema nimilista kaikista Käkisalmen läänistä Sisä-Venäjälle 1600-luvulla muuttaneista; huomattavan monilla Raja-Karjalastakin lähteneistä on merkittynä suku- tai lisänimi, aivan kuten ilomantsilaisilla ja taipalelaisillakin muuttajilla oli. Saloheimo on myös koonnut pitäjittäisen listan ortodoksien lisä- ja sukunimistä ”Taka-Karjalassa” 1618–1619. Listassa luetellaan yhteensä 152 eri lisä- tai sukunimeä Salmista, 126 Suojärveltä ja 191 Suistamolta. Yhteensä pelkästään näistä kolmesta rajakarjalaisesta pitäjistä on listassa siis 469 eri lisä- tai sukunimeä. Patronen ei kuitenkaan viittaa tähän listaan. Väitöskirjasta ei myöskään käy ilmi, mihin hänen lähtöolettamuksensa rajakarjalaisten sukunimien myöhäsyntyisyydestä perustuu tai kuinka varmasti tiedetään, että rajakarjalaisilla yleisesti ottaen ei ollut periytyviä sukunimiä ennen kuin 1800-luvun loppua kohti.

Tutkimuskysymykset

Opinnäytteitä luetaan ja arvioidaan kokonaisuuksina silloinkin, kun tuo kokonaisuus ammentaa eri tieteenalojen tuottamasta taustatiedosta. Patrosen väitöskirjan kokonaisuuden hahmottaminen on kuitenkin lukijalle varsin haasteellista. Luvussa 1.2 tekijä asettaa neljä tutkimuskysymystä, joista kukin muodostuu useamman kysymyksen sarjasta:

1. Mitä on rajakarjalainen kulttuuri-identiteetti? Millaisia muutoksia se on kokenut ajanjaksona 1880–1925? Miten rajakarjalaisten kielenvaihto karjalasta suomeen on edennyt?
2. Miten rajakarjalaisten sukunimien kehittyminen ja muuttaminen liittyy rajakarjalaiseen identiteettiin ja sen muutokseen? Entä Raja-Karjalan yhteiskunnallisiin muutoksiin ja Raja-Karjalan historiaan? Millaisia eroja sukunimistön kehittämisessä on pitäjittäin ja kylittäin tarkasteltuna?
3. Mitä lisäarvoa sukunimien kehittymisen ja sukunimenmuutosten kuvaamiseen tulee, kun niitä kuvataan rajakarjalaisen identiteetin muutosten avulla?
4. Millaisia sukunimityyppejä rajakarjalaisesta sukunimistöstä on erotettavissa? Miten ne ovat kehittyneet? Millainen osuus sukunimien mallin mukaisella muodostamisella on ollut? Miten venäläinen henkilönnimistö on mahdollisesti vaikuttanut rajakarjalaiseen ortodoksien sukunimistöön? Mikä rajakarjalaisessa sukunimistössä on omaperäistä? Mikä tai mitkä tapahtumat Raja-Karjalan historiassa ovat erityisesti vaikuttaneet siihen, että rajakarjalaisille on alettu kirjata sukunimiä?

Lukijalle jää kuitenkin teoksen lukemisenkin jälkeen epäselväksi, miten nämä kysymykset lopulta kytkeytyvät luvuissa 1–6 esiteltyyn yhteiskunnalliseen ja historialliseen viitekehykseen. Myös sen seuraaminen on vaikeaa, miten tutkimus-

kysymykset 1–3 ja luvuissa 1–6 esitetty viitekehys konkreettisesti liittyvät ensisijaiseen tutkimuskysymykseen eli rajakarjalalaisen sukunimistön kehittymiseen ja sukunimien vaihtamiseen tutkittuna ajanjaksona. Samoin hämäräksi jää se, miten tutkimuskysymykset kytkeytyvät empiiriseen nimiaineistoon ja sen analyysiin luvussa 7.

Teoreettinen viitekehys ja eräitä termejä

Patronen käyttää työssään teorian käsitettä varsin laajassa merkityksessä ja myös silloin, kun on kyse kulttuurihistoriallisen ja yhteiskunnallisen kontekstin kuvaamisesta eikä johonkin tieteelliseen teoriaan tukeutumiseen. Akateemisessa mielessä ymmärrettynä työssä on eräitä teoreettisia lähtökohtia ja näkökulmia, jotka on omaksuttu väitöskirjan alan ulkopuolelta, kulttuurintutkimuksesta ja sosiolingvistikasta.

Tekijä määrittelee termejä kolmessa yhteydessä: nimistöntutkimukseen liittyviä luvussa 1.4, kulttuurintutkimuksen alaan liittyviä luvussa 5.1 sekä sosiolingvistiikan alaan liittyviä luvussa 5.4. Luvussa 1.4 lukija jää kaipaamaan periytyvän sukunimen määritelmää, sillä periytyvistä sukunimistähän työssä juuri on kyse. Määritelmä löytyy vasta sivulta 204. Oudolta vaikuttaa terminologisesti myös se, että tekijä puhuu analyysiluvussa 7 ”venäjän-, karjalan- ja suomenkielisistä sukunimistä ja lisänimistä”; yleisesti käytetyt ilmaukset lienevät *venäläinen, karjalainen* tai *suomalainen sukunimi*. Luvun 5.1 otsikosta ”Identiteetin ja kulttuurin määritelmät” huolimatta luvussa ei varsinaisesti anneta identiteetin tai kulttuuri-identiteetin määritelmiä vaan kerrotaan, mitä sellaiset tutkijat kuin Stuart Hall ja Erling Wande ovat näitä ilmiöitä tutkimaan käsitelleet.

Useimpia edellä mainituista käsitteistä käytetään vasta väitöskirjan päättävässä

luvussa 8. Esimerkiksi termi *domeeni*, joka on määritelty luvussa 5.4, esiintyy vasta sivulla 264, kun Patronen kirjoittaa 2000-luvulla tehdyistä tutkimuksista ja totea, kuten useita kertoja aikaisemminkin kirjan mittaen, että yksi syy karjalan väistymiseen olivat kansakoulut; samalla hän kytkee tämän päätelmänsä ainoan kerran eksplisiittisesti karjalan domeenien kaantumiseen. Samoin *kielenvaihto*-käsite tulee ensimmäisen kerran määritelmänsä jälkeen esiin vasta tässä samassa kappaleessa, jossa yhdessä lauseessa todetaan tilanteen olleen samanlainen kuin lähi-alueilla elävillä itämerensuomalaisilla vähemmistöillä ja (kolтта)saamelaisilla Suomessa. Luvuissa 1.4, 5.1 ja 5.4 määritelystä kulttuurintutkimuksen ja sosiolingvistiikan termeistä lukijalle jää pitkälti se vaikutelma, että näillä termeillä ei juuri ole yhteyttä analyysiin, ja myös termien eksplisiittinen tehtävä aineistonanalyysissä (luku 7) jää hämäräksi.

Metodologinen viitekehys ja aineistolähteet

Metodologisesti Patronen tutkimus on tyyppillistä jonkin ihmisryhmän henkilönnimisysteemin ja sen kehittymisen ja muuttumisen tutkimusta. Työssä vertailaan eri vuosikymmeniltä olevia henkikirjamerkintöjä sen selvittämiseksi, missä määrin rajakarjalaisille on usean sukupolven kattavana ajanjaksona merkitty sukunimiä ja millaisen kuvan ne antavat rajakarjalaisesta sukunimisysteemistä, sen rakenteesta ja kehityksestä.

Metodologiaan liittyy myös aineistolähteiden tarkastelu ja arvioiminen. Kuten yllä on mainittu, tutkittu nimiaineisto on kerätty henkikirjoista ja vertailuaineistona on käytetty muita maallisen vallan pitämiä ja joissain yhteyksissä kirkollisiakin dokumentteja. Väitöskirjassa olisi ollut hyvä pohtia aineistopohjan asettamia rajoituksia tulosten luotettavuudelle ja yleistettävyydelle, ennen muuta sitä, minkälaisia

vaikutuksia metrikoista ja rippikirjoista kootun vertailuaineiston puuttumisella voisi olla tutkimustulosten kannalta.

Taustakirjallisuuden valinta, rajaus ja käyttö

Rajakarjalaisen sukunimistön kehityksen ja muuttumisen ankkuroimiseksi kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiinsa Patronen on käynyt läpi kunnioitettavan määrän tutkimusajanjaksonsa aikaisia sanomalehtiä, aikalaiskuvauksia rajakarjalaisista pitäjistä ja niiden historiasta, evakoiden ja heidän jälkeläistensä myöhemmin kertomia tarinoita sekä Raja-Karjalaa koskevaa historian- ja kulttuurintutkimusta. Yhteiskuntatieteellisestä kirjallisuudesta esitellyksi tulee Heikki Wariksen ja muiden sosiologian alaan kuuluva evakkotutkimus vuodelta 1952.

Kuten jo edellä on mainittu, johdanto- ja taustaosuus on Patrosen väitöskirjassa hyvin laaja, kaikkiaan 171 sivua. Sen tarkoitus on toimia sosio- ja kulttuurihistoriallisena viitekehityksenä luvun 7 nimistön analyysille ja luvussa 8 esitetyille johtopäätöksille. Luku 6 lukuun ottamatta taustaosuus jää kuitenkin suurelta osin varsin irralliseksi tutkimuksen kohteesta eli sukunimien kehitystendenseistä.

Neljä taustaosan alaluvuista on kokonaisten lukujen mittaisina tutkimuskohteen kannalta yksiselitteisesti tarpeettomia (4.2, 6.4.1, 6.4.2 ja 6.4.3). Niistä kaksi on kuitenkin sisällöllisesti hyvin kiinnostavia. Luku 4.2 tuottaa uutta tietoa eri toimijoiden näkemyksistä karjalan kielen asemasta ja sen parantamisesta 1930-luvulla, luku 6.4.2 puolestaan aikalaishavainnoista, jotka koskevat karjalan kielen muuttamista ennen toista maailmansotaa. Nämä luvut Patrosen olisi kannattanut muokata väitöskirjastaan erillisiksi artikkeleiksi.

Sukunimiaineiston analyysi luvussa 7 jättää avoimeksi sen, mitä konkreettisia yhtymäkohtia on sukunimisysteemin kehittymisen ja Raja-Karjalan suomalaistu-

misen ja suomalaistamisen välillä, ja toisaalta sen, millaisia ovat sukunimien kehityksen ja nimenmuutosten konkreettiset yhteydet rajakarjalaisen identiteetin muuttumiseen. Näitä kysymyksiä sivutaan vain lyhyesti luvussa 8 (s. 261–263), identiteettiä yhden kappaleen verran (s. 263).

Patrosen tutkimuksen tavoite on siis ollut selvittää sukunimijärjestelmän kehitystendenssien suhdetta rajakarjalaisen kulttuuri-identiteetin muuttumiseen ja muutoksen suhdetta suomalaistumiseen ja myös suomalaistamiseen. Päätösluvussa 8 todetaan, että ”rajakarjalaisten sukunimien kehittymisen tarkastelu Raja-Karjalan suomalaistumista ja suomalais-tamista vasten on tuonut esiin sen, mihin aikakausiin ja yhteiskunnallisiin tapahtumiin sukunimien antaminen kytkeytyvät” (s. 263). Tekijä katsoo tutkimuksessaan osoittaneensa, ”että alueen asukkaille annettiin (tai he ottivat) paljon sukunimiä samaan aikaan, kun lampuodeista eli vuokraviljelijöistä tuli itsenäisiä talonpoikia ja alueelle rakennettiin suomalaisia kansakouluja” (mp.). Nämä johtopäätökset työn perusteella todellakin voi tehdä, vaikka tekijä ei luvussa 7 eksplisiittisesti ja systemaattisesti yhdistäkään sukunimistön kehitystä Raja-Karjalan suomalaistumisen ja suomalaistamisen vaiheisiin.

Sukunimiaineisto, sen analyysi ja tutkimustulokset

Nimistöaineiston analyysi luvussa 7 vaikuttaa metodologisesti nimistöntutkimuksen käytänteiden mukaiselta ja huolellisesti toteutetulta, ja se on pääsääntöisesti johtanut hyvin perusteltuihin tuloksiin. Luku 7 piirtää yksityiskohtaisen kuvan rajakarjalaisen sukunimistön kehityksestä tutkitun ajanjakson henkikirjoissa. Rajakarjalaiset saivat sukunimiä sitä mukaa kuin niitä tarvitsivat, ja sukunimien valintaan tai saamiseen liittyi monesti suurta sattumanvaraisuutta. Valtaosa Patrosen analysoimista suku-

nimistä palautuu karjalaisiin ristimänimiin ja perinteisiin talonnimiin (lisänimiin) siitä riippumatta, ovatko ne alkuperältään karjalaisia, venäläisiä vai suomalaisia. Onomastiikkaa yleisemmältä kannalta erityisen kiinnostava on havainto, että kansallisuusaatteen siivittämä sukunimien suomalaistamishanke vuosina 1906–1907 ei tavoittanut rajakarjalaisia samassa määrin kuin muita suomalaisia, joilla oli ei-suomalainen sukunimi, vaan rajakarjalaiset osallistuivat lähinnä vuosina 1930 ja 1934–1936 toteutettuihin nimenmuutos Hankkeisiin.

Väitöskirjan päättävässä luvussa 8 palataan jossain määrin lukujen 2–6 teema-työkirjaan, sillä sukunimijärjestelmän vakiintumisen ja kehityksen tendenssejä kytetään nimenomaan kansakoululaitoksen syntyyn ja vakiintumiseen Raja-Karjalassa (s. 261–263). Vastaväittäjänä ja työn tarkastajana jään luvun 8 luetuani kuitenkin kaipaamaan tiivistettyjä vastauksia moniin luvussa 1.2 esitettyihin kysymyksiin. Erityisesti identiteettiä koskevat tutkimuskysymykset jäävät vastauksetta. Samoin kaipasin tutkimustulosten reflektointia pohdintaa.

Nimihakemisto ja tutkimuksen lähteistö

Väitöskirjan liitteenä olevassa nimihakemistossa Patronen jaottelee sukunimiä sen mukaan, ovatko ne kehittyneet ruotsin-, karjalan-, suomen- vai venäjänkielisistä lisänimistä, venäläisistä tai niitä muistuttavista lisä- tai sukunimistä vai venäläisen ristimänimen karjalaisista hypokorismeista. Nimistä kerrotaan rajakarjalainen esiintymispitäjä tai -pitäjät (ajankaksolla 1818–1925) sekä se, miten nimi on Patronen käsityksen mukaan ja aiempiin tutkimuksiin perustuen kehittynyt. Jokaisen nimiartikkelin lopusta selviää, missä ja milloin sukunimi on ensi kertaa kirjattu henkikirjoihin ja kuka oli ensimmäinen nimenkantaja henkikirjoissa.

Patronen ei oman kertomansa mukaan osaa venäjää eikä sen vuoksi ole pystynyt käyttämään nimiaineistoa analysoidessaan venäjänkielisiä lähteitä. Työn kannalta keskeisiä olisivat kuitenkin olleet rajakarjalaisten venäläisten ja muinaisvenäjään palautuvia nimiä käsittelevät tutkimukset. Esimerkiksi ei-kanonisista ja pakanallisista henkilönnimistä olisi ollut tarjolla tutkimustietoa venäjäksi (Tupikov 2004 [1903]; Veselovskij 1974). Samoin venäjänkielisistä murreosanakirjoista olisi ollut hyötyä venäjän kielen appellatiivien perustuvien nimien tarkastelussa (esim. Podvysockij 1885; Kulikovskij 1898).

Venäjän taidon puuttumisen vuoksi nimihakemistossa jäävät monet venäläisperäiset nimet vaille venäjänkielistä lähtömuotoa tai vastaavaa venäläistä sukunimeä. Esimerkiksi rajakarjalainen sukunimi *Hamuta* selitetään syntyneeksi hevosien länkien pehmikettä mutta myös kauluspaitaa tarkoittavasta karjalan-kielisestä sanasta *hamutta* (s. 501). Karjalan *hamutta* on kuitenkin lainasana venäjältä, jossa sana tarkoittaa nimenomaan länkiä, ja myös venäläinen sukunimi *Hamuta* on olemassa.

Venäjän taidosta olisi ollut hyötyä myös niissä Patronen esiin nostamissa tapauksissa, joissa saman nimen ortografia vaihtelee eri vuosilta olevissa henkikirjoissa suuresti, sekä eräiden sellaisten nimien selvittämisessä, jotka ovat työssä vielä jääneet auki (esim. *Kuutsu* ja *Noovoi*; s. 205).

Varsin usein nimen alkuperän selvitys jää Patronen nimihakemistossa vaillinaiseksi tai kesken. Erityisen usein mainitsematta jää se alkujaan venäläinen eikä karjalainen hypokoristinen muoto, johon sukunimi pohjautuu. Koska Patronen on käyttänyt lähteenään Viljo Nissilän tutkimuksia (1975, 1976), ilmeisesti Nissilä ei näitä muotoja ole tarjonnut. Ne olisivat kuitenkin helposti löytyneet Petrovskijn (2000 [1966]) venäläisten nimien sanakirjasta.

Lopuksi

Yllä ilmaisevasti kritiikistä huolimatta Outi Patrosen väitöstutkimus saavuttaa päätaivoitteensa ja esittää kyllin vakuuttavasti rajakarjalaisen sukunimistön kehitystendenssit tutkitulla ajanjaksolla 1818–1925. Työn vahvuus on laaja nimiaineisto ja sen huolellinen ja ammattimaisesti suoritettu analyysi, josta on hyötyä sukunimien tutkijoille myös tulevaisuudessa. Nimihakemistoon sisältyvä aineisto avaa erilaisia mahdollisuuksia jatkotutkimuksille paitsi Patroselle itselleen myös venäjäntaitoisille asian harrastajille. Nimihakemistosta tulee varmasti olemaan paljon iloa rajakarjalaisille ja rajakarjalais-
taustaisille, sillä luultavasti hyvin moni löytää listasta jos ei omaa nimeään niin ainakin tuttuja rajakarjalaisnimiä.

Väitöskirjan suurin heikkous on taustamateriaalien ja näkökulmien moninaisuus, mikä on johtanut työn rakenteelliseen hajanaisuuteen, sisällön fokuksen hukkimiseen ja siihen, että kaikki tutkimuskysymyksiksi ymmärretyt kysymykset eivät saa eksplisiittistä vastausta. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että rajakarjalaisia koskevan tutkimuksen vähyys ja sitä koskevien tutkimusten hajanaisuus on itseään ruokkiva kehä: Patronenkin on tilanteen vuoksi joutunut tekemään epätavallisen paljon taustatyötä. Sen taustamateriaalin määrä, joka hänen on täytynyt käydä työtään varten läpi, on moninkertainen siihen verrattuna, että hän olisi voinut lukea pitkän tutkimustradition tuottamia synteesejä jo olemassa olleista tutkimuksista. Kun joutuu keräämään aiempaa tutkimustietoa sirpaleina eri alojen tutkimuksista, jotka eivät varsinaisesti aina edes ole käsitelleet juuri rajakarjalaisia vaan kaikkia karjalaisiksi miellettyjä suomalaisia, syntyy vaikeus rajata aineistoa tarkoituksenmukaisesti. Kuten Patroselle on käynyt, tutkijalta helposti hukkuu silloin omastakin näköpiiristään se, mitä pääasiallisesti on tekemässä, ja työn fokus ja varsinainen

tutkimuskysymys saattavat alkaa sekoittaa omassakin ajattelussa kysymyksiin, jotka on esitettävä tuohon varsinaiseen tutkimuskysymykseen vastaamiseksi.

Outi Patronen on tehnyt tärkeää pioneerityötä karjalaisen sukunimistön taustojen ja vaiheiden avaamiseksi. Osin juuri yllä ruotimieni puutteittensa vuoksi hänen väitöskirjansa luo erinomaisen pohjan tutkimustyön jatkamiselle ja syventämiselle.

ANNELI SARHIMAA
sukunimi@uni-mainz.de

Kirjoittaja on karjalan kielen asiantuntija ja Pohjoismaiden ja Baltian kielten professori Mainzin yliopistossa Saksassa. Hän toimi Patrosen vastaväittäjänä.

Lähteet

- KULIKOVSKIJ, G. I. 1898: *Slovar' oblastnogo oloneckogo narečija v ego bytovom i etnografičeskom primenenii*. Sankt Peterburg: Akademija Nauk.
- NISSILÄ, VILJO 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- 1976: Suomen Karjalan ortodoksinen nimistö. – *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita I s.* 43–172. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.
- PETROVSKIJ, N. A. 2000 [1966]: *Slovar' russkih ličnyh imen*. Moskva: Izdatel'stvo Astrel'.
- PODVYSOCKIJ A. I. 1885: *Slovar' oblastnogo arhangel'skogo narečija v ego bytovom i etnografičeskom primenenii*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoi Akademii Nauk.
- SALOHEIMO, VEIJO 2013: Muutto Käkisalmen läänistä ja Inkerinmaalta Venäjälle 1600-luvulla. <http://www.tverinkarjala.fi/Muuttoluettelot.html> (10.5.2019).
- TUPIKOV, N. M. 2004 [1903]: *Slovar' drevne-russkih ličnyh imen*. Moskva: Russkij put'.
- VESELOVSKIJ, S. B. 1974. *Onomastikon. Drevnerusskie imena, prozviša i familii*. Moskva: Nauka.

Nimiä Karjalasta kokemuksella

Saulo Kepsu: *Kannaksen kylät*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 54. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2018. 542 s. ISBN 978-952-5446-92-0. Luettavissa osoitteessa http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk54/Kannaksen_kylat.pdf

Laila Lehikoinen: *Antreasta Äyräpään. Luovutetun Karjalan pitäjien nimet*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2018. 52 s. ISBN 978-952-5446-93-7. Luettavissa osoitteessa http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk55/Antreasta_Ayrapaahan.pdf

Nimet ja historia kiinnostavat ihmisiä. Luovutettu Karjala on aihe, josta on laadittu erilaisia historiikki- ja muistelmateoksia ehkä enemmän kuin mistään muusta Suomeen kuuluvasta tai kuuluneesta alueesta. Karjalan paikannimistä ei kuitenkaan ole paljoa kirjoitettu sitten 1970-luvun, jolloin Viljo Nissilä (1975) julkaisi teoksensa *Suomen Karjalan nimistö*. Kotimaisten kielten keskuksen vastikään julkaisemat kaksi teosta, Saulo Kepsun *Kannaksen kylät* ja Laila Lehikoinen *Antreasta Äyräpään: Luovutetun Karjalan pitäjien nimet*, vievät nimistöntutkimuksen takaisin luovutettuun Karjalaan. Näistä ensimmäinen on laaja ja perusteellinen selvitys Karjalan Kannaksen asutusnimistä, jälkimmäinen vuorostaan tiivis katsaus luovutetun Karjalan pitäjien nimiin.

Molemmat kirjoittajista ovat filosofian tohtoreita ja jo pitkään vaikuttaneet nimistöntutkimuksen parissa. Kepsu on 1950-luvulta lähtien harrastanut erityisesti asutusnimiin keskittynyttä tutkimusta, ja hänen työnsä ovat tuoneet lisätietoa esimerkiksi Pohjois-Kymenlaakson (1981) ja

pääkaupunkiseudun (2005) asutushistoriasta. Lehikoinenkin on jo pitkään toiminut paikannimien parissa, ja erityisesti hänen väitöskirjansa *Kirvun talonnimet: Karjalaisen talonnimisysteemin kuvaus* (1988) on edelleenkin teos, johon useasti viitataan nimistöntutkimuksessa.

Perusteellisesti Kannaksen asutusnimistä ja -historiasta

Kepsun *Kannaksen kylät* on perusteellinen katsaus Karjalan kannaksen Suomeen kuuluneen osan monikieliseen asutusnimistöön. Teoksen taustalla on vuosikymmenien tutkijanura sekä tuhansien tuntien työ. Kirjoittajan tavoitteena on ollut selvittää nimien taustoja ja antaa uutta tietoa Kannaksen sekä lähialueiden asutushistoriasta. Tutkimusaineisto on koottu pääosin vanhoissa asiakirjalähteissä esiintyvistä asutusnimistä. Näistä suurin osa on kylännimiä, jotka on mainittu 1500- ja 1600-luvuilla joko ruotsalaiseen tai venäläiseen verotukseen liittyvissä asiakirjoissa.

Teoksen alun johdannossa Kepsu käy läpi tutkimuksen taustaa ja käytettyjä tutkimusaineistoja. Tämän jälkeen esitellään nimistöntutkimuksen ja erityisesti asutushistoriallisen nimistöntutkimuksen perusteita. Näin lukijalle muodostuu selkeä kuva siitä, minkälaisen oletusten varaan tavoite Kannaksen asutushistorian selvittämisestä rakentuu. Kepsu käy myös perusteellisesti läpi erilaiset nimityypit, joihin hänen tutkimansa kylännimet voidaan jakaa. Näistä ensimmäisenä esitellään oletettavasti vanhimpiaan kerrostumaan kuuluvat luonto- ja viljelysnimipohjaiset asutusnimet, kuten *Petäjärvi*, *Haapaniemi*, *Perojoki*, *Maamäki* ja *Saviselkä*. Henkilönnimikantaiset asutusnimet on yläkäsite, jonka alle Kepsu on

sijoittanut aikajärjestyksessä omiksi luokkiseen esikristillisiin (esim. *Himottula* ja *Kaukolempiälä*), ortodoksisiin eli venäläisiin (*Junttola*, *Mälkiä*, *Baklanovo* ja *Dudina*) sekä läntisiin henkilönnimiin (*Hannukkala* ja *Sunikkala*) perustuvat asutusnimet.

Kirjoittaja selvittelee myös Vatjan viidenneksen verokirjoissa esiintyvää Itä-Kannaksen runsasta venäjänkielistä ja venäläisasuista paikannimistöä (esim. *Berezov navolok*, *Bojarskoje*, *Hmelevaja*, *Košurkino*, *Sotkujevo*) ja tulkitsee sen enimmiltä osin kirjurinkäännöksiksi ja joskus venäläisten maanomistajien nimiksi. Toisinaan tekijä toteaa venäjänkielisen paikannimen vakiintuneen paikallisten karjalaisten käyttöön (esim. *Konnitsa*, *Kontsa*, *Porkku*, *Putoria*, *Saapru*), ja toki löytyy myös osittaisia käännöksiä (*Suurporkku*). Lisäksi Kepsu käsittelee edellä mainittujen luokkien ulkopuolelle jääviä tapauksia, kuten etnonyymien sisältäviä *Lapin-*, *Venäjä-*, *Häme-*, *Vepsä-* tai *Suome-*alkuisia asutusnimiä.

Nimiluokkien esittelyn jälkeen vuorossa on ehkä teoksen tärkein osio eli katsaus Karjalan kannaksen asutushistoriaan. Kepsun päätelmät perustuvat pääosin hänen tutkimuksiinsa asutusnimiin, mutta myös arkeologian tutkimustuloksilla ja vanhoilla verotustiedoilla on suuri merkitys. Katsaus on jaettu osiin 1500-luvun pogostojen ja pitäjien mukaisesti, jotka käydään läpi seuraavanlaisesti: Ensiksi käsitellään Novgorodin verotusvaltaan kuuluneet Rautu, Sakkola ja niin sanottu Kaupungin pogosta (*pogost Gorodenskoi*). Näitä seuraavat Ruotsiin kuuluneet pitäjät Äyräpää ja Jääski. Jokaisen kohdalla Kepsu esittelee tiedot alueen maantieteestä, viljelysoloista, arkeologisista löydöistä sekä verotiedoista ja yhdistää nämä tiedot asutusnimien antamaan informaatioon. Tämän pohjalta Kepsu piirtää kuvan pogostojen ja pitäjien asutuskehityksestä: mitkä asutuskeskittymät ovat vanhimpia, mitkä nuorempia, mistä alueelle on tullut

asukkaita tai mihin suuntiin alueelta on muutettu. Kannaksen osalta hän esittelee laajimmin Suomenlahden pohjoispuolisia asutusvirtoja. Hän löytää Kannakselta seitsemän vanhaa asutuspesäkettä, joista asutus on myöhemmin alkanut levitä muualle. Näistä alueista vanhimmaksi hän päättelee jo arkeologisiltakin löydöiltään runsaan Räisälän–Käkisalmen–Kaukolan seudun. Lopuksi kirjoittaja vielä kokoaa yhteen päätelmänsä ja esittää tiivistetyn katsauksen Kannaksen asutushistoriasta.

Asutushistorian tarkastelua seuraa yhtä lailla perusteellinen Kannaksen asutusnimien analyysi. Kaikkiaan noin 2 000 nimeä sisältävä aineisto käsitellään aakkojärjestyksessä. Jokaisesta käsiteltävästä nimestä esitetään oleelliset taustatiedot, joita ovat nimen murteellinen kirjoitusasu, useimmat vanhat asiakirjamuodot ja kylän sijainti 1900-luvun alun pitäjä- jaossa. Lisäksi tarjotaan mahdollinen linkki kylän sijaintiin www.karjalankartat.fi-sivuston kartalla. Novgorodin verokirjojen nimiasut on esitetty pelkästään latinalaisin kirjaimin, mistä harvakseltaan aiheutuu pientä epäselvyyttä. Kepsu on myös laatinut jokaiselle nimelle hypoteesin sen alkuperästä eli etymologiasta. Lisäksi hän on mahdollisuuksien mukaan vertaillut nimeä muihin samankaltaisiin nimiin sekä laatinut arvionsa nimeen liittyvistä asutushistoriallisista päätelmistä. Aineiston valtavasta määrästä johtuen etymologioihin on toisinaan jäänyt pohtimisen aihetta niin monikielisuuden kuin merkityksienkin osalta.

Luovutetun Karjalan pitäjistä ja niiden nimistä

Lehikoisen teos *Antreasta Äypäpäähän: Luovutetun Karjalan pitäjien nimet* on ytimekäs katsaus luovutetun Karjalan pitäjien nimiin. Kuten nimestäkin voi päätellä, Lehikoisen tutkimusalue on maantieteellisesti laajempi kuin Karjalan kannaksen asutusnimiin keskittyvässä Kepsun

teoksessa. Lehikoisen teos on jaettu nimiartikkeleihin siten, että jokaisesta luovutetun kunnan nimestä on oma lyhyt artikkelinsa. Mukana on myös epävirallisia sekä ennen toista maailmansotaa käytöstä poistuneita pitäjännimiä.

Yhteensä nimiartikkeleita on 56 kappaletta. Jokaisessa on samanlainen rakenne. Aluksi kuvataan pitäjän sijainti, minkä jälkeen luetellaan lähialueen paikat, joiden nimistä löytyy tutkitun pitäjän nimi (esimerkiksi Heinjoelta löytyy *Heinjoki*-niminen oja). Luonnollisesti myös pitäjännimen vanhoja asiakirjamuotoja esitellään. Vanhoissa venäläisissä asiakirjoissa mainitut nimet on tosin esitetty vain translitteroituina eikä kyrillisin kirjaimin, joilla ne on alun perin kirjattu. Lisäksi esitetään jokaisen pitäjän historiasta lyhyt kuvaus. Nimien alkuperän selvittämisessä mielenkiintoista antia artikkeleissa ovat niin sanotut kansan-etymologiat, joissa kuvataan sitä, minkälaisia selityksiä tavalliset ihmiset ovat antaneet tutkittavan nimen alkuperästä. Tämän jälkeen käydään läpi tieteelliset teoriat nimen etymologiasta. Suurimassa osassa artikkeleita on Kepsun teoksen tapaan linkki, josta on mahdollista nähdä pitäjän keskus www.karjalankartat.fi-sivuston kartalla. Jokaisen nimiartikkelin lopuksi on esitetty yhtenä listana lähteet, joihin artikkelin tiedot perustuvat. Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että miltei jokaisen nimiartikkelin kohdalla on viitattu Kepsun yllä käsiteltyyn teokseen. Tämä on tietysti luontevaa, koska Kepsulta löytyvät analyysit samoista nimistä, joita Lehikoinen käsittelee.

Yhteenveto

Kepsun ja Lehikoisen teokset ovat molemmat sellaisia, että ne varmasti herättävät mielenkiintoa Karjalan menneisyydestä kiinnostuneiden parissa. Näistä Kepsun *Kannaksen kylät* lienee hyödyllisempi tutkijoille, kun taas Lehikoisen

opus on sopivampi luovutetun Karjalan pitäjien historiasta kiinnostuneille harrastajille. Molemmissa teoksissa lukijaystävällisyyttä olisi voinut parantaa täydentämällä leipätekstiä karttojen ja kuvien avulla. Kepsulla on useita mainintoja erilaisista levikkikartoista, joita hän on tehnyt tutkimustaan varten tai käyttänyt aiemmissa teoksissaan. Niistä olisi ollut hyötyä myös käsillä olevassa julkaisussa, sillä ne olisivat auttaneet lukijaa ymmärtämään esimerkiksi sitä, mistä kaikkialta Itämeren piiristä löytyy esikristillistä henkilönnimiainesta. Yhtä lailla Lehikoisen teokseenkin olisi voinut lisätä esimerkiksi jokaisen nimiartikkelin yhteyteen kartan, jossa näkyy pitäjän sijainti ja rajat ennen toista maailmansotaa. Visuaalisuuden puutetta ei voi ainakaan painokustannuksilla perustella, koska molemmat opukset on julkaistu vain sähköisesti.

Lopuksi vielä sananen Kepsun teoksessa käytetystä nimityksestä *Kaupungin pogosta*. Kyse on vakiintuneesta mutta hieman harhaanjohtavasta käännöksestä, jonka sijaan toivoisi vastaisuudessa käytettävän joko alkuperäistä asiakirja-asua *Gorodenskoj pogost* tai vaihtoehtoisesti nimitystä Karjalan tai Korelan jolle peräti Käkisalmen pogosta – Karjalan ydinalueesta ja syntypaikastahan siinä mitä ilmeisimmin on kysymys.

Joka tapauksessa on selvää, että molemmat teokset ovat hyvin ja huolellisesti tehtyjä. Erityisesti Saulo Kepsun rautaisesta asiantuntemuksesta suomalaisen ja myös koko Itämeren piirin nimistön saralla on erittäin paljon hyötyä kaikenlaisille tutkijoille aina sukututkijoista arkeologeihin. Tämän vuoksi on hienoa, että Kotimaisten kielten keskus julkaisee kokeneiden tutkijoiden töitä verkossa avoimesti. Näin varmistetaan, että pitkä ja arvokas työ ei jää vain kirjoittajien omaan tietoon, vaan kaikki kiinnostuneet pääsevät nauttimaan Kepsun ja Lehikoisen tietotaidosta.

TIMO RANTAKAULIO
JAAKKO RAUNAMAA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittajat ovat tohtorikoulutettavia Helsingin yliopistossa. Rantakaulio tutkii Läntisen Karjalan paikannimistöä ja asutushistoriaa, Raunamaa vanhoja Suomessa ja Itämeren piirissä käytettyjä henkilönnimiä.

Lähteet

- KEPSU, SAULO 1981: *Pohjois-Kymenlaakson Kylännimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHIKOINEN, LAILA 1988: *Kirvun talonnimet. Karjalaisen talonnimisysteemin kuvaus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NISSILÄ, VILJO 1975: *Suomen Karjalan Nimistö*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektö.

Substantiivien moniulotteisista merkityksistä

Zhengdao Ye (toim.): *The semantics of nouns*. Oxford: Oxford University Press 2017. 315 s. ISBN 978-0-19-873672-1.

”En voi istua vieressäsi”, sanoi eräs rouva minulle kahvitellessamme Tukholman suomalaisella kirkolla reilu vuosi sitten. ”Olin ajatellut jutella jonkun kanssa, mutta sinua en tunne.” Sen jälkeen hän vaihtoi paikkaa. – Esimerkiksi tämä tapaus muistui mieleeni lukiessani Zhengdao Yen toimittamaa teosta substantiivien merkityksestä. Siinä kerrotaan muun muassa kiinan kielen sanoista, joita käytetään tutuista ja vieraista ihmisistä. Teoksessa käsitellään substantiivien merkityksiä niin sanotun alkusanakielen (Natural Semantic Metalanguage) avulla, jonka Anna Wierzbicka (1996) ja hänen seuraajansa ovat kehittäneet. Alkusanakielen idea on identifoida rajallinen määrä käsitteitä, joille löytyy sana kaikista maailman kielistä ja joiden avulla kaikki

muut kaikkien kielten käsitteet ja sanat voidaan selittää. Kirja on kiinnostavaa ja hyödyllistä luettavaa myös sellaisille, jotka eivät tutkimuksessaan käytä juuri kyseistä metodia.¹ Sen toimittaja työskentelee kiinan kielen ja kirjallisuuden lehtorina Australian kansallisyliopistossa (Australian National University) ja on julkaissut monia artikkeleita, joissa hän käyttää metodinaan alkusanakieltä.

Johdantoluvussa Ye asettaa kirjalle kaksi päätavoitetta. Tarkoitus on yhtäältä valaista substantiivien merkityksiä eri kielissä, toisaalta mallintaa eri domeeneihin kuuluvia substantiiveja. Toisin sanoen ajatuksena on, että erityyppiin asioihin viittaavia substantiiveja

1. Ajantasaista ja kattavaa tietoa alkusanakielestä on tarjolla sivustolla <https://intranet.secure.griffith.edu.au/schools-departments/natural-semantic-metalanguage>. Ks. suomenkielinen yleisesittely Vanhatalo & Tissari 2017.

tulisi kuvata eri tavoin siten, että kullekin substantiivijoukkoille luodaan omanlaisensa selitysmalli. Teoksen luvuissa käsitellään substantiiveja, jotka ilmaisevat muun muassa perhe- ja sukulaisuussuhteita, toisiinsa komplementaarisessa suhteessa olevia käsitteitä, hengellisiä tai mielikuvitusolentoja, persoonallisuuden piirteitä ja kehon osia. Lukuja on yhteensä kymmenen, ja niissä käsitellään neljätoista eri kieltä.

Enkeleitä, äitejä ja mehiläisiä

Johdantoa seuraa Wierzbickan laatima luku sukulaissuhteita nimeävistä substantiiveista ("The meaning of kinship terms: A developmental and cross-linguistic perspective"). Luvussa kuvaillaan ennen kaikkea äitiä, isoäitiä ja tättä merkitseviä sanoja englannin kielessä. Vaikka mukana on vertailuja muihin kieliin sekä englannin eri varieteettien välistä vertailua, erityisesti tarkastellaan sitä, miten lapsi oppii käyttämään kyseisiä sanoja ja miten lapsen käyttämien sanojen merkitykset eroavat aikuisten käyttämistä. Keskeinen ajatus on, että lapsenkielen sanojen merkitykset muuttuvat kognition kehittyessä. Niinpä esimerkiksi sana *mummy* tarkoittaa taa-perolle eri asiaa kuin teini-ikäiselle, koska pieni lapsi ei vielä ymmärrä, että jokaisella ihmisellä on äiti, vaan keskittyy ajattelusaan omaan äitisuhteeseensa.

Suomalaisella kirkolla kuulemani kommentti tuli mieleeni Yen omasta luvusta "The semantics of social relation nouns in Chinese", jossa kerrotaan mandariini-kiinan sanapareista *shēngrén–shúrén* ja *zǐjīrén–wàirén*. Niillä ilmaistaan toisaalta viitatus henkilön tuttuutta tai vierautta puhujalle, toisaalta sosiaaliseen yhteisöön kuulumista tai sen ulkopuolella olemista. Henkilö ei kummassakaan tapauksessa voi olla yhtä aikaa molempia vaan kuuluu aina jompaankumpaan ryhmään. Hän voi kuitenkin olla puhujalle tuttu kuulumatta tämän sosiaaliseen yhteisöön. Hän

voi myös ajan mittaan vaihtaa jäsenyttään ryhmästä toiseen.

Sandy Habibin luvussa "The meanings of 'angel' in English, Arabic and Hebrew" vertaillaan enkeliä tarkoittavia sanoja englannin, arabian ja heprean kielissä. Habib lähtee ajatuksesta, että kristinuskolla, islamilla ja juutalaisuudella on paljon yhteisiä piirteitä mutta että ne kuitenkin myös eroavat toisistaan. Hänen mukaansa enkelit ovat tärkeitä kaikissa näissä uskonnoissa, joten kyseessä on keskeinen käsite, jota kannattaa tutkia. Siksi hän analysoi enkeliä tarkoittavien sanojen käyttöä korpuksissa. Olennaisiksi kysymyksiksi nousevat muun muassa seuraavat: onko enkeleitä oikeasti olemassa, missä heitä on, miltä he näyttävät ja tekevätkö he ihmisille hyvää vai pahaa? Habibin mukaan käsitykset näistä asioista vaihtelevat jonkin verran kielestä toiseen. Hänen laatiessaan enkelin määritelmiä eri kielille nousee aineiston pohjalta esille muun muassa se ero, että englanninkielisissä korpuksissa enkeleitä kuvataan hyviksi olennoiksi, jotka tekevät ihmisille hyvää, mutta arabiankielisessä aineistossa enkelit tekevät ihmisille myös pahaa.

Uskontoon liittyviä asioita sivutaan myös Carsten Levisenin luvussa "Personhood constructs in language and thought: New evidence from Danish", joka käsittelee tanskan kielen substantiiveja *sind* ja *ånd*. Levisen toteaa, ettei näitä sanoja nykyään useinkaan käytetä niiden alkuperäisissä kristillisissä merkityksissä. Ennen kaikkea hän korostaa, ettei näille sanoille löydy tarkkoja merkitysvastineita edes tanskalle läheistä sukua olevista kielistä. Leviseniä mukailleen olisi siis väärin ajatella, että sanan *sind* voisi yksinkertaisesti kääntää suomen kielen sanalla *sielu* tai *mieli* tai *ånd*-sanan suomen kielen sanalla *henki*. Luvun sanoma on toisin sanoen kahtalainen. Ensinnäkin kauan käytössä olleiden sanojen nykymerkityksiä määriteltäessä tulee keskittyä siihen, miten ihmiset nykyään sanoja käyttävät, eikä sii-

hen, mitä tiedetään niiden historiasta. Toiseksi tulee välttää sitä harhakäsitystä, että kahden maantieteellisesti toisiaan lähelle sijoittuvan kielen sanat olisivat helposti käännettävissä yhdestä kielestä toiseen. Alkusanakieli auttaa ymmärtämään nyansseja, kuten sitä, että *sind*-sanalla ei tanskassa viitata vain yksittäisen henkilön mieleen vaan myös sen samankaltaisuuteen muiden mielen kanssa tietyn ryhmän sisällä.

Mielestä siirrytään kehoon Carol Priestleyn luvussa ”Some key body parts and polysemy: A case study from Koromu (Kesawai)”, jossa käsitellään koromun kielen kättä ja jalkaa tarkoittavia sanoja. Kirjoittajan tarkoituksena on havainnollistaa, miten alkusanakielen avulla voidaan yleisemminkin kuvata kehon osia tarkoittavia sanoja. Tässä nimenomaisessa Australian aboriginaalien kielessä sanat *wapi* ’käsi’ ja *ehi* ’jalka’ toimivat samaan tapaan kuin suomen kielessä ja toisin kuin englannin ja ruotsin kielissä. Koromun puhujilla ei siis ole tapana käyttää eri sanaa käsivarresta (engl. *arm*) ja kädestä ranteesta alaspäin (engl. *hand*) tai jalasta (engl. *leg*) ja jalkaterästä (engl. *foot*). Olennaista alkusanakielen teorian kannalta on rajanveto sen välillä, mikä kehon eri osien hahmottamisessa on eri kielille yhteistä ja millaisia eroavaisuudet voivat olla.

Australian aboriginaalikielissä pysytellään myös seuraavassa luvussa ”The semantics of standing-water places in English, French, and Pitjantjara/Yankunytjatjara”, jossa Helen Bromhead selvittää, millaisia vastineita englannin sanoilla *lake* ja *pond* on ranskassa ja pitjantjarassa ja yankunytjatjarassa. Selviää, etteivät edes ranskan järveä ja lampea tarkoittavat sanat vastaa englannin kielen sanoja, pitjantjaran sanoista puhumattakaan. Luvussa selitetään, miten sanastolliset erot liittyvät kielten historiaan ja maantieteellisiin eroihin, kuten siihen, että pitjantjaran puhujat etsivät vettä erämaassa esi-

merkiksi kiven koloista. Nimenomaan veden peittämän alueen koolla on tässä suhteessa tärkeä merkitys, koska erämaassa elävälle pienikin vedensaantipaikka saattaa olla elintärkeä. Toisaalta ihmiset ovat eri maissa rakentaneet erikokoisia ja -mallisia vesialtaita, eivätkä englannin sanat *lake* ja *pond* tästä syystä suhtaudu toisiinsa täsmälleen samoin kuin ranskan *lac* ja *étang*.

Michael Roberts on luvussaan ”The semantics of demonyms in English: *Germans*, *Queenslanders*, and *Londoners*” kiinnostunut siitä, miten alkusanakielellä voisi kuvata substantiiveja, jotka kertovat, että henkilö on kotoisin tietystä paikasta. Hän käsittelee sellaisia englannin kielen sanoja kuin *Asian*, *German*, *Londoner* ja *Queenslander*.² Robertsin mukaan näiden substantiivien merkityksen kuvaamisessa pulmia tuottaa muun muassa se, miten ilmaista mahdollisuutta, että henkilö asuu tietyissä paikassa mutta ei katso olevansa sieltä kotoisin. Hän ehdottaa myös, että kuvauksen tulisi huomioida se, minkä kotoisesta ja tyyppisestä paikasta on kysymys. Ei ole samantekevää, onko kyse kaupungista vai maanosasta.

Ihmisistä siirrytään eläimiin Aung Sin kirjoittamassa luvussa ”The semantics of honeybee terms in Solega (Dravidian)”, jonka aiheena ovat mehiläistä tarkoittavat sanat Intiassa puhuttavassa solegan kielessä. Hänen tavoitteenaan on kuvata sellaisia sanoja, joita käyttävät mehiläisistä paljon tietävät alkuperäiskansan jäsenet eivätkä tieteellisen tutkinnon suorittaneet asiantuntijat. Tavalliset solegan kielen puhujat tuntevat mehiläiset hyvin, koska hunaja on heidän kotiseudullaan tärkeä tulonlähde. Luvussa esitettävät valokuvat neljän mehiläislajin edustajista eivät länsimaalaisen lukijan silmään juuri erotoista, mutta solegan kielen puhujat ym-

2. Näillä sanoilla on toki myös adjektiivista käyttöä, mutta Roberts tarkastelee niitä teoksen teeman mukaisesti substantiiveina.

märtävät kuitenkin paitsi erot mehiläisten ulkonäössä myös niiden käyttäytymisessä. Heidän tietonsa koskevat esimerkiksi sitä, millaisista paikoista tietyn mehiläislajin edustajia voi löytää. Tämä on tärkeä tieto erotettaessa ja nimettäessä eri mehiläislajeja. Tästä syystä Si on sisällyttänyt sel-laista tietoa mehiläislajien määritelmiin tätä teosta varten.

Teoksen viimeinen luku ”Furniture, vegetables, weapons: Functional collective superordinates in the English lexicon” on muita teoreettisempi. Siinä Cliff Goddard pohtii substantiiveja, jotka nimeävät erilaisia funktionaalisia yläkategorioita. Hän kritisoi aikaisempaa sanastollisiin taksonomioihin liittyvää tutkimusta siitä, ettei siinä ole tehty riittävän hienovaraisia analyysseja eikä eroteltu ala- ja yläkategorioita parhaalla mahdollisella tavalla. Goddardin lähtöajatus on, että kaikki taksonomiset yläkäsitteet eivät teoreettisesta näkökulmasta katsottuna vastaa toisiaan. Esimerkiksi kaikki lintulajit voidaan ymmärtää sen pohjalta, millainen lintu on, mutta samaa on vaikea soveltaa huonekaluihin. Toisin sanoen on helpompaa määritellä lintu ja sen pohjalta lintulajit kuin määritellä huonekalu ja sen pohjalta *pöytä*, *tuoli* ja niin edelleen. Goddardin oma analyysi keskittyy jälkimmäisen tyyppiisiin yläkäsitteisiin ja erityisesti kolmenlaisiin englannin kielen substantiiveihin: yhtäältä niihin, jotka esiintyvät vain yksikössä (esim. *furniture*), toisaalta niihin, jotka esiintyvät vain monikossa (esim. *cosmetics*) ja kolmanneksi ihmisen tekemiin artefakteihin, jotka ovat laskettavissa. Näitä viimeisimpiä edustavat muun muassa substantiivit *weapon(s)* ja *vehicle(s)*.

Kaikki viitteet löytyvät kirjan lopusta. Niitä seuraa asiasana- ja henkilönnimihakemisto. Lisäksi omassa hakemistossa on mainittu kaikki ne substantiivit, joiden merkitykset kirjassa on selitetty. On helppo nähdä, että vaikka kirjassa käsitellään useita eri kieliä, eniten käsitellään englannin kielen sanoja.

Pohdinta

Kirja antaa käsityksen siitä, millaisiin asioihin alkusanakielen kehittämisessä parasta aikaa keskitytään. Siinä puhutaan paljon niin kutsutuista upotuksista, joita alun perin käytettiin alkusanojen sijaan tilan säästämiseksi. Alkusanakieltä käyttävät tutkijat nimittäin huomasivat jossakin vaiheessa, että kun alkusanoja monimutkaisempia sanoja selitetään pelkillä alkusanoilla, selityksistä voi tulla epäkäytännöllisen pitkiä. Toisaalta pitkät selitykset on mahdollista jakaa lyhyempiin osiin, jotka toistuvat monien sanojen määritelmissä. Päätettiin, että tällaiset osat voitaisiin määritellä kerran ja siten viitata jo määriteltyyn asiaan sen sijaan, että asian selittämiseen käytettäisiin joka kerta monta riviä. Nyt vaikuttaa siltä, että upotusten käyttö on hyväksytty siinä määrin, että alkusanojen etsimisen sijaan keskitytään sellaisten upotusten määrittelemiseen, joiden avulla voidaan selittää mahdollisimman monia muita sanoja. Näiden lisäksi Goddard esittelee termin *derivational base* (s. 269), jota ei ole vielä käännetty suomeksi. Kyseessä on kuitenkin tuttu ilmiö, mahdollisuus johtaa yhdestä sanasta uusia sanoja.

Kirjaa lukiessa jääkin miettimään sitä, missä määrin alkusanakielellä operoivat tutkijat nostavat esille aikaisemmin havaitsematta tai varjoon jääneitä asioita ja missä määrin he antavat vanhoille ilmiöille uusia nimityksiä. Tähän lienee tässä yhteydessä mahdoton vastata tyhjentävästi, mutta itselleni nousi mieleen esimerkiksi ensyklopedisen merkityksen käsite, jota usein hyödynnetään kognitiivisessa lingvistiikassa. Ajatuksena on, että tiedämme sanojen merkityksistä paljon enemmän kuin sanakirjat antavat ymmärtää. On selvää, että näiden lukujen kirjoittajat ottavat ensyklopedisen merkityksen huomioon, vaikka he aina pyrkivätkin mahdollisimman tiiviisiin ja tyhjentäviin sananselityksiin. Tämä käy hyvin esiin

Bromheadin luvusta, jossa lampien nimityksiä käsitellään muun muassa suhteessa puutarhojen rakentamisen historiaan. Ensyklopedisen tiedon läsnäolo teoksessa esitellyissä tutkimuksissa rikastuttaa lukuelämystä. Lukijalle avautuu mahdollisuus assosoida esille tulevia uusia asioita omiin kokemuksiinsa ihmisistä ja maailmasta. Hänelle avautuu myös tuoreita näkymiä siihen, miten yleisinhimillisiä ajattelun ja käyttäytymisen malleja sanoitetaan eri kulttuureissa ja millaiset seikat luovat eroja kielten välille.

Koko teoksen läpi kulkee ajatus siitä, että eri domeeneja edustavia substantiiveja pitäisi kuvata eri tavoin. Lukujen teemat on valittu sen mukaan, että jokainen niistä havainnollistaa, kuinka tiettyä joukkoa sanoja voidaan kuvata ikään kuin yhteismitallisesti. Tämä johtaa tärkeään yleisempään havaintoon, jota Ye käsittelee jo johdantoluvussaan: Vaikka monet kielentutkijat ovat keskittyneet verbien merkityksiin, substantiivit ovat yhtä lailla tärkeitä sanoja. Niiden merkitykset ovat hyvin rikkaita. Lisäksi substantiivien merkitysten avaaminen johtaa hedelmälliselle, tieteidenväliselle rajapinnalle. Kirja antaa tästä hyvän käsityksen, koska sen luvut sivuavat useita muita, toisistaan melko etäisiäkin tieteenaloja, kuten psykologiaa, teologiaa ja maantietoa.

Lukukokemusta häiritsevänä pidän sitä, että kirjoittajat käsittelevät lukujensa alussa kerrasta toiseen sitä, miten alkusanakieli toimii ja miksi sitä on hyödyllistä käyttää. Tämä tekee tietenkin mahdolliseksi sen, että kirjasta voi lukea vain yksittäisen luvun tai pari, vaikkei kyseistä teoreettista lähtökohtaa syvällisesti

tuntisikaan. Toisaalta lukijaa auttaisi se, mikäli alkusanakielen aktiivikäyttäjien tämänhetkinen näkemys metodin käytöstä ja kehittämisestä olisi vielä koottu erilliseen lukuun. Viitteiden jättäminen kirjan loppuun helpottaa siirtymistä luvusta toiseen, mikäli kirjaa lukee kokonaisuutena.

Opetuskokemusteni pohjalta arvioin, että Yen toimittamasta teoksesta voisi hyvin valita luvun perusopiskelijoiden luettavaksi sanaston tai semantiikan kurssille. Sopivasti valittu luku kirvoittaisi opiskelijoilta varmasti keskustelua ja antoisia pohdintoja. Teoksen lukeminen ei ammattilaiselle ole vaivalloista. Voin lisäksi suositella teosta kaikille, jotka haluavat ymmärtää omaa ja toisen kieltä. Se avaa näkökulmia siihen, millaisia eroja on eri kielten saman tyyppisiä asioita ja ilmiöitä kuvaavien sanojen välillä ja kuinka paitsi eri kielten puhujat myös eri-ikäiset ihmiset hahmottavat sanoittamaansa maailmaa eri tavoin.

HELI TISSARI
etunimi.sukunimi@english.su.se

Kirjoittaja työskentelee englannin kielen lehtorina Tukholman yliopistossa.

Lähteet

VANHATALO, ULLA – TISSARI, HELI 2017: Esittelyssä alkusanakieli. – *Virittäjä* 121 s. 244–263. <https://doi.org/10.23982/vir.49707>

WIERZBICKA, ANNA 1996: *Semantics. Primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.

Monipuolinen kokoomateos sosiolingvistikista paneelitutkimuksista

Suzanne Evans Wagner & Isabelle Buchstaller (toim.): *Panel studies of variation and change*. Routledge Studies in Language Change 1. London: Routledge 2018. 294 s. ISBN 978-1-138-90390-6.

Tällä vuosituhannella sosiolingvistikissa variaationtutkimuksessa yhtenä keskeisenä näkökulmana on ollut muutoksen reaaliaikainen tarkastelu. Reaaliaikaututkimuksen lisääntyminen ei yllätä, sillä labovilaisen sosiolingvistiikan kypsyminen noin 50 vuoden ikään tarkoittaa sitä, että aiemmin kerättyä vertailukelpoista aineistoa on jo runsaasti saatavilla. Sosiolingvistiset reaaliaikaututkimukset jaetaan kahteen tyyppiin: paneelitutkimuksessa seurataan saman yksilön tai yksilöiden kieltä, trenditutkimuksen idea taas on valita tutkittavat eri aikoina samoin kriteerein. Monissa tutkimuksissa näitä näkökulmia on yhdistetty niin, että samojen yksilöiden seuraamisen lisäksi myöhempiä otantoja on täydennetty nuorta sukupolvea edustavalla uudella ikäryhmällä tai etsimällä seurannasta tipahtaneiden tilalle uusia informantteja (esim. Kurki 2005: 67–74; Paunonen 2005: 165; 2018: 23–28; Sundgren 2004: 65–76).

Suzanne Evans Wagnerin ja Isabelle Buchstallerin toimittamassa teoksessa esitellään ensi kertaa kokoavasti erilaisia sosiolingvistikista paneelitutkimuksia. Artikkelikokoelma pohjaa *Methods in dialectology XV* -konferenssissa vuonna 2014 järjestettyyn paneeliin. On harmillista, ettei paneelissa tietojemme mukaan ollut suomalaisdustusta eikä Suomessa tehty reaaliaikaututkimus sen vuoksi juuri näy artikkelikokoelmassa.

Teos muodostuu Wagnerin ja Buchstallerin kirjoittamasta johdannosta, jossa

taustoitetaan aihetta ja esitellään artikkelit, sekä kymmenestä tutkimusartikkelista, jotka on jaoteltu neljään temaatiseen kokonaisuuteen. Vaikka teoksessa on hajanaisuutta ja päällekkäisyyttä, jota temaatinen järjestely ei täysin pysty häivyttämään, esittelymme etenee kokonaisrakenteen mukaisesti. Lopuksi nostamme esiin muutamia yleisiä ja ajankohtaisia huomioita.

Reaaliaikainen paneelitutkimus: koko kuva

Vaikka jo William Labov kyseenalaisti idiolektien stabiiliuden ja niin sanotun kriittisen iän hypoteesin, variaationanalyysi rakentui pitkään näennäisaikaututkimukselle, jonka lähtökohta on idiolektien muuttumattomuus nuoruusvuosien jälkeen ja se, että kukin sukupolvi edustaa oman nuoruusaikinsa mukaista kielenmuutoksen vaihetta (ks. Laasanen 2016). Kirjan johdannossa toimittajat muistuttavat aiheellisesti, että maailmanlaajuisesti reaaliaikaututkimuksessa ovat olleet vallalla trenditutkimukset, mikä puoltaa paneelitutkimuksiin syventymistä ja näin idiolektinäkökulman lähempää tarkastelua.

Yksittäisten puhujien tarkastelu saattaa tuntua kapealta näkökulmalta, kun tutkimuskohteena on kielen muutos. Siksi yksilöitä koskevia tuloksia pyritäänkin yleensä peilaamaan laajempaan kokonaisuuteen, esimerkiksi eri aikoina tehtyihin näennäisaikaututkimuksiin (esim. Brook, Jankowski, Konnelly & Tagliamonte 2018). Näin voidaan pohtia esimerkiksi sitä, ovatko yksilön kielessä mahdollisesti tapahtuneet muutokset samansuuntaisia kuin yhteisössä meneillään olevat

trendit vai onko muutos toisensuuntaista. Kirjoittajat myöntävät, että myös isompia puhujamääriä koskeville tutkimuksille olisi tarvetta.

Johdannon jatkoksi sopii teoksen ensimmäisen osan ”Methodological conundrums in building, sharing and analyzing panel corpora” aloittava Gillian Sankoffin artikkeli, jossa hän esittelee yhtä ensimmäisistä laajamittaisista reaaliaikaututkimuksista. Artikkelisi sisältää hyödyllistä, kirjoittajan omakohtaisiin kokemuksiin perustuvaa tietoa siitä, millaisia vaiheita reaaliaikaiseen tutkimushankkeeseen kuuluu aina sen valmistelusta lähtien. Hän korostaakin dokumentoinnin tärkeyttä, kun kyseessä on vuosikymmenten mittainen pitkittäistutkimus. Montrealin ranskankielisiä koskeva hanke käynnistyi 1970-luvulla, ja sen seuraavat kierrokset toteutettiin 1980- ja 1990-luvuilla. Ensimmäisellä kierroksella tutkittavia valittiin peräti 120. Sankoff pitää otoksen suuruutta tärkeänä, jotta seuraavilla kierroksilla on riittävä pohja jatkaa. Toisella kierroksella tästä joukosta tavoitettiin puolet, ja samalla otettiin mukaan uusi nuorten ryhmä. Kolmannessa vaiheessa, 1990-luvulla, mukana oli 12 alkuperäistä informanttia sekä kaksi 1980-luvulla mukaan tullutta nuorta.

Tutkimusasetelmat, joissa aineistoa on kerätty vähintään kolmelta eri vuosikymmeneltä, eivät ole olleet toistaiseksi tavallisia (ks. kuitenkin esim. Palander 2005, 2016, 2018; Kuparinen 2018). Monet Montrealin hankkeessa tehdyt havainnot pätevät Suomessakin. Esimerkiksi mitä useampi kierros, sitä vinoutuneempi paneelitutkimuksen informanttijakauma on, koska alimmista sosiaaliryhmistä on ollut vaikeampaa tavoittaa haastateltavia uudestaan (Lappalainen, Mustanoja & O’Dell tulossa).

Christopher Cieri ja Malcah Yaeger-Dror muistuttavat omassa artikkelissaan, ettei tutkijoiden aina tarvitse itse kerätä alusta asti aineistoa vaan olemassa on pal-

jon korpuksia, jotka soveltuvat ainakin periaatteessa paneelitutkimukseen. Tällaisten aineistojen avulla voidaan myös voittaa joitakin perinteiselle reaaliaikaututkimukselle tyypillisiä haasteita, joista monet liittyvät aiemmin mukana olleiden informanttien tavoittamiseen: yksi ei ole halukas enää osallistumaan, toinen on kuollut ja kolmannen nimi on vaihtunut eikä häntä onnistuta jäljittämään. Yksilön elämässä on myös saattanut tapahtua niin huomattavia muutoksia, että on syytä pohtia, edustaako hän enää ryhmää, johon hän on alun perin kuulunut.

Kokoomateoksen ensimmäisen osan päättää Janneke Van Hofwegen ja Walt Wolframien artikkeli. Heidän esittelemässään projektissa tutkittiin, onko löydettävissä joitain ikävaiheita, jolloin afroamerikkalaisen varieteetin eli AAL:n (African American Language) käyttö on erityisen vahvaa tai heikkoa. Tutkijat selvittivät myös, onko informanttien kielessä nähtävissä selvä kehitys kohti AAL:n tai standardienglannin vahvistumista ja voidaanko erottaa erilaisia malleja siitä, miten kyseiset varieteetit saavat jalansijaa. Lisäksi projektissa tarkasteltiin, mitkä ovat ensisijaiset sosiaaliset, psykologiset ja kasvatukseen liittyvät tekijät, jotka korreloivat AAL:n käytön kanssa eri elämänvaiheissa. Tämän 1990-luvulla alkaneen hankkeen yhteydessä tallennettiin monenlaista aineistoa: keskustelunomaista vuorovaikutusta, informanttien ja vanhempien haastatteluja, erilaisia testejä sekä taustatietoja kustakin ikävaiheesta. Sosiolingvististä variaatiota ja muutosta mittaamaan kehitettiin yhdistelmäindeksi (*Dialect Density Measure*), jonka tarkoituksena on tarjota kokonaisvaltainen kuva varieteetista. Siihen on koodattu tietoa yli 40 morfosyntaktisesta ja fonologisesta piirteestä, jotka ovat olennaisia AAL:n ja standardin välisen suhteen näkökulmasta. Kirjoittajien mukaan tämä indeksi antaa nopean tilannekuvan kunkin puhujan variaatiosta ja ottaa huo-

mioon tallenteiden erilaiset pituudet ynnä muut ajalliseen vaihteluun liittyvät muuttujat, ja sen ansiosta on mahdollista vertailla niin samaa puhujaa eri ikävaiheissa kuin eri puhujia keskenään samassa ikävaiheessa. Tällainen muuttujien huomiointi onkin erityisen tärkeää pitkitäistutkimuksissa.

Ikä biologisena ja sosiaalisena taustatekijänä

Kirjan toisen osan ”Key life stage events across the lifespan” aloittavassa artikkelissa Mary Kohn ja Charlie Farrington tarkastelevat vokaalien ääntämyksessä havaittavaa variaatiota lapsuus- ja nuoruusiässä sosiofoneettisesta näkökulmasta. Tutkimuksen aineistona on 20 nuorta, joita äänitettiin 10:n, 14:n, 16:n ja 20 vuoden ikäisinä. Kullakin keruujaksolla tallennettiin sekä muodolliseksi että epämuodolliseksi määriteltä aineistoa: keskustelua äidin tai ikätoverin kanssa sekä ääneenluentaa, lauseiden toistoa tai tarkemmin määrittelemätöntä puhetta (*performance of a speech*).

Aineistoa saatiin niin yksilön kielen kehityksen kuin fysiologisen kehityksen kannalta varsin dynaamiselta ajanjaksolta: esimurrosikäisiltä, murrosikäisiltä ja nuoruusiän jo ainakin fysiologisesta näkökulmasta ohittaneilta informanteilta. Tutkimusmetodiikan kannalta ajanjakso on haastava, sillä fysiologinen kehitys tapahtuu samanaikaisesti sosiolingvistikseen muutosten kanssa. Kysymys onkin, miten tällaisessa tapauksessa saadaan kiinni sosiaaliseksi luokiteltavissa olevasta muutoksesta ja variaatiosta. Artikkelin keskeinen argumentti on, että lapsuus- ja nuoruusajan aineistoa on metodologisista haasteista huolimatta mahdollista sisällyttää pitkitäistutkimukseen, kunhan ääntöelimestön kehitys otetaan huomioon.

Toinen olennainen seikka on sopivien tilastomenetelmien löytäminen. Sosio-

lingvistisissä mittauksissa ja tilastomenetelmiin perustuvissa tutkimuksissa käytetään tavallisesti normalisointia kontrolloimaan fyysisten erojen vaikutusta akustisiin korrelaatioihin. Näitä tarvitaan esimerkiksi silloin, kun tutkimusasetelmassa on mukana sekä mies- että naispuhujia. Samankaltaisia normalisointimenetelmiä on mahdollista soveltaa myös aikuis- ja lapsipuhujia sisältävään aineistoon, joskin vertailussa on oltaava varovainen, etteivät käytetyistä menetelmistä johtuvat epävarmuustekijät heijastu virheinä johtopäätöksiin. Yhtä olennaista on, ettei epähuomiossa normalisoida näkymättömiin sellaista tietoa, joka onkin olennaista esimerkiksi ääntenmuutosten kannalta. Kohnin ja Farringtonin esittämät yksityiskohtaiset esimerkit vertailun ongelmista osoittavat erityisesti sen, että 1) tutkijan on tärkeää olla perillä käyttämänsä aineiston erityislaadusta ja käyttämiensä menetelmien rajoituksista ja että 2) aikaisempien tutkimusten tuottama tieto on usein monin tavoin käyttökelpoista uusien tutkimusasetelmien luomisessa, sillä monet kehityskuluista pystytään ennustamaan ja siten myös kontrolloimaan tuloksia tulkittaessa.

Kohn ja Farrington nostavat esiin myös jokaiselle lapsia haastatelleelle sosiolingvistille tuttuja käytännön ongelmia: Tarkasteltavien ilmiöiden esiintymämäärät saattavat jäädä vähäisiksi, jos lapsi ei ole puheliaalla tuulella. Äänitteistä saattaa myös tulla teknisesti huonolaatuisia, esimerkiksi hiljaisia tai muuten epäselviä. Onnistuneena kotimaisena esimerkkinä voidaan kuitenkin mainita Palanderin (2005) pitkitäistutkimus, jossa pääinformantti Pasia on haastateltu ensimmäisen kerran jo seitsemänvuotiaana. 2000-luvulla Palander (2016) on ottanut tutkimukseen mukaan Pasin kaksospojat, jotka ensimmäisen haastattelun aikaan olivat isänsä tavoin vasta 7-vuotiaita. Eri-ikäisiä lapsia

on haastateltu myös Kotimaisten kielten (silloisen tutkimus)keskuksen murteen-seurauhankkeeseen (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 26).

Vastaavien haasteiden parissa ei Ulrich Reuboldin ja Jonathan Harringtonin, osion toisen artikkelin kirjoittajien, ole tarvinnut painiskella. Heidän tutkimuksensa kohteena on Ison-Britannian kuningatar Elisabeth II (s. 1926) ja saksalainen uutisankkuri Dagmar Berghoff (s. 1943). Verrokkinä toimii brittiläissyntyinen, sittemmin Yhdysvaltoihin muuttanut toimittaja Alistair Cooke (1908–2004). Kaikki aineistot perustuvat henkilöiltä taltioituihin julkisiin puheisiin tai tv-esiintymisiin. Materiaalia on seurua näkökulmasta huomattavan pitkältä ajalta: kuningattarelta 26-vuotiaasta 76-vuotiaaksi, Berghoffilta 33-vuotiaasta 70-vuotiaaksi ja Cookelta 38-vuotiaasta peräti 95-vuotiaaksi.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten ikääntymiseen liittyvät muutokset voidaan erottaa sosiofoneettisista muutoksista. Tulokset nostavat esiin sekä yksilöllisen variaation ja liikkumavaran että fysiologiset, väistämättömät muutokset. Tunnettua on, että esimerkiksi äänenkorkeus kääntyy nousuun 60 ikävuoden tienoilla. Kuitenkin Berghoffilla tätä indikoivat mittaukset ovat erilaiset kuin kahdella muulla ikääntyvällä tutkimushenkilöllä. Kirjoittajat olettavat tämän johtuvan siitä, että hän on koulutettu äänenkäyttäjä ja pystyy näin paremmin kontrolloimaan puhettaan fysiologian asettamien raamien sisällä. Kiinnostava havainto on myös Cookella iän myötä tapahtuva aksentin paluu, siis selvä fysiologiasta riippumaton muutos. Myös Tampereen puhekielen paneelitutkimuksessa (Mustanoja 2011: 347) havaittiin aineiston iäkkäimmällä puhujalla murteellistumista ikävuosien 70 ja 90 välillä. Reuboldin ja Harringtonin havaintojen mukaan vanhalla iällä palataan nimenomaan vahvimmin juurtuneeseen puhetapaan samalla,

kun mukautuminen puhekumppaniin vähenee.

Eri-ikäisten aineistojen vertailukelpoisuus

Kolmannen osan ”Stylistic determinants of linguistic malleability” aloittaa Frans Gregersenin, Torben Joel Jensenin ja Nicolai Pharaonin artikkeli, jossa he pohtivat tanskankielisen aineiston valossa, miten tunnistaa todellinen muutos tilanteesta vaihtelusta. Heidän ratkaisunsa on diskurssikontekstin analyysi (*discourse context analysis*, DCA). Tutkimus perustuu laajasta LANCHART-korpuksesta rajattuun 179 haastattelun aineistoon, jossa on mukana 94 eri puhujaa.

Tutkijat ovat koodanneet koko aineiston suhteessa kuuteen muuttuajaan: 1) keuhon ääni kuuluu (onko kyseessä esim. referointi), 2) makropuheaktin tyyppi eli mikä on katkelman pääfunktio (esim. tiedon vaihto, asenteiden ilmaisu), 3) puhe-tilanteen tyyppi (esim. yksilöhaastattelu vs. ryhmähaastattelu), 4) genre (esim. kertomus, juoru), 5) vuorovaikutuksen rakentuminen siltä kannalta, kuka on siitä vastuussa (esim. käänteiset vuorovaikutusroolit, jolloin haastateltava esittää kysymyksiä haastattelijalle) ja 6) haastattelun vaihe (esim. henkilötietojen kysely). Kirjoittajat myöntävät, että kategoriat ovat keskenään varsin erilaisia: osa on ilmeisiä, osan määrittely on tulkinvaraisempaa.

Artikkelissa esitellään kaksi DCA-mallin sovellusta, joista toinen kohdistuu yhteen yksilöön, toinen koko aineistoon. Tavoitteena on testata, onko tutkituissa piirteissä tapahtunut todellista reaaliaikaista muutosta vai onko kyse tilanteesta vaihtelusta. Ensimmäisen tapaus-tutkimuksen informantti on osallistunut kahtena eri ajankohtana yksilöhaastatteluun ja ensimmäisellä kierroksella lisäksi ryhmähaastatteluun. Tästä aineistosta on koodattu vain ne kohdat, jotka edustavat

selvästi jotakin genreä (4), eli osa materiaalista on jätetty koodauksen ja tarkastelun ulkopuolelle. Näin päästään vertailemaan toisaalta saman haastattelun erilaisia genrejä toisiinsa, toisaalta eri-ikäisiä samaa genreä edustavia katkelmia keskenään.

Tapaustutkimus näyttää, että ajalliset muutokset ovat nimenomaan tiettyyn genreen liittyviä: koko haastattelua tarkastellen tutkitussa foneettisessa piirteessä ei ole havaittavissa tilastollisesti merkitsevää eroa, kun taas genreittäin eritellen muutos on todennettavissa. Ilman tällaista hienojakoista analyysitapaa muutos olisi siis jäänyt havaitsematta. Ryhmähaastattelun mukaan otto kuitenkin mutkistaa tulkintojen tekemistä, sillä siinä vastaavaa genre-eroa ei ilmene. Yleistyksiä onkin tehtävä varoen, sillä esimerkiksi puhe-kumppanilla saattaa olla vaikutusta. Toinen esimerkki koskee geneerisesti käytettyjen pronomien (*du vs. man/en*) käyttöä koko aineistossa. Haasteeksi tilastollisessa analyysissä paljastuu, että osa diskursianalyysin kategorioista on hyvin harvinaisia. Monimuuttuja-analyysissä käy kuitenkin ilmi, että kaikki DCA-mallin kategoriat, toimintatyyppiä (6) lukuun ottamatta, ovat tilastollisesti merkitseviä, kun selitetään aineistossa ilmevää variaatiota.

Kirjoittajat toteavat, että diskurssikon-tekstin analyysille on tarvetta etenkin silloin, kun vertailtavat haastattelut eroavat toisistaan useammassa kuin yhdessä suhteessa. Näin on mahdollista kontrolloida muuttujia ja sulkea pois tilanteinen vaihtelu. Mutkikkaammaksi tilanne käy silloin, jos vanhempi aineisto on kerätty hyvin erilaisin periaattein kuin uudempi – kysymys, johon on törmätty Suomessa, kun sociolinguivistien haastattelujen verrokiksi on otettu vanhaa Suomen kielien nauhoitearkiston aineistoa. Kirjoittajat muistuttavat, ettei tässä esitelty malli sovellu suoraan muihin aineistoihin, vaan kulloinkin on pohdittava, millai-

nen koodaaminen on mielekästä ja kannattavaa. Suomessa vastaavaa ei ole tois- taiseksi tehty, mutta Mustanojan (2011) väitöskirjassaan soveltaman ikkunameto- din takana on sama ajatus – pyrkimys löytää keskenään vertailukelpoisia katkelmia eri-ikäisistä haastatteluista.

Kahdessa seuraavassa artikkelissa esitellään paneelitutkimuksia, joissa yksilöiden seuranta on ollut hyvin intensiivistä. Patricia Cukor-Avilan ja Guy Baileyn artikkelissaan esittelemä Springvillen projekti on toiminut vuodesta 1988, ja siinä tutkimuskohteena on texasilainen pikkukylä. Osa vuosina 1894–2002 syntyneistä informanteista on ymmärrettävästi jo kuollut, osa muuttanut pois, osa asunut muualla ja sitten taas palannut. Haastatteluja projektiin on tehty lähes joka vuosi, ja samat tutkijat ovat olleet koko ajan mukana. Kaikkiaan korpuksessa on yli 2 000 000 sanaa.

Artikkelin keskiössä on kaksi idiolektien seuruun haastetta: joidenkin tarkasteltavien varianttien pieni frekvenssi sekä tutkijan ja tutkittavien välisen suhteen kiinteyden heijastaminen tuloksiin (*gap effect*). Näistä jälkimmäinen on kytkök- sissä myös haastattelujen välillä kuluneeseen aikaan ja kietoutuu vahvasti haastattelun tilannevariaation huomioimiseen (vrt. Gregersenin ym. artikkeliin). Sekä pieni frekvenssi että eri-ikäisten haastattelujen tilannevariaatio ovat paneelitutkimukseen perustavanlaatuisesti liittyviä ilmiöitä, joita ei ole mahdollista siivota pois. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ne pitäisi sivuuttaa, sillä vaikutus tuloksiin voi olla dramaattinen.

Artikkeli havainnollistaa, kuinka helposti yksioikoiset päätelmät voivat vääristää kuvaa muutoksesta. Kirjoittajat esittävät, että monet aineistojen välillä havaittavista eroista selittyvät nimenomaan varianttien vähäisillä esiintymämäärillä. Kun tarkastelussa ovat haastattelut, joissa esiintymiä on paljon, erot tasoittuvat. Niukemmista aineistoista tehtävät virhe-

päätelmät voidaan artikkelin mukaan välttää esimerkiksi sillä, että ajallisesti lähemmäksi tehtyjen haastattelujen esiintymät lasketaan yhteen ja näin yksittäisten varianttien frekvenssi saadaan kasvaamaan. On kuitenkin aiheellista huomauttaa, että piirteiden pieni frekvenssi ei estä luotettavaa, tilastomenetelmiin perustuvaa muutoksen arviointia. Frekventeissä piirteissä havaittavat pienetkin erot taas saattavat olla tilastollisesti merkitseviä. (Ks. esim. Mustanoja 2011: 79–80, 95–103; Lappalainen ym. tulossa).

Tutkijan ja tutkittavien välinen suhde on tarkastelussa myös Suzanne Evans Wagnerin ja Sali A. Tagliamonten artikkelissa. Artikkelissa esiteltyjen paneelitutkimusten päätavoitteena on selvittää, onko aika merkittävä muutosten ennustaja, kun nuori aikuistuu. Eri-ikäisten aineistojen erot saattavat kuitenkin liittyä enemmän haastattelijan vaikutukseen kuin kertoa todellisesta muutoksesta. Silti toistaiseksi on varsin vähän tutkimuksia, joissa tätä olennaista muuttujaa eli haastattelijaa ei olisi mukana. Tämä johtunee informanttien itse tekemiin tallennuksiin liittyvistä eettisistä ongelmista sekä vaikeudesta kontrolloida puheenaiheita ja tallennusolosuhteita, mistä seuraa aineiston käsittelyn hitaus ja vaikea vertailtavuus. Sen sijaan haastateltavan ja haastattelijan suhteeseen liittyvää statuseroa on pyritty vähentämään tutkijan osallistuvalla havainnoinnilla (ks. esim. Tetreaultin artikkelia, joka esittelee seuraavassa alaluvussa) sekä käyttämällä samaa tai mahdollisimman samankaltaista haastattelijaa eri haastattelukerroilla. Wagner ja Tagliamonte kuitenkin huomauttavat, että samaakin haastattelijaa käytettäessä osallistujien keskinäisessä suhteessa tapahtuu väistämättä muutoksia.

Kirjoittajat tarkastelevat näitä kysymyksiä kahden pitkittäistutkimuksen kautta, joissa molemmissa tutkittavat ovat nuoria pohjoisamerikkalaisia naisia. Wag-

nerin aineisto on kerätty Philadelphiasta vuosina 2005–2012, ja siinä on mukana terveydenhoitoalalla opiskelevia ja sieltä valmistuneita naisia. Alussa mukana olleista 66 puhujasta kolmannella haastattelukerralla oli mukana vielä 14. Tagliamonten tutkimuskohteena on puolestaan torontolainen ”Clara”, jota hänen isosiskonsa on haastatellut vuodesta 2002 lähes joka vuosi (ks. myös Brook ym. 2018).

Kirjoittajien mukaan molemmissa tutkimuksissa oli havaittavissa muutoksia haastattelijan ja haastateltavan välisessä suhteessa niin, että etäisyys väheni ajan myötä. Suhteen muutos voi olla analyysin kannalta ongelmallista kolmella tavalla: se voi vaikuttaa 1) haastateltavan puhe-tyyliin ja asennoitumiseen, 2) haastateltavan sisältöön sekä 3) vuorovaikutuksen luonteeseen niin, että haastattelijan oma osuus kasvaa, koska haastateltava alkaa odottaa myös haastattelijan jakavan omia kokemuksiaan. Kirjoittajien ehdotus viimeiseen haasteeseen on niinkin yksinkertainen, että haastattelijaa kerroisi omia kuulumisiaan varsinaisen haastattelun ulkopuolella.

Reaaliaikainen paneelitutkimus lähitieteenaloilla

Chantal Tetreault tarkastelee viimeisen osan ”Interdisciplinary approaches” aloitavassa artikkelissaan paneeli- ja pitkittäistutkimuksia etnografin silmin. Kysymys tutkijan ja tutkittavan suhteesta on hyvin olennainen, kun kyse on pitkäkestoisesta seurusta (vrt. myös Wagnerin ja Tagliamonten artikkelin esittelyyn edellä). Tätä aihetta on pohdittu paljon antropologiassa, jossa kenttätyöjaksot voivat olla vuosien mittaisia ja hyvinkin intensiivisiä.

Artikkelin pohjana ovat tutkijan omat kokemukset eräästä Pariisin lähiöstä, jossa hän on tehnyt kenttätyötä pohjoisafrikkalaistaustaisten nuorten parissa

toistakymmentä vuotta 1990-luvun lopulta alkaen. Tutkimuksen luonne muuttui tutkittavien aikuistuesssa, ja eri kenttätyöjaksoilla oli erilaisia painopisteitä. Pitkäkestoisen tutkimuksen myötä kirjoittajalla oli mahdollisuus havainnoida, miten tutkittavien aikuistuminen ja elämän käännekohdat, kuten avioituminen ja vanhemmuus, vaikuttivat heidän kielenkäyttöön. Tetreault tarkasteli erityisesti sitä, miten *les cités* -nimisen¹ puhetyylin käyttö muuttui aikuistumisen myötä. Hän oli kiinnostunut erityisesti siitä, miten vanhemmat nuoret sosiaalistivat nuorempiaan tähän tyyliin ja toisaalta aikuistessaan toisiaan pois sen käytöstä. Tutkija uskoo, että juuri pitkäaikainen etnografia on olennainen keino päästä käsiksi siihen, miten puhujien kielelliset normit ja käytänteet muuttuvat iän ja yhteisössä tapahtuvien muutosten myötä. Näin on mahdollista tunnistaa, milloin on kyse sukupuolviimuutuksesta, milloin koko yhteisöä koskevasta muutoksesta.

Fennistisissä reaaliaikatuksissa etnografista otetta ei ole toistaiseksi hyödynnetty. Keruukertojen välit ovat olleet pitkiä, ja haastattelijat ovat useimmiten olleet eri kerroilla eri henkilöitä (esim. Kurki 2005: 60–63; Mustanoja 2011: 31–33; Lappalainen ym. tulossa). Lähimmäksi Tetreaultin tutkimusta tulevat Palanderin (esim. 2016, 2018) tutkimukset, joissa tutkija on pitänyt pääinformanttiinsa ja hänen perheeseensä yhteyttä jo vuosikymmeniä.

Teoksen päättää Hélène Blondeaun artikkeli, jossa hän vertailee sosiolingvististen paneelitutkimusten sekä toisen kielen omaksumista koskevien pitkäikäistutkimusten termistöä ja näkökulmia. Toisen kielen omaksumisen tutkimukseen on vaikuttanut ensikielen kehitystä koskeva tutkimus, ja usein näitä kielenoppimis-

prosesseja on vertailtu keskenään, yhtenä esimerkkinä niin sanottu kriittisen iän hypoteesi. Kielen oppimista on tyyppillisesti tarkasteltu vertailemalla erilaisia oppijaryhmiä, jotka ovat opiskelleet kieltä eripituisia aikoja. Tyyppillisiä muuttujia ovat olleet se, kuinka kauan kieltä on opiskeltu ja kuinka monennen polven maahanmuuttaja on kyseessä. Sosiolingvistiikassa tällaista poikittaistutkimusta vastaa näennäisaikatuksimus.

Varsinaisia pitkäikäistutkimuksia toisen kielen omaksumisen tutkimukseen on tullut vasta viime vuosina. Kyse on ollut esimerkiksi samojen kielenoppijaryhmien seurannasta. Yleensä näissä tutkimuksissa on ollut enemmän kuin kaksi aikapistettä ja seuranta-aika on ollut vain muutamia kuukausia, korkeintaan joitakin vuosia. Tutkimus on ollut enimmäkseen laadullista, ja se on kohdistunut pieneen informanttijoukkoon (ks. suomalaisesta kontekstista esim. Savijärvi 2011). Erot sosiolingvistiin paneelitutkimuksiin ovat siis monessa suhteessa ilmeisiä, vaikka sama ajatus puhujaryhmien seuraamisesta on mukana molemmissa. Sen sijaan sosiolingvistisille trenditutkimuksille ei kielenoppimisen tutkimuksesta löydy suoraa vastinetta.

Lopussa Blondeau toteaa, että aika on ollut keskeinen elementti molemmissa suuntauksissa mutta eri syistä. Ajan vaikutusta kielelliseen variaatioon ja muutokseen on tutkittu samantapaisilla metodologisilla erotteluilla mutta eri terminologiaa ja erilaista empiiristä metodologiaa käyttäen. Siksi tutkimusten keskinäinen vertailu on ollut vaikeaa. Sekä sosiolingvistiikassa että kielenoppimisen tutkimuksessa kehityssuunta on ollut sama, poikittaistutkimuksista pitkäikäisiin. Blondeau pohtii, miten nämä kaksi tutkimusalaa voisi linkittää ja päästä tutkimaan kielenoppijoiden sosiolingvistisen kompetenssin kehittymistä. Ensi askelia tässä on jo otettu. Kielenoppimisen tutkimuksissa on vielä kuilu pääasiassa

1. *Les cités* tarkoittaa aluetta, tässä yhteydessä Pariisin esikaupunkialuetta, jollaisella tutkittavat asuvat.

kvantitatiivisen ja kokeellisen poikittaistutkimuksen ja kvalitatiivisesti painottuneen pitkittäistutkimuksen välillä. Blondeaun mukaan nämä erilaiset tarkastelutavat ovat viime aikoina kuitenkin lähentyneet toisiaan.

Lopuksi

Pitkittäistutkimukset nostavat esiin monia teoreettisia kysymyksiä. Esimerkiksi edellä esitelty Reuboldin ja Harringtonin tutkimus vahvistaa jo varsin laajalle sosiolingvistien yhteisössä levinnyttä näkemystä siitä, että kielenmuutos jatkuu läpi elämän, lapsuusiästä vanhuuden päiviin. Cukor-Avilan ja Baileyn tutkimus puolestaan havainnollistaa, että haastattelujen välillä on joka tapauksessa aina eroa, eikä kahta, piirrevariaation näkökulmasta samanlaista haastattelua ole mahdollista tavoittaa. Van Hofwegenin ja Wolframin artikkelissa ollaan niin ikään aivan perimmäisten kysymysten äärellä: miten muutosta lopulta mitataan? (Ks. myös Kurki 2005; Mustanoja 2011; Lappalainen ym. tulossa.) Kirjoittajat peräänkuuluttavatkin holistista lähestymistapaa paneelitutkimukseen. Näin päästäisiin käsiksi siihen, millainen on kokonaisvaltainen muutos idiolektissa ja varietetissa. Varieteetti – samoin kuin idiolekti – on enemmän kuin yksittäisten piirteiden joukko.

Cukor-Avilan ja Baileyn artikkelissa kuvattu Springvillen projekti on luonteeltaan antropologinen, ja siinä korostuu sen pohtiminen, miten tutkijat voisivat osallistua tutkimansa yhteisön elämään mahdollisimman luontevasti. Muutoksen tutkimuksen kannalta ei mielestämme kuitenkaan voi kategorisesti todeta, että haastattelijan ja haastateltavan suhteen olisi pakko olla läheinen ja haastattelun mahdollisimman keskustelunomainen. Olennaisempaa on, että verrattavat aineistot ovat mahdollisimman samankaltaiset niin yleisten puitteiden kuin tilanteen muodollisuuden näkökulmasta.

Uusien paneelitutkimusten käynnistäjillä on tietysti vapaat kädet – ja ehkä painetakin – monipuolistaa tutkimusasetelmia. Sosiolingvistisestä tutkimuksesta puuttuu tällä hetkellä tieto siitä, kuinka radikaalisti lähekkäiset, esimerkiksi päivän välein tehdyt haastattelut voivat erota toisistaan, vaikka haastattelija ja tilanteen ulkoiset puitteet pysyisivät samoina. Samoin puuttuu systemaattinen tieto siitä, kuinka suuri haastattelijan vaikutus lopulta on. Cukor-Avilan ja Baileyn mukaan informantit eroavat toisistaan myös siinä, kuinka paljon haastattelun kontekstilla ylipäätään on heidän kieleensä vaikutusta.

Reuboldin ja Harringtonin tutkimus muistuttaa, että arkistojen kätköissä on tallessa valtava määrä sosiolingvistiseen ja osittain myös laatussa puolesta sosiofoneettiseen tutkimukseen soveltuvaa reaaliaika-aineistoa. Paneelitutkimusta ajatellen kiinnostavia tutkimuskohteita voivat olla esimerkiksi erilaiset kauan julkisuudessa toimineet henkilöt, kuten poliitikot, urheilijat, muusikot sekä radio- ja televisiotoimittajat, joiden puhetta saattaa löytyä erilaisista arkistoista ja internetistä pitkältä ajalta. Näitä aineistoja ei kuitenkaan ole alun perin suunniteltu tutkimuskäyttöön, ja metadattaa voi olla saatavilla puutteellisesti. Suomen kontekstissa on myös todettava, että Yle on alkanut arkistoida tuotantoaan systemaattisesti vasta suhteellisen myöhään, 1980-luvulla. Cieri ja Yaeger-Dror nostavat artikkelissaan esiin yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset, jotka yksilön kielessä ilmenevää variaatiota tulkittaessa on myös syytä huomioida: esimerkiksi poliittisten haastattelujen luonne on muuttunut vuosikymmenten kuluessa.

Monia suomalaisia reaaliaikatutkimuksia ei ole itse asiassa niiden ensi vaiheessa suunniteltu reaaliaikatutkimuksiksi (esim. Palander 2005: 22–23), vaan ajatus seurausta on syntynyt vasta jälkikäteen. Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen

koordinoima seuruehanke (ks. esim. Nuolijärvi & Sorjonen 2005; Kurki 2005), jossa samojen puhujien ja puhujayhteisöjen seuraaminen on ollut alusta asti keskeinen tavoite, on tässä suhteessa ennemminkin poikkeus kuin tyypillinen tapaus. Paljon on olemassa myös yhden aikapisteen aineistoa, jolle olisi mahdollista kerätä jatkoa reaaliaikatutkimusta varten.

Wagner ja Tagliamonte nostavat artikkelissaan tarkasteluun tärkeitä digiajan kysymyksiä: Mitä seuraa siitä, että nykynuoret – ja -vanhemmatkin – liikkuvat sujuvasti verkossa ja tutustuvat aiempaa huomattavasti todennäköisemmin heistä tehtyihin tutkimuksiin? Näin tapahtuu siksi, että yhä useampi tutkimus on nykyään avoimesti saatavilla. Kun tutkijoilla voi olla halua ja tarvetta julkaista tuloksia pitkän paneelitutkimuksen aikana, on puntaroitava, mitä tutkittaville kerrotaan ja miten tutkimusten raportointi voi mahdollisesti vaikuttaa tutkittavien kielelliseen käyttäytymiseen. Tutkittavien motivoimiseksi tutkijan on oltava valmis jonkinlaiseen avoimuuteen ja yhteistyöhön – paljastamaan tutkimuksen yksityiskohtia ja avaamaan myös omaa elämäänsä. Tämä on johtanut esimerkiksi siihen, että tutkijat ja tutkittavat ovat Facebook-kavereita, nimenomaan tutkittavien aloitteesta. Tämä on pakottanut Wagnerin ja Tagliamonten pohtimaan myös sitä, mitä, miten ja kenelle he jakavat sosiaalisessa mediassa. Toisaalta Facebookin avulla tutkijat ovat pysyneet monin tavoin liikkuvien (usein nimeäänkin vaihtavien) tutkittaviensa jäljillä. Vaikka Facebook-kaveruus voikin tuntua ääri-esimerkiltä, monessa artikkelissa (esim. Cukor-Avila & Bailey ja Tetreault) korostuu tutkijan ja tutkittavien välisen yhteydenpidon tärkeys reaaliaikatutkimuksen aikana.

Samaan aikaan vastassa ovat eettiset ongelmat, nimittäin tutkittavien yksityisyyden turvaamiseen liittyvät haasteet, jotka eivät ole vieraita pioneeritut-

kijoillekaan (ks. Sankoffin artikkelia). EU:n uuden tietosuojasetuksen myötä keskusteluun ovat nousseet tutkimuslupiin ja aineistojen hankintaan ja arkistointiin liittyvät kysymykset. Näistä olisi syytä saada kenttätöitä tekeville lingvisteille selkeät käytännön toimintaohjeet ja asiakirjamallit, jotta tahattomia tietosuojaloukkauksia ei pääsisi tapahtumaan ja jotta tutkijat voisivat keskittyä olennaiseen eli tutkimusaineistojen keruuseen ja niiden analysointiin. Wagner ja Tagliamonte kuitenkin aiheellisesti huomauttavat, että kaikille henkilöllisyyden salassa pysyminen ei ole tärkeää – päinvastoin osa haluaisi esiintyä nimellään ja saada näkyvyyttä.

Näkyvyys on kyllä mahdollista, sillä informantti voi halutessaan antaa luvan henkilötietojensa julkaisemiseen. Tosin hänellä on oltava mahdollisuus myös perua suostumus. Pelkkään luvanvaraisuuteen perustuva tutkimus voikin olla ongelmallista, ja henkilötietojen käsittelyyn olisi tutkijalla aina hyvä olla muitakin perusteita. Silti ympärä on tavallaan sulkeutumassa murteiden seuruun aikaan, jolloin peräpohjalaismurteinen Eenokki Lapa-aho ja muut kielimestarit esiteltiin julkaisuissa syntymävuosien ja kuvien kera (ks. esim. Virtaranta & Yli-Paavola toim. 1980). Myös meillä on vastaavia tuoreita kokemuksia: *Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa* -tutkimushankkeen yliopistokaupunkeja keväällä 2019 kiertäneessä näyttelyssä osa haastatelluista esiintyy omilla kasvoillaan, etunimellään ja äänellään (ks. <https://blogs.helsinki.fi/100suomalaista/>).

HANNA LAPPALAINEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

LIISA MUSTANOJA
etunimi.sukunimi@tuni.fi

Hanna Lappalainen on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa ja Liisa Mustanoja Tampereen yliopistossa.

Lähteet

- BROOK, MARISA – JANKOWSKI, BRIDGET L. – KONNELLY, LEX – TAGLIAMONTE, SALI A. 2018: 'I don't come off as timid anymore'. Real-time change in early adulthood against the backdrop of the community. – *Journal of Sociolinguistics* 22 s. 351–374. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1111/josl.12310>.
- KUPARINEN, OLLI 2018: Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingin puhekielessä. – *Virittäjä* 122 s. 29–52. <https://doi.org/10.23982/vir.65310>.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAASANEN, MIKKO 2016: Näennäisaikametodin taustaoleutusten teoreettista tarkastelua. – *Virittäjä* 120 s. 5–83.
- LAPPALAINEN, HANNA – MUSTANOJA, LIISA – O'DELL, MICHAEL (tulossa): Miten ja milloin yksilön kieli muuttuu? Helsingiläisidialektien muutos ja muutoksen tutkimuksen menetelmät. – *Virittäjä*.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tampereensis 1605. Tampere: Tampereen yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohтия murteenseurauhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2016: Savolaismurteen muutos. Kahden sukupolven seitsenvuotiaiden puhekieli. – *Sananjalka* 58 s. 89–111.
- 2018: Savolaismurteiden muuttuva morfosyntaksi. Seuruukohteena neljän sukupolven perhe. – Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.), *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 165–192. Studia humaniora ouluensia 16. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526221120>.
- PAUNONEN, HEIKKI 2005: Helsingiläisiä puhujaprofiileja. – *Virittäjä* 99 s. 162–200.
- 2018: Tornion murteesta meänkielen. Reaaliaikainen tutkimus Ruotsin Ylitorniolta 1966–1992. – Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.), *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 15–161. Studia humaniora ouluensia 16. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526221120>.
- SAVIJÄRVI, MARJO 2011: *Yhteisestä toiminnasta yhteiseen kieleen. Keskusteluanalyttinen tutkimus toisen kielen oppimisesta kielikylpypäiväkodin arkitilanteissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SUNDGREN, EVA 2004: *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund: Studentlitteratur.
- VIRTARANTA, PERTTI – YLI-PAAVOLA, JAAKKO (toim.) 1980: *Suomen murteet*. Suomi 119: 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Daavidista Goljatiksi – 50 vuotta S2-historiaa

Eila Hämäläinen: *Suomi vieraana ja toisena kielenä Helsingin yliopistossa. Viisi ensimmäistä vuosikymmentä.* Kakkoskieli 8. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Helsinki. 2017. 101 s. + liitteet 97 s. ISBN 978-951-51-3969-6.

Suomi vieraana ja toisena kielenä (S2)-alan tutkimusta on käsitelty useissa teoksissa. Suni, Latomaa ja Aalto (1996) esittelevät suomi toisena ja vieraana kielenä -alan julkaisuja 1960–1990-luvuilla. Uudempaan tutkimukseen 1990-luvulta 2000-luvulle voi tutustua Maisa Martinin (2007a) artikkelissa. Suomen kielen ja kulttuurin tutkimusta ulkomailla on lisäksi esitellyt Kirsti Siitonen (1997), ja Siitonen ja Päivi Paukku (1997) ovat koonneet listan ulkomaisissa yliopistoissa tehdystä Suomen kielen ja kulttuurin opinäytetöistä. S2-opetuksen kehitymisestä ja laajenemisesta suomalaisissa yliopistoissa ei kuitenkaan ole ollut olemassa samanlaisia laajoja selvityksiä, lukuun ottamatta Martinin (2007b) artikkelia Jyväskylän kielikeskuksen S2-opetuksen roolista ja kehityksestä. Tätä puutetta paikkaa toissa vuonna julkaistu Eila Hämäläisen teos *Suomi vieraana ja toisena kielenä Helsingin yliopistossa: Viisi ensimmäistä vuosikymmentä*.

Hämäläisen teos on selvitys Helsingin yliopiston suomi toisena ja vieraana kielenä -opetuksen vaiheista vuodesta 1952 vuosituhannen vaihteeseen saakka. Teoksessaan Hämäläinen käyttää nimitystä suomen kielen ulkomaalaisopetus, joka oli Helsingin yliopistossa virallisesti käytössä 1990-luvulle asti. Teos alkaa johdannolla, jossa esitellään lyhyesti suomi vie-

raana kielenä -opetuksen alkutaivalta ennen S2-opetuksen aloittamista Helsingin yliopistossa. Lukijalle selviää, että Turun Akatemiassa opetettiin suomea joitain vuosia jo 1700-luvulla ja että ensimmäinen suomen kielen lehtoraatti perustettiin Tarttoon vuonna 1803. Teoksen seuraavat viisi lukua keskittyvät kuvaamaan opetuksen kehitystä Helsingin yliopistossa vuosikymmenittäin 1950-luvulta alkaen. Kahdessa viimeisessä luvussa esitellään vielä erikseen suomi vieraana ja toisena kielenä -opetuksen opiskelijamääriä ja esiintymistä mediassa vuodesta 1952 vuosituhannen vaihteeseen. Lisäksi teoksessa on lähes sata sivua liitteitä, jotka tarjoavat lukijalle mahdollisuuden tutustua Helsingin yliopiston kokousmuistioihin ja muihin S2-opetuksen kehitykseen liittyviin dokumentteihin.

Suomen opetuksen alkutaival

Teoksen toisessa luvussa käsitellään S2-opetuksen aloittamista Helsingin yliopistossa vuonna 1952. S2-opetusta perusteltiin sillä, että kurssien avulla voitiin mainostaa Suomea ulkomaalaisopiskelijoille, joista voi valmistumisen jälkeen tulla tärkeitä Suomen edustajia kotimaissaan. S2-opetuksen alun ajoittuminen olympiavuoteen ei ollut sattumaa, sillä historiallis-kielitieteellisen osaston kokousmuistiossa arveltiin tämän lisäävän ulkomaalaisten kiinnostusta suomen kieltä kohtaan. FM Elsa Maria Vuorinen palkattiin opettamaan ensimmäistä suomen kurssia ulkomaalaisopiskelijoille. Apukielenä käytettiin englantia. Opetusta oli neljä tuntia viikossa, ja kurssille osallistui noin 20 opiskelijaa.

Kolmannessa luvussa siirrytään 1960-luvulle, jolloin suomen kielen kursseja alettiin pitää käyttäen myös saksaa apukielenä. Kurssin opettajaksi valittiin englannin kielen maisteri Marja-Liisa Steiner. Vuorisen tilalle tuli suomea, saksaa ja englantia opiskellut filosofian kandidaatti Maija-Hellikki Aaltio. Opetusta oli nyt 5–6 tuntia viikossa. Aaltio oli aiemmin opettanut suomea Yhdysvalloissa ja laatinut siellä ollessaan oppimateriaaleja. Steiner laati ensimmäisen saksankielisen oppikirjan *Finnish für Sie*, joka julkaistiin vuonna 1971. 1960-luvulla S2-opiskelijoiden määrä Helsingin yliopistossa nousi noin 150 opiskelijaan ja opetustuntien määrä kohosi muutamalla viikkotunnilla.

Neljännessä luvussa kuvataan suomen kielen ulkomaalaisopetuksen laajenemista 1970-luvulla. Opiskelijoiden määrä oli lisääntynyt huomattavasti, ja tarvittiin uusia opettajia. Ensin palkattiin tuntiopettajaksi Seija Aalto antamaan opetusta 20 tuntia viikossa. Tämän jälkeen palkattiin Katri Meriö (nyk. Karasma) ja Arto Ingervo hoitamaan kumpikin omaa puolikastaan suomen kielen yliopistonlehtorin määräaikaisesta virasta, jota Aaltio ja Steiner olivat aiemmin hoitaneet. Vuonna 1973 perustettiin alan ensimmäinen vakituinen virka. Viran sai Olli Nuutinen, mutta hänen poissa ollessaan virkaa hoiti Eila Hämäläinen.

Uusi oppiaine Suomen kieli ja kulttuuri syntyy

1970-luvulla suomen kielen ulkomaalaisopetukseen ilmestyi yhä useampia S2-alan vaikuttajia, kuten Anneli Lieko, Maria Vilkuna, Hannele Jönsson (nyk. Jönsson-Korhola), Marja-Leena Miettinen ja Leena Silfverberg. Suomen kielen laitosten opetusresurssien lisäämiseksi useita anomuksia sekä yliopiston johdolle että opetusministeriölle; yhdellä suomen kielen ulkomaalaiskursseilla saattoi olla jopa 95 opiskelijaa. Suomen kielen kurssien li-

säksi ulkomaalaisopiskelijoille haluttiin tarjota tutkinto-opintoja, minkä seurauksena vuonna 1976 perustettiin uusi oppiaine Suomen kieli ja kulttuuri (Skk). Ulkomaalaisopetus sai omat tilat yliopiston päärakennuksen pohjakerroksesta.

Viidennessä luvussa kuvataan 1980-luvun tutkinto-uudistuksia, joiden myötä suomen ja ruotsin kielen kurssit kuuluivat kaikille pakollisiin yleisopintoihin. Ulkomaalaisopiskelijoille alettiin pitää orientaatiokurssia, jonka päätteeksi oli diagnostinen koe. Sen perusteella opiskelijat ohjattiin eritasoisille suomen kielen kursseille. Tutkintouudistus johti osaltaan kasvaviin opiskelijamääriin, ja osaa suomen kielen kursseista alettiin järjestää kielikeskuksessa. Kurssien opiskelijamäärät olivat kuitenkin erittäin suuria, jopa 80 henkeä, ja uusia määrärahoja kurssien jatkamiseen haettiin lukukaudesta toiseen. Toiminnan keskittämiseksi suomen kielen ulkomaalaisopetus siirrettiin vuonna 1987 takaisin suomen kielen laitokselle. Samalla ulkomaalaisopetus sai oman toimistosihteerin. Vuonna 1988 Suomen kieli ja kulttuuri -oppimäärä laajeni 35 opintoviikon laajuiseksi entisen 15 opintoviikon sijaan. Oppiaineesta alettiin myös tarjota opettajankoulutusta suomi toisena ja vieraana kielenä -alalle suuntautuville ja sillä jo toimiville. Vuonna 1989 opiskelijamäärät kasvoivat edelleen, ja oppiaine siirtyi suurempiin tiloihin päärakennuksen uuden puolen viidennen kerrokseen vuonna 1989.

Kuudennessa ja laajimmassa luvussa kuvataan suomen kieli toisena ja vieraana kielenä -opetuksen suurta laajenemista 1990-luvulla. Euroopan unioniin liittymisen myötä yliopiston paine kansainvälistyä vaikutti myös suomen kielen opetukseen. Vuonna 1991 käynnistettiin projektiluontoinen yhteistyöhanke suomen kielen ulkomaalaisopetuksen ja opettajankoulutuksen kehittämiseksi. Hankkeen loppuraportin tukemana suomen kielen ulkomaalaisopetukseen esi-

tettiin vuonna perustettavaksi apulaisprofessorin ja assistentin virat. Vuonna 1995 professoriksi valittiin Jyrki Kalliokoski ja assistentiksi Salla Kurhila. Virat vakinaistettiin vuoden 1998 alusta. Jyrki Kalliokoski jatkoi professorina, ja assistentiksi valittiin Henna Makkonen-Craig. 1990-luvulla suomen kielen ulkomaalaisopetuksessa toimi neljä lehtoria ja kolme päätoimista tuntiopettajaa sekä kokopäiväinen toimistosihteeri. Suomen kieli ja kulttuuri -oppiaine laajeni syksyllä 1994, jolloin opintotarjontaan lisättiin syventävät opinnot. Oppiaineen ensimmäinen pro gradu -tutkielma valmistui vuonna 1996. Nopeasti kohoavan opiskelijamäärän vuoksi pidettiin keväällä 1998 ensimmäinen valintakoe Suomen kieli ja kulttuuri -oppiaineeseen.

Teoksen seitsemännessä luvussa esitellään Helsingin yliopiston ulkomaalaisopiskelijoiden määriä. Ulkomaalaisia opiskelijoita oli Helsingin yliopistossa vuonna 1965 lähes sata, vuonna 1975 yli 300, vuonna 1985 lähemmäs 500 ja vuonna 1995 jo yli 1 200. Suomen peruskursseilla opiskelijoita oli 1960-luvulla parisensikymmentä, 1970-luvulla määrä lähenteli neljäkymmentä ja 1980-luvulla kuuttakymmentä. Suomen kieli ja kulttuuri -oppiaineen opiskelijamäärät ovat kasvaneet vuoden 1982 noin 25 opiskelijasta vuoden 2001 580 opiskelijaan.

Viimeisessä luvussa käsitellään Helsingin yliopiston suomen kielen ulkomaalaisopetuksen näkyvyyttä mediassa. Eniten aihetta on Hämmäläisen mukaan käsitelty yliopiston sisäisissä medioissa, muun muassa *Yliopisto-* ja *University Circle* -lehdissä. Yksittäisten esimerkkien kirjo on kuitenkin suuri, Virittäjästä Suomen Kuvalehteen. Lehtiartikkeleiden aiheet ovat vaihdelleet suomen kielen henkilöstön ja opintojen esittelystä suomen kielen kansainväliseen asemaan Helsingin yliopistossa. S2-tutkimusta on luonnollisesti julkaistu laajasti suomalaisissa ja ulkomaalaisissa tiedelehdissä.

Lopuksi

Suosittelen Hämmäläisen teosta kaikille, jotka ovat kiinnostuneet suomi vieraana ja toisena kielenä -alan historiasta ja taustoista. Teos toimii hyvin alan eri vuosikymmenten käsikirjana, josta voi halutesaan tarkastaa, mitä alalla on tapahtunut. Hämmäläinen esittelee suomen kielen vaihteita seikkaperäisesti, pöytäkirja- ja muihin merkintöihin tukeutuen. Vaikka useat lainaukset historiallisista dokumenteista paikoitellen heikentävät teoksen luettavuutta, perinpohjainen taustamateriaalin käyttö ja useat liitteet, joiden kautta lukija pääsee itse sukeltamaan historiaan, luovat kehukset, joihin Hämmäläinen oman kokemuksensa pohjalta maalaa kiinnostavan kuvan suomen kielen ulkomaalaisopetuksen 50-vuotisesta taipaleesta. Melkein sata sivua liitteitä tarjoaa myös lisätietoja Helsingin yliopiston suomen kielen ulkomaalaisopetuksesta varsinaisen tekstin lisäksi. Kirjaa lukiessa saa itse elävästi elää ne monet vaiheet, anomukset ja selvitykset, joita on vaadittu, että suomen kieli toisena ja vieraana kielenä -opetus elää tänä päivänä vahvana Helsingin yliopistossa. Kirja tarjoaa myös katsauksen siihen, kuka on kukin S2-alalla, vaikkakin vain Helsingin yliopiston näkökulmasta.

LEENA MARIA HEIKKOLA
l.m.sukunimi@iln.uio.no

Kirjoittaja on tutkijatohtori Senter for fler
språkligheit -huippuyksikössä Oslon yliopistossa.

Lähteet

- MARTIN, MAISA 2007a: A square peg into a round hole? Fifteen years of Finnish as a second language research. Nordand. – *Nordisk Tidsskrift for andrespråksforskning* 12 s. 63–86.
- 2007b: Kakkoskieli keskuksessa. – Maija Kalin, Timo Nurmi, Anne Räsänen (toim.), *Kirjomme kielillä. Jyväskylän*

- yliopiston kielikeskus 30 vuotta – Tapestry of teaching. University of Jyväskylä Language Centre 30 Years* s. 132–140. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kielikeskus.
- SIITONEN, KIRSTI 1997: Suomen kielen ja kulttuurin tutkimus ulkomaisissa yliopistoissa. – Anna-Maija Raanamo & Paula Tuomikoski (toim.), *Kielisillan rakentajat. Katsaus ulkomaanlehtori- ja kielikurssitoimintaan ja toiminnan arviointi* s. 52–60. Helsinki: Edita.
- SIITONEN, KIRSTI – PAUKKU, PÄIVI 1997: Ulkomaisissa yliopistoissa tehtyjen Suomen kielen ja kulttuurin opinnäytteiden bibliografia 1980–1995. – Anna-Maija Raanamo & Paula Tuomikoski (toim.), *Kielisillan rakentajat. Katsaus ulkomaanlehtori- ja kielikurssitoimintaan ja toiminnan arviointi* s. 235–286. Helsinki: Edita.
- SUNI, MINNA – LATOMAA, SIRKKU – AALTO, EIJA (toim.) 1996: *Kolmen vuosikymmenen satoa. Suomi toisena ja vieraana kielenä -alan bibliografia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus.